SALÁT GERGELY

BÜNTETÔJOG AZ ÓKORI KÍNÁBAN

Qin állam törvényei a *shuihudi* leletek alapján

SINOLÓGIAI MÛHELY

3.

Sorozatszerkesztô
HAMAR IMRE

SALÁT GERGELY

BÜNTETÔJOG AZ ÓKORI KÍNÁBAN

Qin állam törvényei a *shuihudi* leletek alapján

BALASSI KIADÓ • BUDAPEST

A könyv
az OTKA (T 029453)
támogatásával jelent meg

Lektorálta
P. Szabó Sándor

© Salát Gergely, 2003

ISBN 963 506 ……
ISSN 1586-6106

Balassi Kiadó
Felelôs kiadó Kôszeghy Péter igazgató
Felelôs szerkesztô Ruttkay Helga
Tördelte Tóth Erzsébet
A nyomdai munkálatokat az végezte
Felelôs vezetô

Tartalom

Bevezetés 9
I. Történeti és filozófiai háttér 15
II. Büntetôjog a *Zhou*-korban 81
III. A *shuihudi* szövegek 113
IV. Elôzetes megjegyzések a *Qin lü da wen* és a *Feng zhen shi* fordításához 133
V. *Kérdések és válaszok Qin törvényeirôl (Qin lü da wen)* 153
VI. *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz (Feng zhen shi)* 205

Felhasznált irodalom 233

Függelék
A könyvben elôforduló mértékegységek 245
A könyvben elôforduló fontosabb kínai nevek és kifejezések írásjegyei 246
Név- és tárgymutató .....

A törvényhozás azt jelenti, hogy törvényeket és rendeleteket kell nyilvánosságra hozni a hivatalok által, hogy a különféle büntetéseknek biztosaknak kell lenniük a nép elméjében, hogy jutalmat mindig az kapjon, aki tiszteletben tartja a törvényeket, büntetést pedig arra rójanak ki, aki megszegi a rendeleteket. A törvény tehát olyasmi, amihez az alattvalóknak kell tartaniuk magukat. Ha a fejedelemnek nincs helyes módszere, akkor csalás uralkodik felül; s ha az alattvalók elôtt nem állnak törvények, akkor felfordulás támad alul.

Han Feizi

Bevezetés

Egy adott területen, adott korban érvényes jog igen sokat elárul a terület és a kor számos vonásáról: a társadalomról, a fontosnak tartott értékekrôl, a gondolkodásról, az állam és egyén viszonyáról, az erkölcsrôl stb. Ezt felismerve a nyugati történetírás – és nem csak a jogtörténet-kutatás – kiemelt helyet biztosít a nagy törvényhozóknak és törvénykönyveknek. Hammurapi, Drakón, Szolón, Justinianus, Napóleon törvényhozó (vagy -összefoglaló) tevékenységérôl mindenki hallott, s a jelentôsebb jogszabálygyûjtemények kibocsátása mindig történelmi eseménynek számít.

Éppen ezért meglepô a régi kínai törvényhozás és törvénykezés viszonylagos feltáratlansága, amit két dolog magyarázhat. Egyrészt a jognak Kínában soha nem volt olyan kultusza, mint Nyugaton, s ezt az értékrendet a külföldi sinológusok is átvették; másrészt még oly sok, a jognál fontosabb – vagy fontosabbnak tartott – terület igényel kutatást, hogy a kínai jogrendszer részletes elemzésére a nyugati Kína-kutatásnak egyelôre nem volt ideje.[1] A *Tang*-korinál régebbi jogalkotás és -gyakorlat feltárását a források töredékessége is nehezíti: a legkorábbi fennmaradt törvénygyûjtemény a Kr. u. 7–8. századból származik,[2] az ennél régebbi törvényekrôl egészen a legutóbbi idôkig csak elszórt utalásokból alkothattunk töredékes képet.[3]

A magyar sinológia még adós a kínai jogrendszernek akár csak vázlatos bemutatásával is: tudomásom szerint egy diplomamunkán kívül magyarul

---

[1] Természetesen a terület nem teljesen feltáratlan: százával születtek mûvek nyugati nyelven is a császárkori jogról, ám ez – a téma jelentôségéhez mérten – még viszonylag szerény eredménynek mondható.

[2] A szóban forgó kódex a híres *Tang lü shu yi* (A Tang-dinasztia törvénykönyve kommentárokkal). Legelterjedtebb modern kiadása: Zhonghua Shuju, Beijing, 1983. Angolul lásd: *The T'ang Code*. A törvénykönyv elsô változatát 653-ban hirdették ki, ránk egy késôbbi, 737-es változat maradt.

[3] Ilyen munkára vállalkozott HULSEWÉ a *Remnants of Han Law (RHL)* megírásával: fáradságos munkával összegyûjtötte a *Han*-dinasztia történetérôl szóló mûvekbôl a jogra vonatkozó passzusokat, s ezekbôl alkotott többé-kevésbé átfogó képet a *Han*-kori jogrendszerrôl. Más, hasonlóan nagyszabású vállalkozásról a témában nem tudok.

nem született mû a témáról.[4] A magyarországi összehasonlító jogtörténet sem szentelt túl nagy teret – a maga korában az érintett népességet és területet tekintve a római joggal nagyjából egyforma hatású – régi kínai jognak.[5] Pedig vizsgálata igen izgalmas kérdésekre adhatna választ, amelyek a természetjogi és a jogpozitivista szemlélet vitáját is érintik. A kínai jog ugyanis teljesen függetlenül fejlôdött az európaitól, így a két rendszer esetleges közös pontjainak feltárása közelebb vihet minket az általános emberi normák – ha vannak ilyenek –, a kulturális konvencióktól mentesen mindenhol érvényes értékek megtalálásához.

Különös módon a kínai jog mûködésérôl a legtöbb értesülést magyar nyelven nem a tudományos munkákból szerezhetjük, hanem olyan könyvekbôl, amelyek két könnyedebb mûfajhoz tartoznak: útleírásokból és szépirodalomi mûvekbôl.

Több 19. századi utazó, aki eljutott Kínába, kuriózumként beszámolt az ottani ítélkezési gyakorlatról.[6] Általában kiemelték az igazságszolgáltatás rendkívül gyors és embertelen voltát – az akkori európai szemével a kínai

---

[4] Az említett szakdolgozat, amelyhez sajnos nem tudtam hozzájutni, egy császárkori jogesetgyûjteményrôl szól, szerzôje BÁNYAI LÁSZLÓ (CSONGOR BARNABÁS szóbeli közlése). Megemlíthetô még saját, ismeretterjesztô cikkem: SALÁT 1997.

[5] Az általam ismert általános vagy összehasonlító jogtörténeti egyetemi tankönyvek a következô terjedelemben foglalkoznak a kínai joggal: *1)* HORVÁTH et al. (1994: 30–31): négy bekezdés, amely egyrészt néhány tárgyi tévedéssel és elírással, másrészt némileg túlidealizálva a valóságot, „a történelem elsô hivatalnokapparátus által vezetett jogállamának" nevezi a *Qin*-kor utáni Kínát; *2)* GÖNCZI et al. (1997: 38–39) gyakorlatilag szó szerint megismétli az elôzô pontban írtakat; *3)* KAJTÁR (1997: I. 32, 38, II. 143–144) több bekezdést is szán Kínára, de jobbára csupán a történelmét foglalja össze, jogáról nem beszél; *4)* RÁCZ (1998) Kínát egy szóval sem említi. Hogy e mûvek miért viselik mégis az „általános" vagy „egyetemes" jelzôt a címükben, arra az európai történetszemlélet hagyományos Európa-központúsága adhat magyarázatot. A *droit comparé* alapmûvének számító DAVID (1977) külön fejezetben foglalkozik a kínai joggal (422–433), s az elôzôeknél jóval részletesebb képet ad; ez a kép azonban pontatlan, emellett a hangsúlyt arra helyezi, hogy miben tér el a kínai jogkép az európaitól, s nem arra, hogy milyen valójában a kínai jog. HAMZA et al. (1991) kiadványában szintén külön fejezetet kap a kínai jog, VARGA CSABA tollából (59–67). A felsoroltak közül – bár véleményem szerint sok ponton túlidealizálja a valóságot – ez a tanulmány a legmegalapozottabb. VARGA (1997) szintén foglalkozik a kínai joggal (55–59, 61–65), ám célja itt nem a kínai joggyakorlat leírása, hanem az autonómia–heteronómia szembeállítás jobb megvilágítása az autonómnak tartott konfucianizmus „jogfilozófiájának" bemutatásával, a *li* és a *fa* összevetésével.

[6] Pl. GÁSPÁR 1892: 258–261; GUBÁNYI 1906: 114–115. Mindkét helyen különösen érdekesek a fényképek.

gyakorlat kegyetlennek és primitívnek tûnt, pedig semmivel sem volt kegyetlenebb a felvilágosodás elôtti európainál.

Még többet tudhatunk meg a hagyományos kínai igazságszolgáltatásról a magyarra is lefordított novellákból, regényekbôl, drámákból.[7] Természetesen e beszámolók fenntartással kezelendôk, hiszen tele vannak mesés elemekkel – mégis, a rendszer napi mûködésérôl adhatnak némi képet. Jól illusztrálják például a régi kínai igazságszolgáltatási rendszer azon sajátosságát, hogy a helyi hivatalnok egyben bíró is, tehát a törvénykezés nem önálló hatalmi ág. Ez a tény már a jelen könyvben tárgyalt, ókori jogi dokumentumokban is tükrözôdik, csakúgy, mint a büntetôeljárás számos, szépirodalmi mûvekbôl ismert eleme, mint például a vádlott megbotozása, a tanúk kihallgatása, a bûnesetek alapos kivizsgálása – és természetesen a korrupció.

A fenti források, bár igen érdekesek és tanulságosak, jellegüknél fogva nem elégíthetik ki a tudományos érdeklôdést. Ezért is, s bízva abban, hogy munkám a további kutatásokban másoknak is segítséget jelenthet, könyvem céljául egy kínai jogi szövegcsoportnak, méghozzá az egyik legkorábbinak a bemutatását tûztem ki. Az ismertetett és lefordított szövegek a tudomány számára viszonylag újnak számítanak: a Kr. e. 3. században jegyezték le ôket bambuszcsíkokra, de csak 1975-ben találtak rájuk a *Hubei* tartományi *Shuihudi*-nál egy sírban. Jelentôségük nemcsak abban áll, hogy régebbrôl származó megbízható forrással alig rendelkezünk a kínai jogról,[8] hanem ab-

---

[7] Lásd például a következô helyeket nyomozásról, körözésrôl, perrôl, ítélet-végrehajtásról, hivatali korrupcióról stb.: SI NAJ-AN: I. 60, 116–118, 171–172, 243, 301–305, 383–385, 393–396, 433–437, 524–525; II. 67, 85, 169–170, 179, 194, 219–220, 229, 255–260, 275, 448–451, 453–454, 462–463, 563–564, 599. *Szép asszonyok egy gazdag házban:* I. 88–90, 121–123, 128–132, 185–186, 207, 218–219, 239–241, 303–306, 309–310, 394–401; II. 6–7, 101–103, 108–109, 117, 260, 286–287, 303–311, 326–329, 358–359. *Virágos gyertyák:* 19–26, 39–41, 89–94, 121, 145–146, 154–155, 171–178, 212–213, 221–224, 232–233, 241–242, 279, 283, 292–296, 305–311. Még a *Nyugati utazás*ban is találunk mesés perleírást: VU CSENG-EN II. 382–386, 525–526, 530–532. Már csak témájánál fogva is tele van jogi esetekkel VU CSING-CE *Írástudók*ja, sokszor van szükség bölcs bírói ítéletre a magyarul is megjelent klasszikus kínai elbeszélésekben, s kifejezetten „bírósági drámának" mondható a *Tou O ártatlan halála*, valamint a *Krétakör*. A nyugati Kína-kutatásban kuriózumként megemlíthetô ROBERT VAN GULIK munkássága, aki amellett, hogy számos kínai bûnügyi történetet lefordított angolra, maga is írt középkori kínai tárgyú krimiket. Ez utóbbiakból magyarul egy jelent meg (GULIK 1987). E mûvek valódi forrásként természetesen nem használhatók, mégis ajánlhatók mindazoknak, akik érdeklôdnek a régi kínai bûnüldözési és bíráskodási rendszer iránt.

[8] Mindössze egy jelentôsebb, a *shuihudi*-nál régebbi jogi iratcsoportról tudok: ez 1986-ban került elô a szintén *Hubei* tartományi *Baoshan*-nál, s a Kr. e. 4.

ban is, hogy annak a *Qin* államnak a közigazgatási és büntetôjogát tükrözik, amely Kr. e. 221-ben egyesítette a kínai világot, s amelynek szervezete a 20. század elejéig meghatározta a kínai állam(ok) berendezkedését.

Meg kell jegyezni, hogy jogon a továbbiakban alapvetôen büntetôjogot értek.[9] A kínai jogszemlélet egyik könnyen megragadható vonása az, hogy a jog a kezdetektôl fogva elsôsorban az állam és az egyén viszonyát szabályozta, az egyének közötti viszonyokkal kevésbé foglalkozott. Célja az állam által az alattvalók számára kötelezôvé tett – de a legtöbbször az alattvalók érdekeit is védô – normák betartatása, s azok megszegése esetén a bûnös megbüntetése volt.
A kínai törvények – a római alapokon építkezô nyugati rendszerekkel szemben – nem a jogalanyoknak egymás iránti, jogtárgyakra vonatkozó jogait és kötelességeit szabályozták. A kínai jog *ius publicum*, s azon belül is büntetôjog; a magánjog nyomaira csak elszórva bukkanhatunk a különbözô szövegekben.[10] A jog és büntetôjog fogalmának összefonódását jól jellemzi a Kr. u. 1. század végének híres szótárában, a *Shuowen jiezi*-ben található „meghatározás": „*Fa: xing ye"*, vagyis „a törvény: büntetés".[11]

A tágabb értelemben vett kínai jognak a büntetô rendelkezések mellett részét képezték azok a hatalmas terjedelmû adminisztratív, csak a hivatalnokokra vonatkozó szabálygyûjtemények, amelyeket minden dinasztia kiadott államapparátusa szabályozására. Már a *shuihudi* iratoknak

---

századból származik – terjedelme azonban meg sem közelíti a *shuihudi* iratokét. Ezekrôl a dokumentumokról lásd WELD 1999.

[9] Itt hívom fel a figyelmet egy igen elterjedt félreértésre. Az ismert történet szerint az ENSZ alapokmányának fordításakor derült ki, hogy a kínai nyelvben nincs szó a „jog" kifejezés visszaadására – s ebbôl az a következtetés vonható le, hogy Kínában nem létezett jog. A magyarban azonban a „jog" szónak legalább két jól elkülöníthetô jelentése van (lásd pl. *MÉKSZ*), az egyik a „jogosultság, alanyi jog" *(right)*, a másik – erôsen leegyszerûsítve – az egy országban hatályos törvények, szabályok összessége, a „tárgyi jog", s átvitt értelemben az ezekkel foglalkozó tudomány *(law)*. A kínaiban az elôbbi jelentésre valóban nem volt szó – s ez tényleg összefügghet az emberi jogok fogalmának eltérô értelmezésével –, de az utóbbihoz hasonló jelentésû, „törvények, szabályok" értelmû szó sok van a kínaiban, s a régi Kína törvényei és igazságszolgáltatási rendszere jelentôs mértékben kimerítik az európai jogfogalmat – ezért használja e könyv is gyakran a „jog" szót. Megjegyzendô, hogy az angolszász és kínai szakirodalomban – tudomásom szerint – fel sem merült, hogy kétségbe vonják a kínai jog létét; ez abból is fakadhat, hogy mind az angolban, mind a kínaiban ugyanaz a szó jelöli a „tárgyi jogot" és a „törvényt" *(law, falü)*.

[10] *RCL:* 5; HULSEWÉ 1981: 2.

[11] *SWZ:* 474.

is ilyen elôírások teszik ki több mint a felét. A közigazgatási rendelkezésekkel azonban jelen könyvben csak említés szintjén foglalkozunk, mivel vizsgálódásunk központjában elsôsorban a büntetôjog áll; emellett a *shuihudi* adminisztratív szabályok feldolgozása külön kötetet tenne ki.

A könyv központi kérdése a büntetôjog *gyakorlata*, vagyis az, hogy az állam képviselôje milyen konkrét intézkedéseket tett egy adott norma megszegése esetén. Ezért döntöttem a praxis kérdéseivel foglalkozó *shuihudi* szövegek közül is a mindennapi jogalkalmazásról a legtöbbet eláruló *Kérdések és válaszok Qin törvényeirôl*, illetve a *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* címû részek lefordítása mellett. Ugyanezen okok miatt csak röviden foglalkozom az egyes „filozófiai" iskolák jogról szóló tanításaival, még a legizmus eszméit is csak vázlatosan mutatom be. Az igazságszolgáltatás intézménye ugyanis elôbb létezett, mint a különbözô iskolák, s ez utóbbiak hatása az elôbbire – meggyôzôdésem szerint – viszonylag korlátozott volt.[12]

A könyv hat fejezetbôl áll. Az elsô fejezet a témában kevéssé járatosak számára a *Zhou*-kori Kína történetét és a jog szempontjából legfontosabb iskolákat, a legizmust és a konfucianizmust ismerteti. A második fejezetben röviden összefoglalom azt, amit a *Qin*-kor elôtti kínai jogfejlôdésrôl tudunk. A harmadik fejezetben a *shuihudi* lelet jellemzôit, megtalálásának körülményeit és tartalmát ismertetem. A negyedik fejezetben olyan ismereteket közlök, amelyek nélkül a lefordított szöveg nehezen érthetô (büntetési rendszer, rangok stb.). Az ötödik és a hatodik fejezet a munka súlypontja: ezek tartalmazzák a *shuihudi* leletek talán legfontosabb részeinek fordítását, az

ezeket kísérô értelmezô jegyzetekkel együtt. A könyv végén megtalálható a hivatkozott mûvek jegyzéke, a kínai forrásokban használatos mértékegységek átszámítási módja, valamint a szövegben elôforduló fontosabb kínai nevek és kifejezések írásjegyeinek listája.

A könyvben a kínai szavak átírására a Kínai Népköztársaságban hivatalos, és az utóbbi évtizedekben a nemzetközi szakirodalomban is egyre általánosabbá váló *pinyin* átírást használom.

Ôszintén remélem, hogy munkám segítségére lesz mindazoknak, akikben történelmi, társadalomtörténeti, jogi vagy sinológiai tanulmányaik

---

[12] Ezt látszik igazolni az a tény, hogy a büntetésekrôl legtöbbet író „iskola", a legizmus fontosabb képviselôi mûveikben szinte soha nem foglalkoznak a büntetôjog konkrét tartalmával; érvelésük elméleti jellegû, szeretnék fokozni a büntetôjog szerepét a társadalmi rend fenntartásában, de a praxisról nem írnak. A fontosabb iskolák jogszemléletének összegzését lásd a következô fejezetben, illetve AMES 1983: 108–141.

során feltámadt az érdeklôdés a régi kínai jog iránt. Bízom benne, hogy e könyv megfelelô kiindulópontul szolgálhat egyes további kutatásokhoz, s hogy értékes információkat tartalmaz azok számára is, akik akár csak érintôlegesen is – például egyéb ókori keleti jogrendszerek tanulmányozása kapcsán – foglalkozni kívánnak a témával.

Végezetül ezúton is szeretnék köszönetet mondani dr. Hamar Imrének, aki a jelen könyv alapjául szolgáló szakdolgozat témavezetôje volt. Tanácsai, támogatása nélkül a könyv nem készülhetett volna el. Ugyancsak köszönet illeti dr. Várnai András és P. Szabó Sándort, akik idôt és fáradságot nem kímélve átnézték és kijavították a kézirat legelsô változatát, s értékes javaslataikkal nagy segítséget nyújtottak munkámban. Hálával tartozom továbbá Nánai Erikának türelmes segítségéért.

Salát Gergely

I.

Történeti és filozófiai háttér

A következôkben azok számára, akik a kínai történelemben és kultúrában kevésbé járatosak, röviden felvázoljuk a *Zhou*-kori Kína történetét és filozófiájának néhány olyan elemét, amelynek ismerete segítséget nyújthat a jogi szövegek megértéséhez.

I.1. A *Zhou*-kor

I.1.1. Elôzmények

A késôbbi írott források a kínai történelem kezdetét a Kr. e. III. évezred elejére teszik. Ekkor úgynevezett kultúrhéroszok jelentek meg a földön, megtanítva az embereket a különféle civilizációs vívmányokra, például a földmûvelésre, a naptárkészítésre, tûzgyújtásra stb.

A kultúrhéroszok sorát három mitikus uralkodó zárta: *Yao*, *Shun* és *Yu*, akiknek uralma a késôbbi hagyományban egyfajta aranykorrá vált – mint látni fogjuk, a késô *Zhou*-kori filozófiai mûvek unalomig ismételgetett toposza lett a hármuk által megvalósított jó kormányzat. *Yu* alapította az elsô dinasztiát, a *Xia*-t, amely a hagyomány szerint a Kr. e. 21–16. század között állt fenn. A *Xia*-ház utolsó, züllött és kegyetlen uralkodója, *Jie* ellen a *Shang* törzs vezére, *Tang* fellázadt, megdöntötte *Jie* uralmát, és saját dinasztiát alapított *Shang* (másképp *Shang-Yin* vagy *Yin*) néven. A *Shang*-ház (Kr. e. 16–11. század) létét, ellentétben a korábbiakkal, a régészet is igazolta.

I.1.2. A Korai *Zhou*-kor (Kr. e. 11. század–Kr. e. 771)

A *Shang*-dinasztia utolsó királyát, a *Xia*-házi *Jie*-hez hasonlóan gonosz *Zhou*-t[13] a *Zhou* törzs uralkodói, *Wen wang* (*Wen* király) és fia, *Wu wang*

[13] Az utolsó *Shang* király nevét természetesen nem ugyanazzal a *Zhou* írásjeggyel írják, mint az ôt megdöntô *Zhou*-dinasztiáét. Az elvetemült uralkodó

(*Wu* király) döntötték meg valamikor a Kr. e. 11. században. Ezzel kezdôdött a *Zhou*-kor, amely a Kr. e. 3. századig, a kínai császárság megalapításáig tartott. E korszak rendkívül fontos szerepet játszott a kínai történelemben: ekkor alakultak ki azok az eszmék, hagyományok, gondolkodási és társadalmi modellek, intézmények és ideológiák, amelyek az egész késôbbi kínai történelmet meghatározták. S ekkor jöttek létre a nagy kínai filozófiai iskolák, ekkor születtek azok a mûvek, amelyek egészen a legújabb korig mintául és hivatkozási alapul szolgáltak. A *Zhou*-korban öltött formát a sajátos kínai kultúra.

A *Zhou*-dinasztia elsô felében, az úgynevezett Nyugati vagy Korai *Zhou*-korban az uralkodóház befolyása Észak-Kína nagy részére kiterjedt. Fôvárosa a *Wei*-folyó völgyében, a mai *Xi'an* közelében állt – közel ahhoz a helyhez, ahol késôbb *Qin* állam hatalmas fôvárosa, *Xianyang* épült. A *Zhou* eredetileg valószínûleg a *Shang*-nál alacsonyabb kulturális szinten álló, de nagyobb katonai erôvel rendelkezô törzs volt, ezt jelzi, hogy a *Shang*-ok meghódítása utáni idôszakból a régészeti leletek nem utalnak éles kulturális törésre. A hódítók tehát részben átvették a meghódítottak kultúráját.

A *Zhou*-ház birodalma nem tekinthetô egységes államnak. *Wu* király ugyan meghódította a *Shang*-ok befolyása alatt álló területeket, a hatalmas birodalmat azonban képtelen lett volna egyedül kormányozni – az egységes kínai állam létrejöttéhez még mintegy nyolcszáz évnek kellett eltelnie. Az elsô *Zhou* királyok a meghódított területeket rokonaiknak, hûséges híveiknek vagy a behódolt területi vezetôknek adták adománybirtokul.[14] E helyi vezetôk elismerték a *Zhou* királyok politikai és szakrális hatalmát, de saját területükön többé-kevésbé önállóan uralkodtak.

A *Zhou* uralkodók szakrális elsôbbsége igen sokáig fennmaradt. A *wang*, „király" cím mellett viselték a *Tianzi*, „Ég fia" méltóságot is, jelezve, hogy eredetük isteni, s hogy ôk szolgálnak közvetítôül az Ég és az emberi világ között. Jellemzô, hogy amikor a Kr. e. 4. században *Shang Yang* reformjai sikerrel jártak *Qin*-ben, és a *Zhou* király elismerése jeléül áldozati húst ajándékozott *Qin* fejedelmének, az esetet a *Qin*-beli krónikás – aki a történteket számunkra közvetítô *Sima Qian* forrásául szolgálhatott – érdemesnek tartotta feljegyezni annak ellenére, hogy valóságos hatalommal *Zhou* ekkor már nem rendelkezett.

Wen és *Wu* királyok uralkodását a késôbbi konfuciánus hagyományban aranykornak tekintették, nevükhöz számos történet és legenda fûzôdött.

---

archetípusává vált *Jie*-vel és *Zhou*-val gyakran fogunk találkozni a késô *Zhou*-kori filozófiai szövegekben; ellentéteik, a bölcs uralkodó megtestesítôi ugyanezekben az írásokban általában vagy a már említett *Yao* és *Shun*, vagy a *Zhou*-házi *Wen* és *Wu* királyok.

[14] Lásd például a II.2.1. pontban idézett *Shujing*-részletet.

Valójában azonban a Kr. e. 8–7. századig igen kevés hiteles adattal rendelkezünk a kínai történelemrôl. A *Wen, Wu* és a többi korai *Zhou* királynak tulajdonított intézmények, intézkedések, beszédek zöme minden bizonnyal késôbbi, idealizáló hamisítvány.

A korai *Zhou*-korra a viszonylagos stabilitás, a *Zhou*-ház uralmának elismerése, az arisztokratikus társadalom szilárdsága volt a jellemzô. Ebbôl a korból egyre több feliratos bronzedénnyel rendelkezünk – ezek idônként teljes „szerzôdéseket" tartalmaznak –, és talán ekkorra nyúlnak vissza az elsô kínai könyvek, a *Yijing* (Változások könyve), a *Shujing* (Írások könyve) és a *Shijing* (Dalok könyve) legkorábbi részei is.

I.1.3. A Késôi *Zhou*-kor (Kr. e. 770–256)

A *Zhou*-ház hatalma a dinasztiaalapítást követô néhány évszázadban fokozatosan meggyengült, olyannyira, hogy amikor Kr. e. 771-ben egy barbár törzs megtámadta a fôvárost, a fejedelmek nem siettek a megszorult király segítségére, így a város elesett. Ezután a *Zhou*-ház áttette székhelyét a biztonságosabb keleti területekre, a mai *Luoyang* környékére. A Kr. e. 770-tôl Kr. e. 256-ig tartó idôszakot ezért nevezik Keleti *Zhou*-nak.

A Keleti *Zhou*-korra a királyi ház egyre gyorsabb hanyatlása, a helyi fejedelmek megerôsödése volt jellemzô. A fôváros átköltözése után az „Ég fia" valójában csak szakrális jellegû hatalommal rendelkezett. A *Zhou* uralkodók királyi címüket megtarthatták – még évszázadokig (a távoli *Chu* kivételével) egyetlen terület fejedelme sem merészelte felvenni a *wang* címet, akármekkora hatalommal rendelkezett is –, bizonyos szertartásokat csak ôk végezhettek el, s egyes diplomáciai aktusokhoz is az ô hozzájárulásuk kellett. Az általuk ténylegesen uralt terület azonban fokozatosan egy-két városnyira zsugorodott.

I.1.3.a. A Tavasz és ôsz korszak (Kr. e. 722–481)

Kr. e. 770-tôl Kr. e. 221-ig a gyakorlatban a teljes politikai szét-tagoltság jellemezte Kínát. Ezt az idôszakot két korszakra szokták osztani: a Tavasz és ôsz korszakra *(Chunqiu)* és a Hadakozó fejedelemségek *(Zhanguo)* korára. (Mindkettô egy-egy történeti mûrôl kapta a nevét.)

A Tavasz és ôsz korszakban Kína területén száznál is több, a *Zhou* királyok adománybirtokaiból létrejött, kisebb-nagyobb, egymástól többé-kevésbé független állam létezett egymás mellett. Ezek az országocskák háborúztak, szövetséget kötöttek, kereskedtek, versengtek egymással. Hasonló kultúrájuk mellett az kötötte ôket ösz-sze, hogy a *Zhou* királyok szakrális felsôbbségét általában elismerték – de azt nem engedték nekik, hogy ügyeikbe érdemben beleszóljanak.

Némi stabilitást, a háborúskodásban valamennyi korlátozást az úgynevezett „hegemónok” *(ba)* rendszere biztosított. Ez azt jelentette, hogy a korszak egyes kiemelkedô, saját országukat jelentôsen megerôsítô fejedelmeit a többiek elismerték „hegemónnak”, aki a *Zhou* királyok nevében bizonyos intézkedéseket hozhatott a többi ország ügyeiben is. Ez a rendszer azonban csak a Kr. e. 8. századtól a Kr. e. 6. századig mûködött, ekkor is csupán korlátozott eredménnyel.

A Tavasz és ôsz korszak a folyamatos háborúk, de ezzel együtt a különbözô államok közötti egyre élénkebb érintkezés, valamint a hatalmas gazdasági és kulturális fejlôdés idôszaka is volt. A régi, Korai *Zhou*-kori társadalmi rendszer és intézmények kezdtek felbomlani, átalakulni. Tehetséges, de kevésbé elôkelô származású emberek hatalomra kerülhettek, régi arisztokrata családok szülöttei elszegényedtek és kiestek az uralkodói kegyekbôl. Ugyanakkor a gazdaság fejlôdése következtében a népesség növekedett, a kínai világ határai kitágultak, az egymástól korábban viszonylag elzárt államok közötti kapcsolatok szorosabbá váltak.

A Tavasz és ôsz korszakban került sor a törvények elsô írásba foglalására. A társadalom felbolydulásával, a korábbi normák megrendülésével ugyanis szükségesnek tûnhetett a szabályok rögzítése, a viszonyok konzerválása. Emellett az egyre nagyobb területû és sûrûbb népességû államokban elkerülhetetlenné vált, hogy a korábbi, személyes kapcsolatokon alapuló normarendszert felváltsa a személytelen és elfogulatlan törvények rendje. Ezt a folyamatot, az ezzel foglalkozó forrásokat a következô fejezetben tárgyaljuk.

Az új viszonyok közepette megindult az útkeresés, megjelentek a „filozófiai” iskolák, amelyek közül az ismertebbek elsôsorban evilági, politikai kérdésekre keresték a választ. A fô kérdés számukra az volt: hogyan lehet a nyilvánvalóan a feje tetejére állt világban rendet teremteni, miként lehet a köznépnek és a vezetô rétegeknek nyugalmat és ezzel jólétet biztosítani. A legfontosabb ilyen iskolának a konfucianizmus, a motizmus és a legizmus számított. Ezek közül a konfucianizmussal és a legizmussal foglalkozunk részletesebben e fejezet 3. és 4. pontjában, mert véleményünk szerint ezek hathattak közvetlenül a kor joggyakorlatára.

I.1.3.b. A Hadakozó fejedelemségek korszaka (Kr. e. 403–221)

A Tavasz és ôsz korszakban öt fejedelemség emelkedett ki a többi közül. Ezek közül az egyik, a központi fekvésû *Jin* Kr. e. 453-ban három részre szakadt, mindháromban a *Jin*-ben korábban uralkodó dinasztia egy-egy fôembere alakított saját uralkodóházat. Ezzel a jelentôsebb fejedelemségek száma hétre emelkedett. A szakadást Kr. e. 403-ban az ekkor már valós hatalommal nem rendelkezô *Zhou* király is elismerte,

innentôl szokás számítani az új korszak, a Hadakozó fejedelemségek idôszakának kezdetét.

Ebben a korszakban, miután a *Zhou*-ház teljes eljelentéktelenedése nyilvánvalóvá vált, az államok közötti küzdelem még élesebb lett és új dimenziókat öltött. Már nemcsak az országhatárok kiterjesztéséért, a minél nagyobb befolyásért harcoltak a fejedelemségek, hanem nyíltan vállalták az új célt, a többi állam megsemmisítését, a kínai világ egyesítését. A fejedelmek sorban felvették az eddig csak a *Zhou*-ház által használt *wang*, „király" címet, ezzel is jelezve, hogy immár az egész birodalomra igényt tartanak.

A harc általánossá válását elôsegítette a vas, a „demokratikus" fém elterjedése. Kína ugyanis a Keleti *Zhou*-korban lépett be a vaskorba. Vasból, a drágább bronzzal szemben, mezôgazdasági szerszámok is készültek, ami elôsegítette a termelés hatékonyságának növekedését. Az új fém jelentôsége a harcászatban még nagyobb volt: lehetôvé tette, hogy a korábbi, arisztokratikus, költséges harci szekerekre épülô hadakozást felváltsa az olcsó vasfegyverekkel ellátott tömeghadseregek háborúja.

A hegemóniáért folytatott küzdelem két síkon folyt. A külpolitika területén megélénkült a diplomácia, szövetségek köttettek és bontattak fel, háború háborút követett. A lehetô legsikeresebb szövetségi rendszer létrehozására, s ezzel a birodalom egyesítésére két elképzelés létezett. Az egyiket, a „horizontális szövetség" elvét *Qin* próbálta elfogadtatni: ennek alapján keleten *Qi*-re támaszkodva *Chu*-val szemben próbált tengelyt létrehozni. A másik, a „vertikális szövetség" terve *Chu*-ban született: ez *Qin* kirekesztésével, *Qi* és *Chu* körül hozott volna létre erôs államcsoportot a kisebb fejedelemségek részvételével. Ebbôl látszik, hogy valójában két ország állt egymással szemben: *Qin* és *Chu*, s mindkettô *Qi*-t próbálta megnyerni a terveihez.

A másik, vizsgálódásunk szempontjából jelentôsebb terület, ahol az egyesítési harc zajlott, az egyes államok bel- és gazdaságpolitikája volt. A hadakozás ugyanis nemcsak a harcmezôkön folyt. Azért, hogy a lehetô legerôsebb hadsereget tudják kiállítani, a fejedelemségek igyekeztek mindent alárendelni a katonaság fejlesztésének és ellátásának. Ehhez meg kellett találni a kormányzás, az erôforrások összpontosításának leghatékonyabb módjait. Az egyes államok sorra léptették életbe a különbözô reformokat, s mint a történelem megmutatta, a legsikeresebb belsô intézkedéseket végrehajtó állam lett az, amelyik az évszázados véres harcban végül felülkerekedett. A reformokhoz új eszmékre és képzett kormányzati szakemberekre volt szükség – ezeket biztosították a különbözô filozófiai iskolák, elsôsorban a Kr. e. 4. században megjelent legizmus.

A könyvben tárgyalt *shuihudi* iratokat ebbe a környezetbe helyezve érdemes vizsgálni. *Qin* állam, amelyben születtek, a legsikeresebb volt a

korabeli kínai fejedelemségek közül. Gyôzelmét valószínûleg annak a rendkívül fejlett jogrendszernek is köszönhette, amelybôl a *shuihudi* iratok adnak ízelítôt, hiszen ennek segítségével sikerült népét és erôforrásait a nagy feladatra, a kínai világ egyesítésére összpontosítania.

I.2. *Qin* felemelkedése[15]

I.2.1. *Qin* sikerének okai

Qin állam a Kr. e. 10–9. században jött létre a *Wei*-folyó völgyében, a mai *Gansu* és *Shaanxi* tartományok területén, s évszázadokig jelentéktelen, félbarbár terület maradt a kínai világ perifériáján. A központi fekvésû fejedelemségek sokáig nem ismerték el magukkal egyenrangú, „kínai" államnak, uralkodóját még Kr. e. 361-ben sem hívták meg a fejedelmek találkozójára.

Az a tény, hogy *Qin* a kínai területek perifériáján helyezkedett el, hosszú távon nagyban hozzájárult sikeréhez.

Egyrészt nem kötötték azok a hagyományok, amelyek a központi területeken sokszor a fejlôdés gátjaivá váltak. A „konfuciánus" – valójában már jóval Konfuciusz elôtt ismert – erények, a „kötelességtudat" *(yi)* és a „szertartásosság" *(li)* béklyói, az örökletes kiváltságok rendszere, ha nem voltak is teljesen ismeretlenek *Qin*-ben, de nem váltak annyira meghatározókká. Így, mivel a fenti erényekre épülô örökletes arisztokrácia gyenge volt, nagyobb tér jutott az állam hatékony mûködéséhez elengedhetetlen központosításnak. Mivel a *yi*, a *li* és a többi hagyományos „erény" kevésbé hatotta át a társadalmat, lehetôvé vált, hogy e – szokásjog jellegû – normarendszerek helyett egységes, írott, az élet minden területére kiterjedô törvények szabjanak keretet a lakosok életének. Mindez persze kiváltotta a központi, „civilizált" fejedelemségek írástudóinak rosszallását, de *Qin* megerôsödéséhez nagyban hozzájárult.

Az ország földrajzi elhelyezkedése katonai szempontból igen elônyös volt. *Qin*-t minden oldalról hegyek és folyók vették körül, s amikor a hegységeken átkelôként szolgáló szorosokat *(guan)* sikerült elfoglalnia, szinte sebezhetetlen lett: ô maga a szorosokból bármikor támadást zúdíthatott a hegységek lábánál elterülô sík vidékekre, védekezô harcok esetén viszont a szorosok elzárásával területét könnyedén megóvhatta a nagyobb pusztítástól.

---

[15] *Qin* történetérôl és felemelkedésérôl bôvebben lásd DUYVENDAK 1963: 1–7; BODDE 1938: 1–11.

A periferikus helyzet következménye volt az is, hogy *Qin* egyfolytában, évszázadokon át ki volt téve a barbárok (a forrásokban általában: *rong*-barbárok) támadásainak. Míg a központi területeken a hegyekben élô törzsek ekkorra már nagymértékben beolvadtak a *han*-ok közé, a hegyes-völgyes *Qin*-ben és környékén még számos vad népcsoport élt, amelyek folyamatosan fenyegették a letelepült földmûvelô népességet. A *Qin*-beli *Xiang* már Kr. e. 771–770-ben hadjáratot folytatott a *rong*-ok ellen, amikor azok megtámadták a *Zhou* királyt – ez utóbbi ekkor ismerte el *Qin*-t vazallus területnek; innentôl datálható *Qin* állam hivatalos történelme. Kr. e. 623-ban az egyik legnagyobb *Qin*-beli fejedelem, *Mu* (ur. Kr. e. 659–621) hatalmas gyôzelmet aratott a *rong*-ok felett. A legjelentôsebb *rong*-ellenes sikert Kr. e. 327-ben érte el az ország, ekkor az – idôközben úgy tûnik, letelepült – „barbároknak" huszonöt fallal körülvett városát foglalták el. Nemsokára, *Zhaoxiang* király alatt (Kr. e. 306–251) *Qin* hosszú falat épített a *hu*-nak nevezett barbárok ellen – ez volt talán az elsô lépés a késôbbi Nagy Fal megteremtéséhez.[16]

A barbár támadások okozta látszólagos hátrány *Qin* elônyére vált: az évszázados harcokban a *Qin*-beliek hozzászoktak az állandó háborúskodáshoz, és a kínai világ legtapasztaltabb, legkeményebb – és legkíméletlenebb – katonáivá váltak. A nomádok elleni, életre-halálra menô háborúkban nem lehetett alkalmazni a kínai államok közötti hadijogi normákat, a cél itt nem új adófizetôk szerzése, hanem az ellenség megsemmisítése volt. *Qin* ezáltal valódi katonaállammá vált, amelyben a hivatalnokapparátus és az egész állam fô célja a hadsereg utánpótlásának, felszerelésének és ellátásának biztosítása volt. Így *Qin*-ben jelentôsebb kulturális értékek nemigen születtek, ugyanakkor a hadsereg idôvel képes volt egyedül legyôzni az összes többi kínai államot. A barbárok közelségének tudható be egy haditechnikai újítás, a mozgékony lovasság alkalmazása is, amely vasfegyverekkel ellátva jóval hatékonyabb volt, mint a nehézkesebb harci szekerek.

A háború mint elsôdleges szempont jól kivehetô a *shuihudi* szövegekbôl is. Ezek igazolják például a rangok azon bonyolult rendszerének a létezését, amelyrôl korábban csak másodlagos forrásokból tudtunk. A csatákban mutatott teljesítmény – elsôsorban: ellenséges fejek levágása – alapján a harcosok különbözô nemesi rangokat *(jue)* kaptak, amelyet aztán a civil életben is viselhettek, s amelyek alapján különbözô elôjogokban részesültek. Mint látni fogjuk, egy bûnös büntetésének kiszabásakor fontos szempont volt, hogy milyen rangot viselt, vagyis hogy a háborúkban milyen eredménnyel harcolt.[17]

---

[16] BODDE 1938: 6–7.

[17] A rangokról lásd még a 77. oldalon található Han Feizi-idézetet, valamint a IV.3. pontot.

Qin végsô gyôzelméhez a nagy fejedelmeken kívül egy olyan kivételes egyéniség is hozzájárult, mint *Shang Yang*, a törvényhozó, aki reformjaival felkészítette *Qin*-t a végsô összecsapásra. Róla a következô fejezetben lesz szó.

Azt, hogy *Qin*-ben szigorú rend uralkodott, nem csupán a történeti források és a *shuihudi* iratok igazolják, hanem egy szemtanú is. *Xunzi*, a nagy konfuciánus filozófus – aki egyébként olyan legista tanítványokkal „büszkélkedhetett", mint *Han Fei*, a legizmus legnagyobb elméleti összefoglalója és *Li Si*, *Qin Shi Huangdi* fôminisztere – Kr. e. 264 körül *Qin*-ben járt. A *Xunzi* címû munka 16. fejezetében (Az ország megerôsítésérôl – *Qiang guo*) ezt olvashatjuk:

> *Ying* bárója megkérdezte *Sun Qing*[18] mestertôl:
> – Mi láttál, amikor *Qin*-ben jártál?
> *Sun Qing* mester így felelt:
> – *[Qin]* határát természetes erôdítmények védik, földrajzi helyzete rendkívül elônyös. Hegyei, erdôi, folyói, völgyei lenyûgözôek, természeti kincseknek is bôvében van. Földrajzi körülményei tehát igen kedvezôek.
>
> Amikor átléptem a határát, láttam, hogy szokásai egyszerûek, népe romlatlan, zenéje nem kicsapongó, ruházkodása visszafogott. [Az emberek] hivatalnokaikat mélységesen tisztelik és engedelmeskednek nekik – akárcsak a régi korok emberei.[19]
>
> Amikor a városok és a települések hivatalainál jártam, [láttam, hogy] a száz hivatalnok komolyan [teszi a dolgát], egyik sem tiszteletlen, mindegyikük higgadt, becsületes, tiszteletteljes, hûséges és megbízható, és nem hanyagolja el a kötelességét – akárcsak a régi korok hivatalnokai.
>
> Amikor a fôvárosban jártam, láttam, ahogyan a tisztviselôk *(shi)* és fôhivatalnokok *(daifu)* kilépnek házuk kapuján, majd belépnek hivataluk kapuján, és amikor kilépnek hivataluk kapuján, anélkül térnek vissza otthonukba, hogy személyes ügyeik *(si shi)* után járnának. Nem hoznak létre klikkeket és érdekcsoportokat, nem kötnek kizárólagos barátságokat. Mindegyikük emelkedett, értelmes, széles látókörû és a közérdeket *(gong)* tartja szem elôtt – akárcsak a régi idôk tisztviselôi és fôhivatalnokai.
>
> Amikor megfigyeltem az udvart *(chaoting)*, láttam, hogy a száz ügy meghallgatásában és eldöntésében nem késlekednek, és olyan csöndben [intézik az ügyeket], mintha nem is folyna ott kormányzás – akárcsak a régi idôk udvaraiban.
>
> Így az, hogy *[Qin]* négy nemzedéken át folyamatosan gyôzelmeket aratott, nem a jó szerencse, hanem a számítás eredménye.
>
> Én ezt láttam. A régiek ezt mondták:
>
> *Nem erôlködnek, mégis rend van,*

---

[18] *Sun Qing: Xunzi*. Tanairól lásd I.3.3.

[19] A „régiekhez", a „régi korok embereihez" való hasonlítás a kínai filozófiában mindig nagy dicséretet jelent, *Xunzi* tehát igen jó véleménnyel van a *Qin*-beliekrôl.

Átfogóan látnak mindent, mégis a részletekkel is törôdnek,
Nem küzdenek a gondokkal, mégis sikeresek,
Ez a tökéletes kormányzás.
Qin-re mindez igaz.[20]

Xunzi ezután azzal folytatja, hogy *Qin* mégsem ér fel a valódi királyok országával, mert híjával van *ru*, azaz konfuciánus tudósoknak. A kép azonban, amelyet fentebb fest *Qin*-rôl, elárulja, hogy az országban uralkodó fegyelem igencsak lenyûgözte ôt.

I.2.2. *Qin* gyôzelme[21]

Amikor *Xunzi* ott járt, *Qin* már csak néhány évtizedre volt a birodalomegyesítéstôl. Kr. e. 326-ban – történetében elôször – az ország bemutatta a hagyományos *la* áldozatot, ezzel jelezve, hogy magát a kínai világ részének tartja. 318-ban nagy gyôzelmet aratott *Han*, *Zhao*, *Wei*, *Yan* és *Qi* felett, állítólag 82 ezer ellenséges katonát lemészárolva. 312-ben *Chu* seregeit verte szét, a *Chu*-beli áldozatok számát a gyôztestôl származó források 80 ezerre tették. Kr. e. 293-ban *Han*-t és *Wei*-t gyôzte le, 240 ezres veszteséget okozva, 274-ben *Wei* felett diadalmaskodott, 150 ezer ellenséges katonát megölve. Kr. e. 260-ban *Zhao* 400 ezer katonáját, akik megadták magukat, a *Qin* seregek – ígéretüket megszegve – lemészárolták.[22] Ezek után már nem is keltett jelentôsebb feltûnést, hogy Kr. e. 256-ban *Qin* kiirtotta a hatalmát már rég elvesztett maradék *Zhou*-házat, s ezzel névlegesen is véget vetett a *Zhou*-dinasztia nyolcszáz éves uralmának.

A birodalomegyesítés feladatát végül a Kr. e. 246-ban trónra lépett *Ying Zheng*, a késôbbi *Qin Shi Huangdi* hajtotta végre.

Ying Zheng, a kínai történelem egyik legnagyobb egyénisége, tizenhárom évesen lett *Qin* királya. 238-ban vált nagykorúvá, ekkor vette saját kezébe a kormányzást. Elsô dolga az volt, hogy udvarában leszámolt az egymással vetélkedô klikkekkel – így ért szomorú véget Kr. e. 235-ben az apját hatalomra juttató *Lü Buwei*, a kereskedôbôl lett fôminiszter, akit a

---

[20] *Xunzi jijie:* 202 (16. fej., *Qiang guo*); KNOBLOCK 1990: 246–247.

[21] A birodalomegyesítésrôl az egyik legjobb nyugati nyelvû monográfia BODDE 1938.

[22] A fenti számok a *Shiji*-bôl valók, s minden bizonnyal alaposan túloznak, mégis, *Qin* véres diadalmenetét jól illusztrálják. A túlzás oka vagy az, hogy *Sima Qian* *Qin*-t vérszomjas katonaállamként akarja bemutatni, vagy az, hogy a *Shiji* forrásként *Qin*-beli dokumentumokat használt, amelyek *Qin* nagyobb dicsôségére felnagyították az ellenségnek okozott veszteségeket (BODDE 1938: 4–5).

későbbi, igen elfogult konfuciánus hagyomány *Ying Zheng* természetes apjának tartott. Nem várt jobb sors a legnagyobb legista filozófusra, *Han Fei*-re sem, aki Kr. e. 233-ban *Qin*-be látogatott. Ôt nem sokkal azután, hogy a király személyesen fogadta, kivégezték – állítólag volt tanulótársa, *Li Si* intrikái nyomán.

Hatalma megszilárdítása után *Ying Zheng* kifelé fordult. Kr. e. 230-ban tehetséges hadvezérei lerohanták *Han*-t, majd sorra a többi fejedelemséget. Kr. e. 221-ben az utolsó ellenfél megadta magát. Ezzel Kína – történelme során elôször – egy uralkodó alatt egyesült.

I.2.3. *Qin* birodalma

A fejedelemségek egyesítése után *Ying Zheng* azonnal nekilátott, hogy az addig széttagolt területekbôl egységes, központosított birodalmat hozzon létre. Bár rövid uralkodása alatt kevés új intézményt alkotott, s a gyakorlatban a *Qin*-ben már évtizedek, évszázadok óta mûködô rendszert terjesztette ki az egész birodalomra, ezzel olyan forradalmi változásokat hozott a kínai világban, amilyenekre a 20. századig nem volt példa.

Az egész általa ismert civilizált világot uraló *Ying Zheng* kevésnek tartotta a *Zhou* uralkodók hagyományos címét, a „királyt” *(wang)*, ezért új méltóságot alkotott: magát *huangdi*-nak, „fölséges uralkodónak” nevezte, ezt szokás „császárnak” fordítani.[23] A cím elé odaillesztette a *shi*, „elsô” írásjegyet, s így lett a teljes neve *Qin Shi Huangdi*, vagyis „*Qin* Elsô Császára” (rövidebben *Qin Shihuang*).

Tanulva *Zhou* sorsából, *Li Si* javaslatára a meghódított területeket nem osztotta szét tábornokai, rokonai, miniszterei között, hanem a *Qin*-ben már eddig is mûködött közigazgatási rendszert kiterjesztve Kínát harminchat tartományra *(jun)* osztotta, ezek élére kormányzókat *(junshou)* és katonai parancsnokokat *(junwei)* nevezett ki a polgári, illetve katonai ügyek intézésére. A kormányzókat és parancsnokokat a központi kormányzat nevezte ki, ennek tartoztak felelôsséggel, és bármikor leválthatták ôket. A tartományok több járásból *(xian)* álltak, ezeket a járásfônökök igazgatták – ôk tízezer portánál nagyobb járás esetén a *ling*, a kisebb járásokban pedig a *zhang* címet viselték.[24] (Késôbb a tartományok száma 48-ra emelkedett.)

---

[23] Mind a *huang*, mind a *di* írásjegy korábban is használatos volt, áldozatok, ôsök, legendás uralkodók elnevezéseiben. A kifejezés eredetérôl lásd BODDE 1938: 124–132.

[24] Megjegyzendô, hogy a tartományi és járásrendszer valamilyen formában már más államokban is létezett korábban, nem csak *Qin*-ben. Az intézmény eredetérôl és fejlôdésérôl lásd BODDE 1938: 135–146, 238–246; CREEL 1970b.

Annak érdekében, hogy a régi arisztokráciát szemmel tartsa, illetve anyagi és társadalmi bázisától megfossza, a legyôzött fejedelemségek elôkelôit fôvárosába, *Xianyang*-ba telepítette. Az elfoglalt államok fegyvereit beolvasztatta és hatalmas szobrokat öntetett belôlük.

A fejedelemségeket korábban elválasztó falakat *Qin Shi Huangdi* lebontatta, a birodalom északi határán a barbárok elleni védekezésül épült falszakaszokat viszont összeköttette: sokan ezt tekintik a ma látható 16–17. századi Nagy Fal elôdjének.

A hagyomány szerint az Elsô Császár egységesítette a pénzt, a mértékegységeket, a kocsitengelyeket és az írásjegyeket. (A kocsitengelyek egységesítése azt szolgálta, hogy a földutakon a kerekek által vájt nyompárban közlekedô szekerek akadálytalanul szállíthassák a híreket, a seregeket és az adógabonát.) A birodalom hivatalos írásává a *Qin*-ben addig is használatos úgynevezett „kispecsétírást" *(xiaozhuan)* tették meg. Ugyanakkor megjegyzendô, hogy ez – igen bonyolult volta miatt – valószínûleg csak a hivatalos feliratok, ünnepélyesebb dokumentumok lejegyzésére szolgálhatott, a kevésbé fontos iratokat – például a *shuihudi* szövegeket – az egyszerûbb, „kancellár" írással *(lishu)* írták.[25]

Qin Shihuang igyekezett teljesen felbolygatni és átalakítani az addigi társadalmi rendet, felszámolni az örökletes arisztokrácia, a helyi kiskirályok uralmát. Az ellenállás letörése érdekében elrendelte, hogy bizonyos gyakorlati hasznú – jóslással, orvoslással vagy földmûveléssel foglalkozó – írások kivételével minden könyvet égessenek el, kivéve a császári könyvtár állományában lévô mûveket.[26] A veszélyesnek tartott konfuciánus írástudókat – legalábbis a késôbbi legendák szerint – élve elásatta.

Mindemellett nagyszabású építkezésekbe fogott. A már említett határvédelmi falon kívül hatalmas császári palotát építtetett, illetve hegynyi méretû síremléket emeltetett magának. A leghíresebb utána maradt emlék a

---

[25] Azt is meg kell jegyezni, hogy az egységesítô rendelkezések hatékonyságát illetôen a kínai történelemben mindig kétségek merülnek fel. Minden dinasztiaalapító, és *Guanzi*-tôl kezdve számos fôminiszter és törvényhozó is rendeletet hozott a mértékegységek egységesítésére, ám, mint ismeretes, a mértékek területén még a Kr. u. 20. század elején is jelentôs zûrzavar uralkodott Kínában. Valószínû, hogy a súlyok és mértékegységek egyesítésének elrendelése sokkal inkább szimbolikus gesztus volt, mint valóban végrehajtott parancs (MACCORMACK 1996: 50).

[26] Kérdéses, hogy a *Qin Shi Huangdi*-féle könyvégetési rendelet mennyire volt hatékony. Valószínû, hogy a kínai kultúra számára a könyvégetésnél nagyobb kárt okozott az, amikor Kr. e. 206-ban a felkelôk elfoglalták *Xianyang*-ot, és felgyújtották azt a császári könyvtárat, amely sok könyvbôl az egyetlen meghagyott példányt ôrizte. Mindenesetre a könyvégetés késôbb sok elpusztult mû újrahamisítására is alkalmat adott.

sírjától nem messze talált terrakotta-hadsereg: a *Qin*-ben valaha uralkodott katonás rendet a szabályos sorokban menetelô, egyforma páncélzatú és fegyverzetû több ezer katonánál jobban semmi sem illusztrálhatná.[27]

Nem tudunk arról, hogy az Elsô Császár alatt jelentôsebb büntetô törvényhozás folyt volna (leszámítva persze a híres könyvégetô rendeletet[28]). Az a legvalószínûbb, hogy – például a tartományi szervezethez vagy a mértékegységekhez hasonlóan – a *Qin*-ben már korábban érvényben lévô rendszert terjesztette ki az egész birodalomra. *Sima Qian* ugyan ezt írta:

> A törvények és mértékek magyarázata *(ming fa du)*, a szabályzatok és rendeletek megállapítása *(ding lü ling)*: mindez az Elsô Császárral kezdôdött.[29]

A *Shiji* szerzôje azonban itt valószínûleg a *birodalmi szintû* törvényhozásra és -magyarázatra gondol, ami valóban *Qin Shihuang* alatt kezdôdött. Az egyes fejedelemségekben már korábban is léteztek törvények és rendeletek, s minden bizonnyal ezek magyarázata is ismert mûfaj volt.

Mint látni fogjuk, a *shuihudi* joganyag valószínûleg még a birodalomegyesítés elôtt keletkezett; jó okunk van azonban feltételezni, hogy *Qin Shi Huangdi* ezt a joganyagot terjesztette ki az egész országra. Mivel azt is tudjuk, hogy a *Qin*-t követô *Han*-dinasztia elsô császára a *Qin*-ház törvényeit vette át némi módosítással, és az utóbbi évtizedekben felszínre került korai *Han*-kori jogi leletek nem mutatnak jelentôs eltérést a *shuihudi* anyag rendelkezéseihez és terminológiájához képest, nem alaptalan a feltevés, hogy a *Shuihudi*-nál talált rendelkezések egész Kínában érvényben voltak, és az egész császárkori Kína jogára jelentôs hatást gyakoroltak.

I.2.4. *Qin* bukása

Mint láttuk, *Qin* jól szervezett katonaállam volt, s *Qin Shihuang* az itteni rendszert terjesztette ki a meghódított területekre. Ami azonban *Qin*-ben mûködött, a többi volt fejedelemségben – részben az eltérô hagyományok, részben a *Qin* által alkalmazott kegyetlen eszközök miatt – kemény ellenállást váltott ki. Az Elsô Császár gyakorlatilag minden

---

[27] Lásd például a következô helyeken található fényképeket: BLUNDEN–ELVIN 1995: 84–87; SCARPARI 2000: 12–13, 40, 145, 244–249.

[28] Lásd HARMATTA 1996: 288; *KF* II.: 402.

[29] *Shiji* 87. fejezet (*Li Si* életrajza), *KF* II.: 402; SIMA QIAN, 8. kötet: 2546–2547; SSU-MA CH'IEN: 341; BODDE 1938: 24.

társadalmi réteg érdekeit megsértette: a parasztságot a súlyos adók, közmunkák és katonáskodási kötelezettség, az arisztokráciát a hatalmát megnyirbáló intézkedések, a tudósokat az ôket sújtó rendeletek állították szembe *Qin* uralmával.

Kr. e. 210-ben *Qin Shi Huangdi* egy körutazáson váratlanul megbetegedett és meghalt. Azonnal kibontakozott az utódlási harc, s többek között *Li Si* intrikáinak köszönhetôen nem a tehetségesnek tartott trónörökös, hanem egy másik, apjánál is kegyetlenebb és önteltebb fiú került hatalomra. A birodalom ekkor már az összeomlás szélén állt. A Kr. e. 209-ben kitört parasztfelkelést a *Qin* seregek még leverték, de a következô években már az egész birodalom lángba borult. Kr. e. 206-ban egy lázadó csoport betört a fôvárosba és kiirtotta a testvérgyilkosságok által már amúgy is megtizedelt császári családot. A következô évek harcaiból végül Kr. e. 202-ben a *Liu Bang* nevû lázadó vezér került ki gyôztesen. Az általa alapított a *Han*-dinasztia több mint négyszáz évig állt fenn, és a kínai történelem egyik aranykorát hozta.

A *Qin*-dinasztia természetesen nem tûnt el nyomtalanul. Bár az elsô években a *Han*-ház kénytelen volt részben visszatérni a birtokadományozási politikához, késôbb e területeket visszavették, így az egész császárkori Kína közigazgatása a *Qin*-kori tartományi keretekre épült. Mint fentebb említettük, ugyanez mondható el a jogrendszerrôl is. Az alacsony származású elsô *Han* uralkodó nem rendelkezett megfelelô tapasztalattal, hivatalnokállománnyal, elméleti háttérrel, így kényszerûségbôl is *Qin* intézményeire, hivatalnokaira, törvényeire és államszervezési gyakorlatára épített – miközben propagandájában természetesen megtagadott mindent, ami elôdjével kapcsolatos volt.

I.3. Filozófiai háttér: konfucianizmus[30]

Mielôtt rátérnénk a néhány ránk maradt, joggal kapcsolatos *Zhou*-kori forrás tárgyalására, egészen vázlatosan ismertetnünk kell két, a témánk szempontjából rendkívül fontos *Zhou*-kori filozófiai iskolát. Az egyik a konfucianizmus, a másik a legizmus. Részben az elôbbi határozta meg az egész császárkori jogot, az utóbbi viszont közvetlen hatással lehetett *Qin* törvényeire, a *shuihudi* iratok tartalmára, ugyanakkor az évezredekkel késôbbi törvénykezési gyakorlatban is felfedezhetjük hatását.

[30] A konfucianizmus eszméinek és gyakorlatának legjobb magyar nyelvû leírását lásd VASZILJEV 1977: 81–183; a konfucianizmusról lásd még MASPERO 1978: 361–372, 429–458.

A fejezet további részében az idézeteket általában TÔKEI FERENC fordításában közöljük, nagyszabású ókori kínai filozófiai szöveggyûjteménye alapján.[31]

I.3.1. Általános jellemzôk

Mint már említettük, a Tavasz és ôsz korszak a korai *Zhou*-kori intézmények és eszmék megrendülésének, felbomlásának idôszaka volt. A megbolydult társadalmi és politikai viszonyokra való válaszként jelentek meg a különbözô filozófiai iskolák. Ezt az is elôsegítette, hogy sok írástudó elvesztette biztos megélhetést jelentô hivatalát, s kénytelen volt tanítóskodni, vagy fejedelemségrôl fejedelemségre vándorolva felajánlani szolgálatát a helyi uralkodóknak, különbözô kormányzási elméletekkel igyekezve megnyerni azok tetszését.

A kínai filozófia kialakulásának körülményei meghatározóak voltak annak jellegére nézve. A legismertebb iskolák elsôsorban nem a lét alapvetô kérdéseivel foglalkoztak, hanem azzal a politikai problémával, hogy miként lehet az uralkodó zûrzavar *(luan)* helyett rendet, jó kormányzást *(zhi)* teremteni. Pontosabban szólva: a fôbb filozófiai iskolák számára *ez* volt a lét legalapvetôbb kérdése.

Minden kínai iskolának fontos közös vonása a hierarchikus szemlélet. A régi kínaiak számára elképzelhetetlen volt a demokrácia bármiféle formája. Az a gondolat, hogy létezhet olyan társadalom, amelyben nem egy uralkodó uralkodik hivatalnokai segítségével a köznép felett, teljesen ismeretlen volt. A kormányzás módszereirôl, irányító eszméirôl folytak ugyan viták, de azt, hogy a társadalomnak hierarchikus szerkezetûnek kell lennie, csak kevesen vonták kétségbe. Mindez igaz a konfuciánusokra, legistákra, motistákra stb.

I.3.2. Konfuciusz

A legkorábbi iskola, a konfucianizmus megteremtését hagyományosan Konfuciusz (*Kongzi*, Kr. e. 551–479) nevéhez kötik. Az ô tanításai – töredékes formában – a Beszélgetések és mondások *(Lunyu)* címû mûben maradtak fenn, amelyet talán tanítványainak tanítványai jegyeztek le. Az ô tanait fejlesztette tovább és módosította Menciusz (*Mengzi*, Kr. e. 371–289), majd *Xunzi* (Kr. e. 315–235).

---

[31] *Kínai filozófia – Ókor* (röv. *KF* I–III.). TÔKEI fordítását néhány helyen kismértékben módosítottuk; az idézetekben szereplô kínai neveket és kifejezéseket a következetesség kedvéért áttettük *pinyin* átírásba.

A konfucianizmus társadalomképe – mint a legtöbb kínai iskoláé – hierarchikus jellegû. A társadalomban mindenkinek megvan a maga szilárdan rögzített helye: a fejedelem uralkodik, a miniszterek a fejedelmüket szolgálják és intézik a kormányzati ügyeket, a hivatalnokok végrehajtják feletteseik utasításait és igazgatják a rájuk bízott népet, a nép pedig földet mûvel, s ellátja a felette állókat gabonával. Mindenkinek megvan tehát a maga pozíciója, s e pozíciók meghatározott kötelességekkel járnak. Ha mindenki ellátja azokat a kötelességeket, amelyek a helyzetéhez tartoznak, akkor a világban rend uralkodik. Ezt Konfuciusz így foglalta össze:

> A fejedelem legyen fejedelem, az alattvaló legyen alattvaló, az apa legyen apa, a fiú legyen fiú![32]

A mondat jelentése az, hogy a fejedelemnek úgy kell viselkednie, ahogy egy fejedelemtôl elvárható, az alattvaló viselkedjék úgy, ahogyan egy alattvalónak viselkednie kell, az apa feleljen meg az apai, a fiú a fiúi szerepnek.

Az így felépülô társadalomban öt alapvetô kapcsolat létezik: a fiú és az apa, az alattvaló és az uralkodó, a feleség és a férj, a fiatalabb és az idôsebb, valamint a barátok egymás közötti kapcsolata.[33] Ezek közül csak az utolsó alapul egyenlôségen, az elsô négy alá-fölé rendeltségi viszonyt jelent. E kapcsolatokat tágan értelmezve gyakorlatilag minden társadalmi viszony – például általában a férfi és a nô, az alacsonyabb és a magasabb rangú hivatalnok viszonya – megfeleltethetô a fenti öt valamelyikének.

A fenti viszonyok tartalmát, az egyes szerepeket betöltô személyek viselkedését az úgynevezett konfuciánus erények határozzák meg. Ezek közül talán a legfontosabb a *yi*, amit általában „kötelességtudatnak" vagy „igazságosságnak" fordítanak, valamint a rendkívül tág jelentésû *li*, a „szertartásosság". A *yi* egyik elterjedt értelmezésében azt a képességet jelenti, amelynek segítségével az ember minden adott helyzetben az erkölcsileg helyes dolgot cselekszi.[34] A *li* a társadalmi szereplôket vezérlô szokások, illemszabályok, elôírások, rituális normák összessége. (Természetesen ezek a meghatározások igen leegyszerûsítôek.) Konfuciusz és követôi nem tisztázzák pontosan a *yi* és a *li* tartalmát; ezen erények megismerése és elsajátítása úgy lehetséges, hogy az ember minden erejével a régi bölcsek – például *Yao* és *Shun*, vagy a *Zhou*-házi *Wu* és *Wen* király – cselekedeteit tanulmányozza. Ezért oly

---

[32] *Lunyu* XII/11, *KF* I.: 112.
[33] VASZILJEV 1977: 123.
[34] FUNG 1997: 42.

fontos a régi írások ismerete: ha valaki ezekkel foglalkozik, azzal nem csupán ismereteit bôvíti, hanem a régiek erényeit is magáévá teszi.

Ezen az elven alapultak a késôbbi hivatalnokvizsgák is, amelyeken általában nem gyakorlati kormányzati tudást kértek számon, hanem a *Shujing* (Írások könyve), a *Shijing* (Dalok könyve), egyes történeti mûvek (például a *Chunqiu*, a Tavasz és ôsz krónikája) és a nagy konfuciánus mesterek nevéhez kötött írások beható ismeretét. Aki ugyanis e mûveket jól ismerte, arról feltételezték, hogy a bennük szereplô régi bölcsek erényei is átjárták ôt tanulás közben. Mindez oda vezetett, hogy a konfucianizmus – és az egész kínai társadalom – idôvel igen konzervatívvá vált, s az új kérdésekre is a múltban keresett választ.

A konfuciánus gondolkodásban igen fontos az erkölcs, az egyes emberek helyes viselkedése, az uralkodó erényességének pedig különös jelentôsége van. A Konfuciusz elôtti gondolkodásban már megtalálható volt az az elv, hogy az uralkodó *de*-vel, „erénnyel" rendelkezik, s ennek kisugárzása teremt rendet és békét az országban. Ekkor azonban a *de* inkább valamiféle mágikus képesség volt, morális tartalommal nem rendelkezett. Ha az uralkodócsalád rendelkezett *de*-vel, akkor a dolgok rendben mentek, hiszen az uralkodói *de* ereje jó kormányzást biztosított, függetlenül az uralkodó személyes érdemeitôl. Konfuciusz azonban a *de*-nek új tartalmat adott, s tôle kezd el a szó „erényt", illetve morálisan helyes viselkedést jelenteni, természetfölötti elemek nélkül. Ez volt talán Konfuciusz legnagyobb újítása: alapelvvé tette, hogy az uralkodónak – és minden alárendeltjének – helyesen kell viselkednie, nem szabad eltérnie az erkölcsi szabályoktól. Konfuciusz szerint ugyanis ha az uralkodó erényes, akkor példáját követve azok lesznek a miniszterei is; ha a miniszterek erényesek, ôket utánozva erényes lesz a köznép is. Ezáltal az uralkodó, pusztán azáltal, hogy erényes viselkedésével példát mutat, békét és jólétet teremthet országában:

> Kormányozni annyi, mint a helyes útra igazítani. Ha te, uram, a helyes úton járva vezeted [a népet], akkor ugyan ki merne letérni a helyes útról?[35]

Az uralkodó, a miniszterek, a hivatalnokok feladata tehát a példamutatás: ha a maguk viselkedése mintául szolgálhat a köznépnek, akkor az utóbbi automatikusan helyesen fog viselkedni. Ezért, amikor megkérdezték, hogy mit lehet tenni a tolvajok elszaporodása ellen, Konfuciusz a következôket mondta:

> Ha te, uram, nem leszel kapzsi, akkor akár jutalmat adhatsz érte, mégsem fognak lopni.[36]

---

[35] *Lunyu* XII/16, *KF* I.: 113.

Mindezek miatt Konfuciusz szerint rendkívül fontos az önkorlátozás, a hatalom mértékletes gyakorlása. Mint láttuk, az öt alapvetô kapcsolat közül négy alá-fölé rendeltséget jelent, s az ilyen viszonyban az alárendelt fél engedelmességgel, hûséggel és odaadással tartozik a felette állónak. Hogy azonban a társadalomban ne uralkodjék el a zsarnokság, a feletteseknek nem szabad hatalmukkal visszaélniük, a nekik alárendeltekkel szemben emberségesen kell viselkedniük. Ezt így fogalmazza meg a *Daxue* (Nagy tanítás) címû rövid mû, amely késôbb az alapfokú oktatás egyik fô szövege lett:

> Amit nem kedvelsz a feljebbvalódban, azzal te se élj az alattad lévôk irányításánál; amit nem kedvelsz az alattad lévôkben, azzal te se élj a feljebbvalóidat szolgálván. Amit nem kedvelsz az elôdödben, azzal ne járj az utódod elôtt; amit nem kedvelsz az utódodban, azzal ne kövesd az elôdödet. Amit nem kedvelsz a tôled jobbra lévôben, azt ugyanúgy te se tedd a tôled balra állóval; amit nem kedvelsz a tôled balra lévôben, azt ugyanúgy te se tedd a tôled jobbra állóval.[37]

A konfucianizmus eredetileg tehát elvetette az önkényuralmat, s az ideális állapotokat úgy képzelte el, hogy a feletteseknek korlátlan hatalmuk van ugyan az alárendeltek felett, de ezzel ritkán élnek. Az eszményi konfuciánus állam nagy családra hasonlít: élén ott áll a családfô – az uralkodó –, mindenki engedelmességgel tartozik neki, de ô a családot jóindulattal, emberséggel igazgatja, hatalmával nem él vissza.

Könyvünk témája szempontjából különösen fontos kérdés, hogy miként viszonyult a konfucianizmus a törvényekhez, a büntetôjoghoz.[38] Általában elmondható, hogy a törvények kérdése nem játszik nagy szerepet a konfuciánus mûvekben, csak érintôlegesen tárgyalják. Ennek az az oka, hogy a törvényeknek az állam irányításában Konfuciusz és követôi nem tulajdonítottak nagy jelentôséget. Mivel a legfontosabb a felettesek részérôl a példamutatás volt, a törvényeknek, a büntetéseknek csak mellékes szerep jutott. Az ideális államban nincsenek büntetések, hiszen a jó uralkodó példáját az egész nép követi, tehát nincs kit megbüntetni. A példamutatás, a tanítás, a *de* ereje megmutatkozik a *Lunyu* következô passzusában is:

> *Ji Kangzi* a kormányzásról kérdezôsködött *Kongzi*-nél [Konfuciusznál], s azt mondta: „Mit gondolsz, nem kellene megölni az erkölcsteleneket *(wu dao)*, hogy ezzel is segítsük az erkölcsösöket *(you dao)*?" *Kongzi* így felelt neki: „De

---

[36] *Lunyu* XII/17, *KF* I.: 113.

[37] *Daxue* 10/2, *SSWJ (Shang)*, *Daxue:* 6. (ÔRI SÁNDOR fordítása). Lásd még *KF* I.: 187. A passzusról és a mögötte álló filozófiai elvekrôl bôvebben lásd ÔRI 2000.

[38] A konfuciánus jogkép remek összefoglalását lásd AMES 1983: 115–125.

uram, a kormányzáshoz miért kellene megölnöd bárkit is? Ha te magad a jóra törekszel, akkor a nép is jó lesz. A nemes ember erénye *(de)* olyan, akár a szél; a közönséges embereké pedig akár a fû. Ha fölötte fúj a szél, a fünek meg kell hajolnia."[39]

Máshol ezt olvashatjuk:

A mester mondotta: „Ha a népet rendeletekkel *(zheng)* kormányozzák és büntetésekkel *(xing)* tartják féken, akkor ki fogja játszani *(mian)* [a büntetést], de a szégyent nem fogja ismerni. Ha az erénnyel *(de)* kormányozzák és a szertartásokkal *(li)* tartják féken, akkor ismerni fogja a szégyent, és mindig egyenes lesz."[40]

Ugyanakkor egy másik bekezdés szerint Konfuciusz tisztában volt vele, hogy a példamutatás nem hozza meg azonnal az eredményét:

A mester mondotta: „Ha száz esztendeig csupa erényes ember kormányozná a fejedelemséget, át tudná formálni még a leggonoszabb embereket is, és lemondhatnának a halálbüntetésrôl. Milyen igaz ez a mondás!"[41]

A „száz" *(bai)* szó klasszikus kínai szövegekben „sok"-ként is fordítható, tehát a fenti passzus úgy is értelmezhetô, hogy csak „sok" évnyi erényes kormányzás után lehetne szó a halálbüntetés megszüntetésérôl, addig viszont szükség van rá. Úgy tûnik, Konfuciusz nem tartotta sokra a büntetéseket, ugyanakkor tudta, hogy nélkülözhetetlenek – legalább addig, amíg a fent állók erénye lehatol a legalsó néprétegekig. A büntetések helyes alkalmazására Konfuciusz a következô bekezdésben utal:

[…] A mester így felelt: „A legfontosabb volna: kijavítani a neveket *(zheng ming)*. […] Ha a nevek nem helyesek, akkor a szavak nem felelnek meg [a dolgoknak]. Ha a szavak nem felelnek meg [a dolgoknak], akkor a tettek [vagy szolgálatok] nem sikerülnek. Ha a tettek nem sikerülnek, akkor az illem és harmónia *(li yue)* nem virágzik. Ha az illem és harmónia nem virágzik, akkor a

---

[39] *Lunyu* XII/18, *KF* I.: 113.

[40] *Lunyu* II/3, *KF* I.: 56–57. Más értelmezésben: „Igazgasd a népet rendeletekkel és tartsd féken büntetésekkel, s így el fogja kerülni az összeütközéseket, de nem alakul ki benne szégyenérzet […]." (AMES 1983: 117.) Ezen értelmezés szerint a *zheng* és a *xing* hatékonyak, mert az emberek betartják a normákat; a probléma velük „csupán" morális jellegû: az emberek nem fogják ismerni a szégyent (ami Konfuciusznál fontos motiváló tényezô). Ez az interpretáció még nyilvánvalóbbá teszi, hogy Konfuciusznál a jogi szabályozás nem *nem szükséges*, hanem *nem elégséges*.

[41] *Lunyu* XIII/11, *KF* I.: 118.

különbözô büntetések *(xing fa)*[42] nem arányosak *(zhong)* [a bûnökkel]. Ha pedig a büntetések nem arányosak, akkor a nép azt sem tudja, hogyan mozgassa kezét és lábát. […]”[43]

A „nevek kijavítása” fontos konfuciánus fogalom, arra utalt, hogy a feje tetejére állt világban – ez volt Konfuciusz alapélménye – a dolgok már nem feleltek meg a nevüknek, az emberek nem feleltek meg a helyzetükkel járó elvárásoknak, vagyis nem töltötték be a társadalmi pozíciójukhoz fûzôdô szerepet. Ezért a neveket „ki kellett javítani”, vagyis az emberek viselkedését meg kellett feleltetni a helyzetüknek, hogy a fejedelem újra fejedelem legyen, az alattvaló pedig alattvaló…

Az idézett passzusból kiderül: a nevek kijavítására azért is szükség van, hogy a büntetések „arányosak” legyenek a bûnökkel. Az itt „aránosnak” fordított szó *(zhong)* eredeti jelentése: „közép, közepes”. Ez pedig a konfucianizmus egyik igen fontos szava, az „arany középút”, a mértékletesség, a szélsôségektôl való tartózkodás kifejezése.[44] A büntetôjogra vonatkozóan azt jelentheti, hogy a büntetések ne legyenek se túl szûk, se túl széles körûek, se túl szigorúak, se túl enyhék.

Összefoglalva a korai – Konfuciuszhoz és közvetlen tanítványaihoz kötôdô – konfucianizmusnak a büntetésekrôl szóló tanításait, azt mondhatjuk, hogy az eszményi államot bûn- és büntetésnélkülinek képzelték el, ugyanakkor tisztában voltak vele, hogy amíg az ideális állapot nem valósul meg, a büntetéseket alkalmazni kell, de mértékletesen és arányosan.

Még egy passzus figyelemre méltó számunkra a *Lunyu*-bôl, ebbôl kiderül, hogy Konfuciusz számára a legfontosabb a családi kötelék volt, az állami kötelmek csak ezután következtek:

She fejedelme *Kongzi*-vel beszélgetve így szólt: „Az én vidékemen nagyon becsületesek az emberek. Ha az apa ellop egy juhot, a fiú tanúskodik ellene.” *Kongzi* erre azt mondta: „A mi vidékünkön nem ilyenek a becsületesek. Az apa

---

[42] Megjegyzendô, hogy az itt szereplô *fa* nem azonos a Konfuciusz idejében még „mintát, formát”, késôbb „törvényt” jelentô *fa*-val; ez a *fa* eredetileg is büntetést, bírságot jelentett. A következô idézetekben két *fa* olvasatú írásjegy szerepel, az egyik jelentése „törvény”, a másiké „büntetés”. A két szó írásmódja eltérô, csak a hangsúlyjelölés nélküli latin betûs átírásokban keverhetôk össze. A továbbiakban a magyar fordításból egyértelmûen ki fog derülni, hogy az adott szövegben melyik *fa* szerepel.

[43] *Lunyu* XIII/3, *KF* I.: 116.

[44] A *zhong* fogalomról bôvebben lásd FUNG 1997: 172–174, konfuciánus leírását lásd a *Zhong yong* (A közép mozdulatlansága) elsô fejezetében (*KF* I.: 191–192).

rejtegeti a fiú hibáját, a fiú rejtegeti az apa hibáját. [Nálunk] ebben van a becsületesség."[45]

Ez volt az egyik pont, ahol, mint látni fogjuk, a konfucianizmus élesen szembekerült a legizmussal: az utóbbi ugyanis az állam, az uralkodó érdekeinek elsôdlegességét hirdette mindenekfelett. Ez látható lesz a *shuihudi* iratok azon cikkelyeiben is, amelyek családtagok egymás ellen tett feljelentéseivel foglalkoznak.

I.3.3. *Xunzi*

A késôbbi *Zhou*-kori konfuciánus filozófusok közül Menciusz *(Mengzi)* keveset foglalkozott a büntetésekkel. Híres tétele szerint az ember természeténél fogva jó, s az államnak az a feladata, hogy ezen eredendô jóságot az emberekbôl elôhozza – ehhez pedig nincs szükség büntetésekre.

Ezzel a szemlélettel fordult szembe a *Zhao* államból származó *Xunzi* (Kr. e. 315–235).[46] Ô már átmenetet jelent a legizmus irányába: bár ôt magát általában konfuciánusnak tekintik, két tanítványát a legizmus legkiemelkedôbb egyéniségei között tartják számon. Egyikük, *Han Fei*, a legista eszmék legteljesebb elméleti összefoglalását adta a neve alatt fennmaradt mûben (amelynek nagy részét valószínûleg valóban ô írta). A másik, *Li Si*, *Qin Shihuang* nagy hatalmú fôminisztere pedig a legista eszmék gyakorlatba ültetésével kulcsszerepet játszott a birodalom egyesítésében és a *Qin*-dinasztia államszervezetének kialakításában.

Xunzi a büntetésekre vonatkozóan nem tagadta meg Konfuciusz nézeteit, de nála már élesebben elkülönül a jövôbeli cél, az eszményi kormányzás – ezt természetesen a múltba vetíti, mint a legtöbb ókori kínai gondolkodó –, valamint korának valósága, a gyakorlati teendôk. A múlt bölcs királyai alatt a büntetésekre alig volt szükség, az uralkodók bölcsessége és erénye elég volt a helyes kormányzáshoz, a *dao* megvalósításához (a *dao* konfuciánus szóhasználatban az eszményi kormányzatot, a „királyi utat" jelöli):

> Az igaz királyok […] tökéletesen bölcsek voltak, s így tudtak segíteni az ostobákon. […] Csak azt büntették halállal, aki nagyon veszedelmes bûntényt követett el. Ezért a szent királyok a halálbüntetést igen ritkán alkalmazták. *Wen*

---

[45] *Lunyu* XIII/18, *KF* I.: 119.

[46] Érdemes felfigyelni arra, hogy a legista eszmékkel kapcsolatba hozható késô *Zhou*-kori gondolkodók zöme a hajdani *Jin* állam területén létrejött három fejedelemség valamelyikében született vagy fejtette ki tevékenységét. *Zhao*-hoz kötôdik *Shen Dao* és *Xunzi*, *Wei*-hez *Li Kui*, *Wu Qi* és *Shang Yang*, *Han*-hoz pedig *Shen Buhai* és *Han Fei* (DUYVENDAK 1963: 72–73).

wang négy embert végeztetett ki, *Wu wang* csupán kettôt; *Zhou gong*[47] aztán befejezte a mûvet, és így *Cheng wang*-hoz[48] érve olyan békességet találunk, hogy halálbüntetés már nem is létezik. Ki mondhatná tehát, hogy a *dao*-t nem valósították meg?[49]

Máshol ezt írja *Xunzi:*

Hajdanában, amikor *Shun* kormányozta az égalattit, neki nem is kellett rendeleteket kibocsátania, a tízezer dolog mégis tökéletesedett. Megôrizte [elméje] egységét és nagyon vigyázott rá; s dicsôsége teljes volt és elsöprô.[50]

Jó kormányzat idején tehát a büntetés rendkívül ritka – nem azért, mert a büntetés erkölcsileg helytelen (ilyet a konfuciánusok nem állítottak), hanem mert nincs rá szükség, hiszen léteznek hatékonyabb módszerek is a nép igazgatására. Ez maradt a hivatalos álláspont a császárkor végéig – természetesen a *Qin*-dinasztia rövid uralmát leszámítva –, ami hozzájárult ahhoz, hogy a jog elvi kérdései nem játszottak nagy szerepet a kínai gondolkodásban, és a jognak nem alakult ki olyan kultusza és tudománya, mint Európában. (A gyakorlatban természetesen mûködött a rendkívül bonyolult, jól szervezett – és esetenként igen kegyetlen – igazságszolgáltatási rendszer, s a hivatalnokbírók munkáját számos, gyakorlati kérdéseket tárgyaló jogi szakkönyv segítette.)

A *Xunzi* egy másik fejezetében az elôbbihez hasonló gondolatokat találunk:

A régi idôkben […] halálbüntetést *(zhu)* csak akkor alkalmaztak, ha elôfordult, hogy valaki nem követte parancsaikat. Így elég volt egy embert megbüntetniük *(xing)*, s engedelmeskedett az egész égalatti. A bûnös sohasem hibáztatta a felettesét, hiszen jól tudta, hogy bûnössége egyedül saját magán múlott. Éppen ezért büntetéseket *(xing fa)* nagyon ritkán alkalmaztak, mégis mindenfelé féltek a hatalmuktól. Nem más oka volt ennek, csak az, hogy a helyes utat *(dao)* követték. A régi idôkben, amikor *Yao*, az ôsi uralkodó kormányozta az égalattit, csak egy embert ölt meg *(sha)*, s csak két embert sújtott büntetéssel *(xing)*, de az égalattiban rend uralkodott. A hagyomány azt

---

[47] *Zhou gong* (*Zhou* herceg), a *Zhou*-dinasztia *Wen* királyának *(Wen wang)* fia, *Wu* király *(Wu wang)* fivére, aki *Wu*-tól *Lu* fejedelemséget kapta adománybirtokként. Legendás bölcs hírében állt, s rengeteget tett *Wu* király uralmának megszilárdításáért, anélkül, hogy a hatalmára tört volna. *Lu*-ban évszázadokig nagy tisztelet övezte, s Konfuciusznak, aki *Lu*-ban született, ô lett a legfôbb példaképe, még álmában is gyakran megjelent neki.

[48] A *Zhou*-ház *Wu*-t követô királya.

[49] *Xunzi jijie:* 68 (7. fej., *Zhongni*); *KF* II.: 211.

[50] *Xunzi jijie:* 266 (21. fej., *Jie bi*); *KF* II.: 241.

mondja: hatalmad legyen félelmetes, de ne próbáld ki; a büntetések legyenek megállapítva, de ne alkalmazd ôket! Ezt mondom én is.[51]

Itt már *Xunzi* szerepet szán a félelemnek is, amivel igen közel kerül a legizmushoz. A *dao*-hoz, a helyes úthoz a fentiek szerint hozzátartozik, hogy ha valaki nem engedelmeskedik a parancsnak, az biztosan nyerje el a büntetését. Így senki nem mer majd szembeszállni az uralkodóval – ezért nem lesz szükség a büntetésekre. Konfuciusz még nem beszélt a félelemrôl, ô még az erény, a példamutatás hatalmát hangsúlyozta, *Xunzi* itt már realistábbnak tûnik, s ugyanúgy épít – többek között – a büntetéstôl való félelemre is, mint például a jelenkor jogrendszerei.

Az ideális államszervezetet leíró Hivatalok elrendezése *(Xu guan)* címû részben *Xunzi* megadja a bûnösök igazgatójának *(sikou)* feladatait, s e leírásból egyértelmûen látszik, hogy a büntetések alkalmazása részét képezi a *Xunzi* által elképzelt állam politikájának:

> Az erôszakoskodás megszüntetése és a kegyetlenkedés betiltása, a léhaság megakadályozása és a gonoszság kiirtása; a [bûnözôk] megbüntetése az öt büntetéssel *(wu xing)*,[52] hogy az erôszakosak és kegyetlenek megváltozzanak, hogy hitványságot és gonoszságot ne kövessenek el: ez a bûnösök igazgatójának dolga.[53]

Ugyanez derül ki az alábbiakból is:

> A bölcs fejedelem hozzáértéssel közeledik a néphez, a *dao* segítségével vezeti, parancsaival megmagyarázza a dolgokat, mondásaival világossá teszi a dolgokat, és büntetésekkel tartja vissza [népét a bûntôl]. S ekkor a nép úgy átalakul a helyes úton járóvá *(dao)*, mintha csak varázslat történt volna.[54]

Xunzi tehát egyes helyeken azt írja, hogy a régi bölcs királyok büntetéseket alig alkalmazva kormányoztak, máshol pedig azt, hogy büntetésekre igenis szükség van. Az ellentmondás csak látszólagos, *Xunzi*-nél ugyanis – ugyanúgy, mint már Konfuciusz tanításában is – keveredik az eszményi, a legendás uralkodók korába vetített helyes kormányzat leírása az aktuális teendôkkel. A cél tehát, mint fentebb láttuk, az olyan kormányzat, amely csak ritkán szorul a büntetések alkalmazására, amelyben fenyegetnek ugyan büntetésekkel, de nem használják azokat. Addig azonban, amíg ez megvalósul, az államnak többek között a

---

[51] *Xunzi jijie:* 188–189 (15. fej., *Yi bing*); *KF* II.: 214.

[52] *Wu xing*, „öt büntetés”: tetoválás, az orr levágása, láb levágása, kasztráció (nôknél az „elzárás a palotában” nevû büntetés) és halál. Bôvebben lásd IV.1.

[53] *Xunzi jijie:* 108 (9. fej., *Wang zhi*); KNOBLOCK 1990: 107.

[54] *Xunzi jijie:* 280 (22. fej., *Zheng ming*); *KF* II.: 251.

büntetések eszközét is használnia kell. Ennek az az oka, *Xunzi* híres alaptétele szerint, hogy az ember alaptermészete rossz. Mivel az ember természeténél fogva rossz, nevelni, alakítani kell, hogy jóvá váljék – akárcsak a görbe fát, ha házépítéshez akarjuk használni. A nevelés, alakítás legfôbb eszköze a szertartásosság *(li)* és az igazságosság vagy kötelességtudat *(yi)* erényének az emberekbe ültetése, de nem elvetendô a büntetések alkalmazása, s ami a legfontosabb, az azokkal való fenyegetés sem.

Az emberek a régi bölcs királyok korában sem voltak jobbak, s e királyok éppen azért voltak bölcsek, mert felismerték az ember természetét, és azt is, hogy milyen eszközökkel lehet azt megjavítani:

> *Mengzi* azt mondja: „Az ember természete jó." Én azt felelem: nem így van. […] Az ember alaptermészete rossz. S éppen ezért a régi idôk bölcs emberei tudták, hogy az emberek természete rossz, s felismerték, hogy részrehajlók, veszedelembe rohanók, igazságtalanok, lázadók, zavargók és nem könnyen kormányozhatók. Ennek okából megállapították a fejedelmek és vezetôk hatalmát, hogy kormányozzák ôket, világosan kifejtették a szertartásosság és igazságosság elvét, hogy átalakítsák ôket, megalkották a törvényeket és a kormányzatot *(fa zheng)*, hogy rendben tartsák ôket, megszigorították a büntetéseket *(xing fa)*, hogy visszatartsák ôket a bûntôl, és sikerült elérniük, hogy az egész égalattiban jó kormányzás uralkodjék, s végül mindenki jó legyen. Ilyen volt a szent királyok kormányzása, s egyben a szertartásosság és igazságosság átalakító hatása.
>
> Most pedig tegyük fel, hogy eltávolítjuk a fejedelmek és vezetôk hatalmát, s nélkülözzük a szertartásosság és igazságosság átalakító erejét; eltávolítjuk a törvények és a kormányzat rendjét, s nélkülözzük a büntetések fékezô erejét. Álljunk meg és nézzük, hogyan viselkednének az égalatti népei és emberei. Ha így lenne, akkor az erôsek bizony kárt okoznának a gyengéknek és megrabolnák ôket; azok, akik sokan vannak, kegyetlenkednének azokkal, akik kevesen vannak, és elpusztítanák ôket. Fellázadna és felfordulna az egész égalatti, s jóformán egy szempillantás alatt elpusztulna mindenki. S ha így szemléljük a dolgokat, nyilvánvaló lesz elôttünk, hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága szerzett jóság csupán.[55]

Látható, hogy a *li* és a *yi* mellett a bölcs királyoktól nem állt távol a törvényekkel *(fa)* és a büntetésekkel *(xing fa)* való fenyegetés sem, sôt, mindezek csak együtt képesek biztosítani a jó kormányzást. A nevelés, a szertartásosság és igazságosság beültetése az emberekbe, valamint a büntetésekkel való megfélemlítésük tehát egyaránt fontosak – innen már csak egy lépés a legista elmélet, amely a *li*-vel és a *yi*-vel nem törôdik, s helyettük a törvényekre és a büntetésekre helyezi a hangsúlyt.

A fentieket *Xunzi* így foglalja össze ugyanennek a fejezetnek az elején:

---

[55] *Xunzi jijie:* 293 (23. fej., *Xing e*); *KF* II.: 259–260.

Az emberi alaptermészet rossz; a jóság csupán szerzett tulajdonság. A mai emberek alaptermészete olyan, hogy születésétôl fogva megvan benne a haszon *(li)* szeretete. […] Az emberben születésétôl fogva megvannak fülének és szemének vágyai, és szereti a szép szót meg a külsô szépséget. Ha ezeket [a vágyait] követi, akkor kicsapongás és felfordulás lesz rajta úrrá, a szertartásosság és igazságosság, valamint az igazi szépség pedig elpusztul. Így tehát az ember alaptermészetének követése, az ember érzelmeinek szabadjára engedése elkerülhetetlenül harcot és kapzsiságot szül, majd találkozik az elôírások megsértésével és a helyes elvek *(li)* felforgatásával, s ez végül az erôszak állapotába torkollik.

Ezért feltétlenül szükséges a tanítómesterek és törvények *(shi fa)* átalakító befolyása, valamint a szertartásosság és igazságosság elvének vezetése. […] A görbe fát mindig gôzben hajlítva kell az ács mércéjéhez igazítani, csak akkor lesz egyenes. A tompa fémet elôbb csiszolni és köszörülni kell, csak akkor lesz éle. A mai embereknek, minthogy rossz az alaptermészetük, feltétlenül szükségük van tanítókra és törvényekre *(shi fa)*, csak általuk lehetnek becsületesek; s meg kell szerezniük a szertartásosság és igazságosság erényét, hogy jó kormányzáshoz jussanak.

A mai embereknek azonban nincsenek [jó] tanítóik és törvényeik, s ezért önzôk, gonoszak és igazságtalanok; hiányzik belôlük a szertartásosság és igazságosság erénye, s ezért lázadók, felforgatók, és nincs jó kormányzás. A régi idôk szent királyai tudták, hogy az ember alaptermészete rossz, felismerték, hogy [az ember] önzô, gonosz, igazságtalan, lázadó, felforgató és nem egykönnyen kormányozható. Éppen ebbôl kiindulva alkották meg a szertartásosság és igazságosság elveit, szerkesztették meg a törvényeket és elôírásokat *(fa du)*, hogy ezekkel átalakítsák és megszépítsék az emberek eredeti érzelmeit és alaptermészetét, tehát hogy kijavítsák ezeket; s hogy így engedelmességre szoktatva és átalakítva az emberek eredeti érzelmeit és alaptermészetét, a helyes útra vezessék ôket. Ennek eredménye volt, hogy jó kormányzás uralkodott, s az emberek a *dao* útját járták.[56]

Az emberi természet rossz volta *Xunzi*-t tehát arra a következtetésre vezette, hogy az embereket nevelni kell, s emellett büntetésekkel is arra kell ôket ösztönözni, hogy ne természetükbôl fakadó vágyaikat kövessék, hanem a szertartásosság és igazságosság erényét. A legizmus, amely már jóval *Xunzi* elôtt is létezett, szintén abból indult ki, hogy az ember alaptermészete rossz – ám merôben más következtetésre jutott. A legisták elvetették, sôt gyakran kigúnyolták a *li*-t és a *yi*-t, ôk a kormányzás egyik legfontosabb eszközének a kemény büntetô törvényeket tartották. Az ô kormányzati módszereiket bírálta *Xunzi* a következô passzusban, amelyben öntudatlanul *Qin* sorsát is megjövendölte:

---

[56] *Xunzi jijie:* 289–290 (23. fej., *Xing e*); *KF* II.: 254–255.

> [A *Shang-Yin* dinasztiabeli] *Zhou* kizsigereltette *(ku) Bigan*-t, bebörtönöztette *(qiu) Ji* fejedelmét, s bevezette az oszlopon való megsütés büntetését *(paoluo xing)*.[57] Gyilkolt és mészárolt szüntelenül, hivatalnokai és alattvalói pedig reszkettek, hiszen egyikük sem lehetett biztos az életében. És mégis, amikor megérkeztek a *Zhou*-k seregei, parancsait nem hajtották végre alárendeltjei, s nem volt képes felhasználni saját népét. Talán a parancsai nem voltak elég szigorúak, vagy a büntetések nem voltak elég kemények? Az volt [bukásának] igazi oka, hogy nem a helyes úton *(dao)* egyesítette [népét].[58]

Xunzi szerint tehát a büntetés önmagában nem elég a kormányzáshoz, sôt az az ország, amely kizárólag a büntetésekre támaszkodik, el fog bukni. Mint láttuk, ebben igaza lett: *Qin* állam határozott intézkedéseivel képes volt olyan erôssé tenni magát, hogy legyôzhette a többi fejedelemséget. A meghódított területeket azonban nem tudta megtartani: erélyes politikája, szigorú rendeletei, amelyekkel hatalmát akarta megerôsíteni, saját pusztulását okozták.

I.4. Filozófiai háttér: a legizmus

I.4.1. A legizmusról általában

A Konfuciuszt követô századokban a *Zhou*-kori társadalom és államszervezet bomlása felgyorsult, s a kor gondolkodóinak olyan új jelenségekkel kellett szembenézniük, amelyeknek Konfuciusz csak a csíráival találkozhatott. Az új helyzetre válaszul új filozófiai iskolák jöttek létre, sôt maga a konfucianizmus is különbözô ágakra bomlott. Ekkoriban, a Hadakozó fejedelemségek korszakában jelent meg a témánk szempontjából legfontosabb irányzat, a legizmus.

A legizmus nem volt a szó szoros értelmében vett iskola, nem volt alapítója, nem voltak tanítói és egységes tanai. Az elnevezés valójában különbözô államokban tevékenykedô, hasonló, de nem egyforma eszméket követô államférfi-filozófusok politikai irányelveit jelöli, akiket a *Han*-korban soroltak be egy kategóriába, a *fajia*, „törvénykezôk iskolája” címszó alá. Ez a besorolás elôször a Történetíró feljegyzéseiben *(Shiji)* jelenik meg, ahol *Sima Tan* (*Sima Qian* apja) a következôket írja a *fajia*-ról:

---

[57] *Bigan* a zsarnok *Zhou* nagybátyja volt, akárcsak *Ji* fejedelme. *Zhou* az elôbbit kivégeztette, az utóbbit pedig, amiért az figyelmeztetni merte zsarnokságára, rabszolgaként fogságban tartotta.

[58] *Xunzi jijie:* 188 (15. fej., *Yi bing*); *KF* II.: 213.

A legisták nagyon szigorúak voltak, kevésre becsülték a könyörületet; ugyanakkor azonban ôk tették helyessé a fejedelem és alattvaló, felettes és alárendelt közti megkülönböztetést, s ezen ma sem lehet változtatni semmit. […]

A legisták nem tettek különbséget rokonok és idegenek között, nem választották külön az elôkelôket és közrendûeket, egységesen vetették alá ôket a törvények *(fa)* ítéletének, úgyhogy a rokonok szeretetét és a tiszteletre méltók tiszteletét kívánó „könyörületnek” *(en)* vége szakadt. Ezt az elgondolást meg lehetett valósítani egy bizonyos idôszakra, de nem lehet hosszú ideig alkalmazni. Ezért mondom, hogy [a legisták] nagyon szigorúak voltak és kevésre becsülték a könyörületet. Azt azonban, hogy megkövetelték az uralkodó tiszteletét és az alattvaló alávetettségét, s világossá tették mindenkinek a maga funkcióját *(fenzhi),* amelynek határait senkinek sem szabad átlépnie, nos, ezt akár „száz iskola” sem lenne képes megváltoztatni.[59]

Az utókor tehát elsôsorban a törvények *(fa)* megszigorítása és általánossá tétele miatt emlékezett a legistákra, ezt tükrözi a „*fajia*” és az ebbôl származó nyugati „legizmus” elnevezés is. Valójában azonban a törvény csak a számos eszköz egyike volt, amelynek használatát a legisták tanácsolták, az iskola elnevezése tehát némileg félrevezetô. Emellett tudni való, hogy a *fa* írásjegy a „törvény” mellett jelent „módszert” is, s elképzelhetô, hogy a történetíró szándékosan épített a szó kétértelmûségére a névadáskor.

A legizmus a Kr. e. 4–3. században alakult ki és élte virágkorát. Ekkoriban a *Zhou*-ház tekintélye végleg elenyészett, az egyes fejedelemségek már nyíltan vállalták, hogy céljuk az összes többi állam megsemmisítése, a birodalom egyesítése. A nagyobb államok egymás után bekebelezték a kisebbeket, az államokon belül pedig reformintézkedések sorát hajtották végre. E reformok célja az állam fennmaradásának és megerôsödésének a biztosítása volt, ami csak a központi hatalom megszilárdítása árán volt lehetséges. Az a fejedelemség ugyanis, amelyben az arisztokrata nemzetségek hatalma csorbítatlan maradt, bukásra volt ítélve – így járt például *Jin,* amelynek területén Kr. e. 453-ban három elôkelô család osztozott. A központi, uralkodói hatalom megerôsítése mellett élet-halál kérdése volt a mezôgazdaság és a hadsereg fejlesztése is – mindehhez új politikára, technikai eszközökre és vezetési módszerekre volt szükség.

A fejedelmek tehát rákényszerültek arra, hogy a régi, elavult hagyományok, intézmények helyett újakat honosítsanak meg, s még sehol nem alkalmazott reformokkal kísérletezzenek. Egy-egy sikeres

---

[59] SIMA QIAN, 10. kötet: 3288–3293 (130. fej., A Nagy Asztrológus elôszava a hat filozófiai iskola lényegérôl); *KF* III.: 138, 140–141.

reformprogram hosszabb-rövidebb idôre megerôsíthette az országot, tekintélyt, hatalmat biztosított neki; az intézkedések bukása viszont könnyen a fejedelemség pusztulásához vezetett. Ezért az ország irányításához, a reformok végrehajtásához az uralkodóknak jól képzett szakemberekre és megfelelô ideológiára volt szükségük. A túlságosan konzervatív konfucianizmus, a napi politikában nem sok hasznot hajtó taoizmus és motizmus alkalmatlan volt arra, hogy megfelelô embereket kínáljon a nagy feladatra. Sikerre azok az államok számíthattak, amelyek fôhivatalnokai egy új rétegbôl kerültek ki, akik minden kérdést a gyakorlati haszon szempontjából közelítettek meg. Ezeket az államférfiakat, illetve az ô tevékenységüket „filozófiai" érvekkel is igazoló követôiket nevezi az utókor legistának.

A legisták közös vonása az, hogy kizárólagos céljuk az ország és az uralkodó helyzetének megerôsítése, így az olyan – haszontalannak tartott – erényeket, mint például a szertartásosság *(li)*, az igazságosság *(yi)* és az emberség *(ren)*, elvetik. A cél pedig szentesíti az eszközt: ha ez a fejedelem szempontjából hasznos, kifejezetten kívánatos lehet a kegyetlen büntetések és a besúgók alkalmazása, az árulás, a háború. A legista elvek a totális állam felé mutatnak, mivel mindent az államnak – vagyis az uralkodónak – kell alárendelni, és a társadalom összes tagjának az állami feladatok ellátása a célja. Az állammal szemben nem létezhet semmiféle szervezet vagy kötelék, még a családi viszonyok is alárendelôdnek az uralkodó–alattvaló kapcsolatnak.

I.4.2. A legizmus képviselôi[60]

I.4.2.a. A legizmus elôfutárai

A legkorábbi legistának *Guan Zhong*-ot (?–Kr. e. 645) szokták tekinteni, aki *Qi* állam *Huan* fejedelmének (ur. Kr. e. 685–643) fôminisztere volt. A hagyomány szerint *Guan Zhong* az egész lakosságot katonai jellegû szervezetekbe osztotta, állami monopóliummá tette a vas és a só kitermelését, állami ellenôrzés alá vonta a kereskedelmet, megerôsítette a hadsereget és megreformálta az adórendszert. Ezáltal *Qi* rendkívül megerôsödött, *Huan* fejedelem pedig a *Zhou*-kor egyik hegemónjává *(ba)* válhatott.[61]

Guan Zhong alakja a legendás múltba vész, intézkedéseirôl és elveirôl nem sok megbízható információnk van. A nevét viselô *Guanzi* (*Guan* mester) címû terjedelmes mû, amely ránk maradt, számos szerzô hosszabb-rövidebb írásaiból összeállított kompiláció a Hadakozó fejedelemségek

[60] A következô felsorolás forrása: FU 1996: 13–21, illetve LUNDAHL 1992: 21–40.
[61] *Guan Zhong* életérôl lásd a *Shiji* 32. és 62. fejezetét.

korából és a *Han*-korból. E mû részben legista elveket tükröz, ugyanakkor konfuciánus és taoista elemek is találhatók benne.[62]

Legistának tartják *Li Kui*-t (Kr. e. 455?–396?), *Wei* fôminiszterét is, akirôl alig tudunk valamit. Egy sokkal késôbbi hagyomány szerint ô állította össze az elsô kínai törvénykönyvet, a *Fajing*-et, s ezt vette volna át *Qin* is. Ez a hagyomány azonban minden bizonnyal téves.[63] A korai történeti mûvek azt jegyzik meg *Li Kui*-ról, hogy gazdasági jellegû reformokat hozott, például állami felügyelet alá vonta a vetést, az öntözést, valamint a piacokat.[64]

Egyesek a legisták közé sorolják *Zichan*-t (megh. Kr. e. 522) és *Deng Xi*-t *(Deng Xizi*, megh. Kr. e. 501) is. *Zichan*, a híres államférfi esetében ennek a fô oka az, hogy a *Zuozhuan* szerint ô vésette hazájának, *Zheng*-nek a törvényeit bronz áldozati edényekre, s ezzel ô foglalta elôször írásba a törvényeket Kínában.[65] Bár sok történet maradt fenn róla, eszméirôl keveset tudunk, nevéhez kötött mûvet nem ismerünk. A büntetésekrôl vallott elveirôl a *Zuozhuan* következô részlete árulkodik:

> *Zichan* beteg volt, s így szólt *Zi Dashu*-hoz: „Ha meghalok, a kormányzat biztosan a te kezedbe kerül. Csak a [tökéletesen] erényes képes enyheséggel *(kuan)* engedelmességre szorítani a népet. Az ez alatt álló [a nem tökéletes erényû] számára a legtanácsosabb szigorúsággal *(meng)* élni. A lángoló tûzre félelemmel tekintenek az emberek, így keveset pusztít el közülük. A víz viszont gyönge, az emberek megvetik és játszanak vele, így sokan lelik általa a halálukat. Nehéz dolog tehát enyheséggel kormányozni."
>
> Néhány hónapnyi betegség után *[Zichan]* meghalt, s *Zi Dashu* vette át a kormányzást. Képtelen volt a szigorúságra, ezért enyhe politikát folytatott. Ennek az lett az eredménye, hogy az országban megszaporodtak a rablók, akik a *huanfu*-i mocsárnál fosztogatták a népet. *Dashu* megbánva eddigi politikáját így szólt: „Ha korábban megfogadtam volna *Zichan* tanácsát, nem jutottunk volna ide!" Ezután sereget gyûjtött, megtámadta a *huanfu*-i rablókat, s mind egy szálig kiirtotta ôket. Ezzel a rablók eltûntek.
>
> *Zhongni* [Konfuciusz] azt mondta erre: „Remek! Amikor a kormányzat enyhe, az emberek megvetik. Amikor [az emberek a kormányzatot] megvetik, szigorúságra van szükség. Amikor a kormányzat szigorú, [sok] ember megöletik. Amikor ez történik, [a szigorúságot] enyheséggel kell felváltani. Az enyheség arra szolgál, hogy enyhítsük a szigorúságot, a szigorúság pedig arra, hogy szabályozzuk az enyheséget. Így a kormányzás harmonikussá *(he)* válik." (*Zhao* herceg 20. éve, 5. rész)[66]

---

[62] A mû rövid részletének magyar fordítását lásd *KF* II.: 409–416.

[63] Lásd II.4.

[64] *Li Kui*-rôl lásd a *Shiji* 74. és a *Hanshu* 24. fejezetét.

[65] Lásd II.3.

[66] LEGGE 1960b: 680, 684.

A passzus nemcsak arról tanúskodik, hogy *Zichan* a keménykezû kormányzás híve volt, hanem arról a rugalmasságról is, amellyel Konfuciusz a büntetések kérdését kezelte – legalábbis a nem mindig megbízható *Zuozhuan* szerint.

Deng Xi Zichan kortársa volt. Amolyan ügyvédként vált híressé, s úgy csûrte-csavarta a peres ügyeket, hogy a jóról sikerült bebizonyítania, hogy rossz, a rosszról, hogy jó, így a jó és a rossz határát teljesen elmosta. (Fizetsége állítólag nagyobb ügyekben egy köntös, kisebb ügyekben egy nadrág volt.)[67] Ezzel aztán szembekerült *Zichan*-nal, a törvényhozó államférfival, s végül, jóval *Zichan* halála után ki is végezték.

Egyesek *Deng Xi*-hez kötik az elsô bambuszlapokra írt törvényt is.[68] Fennmaradt a neve alatt egy rövid munka, de errôl bebizonyosodott, hogy sokkal késôbbi hamisítvány. A szavak és a valóság közötti kapcsolat felborításáért sokan a nevek iskolájához *(mingjia)* sorolják, mások szerint legista volt; mindenesetre azzal, hogy ügyes szavaival kiforgatta a törvényeket, éppen a késôbbi legizmus elveivel ellenkezôen járt el.

Az biztos, hogy *Guan Zhong, Li Kui, Zichan* és *Deng Xi* esetében az iskolába sorolás csak erôltetett, utólagos konstrukció lehet, a legizmus ugyanis egészen a Kr. e. 4. századig még nem volt jól elkülöníthetô eszmeáramlat.

I.4.2.b. A Kr. e. 4. század nagy legistái

Keveset tudunk *Wu Qi*-rôl (?–Kr. e. 381) is, aki többek között *Wei*-ben, majd *Chu*-ban tevékenykedett.[69] Elsôsorban tábornokként és katonai stratégaként lett híres, de *Chu* fôminiszteréként tipikusan legista politikai intézkedéseket is hozott: a központi hatalom megerôsítése érdekében igyekezett visszaszorítani az arisztokráciát, megszüntette a fölösleges hivatalokat, egyes címek öröklését korlátozta. *Han Fei* így ír róla:

> Hajdanában *Wu Qi* arra tanította a *Chu*-beli *Dao* királyt, hogyan bánjon el *Chu* fejedelemség szokásaival, mondván: „A fôhivatalnokok, ha túlságosan hatalmasok, a hivatali elôkelôségek, ha túlságosan sokan vannak, akkor felfelé nyomást gyakorolnak az uralkodóra, lefelé pedig zsarnokian elnyomják a népet. Ez az ország elszegényítésének és a hadsereg meggyengítésének útja. Jobb lesz tehát, ha a hivatali elôkelôségek leszármazottaitól három nemzedék után visszaveszed a rangot és jövedelmet, csökkented az összes hivatalok jövedelmét

---

[67] FUNG 1997: 81 (FUNG a *Lüshi Chunqiu* 18.4-re hivatkozik); LUNDAHL 1992: 26–27.

[68] Lásd II.3.

[69] *Wu Qi*-rôl lásd a *Shiji* 65. fejezetét. Magyarul: „Szemelvények a Történet-író feljegyzéseibôl”: 17–31; életrajzát és a nevéhez kötött *Wuzi bingfa*-t lásd VU-CE.

és járandóságát, megszünteted az összes nem-fontos, »hatodik ujj« hivatalt, hogy [azok jövedelmével] jól tarthasd a gondosan kiválasztott és gyakorlott férfiakat." *Dao* király azonban csak egy évig gyakorolhatta ezt [a politikát], akkor meghalt; *Wu Qi* testét [bosszúból] feldarabolták *Chu*-ban.[70]

Az elsô legista, akinek elméleti munkásságáról is tudunk valamit, *Shen Buhai* (Kr. e. 395?–337) volt – ôt egyébként a taoista gondolkodók között is számon tartják. *Han* állam fôminiszteréként mûködött, s a hagyomány szerint ô volt az, aki elôször hangsúlyozta a *shu*, a „módszerek" fontosságát (lásd I.4.3.d., I.4.3.i.). Egy hatfejezetes mûvet kötöttek a nevéhez *(Shenzi)*, ez azonban elveszett, mára csupán töredékek maradtak belôle.[71]

Shen Buhai kortársa volt *Shen Dao* (kb. Kr. e. 360–285). *Zheng*-bôl származott, de a híres *Qi*-beli *Jixia* Akadémiának lett a tagja, s *Qi*-ben szolgált miniszterként. Egyes források nem a legisták, hanem a taoisták közé sorolják, csakúgy, mint *Shen Buhai*-t.[72] Leghíresebbé

---

[70] *Han Feizi jijie:* 67 (13. fej., *He shi*); *KF* II.: 294.

[71] A *Shenzi*-töredékeket H. G. CREEL gyûjtötte össze (1974); *Shen Buhai* jelentôségét méltatja ugyanô 1970c.

[72] Az, hogy egyes gondolkodókat egyaránt tartanak legistának és taoistának, azzal magyarázható, hogy az ókori kínai iskolák között korántsem léteztek olyan éles határok, mint ahogy azt a kategorizálásra mindig hajlamos utókor feltételezte. Az egyes gondolkodókat nem korlátozta abban semmi, hogy bizonyos nekik tetszô gondolatokat a riválisirányzatoktól átvegyenek. A taoizmus és a legizmus látszólag összeegyeztethetetlen volt, valójában azonban éppen e két iskola között állt fenn meglepôen szoros kapcsolat. A korai taoizmus egyik alapeszméje az, hogy a fejedelem passzív, a *wuwei*, „nem-cselekvés" állapotában uralkodik, s körülötte a miniszterek, a hivatalnokok és a közemberek mind automatikusan teszik a dolgukat anélkül, hogy aktív cselekvésre, a *dao*-val, vagyis a természettörvénnyel való szembeszegülésre kényszerülnének. Így az égalatti békében, a *dao* szerint él. Ez a nézet nem állt szemben élesen a legizmus elméletibb irányzatával: eszerint ugyanis ha az uralkodó egyszer megszerezte a hatalmi helyzetet *(shi)*, megalkotta a megfelelô kormányzati módszereket *(shu)* és törvényeket *(fa)*, a továbbiakban a *wuwei* állapotában maradhat, s az ország magától, automatizmusszerûen mûködik, a nem-cselekvô uralkodóval a középpontban. Ezen a területen tehát a legizmus és a taoizmus összemosódott, ezért tartanak egyes legistákat taoistának is. A két iskola találkozási pontján, egyéb elemekkel keveredve jött létre a *Huanglao* iskola, amely a korai *Han*-korban a legnagyobb hatású szellemi áramlattá vált. Késôbb azonban szinte nyomtalanul eltûnt, s csak az 1970-es években, a híres *mawangdui* (*Hunan* tartomány) sírban talált *Huanglao* szövegek révén ismerhettük meg tanait. Jelen könyvben azonban a *Huanglao*-val és a legizmuson belüli taoista elemekkel nem foglalkozunk, mivel vizsgálódásunk középpontjában a büntetôjog gyakorlata áll, s meggyôzôdésünk, hogy a praktikus legizmussal szemben az

a „hatalmi helyzetrôl” *(shi)* szóló tanítása vált; eszerint az uralkodó számára az a legfontosabb, hogy megôrizze hatalmát, mert az teszi lehetôvé, hogy akaratát rákényszeríthesse másokra (lásd I.4.3.c).

Az egyik legjelentôsebb legista *Shang Yang* (Kr. e. ?–338) volt, aki *Qin* állam *Xiao* fejedelme mellett szolgált fôminiszterként. Az ô tevékenységérôl – amely nem csupán *Qin* történetének, hanem az egész kínai jogtörténetnek fontos állomása – a következô fejezetben lesz szó. Elméleti mûve – egy-két, a *Shiji*-ben fennmaradt beadványon kívül – nem maradt ránk. Egy terjedelmes mû maradt fenn a neve alatt, amely a *Shangjun shu* (*Shang* urának könyve) címet viseli; ezt azonban valószínûleg nagyrészt a Kr. e. 3. században állították ösz-sze, és nem föltétlenül *Shang Yang* eredeti eszméit tartalmazza.[73] A könyv nagyrészt a mezôgazdaság és a hadsereg fejlesztésével foglalkozik, s mint ilyen, tipikus legista mû. Ugyanakkor viszonylag kevés szó esik benne *Shang Yang* legfôbb tevékenységérôl, a törvényhozásról, sôt maga *Shang Yang* neve is csupán két fejezetében szerepel.

Shang Yang személye, s az, hogy ô helyezte elôször a középpontba a törvényeket, talán hozzájárult ahhoz az idegenkedéshez, amelyet a késôbbi korok hivatalnokai a törvénykezéssel mint fontos kormányzati eszközzel szemben mutattak. A gyûlölt *Qin* gyûlölt fôminiszterének eszméivel senki nem tartotta érdemesnek azonosulni – legalábbis szavakban.

I.4.2.c. *Li Si*

Ugyancsak *Qin* fôminiszteréként tevékenykedett *Li Si* (Kr. e. 280?–208), akinek oroszlánrésze volt a birodalomegyesítésben és a bürokratikus császári államszervezet kiépítésében.[74]

Fiatalkorában *Xunzi* alatt tanult, Kr. e. 247-ben elhagyta mesterét és *Qin*-be utazott, ahol *Lü Buwei*, a kereskedôbôl lett miniszter követôje lett. Kr. e. 246-ban *Qin* királya, a késôbbi Elsô Császár fogadta ôt és kinevezte fôírnoknak *(zhangshi)*. Valamikor 237 és 221 között igazságügyi miniszter *(tingwei)* lett, ekkori tevékenységérôl azonban alig tudunk valamit. 233-ban intrikáival szerepet játszott *Han Fei* halálában. Valamikor a Kr. e. 221-es birodalomegyesítés után, Kr. e. 219 és 213 között *Qin Shihuang* baloldali fôminiszterré *(zuo chengxiang)* nevezte ki, ez volt *Qin*-ben a

---

elméleti ág a valóságos törvényhozási és ítélkezési gyakorlatra nemigen hatott. A *Huanglao* filozófiáról lásd például PEERENBOOM 1993.

[73] A könyv fordítását és elemzését lásd DUYVENDAK 1963, hitelességének kérdésérôl lásd ugyanitt 141–159. A mû rövid részletét lásd *KF* II.: 403–408.

[74] *Li Si* életérôl és tevékenységérôl, s áttételesen a birodalomegyesítésrôl lásd BODDE alapvetô fontosságú mûvét (1938).

legmagasabb tisztség. Ekkor már valószínûleg jó néhány éve ô volt a birodalom legbefolyásosabb embere.

Egyesek szerint valójában *Li* állt az Elsô Császár legtöbb intézkedése mögött, ô fejezte be azt a folyamatot, amelyet *Shang Yang* kezdett el. *Qin* szigorú törvényeit és közigazgatási rendszerét kiterjesztette az egész birodalomra, jelentôs része volt a konfuciánus tudósokkal való kegyetlen leszámolásban, s híres beszéde alapján került sor a nagy könyvégetésre.[75] *Li Si* is a tettek embere volt, elveit *Shang Yang*-hoz hasonlóan szintén csak a *Shiji*-ben idézett beadványaiból, beszédeibôl ismerjük. Ezekben többször hivatkozik *Shen Buhai*-ra és *Han Fei*-re, az egyes konkrét helyzetekhez kapcsolódóan pedig tiszta legista elveket fejt ki. A következôket írta például egy beadványban a Második Császárnak, *Qin Shihuang* rövid életû fiának:[76]

> *Hanzi [Han Fei]* azt mondta: „A szeretô anyának semmirekellô a fia; a szigorú házban viszont nincsenek engedetlen rabszolgák." Miért van ez? Mert [a szigorú házban] következetesek *(bi)* tudnak maradni a büntetések *(fa)* alkalmazásában.
>
> *Shang* urának [*Shang Yang*-nak] törvényei *(fa)* szerint megcsonkító büntetés *(xing)* járt azoknak, akik hamut szórtak el az utcán. A hamu elszórása kis bûn, a megcsonkítás viszont súlyos büntetés. Csak az a bölcs uralkodó, aki képes arra, hogy a kis bûnöket is mélyreható ellenôrzése *(shen du)* alatt tartsa. Mert ha az ellenôrzés mélyreható a kisebb bûnöket illetôen, mennyivel inkább így lesz a súlyosabb bûnök esetében! Így az emberek nem merik majd megszegni [a törvényeket].
>
> *Hanzi* ezt mondta: „Az egy *xun* vagy *chang* hosszúságú rongydarabot a közönséges ember sem fogja otthagyni [ha van alkalma ellopni], míg száz *yi*-nyi olvadt aranyat Rabló *Zhi*[77] sem ragadna el. Ez nem azért van, mert a közönséges ember fontosnak tartja [a rongyot] vagy az egy *xun*-nyi vagy *chang*-nyi [méretû ronggyal szerezhetô] hasznot, vagy mert Rabló *Zhi* vágyai csekélyek. De nem is azért van, mert Rabló *Zhi* a száz *yi*-nyi súlyt könnyûnek tartja. A valódi ok az, hogy az elragadást rögtön követi a kéz megcsonkítása *(xing)* [vagyis a megégetése] – Rabló *Zhi* ezért nem ragadja el a száz *yi*-t sem.

---

[75] *Shiji*-beli életrajzának részletét a könyvégetési beszéddel lásd *KF* II.: 395–402; a beszédnek egy másik *Shiji*-fejezetbeli változatát lásd HARMATTA 1996: 387–388.

[76] A beadvány valószínûleg Kr. e. 208-ban született.

[77] Rabló *Zhi (Dao Zhi)*, legendás rablóvezér. A hagyomány szerint Konfuciusz korában élt, az erényességérôl híres *Liuxia*-beli *Hui* fivére volt. Az ókori filozófiai irodalomban gyakran ô testesíti meg a gonosztevôt (lásd például *Han Feizi, Zhuangzi*).

> Ha azonban a büntetés nem következik biztosan *(bi)*, még a közönséges ember sem fogja otthagyni az egy *xun*-ös vagy *chang*-os [rongyot].[78] […]
>
> A bölcs uralkodók és a szent királyok sokáig meg tudták tartani magas méltóságukat *(wei)*, hosszú ideig megôrizték erôs hatalmi helyzetüket *(shi)*, és egyedül élvezték az egész égalatti hasznát. Ez nem azért volt, mert [a kormányzás] új útját járták, hanem azért, mert képesek voltak arra, hogy egyedül hozzák a döntéseket és körültekintôek legyenek [az emberek] ellenôrzésében és felelôsségre vonásában, következetesek *(bi)* voltak a szigorú büntetések kiszabásában, így az égalattiban [senki] nem merte megszegni [a törvényeiket]. Ha te most nem [azokat az eljárásokat] alkalmazod, amelyek által elérheted, hogy nem szegülnek szembe [veled az alattvalók], hanem azt [a módszert] követed, amellyel a szeretô anya semmirekellôt farag a fiából, az azt jelenti, hogy nem tanulmányoztad a szent királyok elveit. S ha valaki nem képes a szent emberek módszereit *(shu)* alkalmazni, akkor mi más lehetne, mint az égalatti szolgája? Milyen szánalmas is [az ilyen ember]![79]

A beadványrészletbôl látható, hogy *Li Si* – akinek tetteit a történeti forrásokból viszonylag jól ismerjük – elveiben is a legista politikai filozófiát követte. A beadvány, amelybôl idéztünk, arra buzdítja az ifjú császárt, hogy szabjon ki szigorú büntetéseket és fokozza az alattvalók ellenôrzését *(du)*. A részletben szerepel mind a három legista alapfogalom, a *shi* (hatalmi helyzet), a *shu* (kormányzati módszer) és a *fa* (törvény) – e három fogalom kombinálása egyértelmûen *Han Fei* hatását tükrözi, akit *Li Si* csaknem szó szerint idéz is. Az más kérdés – s elsôsorban a *Li* jellemét kutatók számára érdekes –, hogy *Li*-nek néhány évtizeddel korábban minden bizonnyal nagy szerepe volt *Han Fei*, régi tanulótársa halálában. Ô sem jutott jobb sorsra: Kr. e. 208 nyarán riválisa, *Zhao Gao* eunuch elítéltette, és végrehajtották rajta az öt büntetést *(wu xing)*. Családját harmadíziglen kiirtották.

Könyvünk témájának szempontjából fontos, hogy a *shuihudi* rendelkezések valószínûleg *Li Si* évtizedes fôminiszterkedése alatt is érvényben voltak, sôt ô lehetett az, aki az egész birodalomra kiterjesztette ôket. Ugyanakkor a *shuihudi* szövegek szóhasználatából kitûnik, hogy még a birodalomegyesítés elôtt keletkeztek, legkésôbb abban az idôben, amikor *Li Si* igazságügyi miniszter volt, de egyes részek talán korábban. A *Shiji* és a többi forrás azonban sajnálatos módon hallgat azokról az évekrôl, amelyekben *Li* felelt a *Qin*-beli igazságszolgáltatásért. Mindenesetre az, amit *Li Si*-rôl a történeti források írnak, nem mond ellent a *shuihudi* szövegek tartalmának: *Qin Li Si* alatt jól szervezett, bürokratikus, aprólékos

---

[78] A rongy és az olvadt fém példája valóban megtalálható a *Han Feizi*-ben (49. fej., *Wu du*), némileg eltérô megfogalmazásban (*Han Feizi jijie:* 343; *KF* II.: 337). Lásd még I.4.3.h.

[79] SIMA QIAN, 8. kötet: 2555–2556; SSU-MA CH'IEN: 349–350; BODDE 1938: 40–41.

elôírásokkal szabályozott katonaállam volt. *Li Si*-nek azonban éppen azokról az intézkedéseirôl nem tudunk, amelyekbôl kiderülhetne kapcsolata a *shuihudi* szövegekkel. Míg ez utóbbiak valószínûleg a legalacsonyabb szintû, járási hivatalnokok és az alájuk tartozó köznép tevékenységével foglalkoznak, a történeti források elsôsorban *Li Si* történelmi, sôt világtörténelmi jelentôségû tetteit részletezik.

I.4.2.d. *Han Fei*[80]

A fenti felsorolásból látszik, hogy a nagy legisták koruk befolyásos államférfiai voltak, többségük fôminiszterként szolgált egy-egy fejedelemségben – ez persze nagyban tükrözôdött tanaik erôs gyakorlati beállítottságában is.

Az egyetlen legista, aki tudomásunk szerint nem viselt magas hivatalt, *Han Fei* volt (Kr. e. 280 k.–233). Talán ez is szerepet játszott abban, hogy ô lett a legnagyobb legista filozófus, ô tudta a korábbi legista gondolkodók eszméit jól felépített rendszerbe foglalni. Terjedelmes könyve szerencsére majdnem csonkítatlanul ránk maradt. Róla a következôket írja a *Shiji* 63. fejezete (*Laozi* és *Han Fei* életrajza):

> *Han Fei Han* állambeli herceg[81] volt. Kedvét lelte a cselekedetek és nevek *(xing ming)*,[82] a törvények *(fa)* és a módszerek *(shu)* tanulmányozásában, de

---

[80] A továbbiakban a nagy legista filozófust *Han Fei*-nek, a nevéhez kötött 55 fejezetes mûvet *Han Feizi*-nek *(Han Fei mester)* nevezzük. Azzal a kérdéssel, hogy a *Han Feizi* mely fejezeteit írta maga *Han Fei*, melyek származtak követôitôl, itt nem foglalkozunk: célunk nem a személyiség bemutatása, hanem azé a gondolatvilágé, amelyet képviselt. *Han Fei* életérôl és a *Han Feizi* hitelességérôl lásd a témáról szóló legterjedelmesebb nyugati nyelvû monográfiát: LUNDAHL 1992.

[81] A szóhasználatból *(zhu gongzi)* kitûnik, hogy *Han Feizi* anyja nem a királyné, hanem valamelyik ágyas volt.

[82] A „cselekedetek és nevek” *(xing ming)* kifejezéssel gyakran találkozunk az ókori legisták életrajzaiban, a kifejezés azonban a *Han*-kortól kikopott a használatból. Valószínûleg azt a kormányzási technikát jelentette, amellyel az uralkodó összehasonlítja egy adott hivatalnok cselekedeteit *(xing)* azzal, amit az illetô a saját tevékenységérôl mond, vagy pedig azokkal a feladatokkal, amelyekkel az adott tisztség jár *(ming)*. Ha e kettô megfelel, a hivatalnok jól végzi a dolgát; ha viszont nincsenek összhangban, az illetôt meg kell büntetni. A *xing ming* tehát szorosan kapcsolódik a *shu*-hoz, a hivatalnokok kiválasztásának és ellenôrzésének módszeréhez (lásd I.4.3.d.). A *xing ming* kifejezés értelmezését megnehezíti, hogy elôfordulásainál a *xing* írásjegy használata nem következetes, hol a „forma, alak” jelentésû *xing*, hol a „büntetés” *xing* jelenik meg; valószínû azonban, hogy értelme mindig „cselekedet, viselkedés”. A kifejezésrôl bôvebben lásd CREEL 1959.

[tanait] a *Huanglao*[83] eszmékre alapozta. Mivel dadogott, nem tudott jól vitatkozni és érvelni, az íráshoz viszont remekül értett. *Li Si*-vel együtt *Xun Qing [Xunzi]* tanítványa volt. *[Li] Si* úgy gondolta, hogy ô maga nem ér fel *[Han] Fei*-jel.

Látva, hogy *Han* állam meggyengül és elsorvad, *[Han Fei]* többször is beadványban figyelmeztette *Han* királyát [a veszélyre], de az nem volt képes [a tanácsait] megfogadni.

Han Fei-t elkeserítette, hogy az ország kormányzásában [a király] nem foglalkozik a törvények és rendelkezések kijavításával és világossá tételével *(xiu ming qi fazhi)*, nem használja hatalmi helyzetét *(shi)* a miniszterek és alattvalók irányítására, nem gazdagítja az országot, nem erôsíti a hadsereget. Amikor embereket keres [a hivatalokba], nem az arra érdemeseket alkalmazza, hanem a könnyelmû és züllött férgeket emeli [hivatalba], akik így a valódi érdemeket szerzett emberek fölé kerülnek.

[Han Fei] úgy gondolta, hogy a konfuciánusok *(ru)* a mûveltséggel *(wen)* összezavarják a törvényeket *(luan fa)*, a kóbor kardforgatók pedig a fegyverekkel megszegik a tilalmakat *(fan jin)*. Enyhébb idôkben a király a híres embereknek kedvezett, míg vészhelyzetben a páncélos katonákat használta fel. Tehát akiket táplált, azokat nem alkalmazta, és akiket alkalmazott, azokat nem táplálta. [*Han Fei*] bánkódott amiatt, hogy a becsületes és egyenes embereket a gonosz és csalárd miniszterek nem tûrik meg [a hivatalokban].

[Ezért *Han Fei*] megfigyelte, hogy a múltban miként váltakozott a siker és a kudarc. Megírta a „Magányos méltatlankodást" *(Gu fen)*, az „Öt férget" *(Wu du)*, „A [tanácsadási módszerek] belsô és külsô tárházait" *(Nei wai chu [shuo])*, „A tanácsadási módszerek erdejét" *(Shuo lin)*, valamint „A tanácsadás nehézségeit" *(Shuo nan)*, összesen több mint százezer szóban.[84] *Han Fei* ismerte a tanácsadás nehézségeit – „A tanácsadás nehézségei" címû írása igen mélyreható –, mégis, végül *Qin*-ben érte a halál, nem tudván elkerülni [a szerencsétlenséget]. […][85]

Valaki eljuttatta az írásait *Qin*-be. Amikor *Qin* királya[86] elolvasta a „Magányos méltatlankodást" és az „Öt férget", így sóhajtott fel:

– Ó, ha találkozhatnék ezzel az emberrel, és eltölthetnék vele egy kis idôt, akkor azt se bánnám, ha meghalnék!

Li Si erre így szólt:

– Ezeket a mûveket *Han Fei* írta.

Qin ezután hamarosan megtámadta *Han* államot. *Han* királya eleinte nem alkalmazta *[Han] Fei*-t, de amikor a helyzet veszélyesre fordult, *[Han] Fei*-t

---

[83] A *Huanglao*-ról lásd a 72. jegyzetet.

[84] A ránk maradt *Han Feizi* címû mû 11., 49., 30–35., 22–23 és 12. fejezetei. Ezekbôl a 11., a 12. és a 49. fejezetnek van magyar fordítása (*KF* II: 281–287, 287–292, 330–343).

[85] Itt SIMA QIAN az elbeszélésbe beilleszti „A tanácsadás nehézségei" címû *Han Feizi*-fejezetet. Megjegyzendô, hogy a SIMA QIAN által közölt változat számos helyen eltér a *Han Feizi*-belitôl.

[86] A késôbbi *Qin Shihuang*.

nyugatra küldte követségbe *Qin*-be. *Qin* királya örült neki, de még nem bízott benne annyira, hogy [hivatalban] alkalmazza. *Li Si* és *Yao Jia* ártani [akarván] neki, megrágalmazták, a következôket mondva [*Qin* királyának]:

– *Han Fei Han* állam hercege. Mármost felséged szándéka az, hogy elfoglalja a fejedelemségeket. *[Han] Fei* azonban *Han*-ért, és nem *Qin*-ért fog tevékenykedni, mert az ember természete ilyen. Ha most felséged nem alkalmazza ôt, hanem egy ideig itt tartja, majd utána visszaküldi, akkor késôbb szerencsétlenséget fog hozni ránk. Jobb lenne, ha megbüntetnénk *(zhu)*, amiért megsértette a törvényeket *(guo fa)*.

Qin királya egyetértett, és *[Han] Fei*-t leküldte a hivatalnokokhoz *(xia li)*, hogy ítéljék el. *Li Si* egy emberrel mérget küldött *Fei*-nek, hogy így öngyilkosságra bírja. *Han Fei* szerette volna felterjeszteni az ügyét [a királyhoz], de nem nyert kihallgatást.

Qin királya késôbb megbánta [*Han Fei* elítélését], és elküldött egy embert, hogy szabadon bocsássa. *Fei* azonban addigra már meghalt.

Shen mester *[Shen Buhai]* és *Han* mester *[Han Feizi]* mindketten írtak könyveket, amelyek a késôbbi nemzedékekre maradtak, és számos tudós rendelkezik [a mûveikkel]. Én azt sajnálom, hogy *Han* mester, bár ô írta „A tanácsadás nehézségeit", nem tudta elkerülni [balsorsát].[87]

Az „életrajzban" már az is figyelemre méltó, hogy *Han Fei* olyan filozófusokkal szerepel egy fejezetben, mint *Shen Buhai*, *Laozi* és *Zhuangzi* – az utóbbi kettô az ókori taoizmus két legnagyobb egyéniségének számít –, vagyis *Sima Qian* (Kr. e. 2–1. sz.) idején az irányzatok közötti határok még összemosódtak. (Mint láttuk azonban, a *Shiji* egy másik fejezetében a legizmus már külön kategóriának számít.) *Han Fei*-rôl kiderül, hogy igen elôkelô származású volt – apja *Han* királya volt –, de jelentôs befolyással nem rendelkezett, követségbe is csak végveszély esetén küldték. Ugyanakkor írásait széles körben ismerték, még *Qin* királyához is eljutottak. Ez nem is csoda: *Han Fei* – a ránk maradt, *Han Feizi* címû mûve alapján ítélve – remekül érvelt, igen színesen fogalmazott, s írásainak nagy meggyôzô ereje volt. Emellett eszméinek a korban valóban nagy gyakorlati haszna lehetett, mûvei még mai szemmel nézve is kivételes éleslátásról tanúskodnak.

Ô volt a legizmus legnagyobb elméleti összefoglalója, s mivel az irányzat többi képviselôjének mûvei nagyrészt elvesztek, az egész iskolát fôleg az ô könyve alapján ismerjük. A sors iróniája – amin maga *Sima Qian* is sajnálkozik –, hogy éppen *Qin*-ben kellett meghalnia, abban az államban, amely iskolájának elveit a legnagyobb mértékben a gyakorlatba ültette.

Az sem kizárt, hogy Han Fei írásai hatottak is *Qin* politikájára; ha a fenti elbeszélést hitelesnek fogadjuk el, akkor láthatjuk, hogy *Qin Shihuang* ismerte és nagyra értékelte mûveit. Emellett nem szabad elfeledkeznünk

---

[87] SIMA QIAN, 7. kötet: 2146–2155; SSU-MA CH'IEN: 25–29.

arról sem, hogy *Li Si,* akinek felbecsülhetetlen szerepe volt a birodalomegyesítésben és az azt követô intézkedésekben, személyesen is ismerte ôt, sôt bevallotta, hogy ô maga nem ér fel vele. *Li Si* tehát féltékeny volt *Han Fei*-re, s a halálában is része volt, ugyanakkor ismerte *Han* mûveit (ô világosította fel az uralkodót az írások szerzôjét illetôen), sôt, mint láttuk, késôbbi beadványaiban hivatkozott is rá mint tekintélyes bölcsre. Tehát feltehetjük, hogy *Han Fei* írásai, amelyeket mind az Elsô Császár, mind annak fôminisztere ismert, szerepet játszottak *Qin* állam különféle intézkedéseiben.

A fentiek miatt a legizmus fôbb tanításait fôleg a *Han Feizi* címû könyv alapján ismertetjük – ezáltal némi képet nyerhetünk arról, hogy milyen volt az a szellemi környezet, amelyben a *shuihudi* szövegek születtek, vagy legalábbis érvényben voltak.[88]

I.4.3. A legizmus tanításai

I.4.3.a. Történelemszemlélet

A legizmus nem csupán azzal tûnt ki a többi korabeli filozófiai iskola közül, hogy az erkölcsi megfontolásokat és az elvont eszméket a háttérbe szorította, hanem azzal is, hogy igen egyedi történelemszemléletet hirdetett. A többi iskola arra az alapelvre épített, hogy a történelemben nincs jelentôs változás, eltekintve az utóbbi évszázadok hanyatlásától. Az alapfeltételek és az emberi természet változatlan, ezért a jelen kor problémáinak megoldása az, hogy vissza kell térni a régi bölcs uralkodók kormányzati módszereihez, a régiek szokásaihoz és szertartásaihoz, s ezzel az aranykor is visszahozható. A legizmus ezzel szemben azt a – Kínában forradalmian új – nézetet vallotta, hogy a korok, a feltételek és az emberek változnak, ezért felesleges, sôt káros folyton a régieket tanulmányozni, az ô példájukat követni. *Han Fei* egyik leghíresebb hasonlatában ezt a következôképpen fogalmazta meg:

> Volt egyszer egy *Song*-beli ember, aki éppen szántott, amikor a szántóföld közepén álló fatörzsnek nekirohant egy nyúl, kitörte a nyakát és ott maradt holtan. [Az ember] ekkor félretette ekéjét, és attól fogva csak a fatörzset ôrizte, azt remélve, hogy ismét nyulat szerezhet általa. Nyulat azonban soha többé nem

[88] Mint késôbb látni fogjuk, a *shuihudi* szövegek valószínûleg Kr. e. 217-ben kerültek a sírba, s minden alapunk megvan arra a feltételezésre, hogy a jogszabályok ebben az idôben érvényben voltak. Ugyanakkor a szövegek bizonyos cikkelyei valószínûleg még *Qin Shihuang* uralma elôtt keletkeztek, ezekre a részekre tehát *Han Fei*-nek és *Li Si*-nek még nem lehetett hatása, csak annak a gondolkodási irányzatnak, amelybôl *Han* és *Li* kikerült.

> foghatott, és az egész *Song* fejedelemség rajta nevetett. Mármost: mindenki, aki a régi királyok kormányzási módszereivel akarja kormányozni a jelenkor népét, a fatörzs-vigyázók fajtájába tartozik.[89]

A fatörzs-vigyázókon *Han Fei* elsôsorban a konfuciánusokat értette. A gondolat szokatlanságára jellemzô, hogy maga *Han* is – tulajdonképpen ellentmondva önmagának – sokszor hivatkozott a régi királyokra. Igaz, ezt az érvelési módszert valószínûleg csak eszközként alkalmazta, hogy új eszméinek nagyobb tekintélyt biztosítson. *Han* és a többi legista mûveibôl kiderül, hogy tanaikra szerintük éppen azért van szükség, mert az idôk megváltoztak, s a régi módszerekkel már nem lehet rendet teremteni. A korok változásáról a következô, akár tudományosnak is tekinthetô magyarázatot találjuk a *Han Feizi*-ben:

> A régi idôkben a férfiak nem szántottak, mert a füvek és fák gyümölcse elég volt, hogy táplálja ôket. […] Az emberek még kevesen voltak, javaik azonban fölösen is. Ezért a nép sohasem veszekedett. Így aztán nem kellett busás jutalmakat adni, nem kellett súlyos büntetéseket alkalmazni, mert a nép önmagát kormányozta. Manapság azonban, ha egy embernek öt gyermeke van, az sem számít soknak. A gyermekeknek aztán ismét van öt-öt gyermekük, s így a nagyapának még halála elôtt huszonöt unokája is van. Az emberek tehát mind többen lesznek, a javak meg mind kevesebben; a munka mind nagyobb erôfeszítést kíván, a megélhetés mégis mind szegényebb. Ezért az emberek veszekednek *(zheng)*,[90] és hiába kétszerezik meg a jutalmakat, hiába halmozzák a büntetéseket, elkerülhetetlen a felfordulás.[91]

Ne feledjük, a fenti gondolat MALTHUS elôtt több mint kétezer évvel született![92]

Az idézetbôl az is kiderül, hogy a törvényekre – vagyis a jutalmak és büntetések rendszerére – *Han Fei* szerint azért van szükség, mert az emberek megszaporodtak, az erôforrások viszont nem, vagyis a világ megváltozott.

I.4.3.b. A konfuciánusok

A legisták fô ellenfelüknek a konfuciánusokat tartották – erre személyes okuk is volt, hiszen a kor sok uralkodója inkább a mûvelt, az oly

---

[89] *Han Feizi jijie:* 339 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 331.

[90] *Zheng*, a szó jelenthet emberek közötti vitát, verekedést, de államok közti háborút is.

[91] *Han Feizi jijie:* 339–340 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 331–332.

[92] A túlnépesedés és a háborúskodás kapcsolatára a nyugati antikvitásban is felfigyeltek. Egy eposztöredék szerint például a trójai háború oka is a népesség megszaporodása volt. (A kérdésrôl bôvebben lásd NÉMETH 1999: 132–134.)

fontos szertartásokat jól ismerô konfuciánus tudósokat részesítette kegyeiben, mint a praktikus legistákat. Ezért aztán *Han Fei* leplezetlen gyûlölettel és megvetéssel kezelte a konfuciánusokat, sôt sokszor minden baj okozójának ôket tartotta.

Az egyik legfôbb érv ellenük a fent vázolt történelemszemléletbôl fakad: régen, amikor az emberek még kevesebben voltak, a konfuciánus erények elegendôek voltak a kormányzáshoz, mára azonban a helyzet megváltozott:

> Bizony, ahogyan a régi idôk és a mai kor szokásai különböznek egymástól, ugyanúgy különböznek a régi és az új eljárások is. Ha nagylelkûséggel és elnézéssel akarjuk kormányozni a népet egy olyan korban, amikor közvetlen baj fenyeget, akkor mintha csak zabla és gyeplô nélkül próbálnánk irányítani a megvadult lovat.[93]
>
> Az emberség és igazságosság erénye tehát alkalmazható volt a régi idôkben, de nem alkalmazható a mai korban. Ezért mondják: „ha a nemzedékek különböznek egymástól, a hivatali dolgok *(shi)* is különbözôek".[94]

A másik baj a konfuciánusokkal az, hogy háttérbe szorítják a legisták számára oly fontos törvényeket. Mivel mûveltségükre és magas státusukra hivatkozva számos országban sikerül nekik kibújni a büntetések alól, a törvények értéktelenekké válnak, a nép nem követi ôket. Ráadásul mindehhez az uralkodó is hozzájárul, akit megszédít a tudósok ékes beszéde:

> A felfordulás korában […] az uralkodó kiadja a rendeleteket, ám az emberek irodalmi mûveltségük *(wenxue)* segítségével semmibe veszik azokat; a hivatalok *(guanfu)* kiadják a törvényeket, de az emberek önzô magatartásukkal megváltoztatják azokat. Az uralkodó pedig, noha látja, hogy megsértik törvényeit és rendeleteit, mégis a mûvelt emberek bölcsességét és magaviseletét részesíti tiszteletben. Ezért találunk az ilyen korokban oly sok irodalmi mûveltséget.[95]

A teendô tehát a következô:

> Az irodalmi mûveltséget *(wenxue)* megszüntetve világossá tenni a törvényeket és mértékeket *(ming fa du)*, az önös érdekeket elfojtva mindent a valóban érdemdús szolgálatokra összpontosítani: ez közérdek *(gong li)*. A törvényeket azért alkotjuk, hogy általuk vezessük a népet, ám ha nagyra becsüljük az irodalmi mûveltséget, akkor a népben kétségek támadnak a törvények felôl, amelyeket követni kellene. Az érdemes tetteket azért

---

[93] *Han Feizi jijie:* 342 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 334–335.
[94] *Han Feizi jijie:* 341 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 333.
[95] *Han Feizi jijie:* 301 (41. fej., *Wen bian*); *KF* II.: 321.

> jutalmazzuk, hogy ezzel is buzdítsuk a népet, ám ha tiszteletre méltónak tartjuk a helyes magatartás ápolgatását, akkor a nép lustává válik abban, ami igazi hasznot hajthatna. Aki nagy becsben tartja az irodalmi mûveltséget, s ezáltal kételyt támaszt a törvényekkel szemben, aki az erényes magatartás ápolgatását tiszteli, s ezáltal kétségessé teszi az igazi érdemet, az hiába óhajtja, hogy országa gazdag és erôs legyen, ezt soha el nem érheti.[96]

Itt közvetlen kapcsolatot találhatunk a legista tanok és a *Qin*-beli politika között. Mint tudjuk, *Qin Shihuang* a gyakorlati haszonnal nem rendelkezô, a csak az „irodalmi mûveltséget" szolgáló könyveket elégettette – s a konfuciánus alapmûvek ebbe a kategóriába tartoztak. *Li Si* gyakorlatilag *Han Fei* érvelését használta, amikor e rendelkezés szükségességét bizonygatta:

> Azok, akik saját tanaikat hirdetik, kölcsönösen támogatják egymást, s ócsárolják a törvénykezés és a helyes tanítás *(fa jiao)* rendszabályait. Ha meghallják, hogy kibocsátottál egy rendeletet, nyomban bírálgatni kezdik, mind a maga tanai *(si xue)* szempontjából. Ha belépnek [az udvarba], szívükben ellenzik [a törvényeidet], és ha kilépnek, az utcákon bírálgatják azokat.[97]

A „magántanok" *(si xue)* üldözéséhez az is hozzátartozott, hogy – részben talán *Han Fei* hatására – az Elsô Császár számos konfuciánus tudóst élve elásatott, megszabadítva az országot az „élôsködôktôl".

Máshol *Han Fei* így bizonygatja a konfucianizmus haszontalanságát:

> A kiterjedt tudás, a gyakorlottság, az ékesszólás és az okosság példaképe Konfuciusz és *Mo Di* volt. De Konfuciusszal és *Mo Di*-val, akik nem szántottak és nem gyomláltak, ugyan mit nyert az ország? A gyermeki kegyelet ápolásának és a vágyak csökkentésének példaképe *Zeng Shen* és *Shi Qiu* volt.[98] De *Zeng Shen* és *Shi Qiu* sohasem harcolt, sohasem támadott, mi hasznukat látta tehát az ország?[99]

Az érvelésben az a legista alapelv is tükrözôdik, hogy aminek nincs gyakorlati haszna, az elvetendô. Gyakorlati hasznot a legizmus szerint két területen lehet hajtani: a mezôgazdaságban és a háborúban. Márpedig az (irodalmi) tudás, az ékesszólás, a gyermeki kegyelet nem fejleszti a mezôgazdaságot, és nem erôsíti a hadsereget, tehát meg kell tôlük

---

[96] *Han Feizi jijie:* 326 (47. fej., *Ba shuo*); *KF* II.: 330.

[97] *Shiji*, 87. fejezet (*Li Si* életrajza); *KF* II.: 402; SIMA QIAN, 8. kötet: 2546; SSU-MA CH'IEN: 340–341; BODDE 1938: 23.

[98] *Zeng Shen: Zengzi*, Konfuciusz egyik leghíresebb tanítványa, a szülôtisztelet *(xiao)* példaképe. *Shi Qiu:* „*Yu*, az írnok", akit Konfuciusz egyenessége miatt dicsért (*Lunyu* XV.6.).

[99] *Han Feizi jijie:* 326 (47. fej., *Ba shuo*); *KF* II.: 329–330.

szabadulni. A haszontalan tevékenység betiltását *Han Fei* nyíltan ki is mondja:

> A bölcs uralkodó felhasználja az emberek erejét, de nem hallgat a beszédükre; megjutalmazza valódi érdemeiket, de megtilt mindent, ami haszontalan *(wu yong)*. S akkor a nép mindhalálig arra fordítja erejét, hogy kövesse uralkodóját.[100]

A „régi királyokban" esetleg megvoltak a konfuciánus erények, de uralmuk nem ezért volt hosszú és békés, hanem azért, mert nem feledkeztek meg a törvényekrôl. Az emberség *(ren)* és az igazságosság *(yi)* erénye teljességgel haszontalan, a legfontosabb régen is a törvény volt:

> Manapság a konfuciánusok és a motisták mind arra hivatkoznak, hogy mivel a régi királyok egyetemes módon szerették az égalattit, azért a nép úgy tekintett rájuk, mint apjukra és anyjukra. És mivel bizonyítják, hogy ez így volt? Azt mondják: „Amikor a fôbíró *(sikou)* büntetést rótt ki valakire, a fejedelem emiatt nem rendezett zenés ünnepségeket; s valahányszor egy halálbüntetés hírét hallotta, a fejedelem könnyeket hullatott miatta. Ezért mutatjuk fel példának a régi királyokat" […].
>
> [Valójában azonban] azzal, hogy amikor a törvények szerint büntetést róttak ki valakire, emiatt könnyeket hullatott, a fejedelem gyakorolta ugyan az emberség erényét, de semmit sem tett a jó kormányzás érdekében. Mert könnyeket hullatni és nem kívánni a büntetést: emberség *(ren)*; de így [érezni] és mégis elkerülhetetlennek tekinteni a büntetést: törvényesség *(fa)*. Minthogy pedig a régi királyok érvényt szereztek magukban a törvénytudásnak *(fa)*, és sohasem hallgattak a saját siránkozásukra, ebbôl teljesen világos, hogy az emberség erényével mit sem lehet kezdeni a jó kormányzás érdekében.[101]

A konfuciánus erények tehát nem önmagukban rosszak, hanem egyszerûen feleslegesek, mivel nem szolgálják az ország érdekét. Ezzel a régi királyok is tisztában voltak, s akkor is alkalmazták a büntetéseket, ha ez elszomorította ôket – itt világos, hogy Han Fei a saját eszméit vetíti vissza a hajdani idôk szent királyaira.

Az uralkodónak az a feladata, hogy kormányozzon, ehhez pedig az kell, hogy az alattvalók engedelmeskedjenek neki. Ha azonban nem hatalmi helyzetével *(shi)*, hanem az erényekkel él, akkor nem tud elérni semmit. A nép ugyanis nem tisztel mást, csak a hatalmat; ha valakinek nincs hatalma, hiába erényes, úgy jár, mint Konfuciusz:

> A nép olyan, hogy biztosan meghódol a hatalom *(shi)* elôtt, de nagyon keveseket lehet megnyerni az igazságosság erénye *(yi)* által. *Zhongni*

---

[100] *Han Feizi jijie:* 347 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 342.
[101] *Han Feizi jijie:* 342 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 335.

> [Konfuciusz] az égalatti szent embere volt. A helyes magaviseletet gyakorolva és a helyes elveket fényessé téve járt mindenfelé a tengerek között, de a tengerek között csupán hetven ember akadt, aki az ô emberségérôl beszélve és igazságosságától elragadtatva [tanítványaként] a szolgálatába szegôdött.[102]

Mindebbôl látszik tehát, hogy a konfucianizmus haszontalan eszme, sôt veszélyes is lehet, mert hamis tanításaival megtéveszti az uralkodót, és eltereli a nép figyelmét a munkáról és a katonáskodásról.

Nem szabad azonban a legizmus és a konfucianizmus közötti különbségeket a legisták Konfuciusz-gyûlöletébôl kiindulva túlértékelni. Mindkét iskola természetesnek fogadta el a társadalom hierarchikus felépítését, a nép–hivatalnokok–uralkodó szerkezetet, valamint az uralkodó központi szerepét és elvileg korlátlan hatalmát. A legisták elutasították ugyan a konfuciánus erényeket, de elsôsorban gyakorlati megfontolásból, emellett, mint láttuk, a konfucianizmus nem vetette el teljesen a legista eszközöket, például a törvények alkalmazását.

A két irányzat közötti érintkezés tehát nem volt kizárva. A legista gondolatok nagy részére a birodalomnak szüksége volt, csakúgy, mint a konfuciánus erkölcsiségre. Így olvadt végül össze a korai *Han*-korban a legizmus és a konfucianizmus, s alakult ki a konfuciánus eszmékre épülô, de sok területen legista gyakorlatot folytató bürokratikus-despotikus kínai államszervezet.

I.4.3.c. A „hatalmi helyzet” *(shi)*

A legizmus három alapfogalomra épített; mind a hármat egy-egy személy nevéhez kötötték. A *shi* („hatalmi helyzet” vagy „erô-helyzet”) fontosságát *Shen Dao* hirdette; a *fa* („törvények”) híve *Shang Yang* volt, míg a *shu*-é („módszerek”) *Shen Buhai*. A három fogalmat aztán *Han Fei* kapcsolta össze, s ô tette egységessé a legista tanítást. A továbbiakban a *shi*-t, a *shu*-t és a *fa*-t külön-külön tárgyaljuk, de mint látható lesz, a legista mûvekben ezek általában együtt szerepelnek.

A „hatalmi helyzet” eszméjérôl keveset tudunk, *Shen Dao*-tól csak töredékek maradtak fenn a *Shenzi* (*Shen* mester) címû rövid mûben. A tanítás lényege – erôsen leegyszerûsítve – az, hogy az uralkodónak mindig olyan helyzetben kell lennie, amelybôl irányítani és ellenôrizni tudja alattvalóit. Ez a helyzet a *shi*, a „hatalmi helyzet”. Ha ugyanis nincs *shi*-je, akkor akármilyen erényes vagy bölcs lehet, céljait nem tudja elérni.

Ennek a gondolatnak a legismertebb megfogalmazása a *Han Feizi*-ben maradt fenn, *Shen Dao* nevéhez kötve:

---

[102] *Han Feizi jijie:* 342 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 335–336.

Shenzi [Shen Dao] mondotta:

„A repülô sárkány a felhôkön lovagol, a felszálló kígyó a ködökön kóborol; de mihelyt a felhôk szétoszlanak, és a ködök feltisztulnak, a sárkány és a kígyó ugyanolyanná válik, mint a földigiliszta vagy a fekete hangya, hiszen elvesztették azt, ami hordozta ôket.

A kiváló emberek a méltatlanok igájába görnyednek, ha hatalmuk *(quan)* jelentéktelen, hivatali helyük *(wei)* alacsony. A méltatlanokat pedig csak azáltal tudják meghódoltatni a kiváló emberek, hogy hatalmuk súlyos, hivatali helyük pedig magas. *Yao* mindaddig, amíg közrendû ember volt, nem tudott kormányozni három embert sem; másrészt azonban *Jie*, Ég Fia lévén, felfordulásba tudta dönteni az egész égalattit. – Ebbôl értettem meg én, hogy az erô-helyzet *(shi)* és a hivatali állás *(wei)* teljesen elegendô ahhoz, hogy rájuk támaszkodjunk, a kiválóság és a bölcsesség azonban nem éri meg, hogy vágyakozzunk utána.

Mert úgy van az, hogy ha az íj gyenge, a nyíl mégis magasabbra száll, akkor [a nyilat] a szél ragadta magával; és ha valaki méltatlan ember, a rendeleteit mégis megvalósítják, akkor megszerezte hozzájuk a tömegek *(zhong)* támogatását. Ameddig *Yao* szolgasorban élve tanítgatott, a nép nem hallgatott rá, de mihelyt elérte, hogy arccal délnek fordulva királyi hatalommal uralkodott az égalatti felett, amit parancsolt, megtették, amit megtiltott, abbahagyták. Így szemlélve a dolgot láthatjuk, hogy a kiválóság és bölcsesség még nem elegendô a sokaság meghódoltatásához, ám az erô-helyzet *(shi)* és a hivatali állás *(wei)* még a kiválóak leigázásához is elegendô."[103]

A *Han Feizi Shen Dao* álláspontja után idéz egy ellenvéleményt, amely szerint a *shi* önmagában nem elég, hiszen ha az uralkodó tehetségtelen, hiába van hatalmi helyzetben, azt elôbb-utóbb elveszti:

Shenzi-nek [*Shen Dao*-nak] válaszképpen azt mondják:

„[…] Ha eldobod magadtól a kiválóakat *(xian)* és egyedül a kedvezô helyzetre *(shi)* bízol mindent, az már elegendô volna a jó kormányzáshoz? Ilyesmit én még sohasem láttam. Mert ha birtokába jutván a felhôk és ködök kedvezô állapotának *(shi)*, képesek azokat meglovagolni és rajtuk kóborolni, annak oka a sárkány és a kígyó kiváló tehetsége *(cai)*. Hiszen bárhogy duzzadjanak is a felhôk, a giliszta sohasem lesz képes meglovagolni ôket, s legyenek bármily sûrûek a ködök, a hangya sohasem lesz képes kóborolni rajtuk. […] Amikor *Jie* és *Zhou* délnek fordított arccal királyként uralkodtak az égalatti felett, számukra és Ég Fiát megilletô hatalom volt a felhô és köd, ám az égalatti nem menekülhetett meg a nagy felfordulástól, mégpedig azért nem, mert *Jie* és *Zhou* képességei igen szerények voltak.[104]

[…] Ha jó paripáktól húzott erôs kocsi hajtását rabszolgára vagy rabszolganôre bízzuk, az emberek ki fogják nevetni ôket, ha azonban *Wang*

---

[103] *Han Feizi jijie:* 297 (40. fej., *Nan shi*); *KF* II.: 314.

[104] *Han Feizi jijie:* 297–298 (40. fej., *Nan shi*); *KF* II.: 314–315.

Liang[105] hajtja [a fogatot], az egy nap alatt ezer mérföldet is megtesz. Pedig a kocsi és a ló ugyanaz marad. […] Mármost, ha az országot fogjuk fel kocsinak, a hatalmi helyzetet *(shi)* lónak, a parancsokat és rendeleteket kantárnak és zablának, a különféle büntetéseket ostornak és korbácsnak, és elérjük, hogy a fogatot *Yao* és *Shun* [kiváló ember] hajtsa, akkor az égalatti rendje biztosítva van, míg ha a fogatot *Jie* és *Zhou* [méltatlan ember] hajtja, az égalattiban felfordulás támad."[106]

Han Fei a két ellentétes vélemény után kifejti saját nézeteit, amelyek szerint *Shen Dao shi*-elmélete helyesebb, mert amíg a kiválóság önmagában nem elég semmire, a hatalmi helyzettel, ha helyesen használjuk, mindent el lehet érni. A kiválóságot *(xian)* központba helyezô vélemény azért is helytelen, mert nem számol a realitásokkal, nevezetesen azzal, hogy igazán kiváló ember kevés van, csakúgy, mint igazán gonosz. *Yao* és *Shun*, *Jie* és *Zhou* csak ritkán terem az égalattiban: az uralkodók általában közepes tehetségûek. A legizmus pedig éppen e közepes tehetségû fejedelmeknek siet a segítségére, hiszen *Yao* és *Shun* bölcsességük okán nem igényelnek tanácsot, *Jie*-n és *Zhou*-n pedig a legjobb tanácsadó sem segíthet – a kor bölcsének tehát nem velük kell törôdnie. A közepes képességû uralkodónak viszont, akihez *Han Fei* szólni akar, a meglévô hatalmi helyzet mellett különféle eszközökre van szüksége a kormányzáshoz, s a legizmus éppen ilyeneket kínál. Az egyik legfontosabb eszköz a törvény, amely az uralkodó kiválóságától vagy elvetemültségétôl független:

Yao és *Shun*, *Jie* és *Zhou* ezer nemzedéken át egyszer ha születik; míg [a nem ilyenek] váll váll mellett és egymás sarkára lépve születnek. Azok, akik a világot kormányozzák, nemigen emelkednek túl a közepességen *(zhong)*; s akik miatt én hatalmi helyzetrôl *(shi)* beszélek, azok éppen a közepes képességûek *(zhong)*. A közepes képességûek egyrészt [kiválóságban] nem érik el *Yao*-t és *Shun*-t, másrészt azonban [méltatlanságukban] *Jie*-vé és *Zhou*-vá sem lesznek. S ha ápolják a törvényeket *(fa)* és szilárdan megmaradnak hatalmi helyzetükben *(shi)*, akkor jó kormányzást folytatnak, de ha hátat fordítanak a törvényeknek és elhagyják hatalmi helyzetüket, akkor felfordulást támasztanak.

Mármost, ha [az uralkodó] veszni hagyja hatalmi helyzetét és hátat fordít a törvényeknek, miközben [a nép] egy *Yao*-ra vagy *Shun*-ra vár, míg végre egy *Yao* vagy *Shun* meg is érkezik és jó kormányzást teremt, akkor ezer nemzedéken át felfordulás uralkodik, és csak egyben jó kormányzás. De ha [az uralkodó] ápolja a törvényeket *(fa)* és szilárdan megmarad hatalmi helyzetében *(shi)*, úgy várakozván egy *Jie*-re vagy *Zhou*-ra, amíg egy *Jie* vagy *Zhou* meg is érkezik és felfordulást kelt, akkor ezer nemzedéken át jó kormányzás uralkodik, és csak egy nemzedék alatt lesz felfordulás. Márpedig az ezer [nemzedéket

---

[105] *Wang Liang:* legendás kocsihajtó.

[106] *Han Feizi jijie:* 298–299 (40. fej., *Nan shi*); *KF* II.: 316.

boldogító] jó kormányzás, amely mellett egy [nemzedéknyi] a felfordulás, és az egyetlen [nemzedéknyi] jó kormányzás, míg ezer [nemzedéket sújt] a felfordulás: ez
[a két lehetôség] éppen olyan, mint amikor [két lovas] jó paripára szállva kétfelé nyargal, s ugyancsak messzire távolodnak egymástól.[107]

A hatalmi helyzet *(shi)* tehát *Han Fei* szerint is igen fontos, ugyanakkor nem elég a jó kormányzáshoz: szükség van mellette *fa*-ra, törvényekre is, ugyanúgy, ahogyan a legjobb mesteremberekne k is szükségük van mércére:

Ha levetjük a hajlítás és kiegyenesítés szabályozóit, ha eltávolítjuk a különféle mérlegelések mércéit, akkor megbízhatjuk magát *Xi Zhong*-ot[108] azzal, hogy készítsen egy kocsit, ô sem lesz képes elkészíteni még egy kereket sem. Ha pedig hiányzik a jutalmazásokkal való buzdítás és a büntetésekkel való megfélemlítés, ha kiengedjük kezünkbôl a hatalmi helyzetet *(shi)* és eldobjuk a törvényeket *(fa)*, akkor maga *Yao* és *Shun* magyarázhatja ajtóról ajtóra járva, minden egyes embernek [a jó kormányzás elveit], ôk sem lesznek képesek jól kormányozni még három családot sem. És ezzel világossá lett, hogy a hatalmi helyzet megérdemli alapos kihasználását, az a mondás pedig, hogy [a hatalmi helyzet jó kihasználása] feltétlenül a kiválóakra *(xian)* vár, helytelennek bizonyult.[109]

A kiválóakra várni tehát botorság, a *shi* és a *fa* együtt viszont már megteremthetik a jó kormányzás feltételeit. Ugyanakkor még e kettô sem elég, a jó uralkodónak egy harmadik legista eszközzel, a *shu*-val, vagyis a „módszerekkel” is rendelkeznie kell, s e hárommal valósítható meg a *zhi*, a rend, a jó kormányzat.

I.4.3.d. A „módszerek” *(shu)*

A *shu* szó tágabb értelemben mindenféle módszer jelent, de a kifejezés a legista mûvekben sokkal szûkebb jelentésû. Lényegében azokat a technikákat értik rajta, amelyekkel az uralkodó ellenôrzi és irányítja hivatalnokait. A *shu* fô hirdetôjének *Shen Buhai*-t tartják, ám tôle csak töredékek maradtak fenn. *Han Fei* így határozza meg a fogalmat:

A helyes módszer *(shu)* azt jelenti, hogy a feladatokhoz mérten kell hivatalt adományozni, a névvel *(ming)* egybehangzóan kell számon kérni a valóságot *(shi)*, kézben kell tartani a halál és az élet „fogantyúját”, és meg kell vizsgálni

---

[107] *Han Feizi jijie:* 300 (40. fej., *Nan shi*); *KF* II.: 318–319.
[108] *Xi Zhong*, a kocsi feltalálója, Nagy *Yu* kocsihajtója.
[109] *Han Feizi jijie:* 300 (40. fej., *Nan shi*); *KF* II.: 319.

valamennyi alattvaló képességeit. Ezeket magának az uralkodónak kell kézben tartania.[110]

A *shu* egyik lényege tehát az, hogy a különbözô tisztségekre a legmegfelelôbb embereket kell kinevezni. A fenti idézetben szereplô „név" *(ming)* és „valóság" *(shi)* kifejezés gyakran szerepel az ókori kínai filozófiában, különösen a nevek iskolájának *(mingjia)* írásaiban. *Han Fei*-nél azonban a két írásjegynek szûkebb, speciális jelentése van. A *ming* vagy a tisztség nevét jelöli, amelyet egy illetô betölt, és amelyben bennfoglaltatnak az adott tisztséggel járó kötelességek, vagy pedig arra utal, amit az adott hivatalnok a saját tevékenységérôl állít. A *shi*, a „valóság" pedig azt jelenti, amit az adott hivatalnok a valóságban tesz. Ha a *ming* és a *shi* megfelel egymásnak, akkor – a *ming* értelmezésétôl függôen – egy hivatalnoknak a tisztségével járó feladatai és a valóságos tettei között szoros összefüggés van, illetve a hivatalnok ígéretei és jelentései megfelelnek valóságos tetteinek. Az ilyen számít jó hivatalnoknak. Ha viszont a *ming* és a *shi* ellentmondanak egymásnak, az azt jelenti, hogy a hivatalnok nem végzi megfelelôen a munkáját, tehát meg kell büntetni. A *shu*, amelynek konkrét mibenlétét sehol nem határozzák meg, lényegében az a képesség, amellyel az uralkodó összehasonlítja a „nevet" és a „valóságot", vagyis ellenôrzi, illetve kiválasztja saját hivatalnokait.[111] Van olyan nézet is, amely szerint az egész késôbbi kínai vizsgarendszer a *shu* tanából ered, hiszen a vizsgák is azt szolgálták, hogy a különféle posztokra a megfelelô embereket találják meg.[112]

Ha az uralkodó nem rendelkezik megfelelô *shu*-val, vagyis rosszul választja ki és ellenôrzi hivatalnokait, az felforduláshoz vezethet:

> Emberek hivatalba ültetése az ügyek intézésére: ez [az ország] fennmaradásának vagy pusztulásának, jó kormányzásának vagy felfordulásának fordulópontja. Ha [az uralkodónak] nincs helyes módszere *(shu)*, amellyel hivatalba ültesse az embereket, akkor minden hivatali kinevezésnek csak kárát fogja látni.
>
> A fejedelem által hivatalba emeltek általában vagy ékesszólók és okosak, vagy pedig [erkölcseikben] kimûvelt és tiszta emberek. […] Az okos ember azonban még nem feltétlenül megbízható is […]. Az ilyen okos emberek úgy kovácsolják terveiket, hogy jól kihasználva hatalmi helyzetük *(shi)* elônyeit, és önös érdekeikért tevékenykedve, óhatatlanul becsapják a fejedelmet […]. Ugyanez okból az [erkölcseiben] kimûvelt ember hivatalba ültetése: azzal való megbízása, hogy döntsön az ügyekben. A kimûvelt férfiú azonban még nem

---

[110] *Han Feizi jijie:* 304 (43. fej., *Ding fa*); *KF* II.: 322.

[111] A *shu*-val és a *ming shi* fogalompárral szoros kapcsolatban álló *xing ming* kifejezésrôl lásd a 82. jegyzetet.

[112] Lásd CREEL 1959, uô 1970c: 116–118.

> feltétlenül okos is […]. Az ilyen ostoba emberek zavarossága következtében […] az ügyek óhatatlanul összezavarodnak. Így tehát nélkülözvén a helyes módszert *(shu)*, amellyel az embereket alkalmazhatná, a fejedelem becsapódik, ha okos embert ültet hivatalba, és ügyei összezavarodnak, ha [erkölcsileg] kimûvelt embert ültet hivatalba. Ez a helyes módszer *(shu)* hiányának szerencsétlensége.[113]

Sajnos a módszerek pontos tartalmáról sem *Han Fei*, sem a többi legista nem ír – igaz, ez nem is a filozófusok dolga. Talán a *shuihudi* szövegek jelentôs részét kitevô, kizárólag a hivatalnokokra vonatkozó szabályok a *shu Qin*-beli konkrét alkalmazását jelentik, hiszen éppen a hivatalnokok ellenôrzésével, menesztésével, megjutalmazásával, megbüntetésével foglalkoznak.

Megjegyzendô, hogy a hivatalnokok kiválasztása és ellenôrzése, tevékenységük szabályozása a kínai történelem során végig a központi államhatalom egyik fô problémája volt. Nemcsak *Qin*-ben foglalkoztak sokat a kérdéssel, hanem a késôbbi császári jogalkotás is a hivatalnokok tevékenységének szabályozására helyezte a hangsúlyt, a köznépre vonatkozó törvények száma elenyészô volt a hivatali szabályzatokhoz képest. Ebben szerepet játszhatott a legizmusnak *Shen Buhai*-hoz kötôdô ága is, amely a *shu*-t állította elôtérbe.

A *shu*-t a késôbbi konfuciánusok sem támadták, hanem a hivatalnokvizsgák rendszerével, a hivatalnokokra vonatkozó rendeletekkel, a belsô ellenôrzô apparátus kiépítésével segítettek a gyakorlatba ültetni. Igaz, hogy a császárkorban egyre nagyobb megvetéssel sújtott legizmusra nem illett hivatkozni, így *Shen Buhai* neve, valamint a *shu* szó ilyen használata lassan feledésbe merült. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a *shi*, a *shu* és a *fa* fogalmak közül a késôbbi kínai államra a legizmus a *shu* hirdetésével gyakorolta a legnagyobb hatást. E hatást azonban késôbb kevesen ismerték fel, amiben része lehetett annak is, hogy az iskolának az utókor a *fajia* nevet adta, s ezzel a legizmus „törvénykezô" jellegét hangsúlyozta. A *fa* ugyanakkor, mint már említettük, nemcsak törvényt jelent, hanem módszert is, s ebben az értelemben a *shu*-nak szinonimája. A *Shiji* szerzôi valószínûleg szándékosan adták e kétértelmû nevet az irányzatnak – utóbb aztán az iskola nevének értelmezésébôl a *shu*-ra való utalás kikopott.

I.4.3.e. A „törvények" *(fa)* és céljuk

Mint láttuk, az uralkodónak szüksége van a „hatalmi helyzetre" és „módszerekre", mindez azonban nem elég: a nép számára törvényeket kell hozni, amelyek az államnak hasznos cselekedetekért jutalmat, a károsakért

---

[113] *Han Feizi jijie:* 325 (47. fej., *Ba shuo*); *KF* II.: 328.

pedig büntetést helyeznek kilátásba. A *fa*, a törvény elvének fô képviselôje a hagyomány szerint *Shang Yang* volt, s a tanítást végül *Han Fei* építette be szervesen a legizmus legkiteljesedettebb formájába.

A törvényekrôl szóló tanításában a legizmus a *Xunzi*-nél már látott alapelvbôl indul ki, mely szerint az emberi természet alapvetôen rossz. Míg azonban *Xunzi* ezen – fôleg neveléssel – változtatni akar, a legizmus nem megváltoztatni, hanem kihasználni akarja az emberek természetét. Az ember ugyanis olyan, hogy el akarja kerülni azt, ami rossz neki, és meg akarja szerezni azt, amit jónak tart. Ezt az uralkodó könnyen ki tudja használni: a nemkívánatos cselekedeteket büntetéssel sújtja, míg az állam számára hasznos tettekért jutalmat ad. Így tartja kézben a jutalmak és a büntetések két „fogantyúját" *(bing)*, amellyel könnyen manipulálni tudja alattvalóit. Ha sikerül kidolgozni a jutalmak és büntetések megfelelô rendszerét, akkor az egész nép az uralkodó akaratát fogja követni mindenben.

Ha a rendszer jól mûködik, az ország minden erôforrásával a fejedelem rendelkezik. A büntetésekkel és jutalmakkal el lehet érni, hogy az egész nép az uralkodó céljaiért munkálkodjék és harcoljon. Ez pedig elvezethet a kor minden uralkodója álmának megvalósításához, a kínai világ egyesítéséhez, a legfelsôbb hatalom megszerzéséhez:

> Az ország, amelynek nincs kellô ereje, s csupán a bölcsességet és ügyességet gyakorolja, feltétlenül elpusztul. De ha a gyáva embert büntetések segítségével fogjuk szolgálatra, feltétlenül bátor lesz; és ha a bátorrá lett embert jutalmak segítségével alkalmazzuk tovább, meghalni is kész lesz. Ha pedig a gyáva emberek bátorrá lettek, és a már bátrak meghalni is készek, [akkor az országnak nincs méltó ellenfele]; és az ország, amelynek nincs ellenfele, az erôs, lévén pedig erôs, királyi hatalmat nyer.[114]

A büntetésekkel és jutalmakkal nemcsak az alattvalók harckészségét lehet fokozni, hanem anyagi helyzetük alakulását is befolyásolhatjuk. Ha a fejedelem szabadon beavatkozhat az alattvalók meggazdagodásába vagy elszegényedésébe, az szintén hatalmának megerôsödését szolgálja. A szegények gazdaggá tételével, a gazdagok elszegényítésével az uralkodó lelkesítheti a szûkölködôket, megfélemlítheti a gazdagokat, s ezzel az egész társadalmat az ellenôrzése alatt tarthatja és saját céljai érdekében mozgósíthatja. Ez szintén segíthet a legfôbb hatalom elnyerésében:

> A szegény, ha büntetések segítségével fogják munkára, meggazdagodik; a gazdag pedig, ha jutalmak segítségével fogják szolgálatra, [a dúskálásban végül is] elszegényedik. Ha pedig az ország kormányzásában sikerül elérni, hogy aki szegény volt, meggazdagodjék, aki meg gazdag volt, elszegényedjék, akkor az

---

[114] *Shangjun shu:* 9 (4. fej., *Qu qiang*); *KF* II.: 405.

országnak nagy lesz az ereje, és ha nagy az ereje, akkor elnyeri a királyi hatalmat.[115]

A törvények és módszerek alkalmazása azért is fontos, hogy az uralkodó kordában tudja tartani saját hivatalnokait. Mint tudjuk, a korban általános jelenség volt, hogy egyes nagy hatalmú miniszterek, arisztokraták önállósodtak, területeket hasítottak ki a fejedelemségekbôl, sôt több esetben fejedelmüket meggyilkolták, és a helyére léptek vagy az országot felosztották egymás között. *Han Fei* szerint a miniszteri hatalmaskodás és az elharapódzott korrupció legjobb ellenszere szintén a törvények és a módszerek alkalmazása. Ugyanezeket kell alkalmazni, hogy a köznépet termelômunkára lehessen szorítani, a vándorfilozófusoknak meg elvegyék a kedvét a veszélyes eszmék terjesztésétôl:

> Ha az uralkodó a helyes módszereket *(shu)* alkalmazza, akkor a fôhivatalnokok nem tudnak önhatalmú döntéseket hozni, a közeliek és megszokottak [az udvaroncok] pedig nem merik áruba bocsátani a befolyásukat. Ha a hivatalok *(guan)* betartatják a törvényeket *(fa)*, akkor a csavargó népség a földmûvelési munkákban fog szorgoskodni, a vándorló írástudók pedig veszedelmesnek fogják találni, hogy a háborúról beszéljenek. A törvények és a helyes módszerek *(fa shu)* követése tehát csapást [is] jelent a fôhivatalnokok, kisebb hivatalnokok és egyszerû emberek számára.[116]

Ez utóbbi megjegyzésbôl látszik, hogy *Han Fei* tisztában volt vele: az általa javasolt törvények és módszerek nem föltétlenül népszerûek.

Felmerülhet a kérdés, hogy a legisták szemében mi volt a fontosabb: a jutalom vagy a büntetés. Az nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban minden fejedelemségben a büntetések voltak túlsúlyban, de a legista ideológia e kérdésben nem egyértelmû. A *Shangjun shu* egyik passzusában ez áll:

> Ha nehéznek tekinti [nehezen adja] a büntetéseket, de könnyûnek tekinti a jutalmakat, akkor az uralkodó szereti a népet, és a nép meghalni is kész az uralkodóért. De ha a jutalmakat tekinti nehéznek, a büntetéseket pedig könnyûnek, akkor az uralkodó nem szereti a népet, és a nép nem fog meghalni az uralkodóért. Ha egy felvirágzott országban büntetéseket alkalmaznak, akkor a nép megtalálja hasznát *(li)*, és még fél is; amikor pedig a jutalmazást alkalmazzák, akkor a nép megtalálja hasznát, és még szeretik is.[117]

Eszerint tehát a bôkezûség a jutalmak osztásában megtérül, mert a nép még inkább az uralkodó mellé áll. Ugyanakkor a *Shangjun shu* máshol ezt írja:

---

[115] *Shangjun shu:* 9 (4. fej., *Qu qiang*); *KF* II.: 405.
[116] *Han Feizi jijie:* 67 (13. fej., *He shi*); *KF* II.: 294.
[117] *Shangjun shu:* 9 (4. fej., *Qu qian*); *KF* II.: 405.

A már királyi hatalmat nyert [országban] kilenc büntetéssel egy jutalom áll szemben, a [még csak] erôs országban hét büntetéssel három jutalom, a feldarabolásra megérett országban pedig öt büntetéssel öt jutalom.[118]

Az ideális állapot tehát az, ha kilencszer annyiszor szabnak ki büntetést, mint jutalmat. Valószínû, hogy a *Qin*-beli gyakorlat ehhez az arányhoz állt közelebb.

I.4.3.f. A „törvények" és az uralkodó

A jó törvény ismérveit így foglalta össze *Han Fei:*

A bölcs uralkodó jelvényeit könnyû megpillantani, ezért a megállapodások szilárdan állnak; utasításait könnyû megérteni, ezért szavai hasznosak lehetnek; törvényeinek könnyû eleget tenni, ezért rendeleteit végrehajtják. Ha ez a három szilárdan áll, és a felettesek nem önzô gondolkodásúak *(sixin),* akkor az alárendelteknek *(xia)* módjuk van követni a törvényeket, és jó kormányzás uralkodik; módjuk van a jelvényekre nézni, és aszerint mozdulnak; követhetik a festett zsinórt, és aszerint vágnak; támaszkodhatnak a tûkre, és [a tûzések szerint] varrnak. Így a feletteseket nem rágalmazzák azzal, hogy önzôk és félelmetesek, és az alárendelteknek sem olvashatják a fejükre, hogy ostobák és ügyetlenek. Mert ha az uralkodó bölcs, és ritkán gerjed haragra, akkor az alárendeltek maradéktalanul hûségesek, és ritkán követnek el bûnt.[119]

A fentiekbôl az is következik, hogy a törvényeket az uralkodónak is tiszteletben kell tartania, ha ugyanis haragjában túllép rajtuk, azzal saját hatalmát veszélyezteti. *Han Fei* máshol nyíltan kimondja, hogy a kegyetlenkedés, a törvények túllépése az uralkodóház bukásához is vezethet:

Ha [az uralkodó] nem vizsgálja meg alaposan a magán-kapukon *(simen)* belül rejlôket, könnyelmû gondolkodással nyúl a fontos dolgokhoz, súlyos büntetést ró ki a jelentéktelen bûnökre, hosszú ideig dorgál egy parányi vétségért, minduntalan mulatságból sértegeti az embereket, többször is kegyességgel viszonozza a bajkeverést: ezzel bizony levágja a kezét és jádéval próbálja azt pótolni. Így a világ megismeri [a fejedelem] elmozdításának keserveit.[120]

Aki elveti a célpontot és céltáblát, csak úgy vaktában lô, az hiába talál el valami kicsiny dolgot, ettôl még nem ügyes. Aki elveti a törvényeket és elôírásokat, s csak úgy vaktában dühöng, az hiába öldököl és mészárol, a

---

[118] *Shangjun shu:* 9 (4. fej., *Qu qian*); *KF* II.: 406.
[119] *Han Feizi jijie:* 153 (27. fej., *Yong ren*); *KF* II.: 306.
[120] *Han Feizi jijie:* 153 (27. fej., *Yong ren*); *KF* II.: 307.

bûnösök nem félnek tôle. Ha a bûnt egyvalaki követte el, a [büntetés] csapása azonban másvalakit ér, a lappangó elégedetlenség megérlelôdik. Ezért a tökéletesen jól kormányzott országban vannak jutalmak és büntetések, de nem létezik jókedv és harag [az ítélkezésben]. Ugyanezért az igazi bölcs minden esetre kidolgozza a büntetô törvényeket, de még halálbüntetés esetén sem kegyetlen vagy gonosz. S ennek köszönheti, hogy a bûnösök meghódolnak elôtte. Amikor a kilôtt nyíl eltalálja a célpontot, amikor a jutalmak és büntetések megfelelnek a [kiérdemelt] rovásoknak, akkor *Yao* új életre támad és *Yi*[121] ismét megjelenik. S akkor a feletteseket nem érheti olyan szerencsétlenség, mint a *Yin*- és *Xia*-házat; s az alattvalóra nem vár *Bigan*[122] balsorsa.[123]

Az uralkodónak tehát nem szabad önkényeskednie, nem szabad kegyetlennek vagy részrehajlónak lennie az ítélkezésben, mindig tartania kell magát a törvényekhez. Ugyanakkor egyértelmû, hogy ennek nem elvi okai vannak: a fejedelemnek gyakorlati célból kell követnie a törvényeket, nevezetesen azért, hogy önkényével ne veszítse el a nép bizalmát, és ne jusson a *Shang*- vagy a *Xia*-dinasztia utolsó uralkodóinak sorsára. A fejedelem tehát nincs alárendelve a törvényeknek, azok felett áll; praktikus okokból azonban jobban teszi, ha nem tér el tôlük. Nincs szó tehát arról, hogy a legizmus valamiféle alkotmányos monarchiát hirdetett volna, amelyben még az uralkodónak is követnie kell a törvényt.[124] A kínai gondolkodás minden iskolája erôsen hierarchikus volt, és senki nem kérdôjelezte meg, hogy az uralkodónak *joga* lenne bármit megtenni. Az uralkodó mindig csak önmagát korlátozhatta, és csak gyakorlati okokból, a jó kormányzás megvalósítása érdekében.

---

[121] *Yi:* mitikus íjász.

[122] *Bigan*, lásd 57. jegyzet.

[123] *Han Feizi jijie:* 154 (27. fej., *Yong ren*); *KF* II.: 308.

[124] FU megfogalmazásában: a legista államezmény nem *rule of law*, hanem *rule by law* (FU 1996: 64). TÔKEI szerint „…ha egyszer megvannak a megfelelô törvények, akkor ezeket még az uralkodónak is tiszteletben kell tartania; tendenciájában tehát az érett legizmus »helyes módszerek« fogalma az uralkodó törvénytiszteletének elvévé válik. A legista ideológia ilyenformán egy alkotmányos monarchia felé mutat…" (*KF* II.: 279.). Ezt a nézetet el kell utasítanunk, hiszen a népfelség vagy a törvények mindenekfelettiségének elve a kínai gondolkodásban egészen a 19. századig nem jelent meg. TÔKEI azon véleményét sem fogadhatjuk el, mely szerint a legista filozófia osztálybázisát a kereskedôk jelentették volna (*KF* II.: 278). Mint láttuk, a nagy legista gondolkodók mind magas rangú hivatalnokok voltak, nem pedig kereskedôk, mûveik pedig kifejezett kereskedelemellenességrôl árulkodtak, az alapvetô *(ben)* foglalkozással, a földmûveléssel szemben a mellékes *(mo)* tevékenységeket, mint például a kereskedelmet, élesen elítélték.

I.4.3.g. A törvények kultusza

Míg a fejedelem elviekben a törvény felett áll, mindenki másnak követnie kell a fejedelem rendelkezéseit, a törvényeket. A törvények olyan fontosak az országban, hogy minden más írás mellékes hozzájuk képes. Ha pedig valami ellentmond a törvényeknek, azt be kell tiltani; ha valaki olyat mond, ami nem felel meg a törvényeknek, azt meg kell büntetni:

> Egy bölcs uralkodó országában a szavak közül a rendeletek a legértékesebbek, a tevékenységek közül a törvények *(fa)* a legmegfelelôbbek. A szavak közül nem lehet kettô [két különbözô] is értékes, a törvények közül nem lehet kettô [két különbözô] egyaránt megfelelô. Ezért azokat a szavakat és tetteket, amelyek nem igazodnak a törvényekhez és rendeletekhez, be kell tiltani. Ha valaki nem ismeri el a törvényeket és rendeleteket, nélkülük próbálja helyesen fogadni a cselszövéseket, nélkülük próbál alkalmazkodni a körülmények változásaihoz *(ying bian)*, nélkülük próbálja biztosítani a hasznot *(li)*, igazgatni az ügyeket, annak szavait jól figyelje meg az uralkodó, és a következményekért azokat tegye felelôssé. Mert ha a szavak helyesek, akkor [kimondójuk] nagy hasznot hajtott, de ha nem helyesek, akkor [kimondójuk] súlyos bûnt követett el. Így aztán az ostobák félnek majd a büntetéstôl és nem merészelnek beszélni, az okos embereknek pedig nem lesz mirôl vitatkozniuk.[125]

A legizmus tehát valamiféle kultuszt teremt a jognak. Ebben élesen különbözik a késôbbi koroktól, amikor elképzelhetetlen lett volna, hogy egy törvénykönyvet bárki is fontosabbnak tartson, mint például az Írások vagy a Dalok könyvét.

A nép tanításának – a konfucianizmussal ellentétben – a legizmusban nincs jelentôsége, az elvetemült emberekkel szemben a törvényeket kell alkalmazni, minden más hatástalan:

> Tegyük fel, hogy van egy rosszra hajlamos *(bu cai)* fiú. A szülei haragszanak rá, ô azonban mit sem változik. A földijei szidalmazzák, de ô nem változtat viselkedésén. A tanítói kioktatják, ô azonban ettôl sem változik meg. Alkalmazták tehát a három jót *(san mei):* a szülôk szeretetét, a földijei helyes magatartását és a tanítók bölcsességét; ô azonban nem változott, még a lábszárán egy szôrszál sem javult meg. Csak amikor a körzeti hivatalnok *(zhoubu zhi li)* kiküldi a hivatali katonaságot *(guanbing)*, kiterjesztvén a köztörvényeket *(gongfa)*, hogy kutassák fel a bûnösöket *(jian ren)*, akkor félemedik meg, akkor változtat a viselkedésén, akkor változtat a tettein. Ezért a szülôk szeretete nem elegendô a gyermekek neveléséhez; feltétlenül szükség van a körzeti hivatal *(zhoubu)* szigorú büntetésére is. A népet mindig csak elkényezteti a szeretet, de hallgat a félelmetes hatalom szavára.[126]

---

[125] *Han Feizi jijie:* 301 (41. fej., *Wen bian*); *KF* II.: 320–321.
[126] *Han Feizi jijie:* 343 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 337.

I.4.3.h. A jó törvények

Han Fei igen sokat ír a törvényekrôl, s nagy gondot fordít arra, hogy tisztázza, milyeneknek kell lenniük a jutalmaknak és büntetéseknek.

Az egyik legfôbb elvárás a törvényekkel szemben az, hogy végrehajthatók legyenek, tehát ne támasszanak túl magas követelményeket az alattvalók elôtt:

> A bölcs uralkodó úgy jutalmaz, hogy meg is lehessen érdemelni, és úgy állapítja meg a büntetéseket, hogy azokat el is lehessen kerülni. Akkor a kiválóakat felbátorítják a jutalmak, és sohasem jutnak *Zixu*[127] szomorú sorsára; a méltatlan emberek pedig ritkán követnek el bûnt, és sohasem láthatni, hogy egy púposnak felvágják a hátát; a vakok sík helyeken maradnak, s nem próbálnak mély szakadékokon átkelni; az ostobák csendben maradnak, és nem keverednek veszélyes dolgokba.[128]

Érdemes megjegyezni, hogy a hagyomány szerint a törvények betarthatatlansága, tehát a fenti elv megsértése vezetett *Qin* bukásához. Az Elsô és a Második Császár ugyanis olyan szigorú törvényeket hoztak, amelyeket nem lehetett végrehajtani, s ez vezetett a dinasztiát megdöntô lázadásokhoz.[129]

Egy másik elvárás a törvényekkel kapcsolatban az, hogy világosaknak, érthetôknek kell lenniük mindenki számára. Ha ugyanis a köznép nem érti a törvények szövegét, nem tudja követni azokat:

> Amit a mi korunkban […] bölcsességnek neveznek, az a finom és titokzatos beszéd. Az ilyen finom és titokzatos beszédeket még a legbölcsebb ember is csak nehezen érti meg. Mármost, ha a tömegek számára alkotott törvényeket még a legbölcsebb emberek is nehezen értik meg, akkor a népnek végképpen semmi módja rá, hogy megértse azokat.[130]
>
> Amit csak a tisztánlátó írástudók képesek megérteni, azt nem szabad rendeletté tenni, mert a nép közül nem mindenki tisztánlátó. Amit csak a kiváló férfiak képesek megvalósítani, azt nem szabad törvénnyé emelni, mert a nép közül nem mindenki kiváló.[131]

---

[127] *Wu Zixu*, *Chu*-ból származó politikus. Hûségesen szolgálta urát, a *Wu*-beli *Fucha* fejedelmet (Kr. e. 494–472), de az hitelt adva a rágalmaknak öngyilkosságra kényszerítette. A fejedelem csak országa bukásakor ismerte fel, hogy *Zixu*-re kellett volna hallgatnia.

[128] *Han Feizi jijie:* 152 (27. fej., *Yong ren*); *KF* II.: 305–306.

[129] Az ismert történet szerint az elsô lázadás úgy tört ki, hogy egy a Nagy Fal építésére kivezényelt munkacsapat az esôzések miatt késve érkezett volna meg az úticélhoz, s mivel a késésért halálbüntetés járt, a csapat úgy döntött, hogy – nem lévén vesztenivalója – inkább fellázad.

[130] *Han Feizi jijie:* 346 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 340–341.

[131] *Han Feizi jijie:* 325 (47. fej., *Ba shuo*); *KF* II.: 329.

Az is nagyon fontos, hogy a törvények kiszámíthatóak és biztosak legyenek. Ha tehát egy adott cselekedetre a törvény elôír egy büntetést vagy jutalmat, akkor az elkövetônek tudnia kell, hogy a büntetést vagy jutalmat valóban, egész biztosan meg fogja kapni. Ha ugyanis nem lehet biztos a jutalomban, az alattvaló nincs ösztönözve a hasznos tettekre; ha nem lehet biztos a büntetésben, a törvénynek nincs elriasztó ereje a bûnözô szemében. Ezért a jutalmak és a büntetések alkalmazásakor az a legfontosabb, hogy az adott cselekedetek után számítani lehessen rájuk.

Li Si beadványában már találkoztunk a következô példával, amelyet *Han Fei*-tôl idézett. Az eredeti *Han Feizi*-ben a példa így szerepel:

> Egy tíz *ren* magas falon maga *Louji* sem képes áthatolni, ha az meredek; de egy ezer *ren* magas hegyen is könnyedén legeltethetünk akár sánta anyajuhokat is, ha az lapos tetejû. Ezért a bölcs király meredekké teszi a törvényeit, és szigorúvá a büntetéseket. Ha egy szövetdarab egy *xun* vagy egy *chang* hosszúságú [szabályos méretû], akkor a közönséges ember nem mond le róla; de a megolvadt fém lehet akár száz *[yi]* súlyú is, Maga Rabló *Zhi* sem nyúlna hozzá. Ha nem árthat nekik, akkor az [emberek] nem mondanak le a *xun*-nyi vagy *chang*-nyi [közönséges] dolgokról sem; de ha kezük biztosan megsínylené, akkor nem nyúlnak a száz *yi*-nyi dologhoz sem. Ezért a bölcs uralkodó biztosra vehetôvé *(bi)* teszi a büntetéseit.[132]

A biztosra vehetôség *(bi)* mellett a törvényeknek egységeseknek is kell lenniük: mindenkire minden idôben vonatkozniuk kell. Egyébként megbízhatatlanokká válnak, ami csökkenti hatékonyságukat:

> A jutalom akkor jó, ha bôséges és biztosan elvárható, mert ekkor a nép valóban hasznosnak tekinti; a büntetés akkor jó, ha szigorú és biztosra vehetô, mert így a nép valóban fél tôle; a törvények akkor jók, ha egységesek és rendíthetetlenek, mert így a nép valóban megérti ôket. Ezért ha az uralkodó jutalmak osztásában nem változtat [mércéjén], büntetések kiszabásában nem ismer könyörületet, hanem egyre növeli jutalmainak dicsôségét és büntetéseinek szégyenét, akkor a kiváló férfiak *(xian)* és méltatlan emberek *(buxiao)* egyaránt megtesznek mindent, ami erejükbôl futja.[133]

Az idézetbôl az is kiderül, hogy a legizmusnak a többi iskolával ellentétben nem célja az, hogy a méltatlan emberekbôl kiváló férfiakat faragjon. A legizmus csak azt akarja, hogy mind a méltatlanok, mind a kiválóak az állam érdekében tevékenykedjenek – az emberek erkölcsi értéke tehát nem számít.

---

[132] *Han Feizi jijie:* 343 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 337.
[133] *Han Feizi jijie:* 343 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 337.

Mindemellett a törvények hatékony mûködéséhez olyan politikára van szükség, amely biztosítja, hogy az embereknek legyen vesztenivalójuk, legyen mitôl félniük. Ha ugyanis az embereket elnyomják és nyomorgatják, az élet és a halál közötti különbség eltûnik számukra, ezért a büntetések nem képesek visszatartani ôket a bûntôl, a lázadástól:

> A kormányzásban azt kell elérni, hogy az emberek azáltal találják meg örömüket az életben, hogy csak helyeselhetôt tesznek, s úgy szeressék a testüket, hogy ne tegyenek elítélendôt. Így a kis emberek *(xiaoren)* száma csökkenni fog, a nemes embereké *(junzi)* pedig növekedni. Ennek következtében a föld- és gabonaoltár mindörökre szilárdan fog állni, az ország és családjai pedig hosszú idôre biztonságban vannak.
>
> A rohanó kocsiban nincs szükség *Zhongni*-ra [Konfuciuszra], s a felborult csónak alatt semmi szükség *Boyi*-ra.[134] Így a parancsok és rendeletek: az ország csónakja és kocsija. Amikor biztonság uralkodik, bölcs és feddhetetlen emberek születnek; veszély idején azonban törtetô és aljas emberek támadnak. Ezért az ország biztonságának legfôbb szabálya, hogy legyen [a népnek] étele, ha éhes, és legyen ruhája, ha fázik, mégpedig nem rendeletre, hanem természetes módon. […]
>
> Ha a felettesek telhetetlenségükben még többet kívánnak az amúgy is kimerültektôl, akkor az alárendeltek azt felelik, hogy ne tovább. Ezzel a ne továbbal pedig semmibe veszik a törvényt *(fa)*. S minthogy a törvény az, amelynek segítségével az országot kormányozni kell, ezért, ha semmibe veszik, érdem nem állhat szilárdan, hírnév nem lehet tökéletes.[135]

A passzusból látszik, hogy bár *Han Fei* az állam totális hatalmát hirdeti, tisztában van vele, hogy az önkényuralmat csak odáig lehet fokozni, amíg nem vezet nyomorhoz. Mint tudjuk, *Qin Shihuang* és utóda *Han Fei*-nek ezt a tanácsát nem fogadta meg – valószínûleg ez lett a dinasztia bukásának legfôbb oka.

A büntetések és jutalmak alkalmazása ahhoz is hozzájárulhat, hogy a hivatalnokok megfelelôen szolgálják az uralkodót. Ugyanakkor nincs szó arról, hogy a hivatalnokokat erkölcsössé vagy hûségessé kéne tenni; elegendô, ha a törvényekkel és a módszerekkel arra kényszerítik ôket, hogy hûségesen és minden erejükkel a fejedelmet szolgálják:

> Az uralkodó az emberek irányításának hatalmi helyzetében *(shi)* van, s birtokolja az egész ország gazdagságát. Ha ô bôségessé teszi a jutalmazást és szigorúvá a büntetést, s ezzel sikerül kézbe ragadnia a kormányzás fogantyúit *(bing)*, amelyekkel mind tökéletesebbé teszi ragyogó módszereinek *(ming shu)*

---

[134] *Boyi:* testvérével, *Shuci*-vel együtt a hûség egyik mintaképe. A *Shang*-dinasztia legvégén élt, s amikor Zhou harcot indított a *Shang*-ház megdöntésére, inkább az önkéntes éhhalált választotta, mint hogy az új dinasztiát szolgálja.

[135] *Han Feizi jijie:* 147–148 (25. fej., *An wei*); *KF* II.: 298–299.

megvilágító erejét, akkor még a *Tian Chang*-hoz és *Zihan*-hoz[136] hasonló alattvalók sem vetemednek arra, hogy csaljanak. Miért várna hát olyan írástudókra, akik [jellemükbôl fakadóan] nem csalnak? Hiszen az igaz és szavahihetô írástudókból aligha lehet tíznél többet találni, az ország hivatalainak száma azonban százakra rúg. Ha csak az igaz és szavahihetô írástudókat lehetne tisztségbe ültetni, nem akadna annyi ember, amennyi a hivatalokba szükséges. […] Ezért a bölcs uralkodó legfôbb elve *(dao)* az legyen, hogy egységessé tegye a törvényeket *(fa)*, nem keresve a bölcs embereket, és szilárddá tegye a helyes módszereket *(shu)*, nem vágyakozva a szavahihetô emberekre. Akkor a törvények nem vallhatnak kudarcot, s a hivatalnokok közt nem lesz többé sem bûnözés, sem csalás.[137]

Mint látható, *Han Fei* itt is végtelenül praktikus: ugyanúgy, ahogy az uralkodó esetén sem szabad arra várni, hogy jöjjön egy *Yao* vagy *Shun*, a hivatalnokok kiválasztásánál sem szabad feltételül szabni, hogy igazak és szavahihetôk legyenek. Megfelelô törvényekkel ugyanis a középszerû uralkodó is jó kormányzást teremthet, és a természete szerint csaló hivatalnok is rászorítható a hûséges szolgálatra.

Egy gyakori hasonlat szerint a törvény olyan, mint a mesteremberek mércéje. Ha a mérce helyes, nem kell mást tenni, mint a dolgokat hozzáigazítani. Mérce nélkül viszont a legnagyobb bölcs sem tudja elérni azt, amit akar:

Ha elveti a törvényeket *(fa)* és a helyes módszereket *(shu)*, s csupán szívére bízza magát a kormányzásban, akkor maga *Yao* sem képes jól irányítani egy országot. Eldobva a körzôt és szögvasat, s csupán elképzelésére bízva a mértékeket, maga *Xi Zhong*[138] sem lenne képes elkészíteni egyetlen kereket sem. Félretéve a láb és hüvelyk mércéjét, csak úgy találomra különböztetve meg a rövidet és a hosszút, maga *Wang Er*[139] sem lenne képes pontosan felezni valamit.

Ha azonban elérjük, hogy a közepes tehetségû uralkodó *(zhong zhu)* megtartsa a törvényeket *(fa)* és a helyes módszereket *(shu)*, mint ahogy az ügyetlen ács jól megfogja a körzôt, szögvasat és láb-hüvelyk mércét, akkor a tízezer dologból semmi sincsen veszve. Aki fejedelme másoknak, és képes elvetni mindazt, amire még a kiválóak és ügyesek sem képesek, s megtartani azt, aminek segítségével még a közepesek és ügyetlenek sem vallanak kudarcot, akkor emberei megfeszítik majd minden erejüket, s érdeme és hírneve szilárdan áll.[140]

---

[136] *Tian Chang* (más néven *Chen Heng*, *Chen Chengzi*, *Tian Cheng*): híres *Qi*-beli arisztokrata, aki Kr. e. 481-ben meggyilkolta fejedelmét. *Zihan:* híres lázadó.

[137] *Han Feizi jijie:* 346 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 341–342.

[138] *Xi Zhong:* lásd 108. jegyzet.

[139] *Wang Er:* legendás ügyességû mesterember.

[140] *Han Feizi jijie:* 152 (27. fej., *Yong ren*); *KF* II.: 305.

A mérce-hasonlat a legista jogszemléletnek egy igen jellemzô vonásáról is árulkodik: arról, hogy a törvény nem a közerkölcs kifejezôje, nem a társadalomban elfogadott normák államilag szankcionált változata, hanem az uralkodó, az állam eszköze arra, hogy az alattvalók viselkedését céljaihoz alakítsa.

I.4.3.i. A törvények és a módszerek

Felmerülhet a kérdés, hogy melyik a fontosabb: a törvények *(fa)* vagy a módszerek *(shu)*. *Han Fei* válasza az, hogy mindkettô egyformán fontos:

> Egy kérdezôsködô azt a kérdést tette fel: „*Shen Buhai* és *Gongsun Yang*,[141] e két mester tanítása közül melyikre van sürgetôbben szüksége az országnak?
>
> Felelvén neki azt mondottam: „Ezt nem lehet [az egyik javára eldönteni]. Az ember, ha tíz napig nem eszik, meghal; ha a nagy hideg kellôs közepén nem vesz ruhát magára, ugyancsak meghal. Arról beszélvén tehát, hogy a ruházat és az élelem közül vajon melyikre van sürgôsebben szüksége az embernek, csak azt [mondhatjuk], hogy egyiket sem lehet nélkülözni, mindkettô az élet fenntartásának eszköze. Mármost *Shen Buhai* a helyes politikai módszerrôl *(shu)* beszélt, *Gongsun Yang* pedig törvényeket *(fa)* alkotott. […] Ha a fejedelemnek nincs helyes módszere *(shu)*, akkor a csalás uralkodik felül; s ha az alattvaló elôtt nem állnak törvények, akkor felfordulás támad alul. Ezért nem lehet nélkülözni egyiket sem, mindkettô a császárok és királyok eszköze."[142]

A *fa* és a *shu* tehát egyaránt fontosak. *Han Fei* a továbbiakban azt fejti ki, hogy miért nem állhat meg önmagában az egyik a másik nélkül. Arra, hogy a *shu* nem lehet sikeres a megfelelô törvények nélkül, *Shen Buhai* példáját hozza. Az alábbiak a különbözô törvények ütközésének veszélyeit is jól megvilágítják – az eset tanúsága ma is aktuális lehet:

> A kérdezôsködô így folytatta: „S miért nem lehetséges, hogy csak a helyes módszert [alkalmazzuk], törvényhozás nélkül, vagy csak törvényeket, a módszer nélkül?"
>
> Válaszképpen pedig mondottam: „*Shen Buhai* a *Han*-beli *Zhao* fejedelemnek volt tanácsadója. *Han* pedig *Jin*-bôl leválasztott fejedelemség volt. *Jin* régi törvényei *(fa)* akkor még nem szûntek meg, *Han* új törvényei pedig már megszülettek; a régebbi fejedelmek rendeleteit még nem vonták vissza, a késôbbi fejedelmek rendeleteit pedig már kibocsátották. Nos, minthogy *Shen Buhai* nem mert a saját szakállára törvényeket alkotni, s [így] nem tette egységessé a különféle rendeleteket *(xianling)*, elszaporodtak a bûnözôk. Mert

---

[141] *Shen Buhai*, mint láttuk, a *shu* fontosságának hirdetôje volt. *Gongsun Yang* azonos *Shang Yang*-gal, az ô nevéhez a legizmusnak a *fa* elsôbbségét hangoztató ágát kötik.

[142] *Han Feizi jijie:* 304 (43. fej., *Ding fa*); *KF* II.: 322–323.

amikor a régi törvényekbôl és korábbi rendeletekbôl származott hasznuk, azokat követték; amikor meg az új törvényekbôl és késôbbi rendeletekbôl származott hasznuk, ezeket követték. Mivel pedig a régi és az új [törvények] ellentmondtak egymásnak, a korábbi és késôbbi [rendeletek] egymás fonákjai voltak, *Shen Buhai* tízszer is hiába érte el, hogy *Zhao* fejedelem a helyes módszert *(shu)* alkalmazza, a bûnös alattvalók mégis mindig meglelték a módját, hogy képmutatóan csûrjék-csavarják a szavakat. Ezért *Han* [fejedelemség], amely csupán a tízezer hadiszekerének erejére hagyatkozott, tizenhét év alatt sem érhette el a hegemón királyság hatalmát. Hiába alkalmazta felül [az uralkodó] a helyes módszert *(shu)*, szerencsétlenségbe döntötte az, hogy hivatalnokai semmibe vették a törvényeket *(fa)*.[143]

Hogy a törvények miért nem elég hatékonyak a megfelelô módszerek nélkül, azt *Shang Yang* példájából láthatjuk:

Gongsun Yang Qin [fejedelemséget] kormányozta. Az igazi [bûnösök] felelôsségre vonása céljából bevezette a [kötelezô] feljelentés és a bûnbe való belekeveredés rendszerét, s tíz és öt családból álló csoportokat szervezett, hogy mindenkit részessé tegyen [a csoport egy tagjának] bûnében. A jutalmazásban bôkezû volt és szavahihetô, a büntetésben szigorú és pontos. Így aztán a népe erejét jól kihasználva fáradozott és sohasem pihent, veszedelembe is tovább üldözte az ellenséget, és soha vissza nem vonult. Ezért az ország gazdag lett, a hadsereg pedig erôs. És mégis, minthogy nem volt helyes módszere *(shu)*, amellyel a rossz hivatalnokokat felismerhette volna, mindez a gazdagítás és erôsítés csupán az alattvalókat gyarapította. […] Így aztán valahányszor *[Qin]* háborúban gyôzelmet aratott, a fôhivatalnokok tekintélye emelkedett, s valahányszor [az ország] gyarapította területét, családi birtokok létesültek. Minthogy tehát az uralkodónak nem volt helyes módszere *(shu)*, amellyel a rossz hivatalnokokat felismerhette volna, *Shang* ura hiába tökéletesítgette a törvényeit *(fa)* tízszer is, az alattvalók megfordították és kihasználták [saját érdekükben] azoknak minden jó tulajdonságát. S így [az uralkodó] hiába aknázta ki az erôs *Qin* minden gazdagságát, több tíz esztendôn át sem érte el a császárok és királyok hatalmát. A törvényeket *(fa)* pontosan betartották ugyan a hivatalnokok, ám igen nagy baj volt, hogy az uralkodó odafent nem rendelkezett a helyes módszerrel *(shu)*.[144]

Han Fei itt – talán a meggyôzô erô fokozása érdekében – némileg más képet fest *Shang Yang*-ról, mint a többi forrás. Nem tudunk arról, hogy *Shang Yang* törvényei kudarcot vallottak, s hogy azok nem a fejedelem hatalmát, hanem az arisztokráciát erôsítették volna. Arra, hogy ez nem így volt, éppen *Qin* végsô sikere a bizonyíték. A ferdítés *Han Fei*-nél természetes: a *Han Feizi* filozófiai szöveg, célja a meggyôzés, és nem a valóság rögzítése. Hasonló eszközöket a többi korabeli gondolkodó is

---

[143] *Han Feizi jijie:* 304–305 (43. fej., *Ding fa*); *KF* II.: 323.
[144] *Han Feizi jijie:* 305 (43. fej., *Ding fa*); *KF* II.: 323–324.

alkalmazott mondanivalója megvilágítására.

A *fa* és a *shu* együttes fontosságáról szôtt gondolatmenetet *Han Feizi Shen Buhai* és *Shang Yang* konkrét intézkedéseinek bírálatával zárja:

> A kérdezôsködô így folytatta: „S ha az uralkodó alkalmazza *Shenzi [Shen Buhai]* módszereit *(shu)*, a hivatalnokok pedig megvalósítják *Shang* urának a törvényeit *(fa)*, akkor minden rendben van?"
>
> Amire válaszul azt mondottam: „*Shenzi* még nem ért el tökéletességet [a helyes módszerekben, *Shang* ura pedig még nem ért el tökéletességet] a törvénykezésben. *Shenzi* azt tanította, hogy a kormányzásban nem szabad túllépni a hivatali [hatáskört], s ha valaki többet tud is [annál, ami hivatalból reá tartozik], arról ne beszéljen. Az, hogy a kormányzás során nem szabad túllépni a hivatal [hatáskörén], azt jelenti, hogy mindenki törôdjön a [saját] kötelességével, és ez helyes. De hogy aki tud [valami reá nem tartozót], arról mégse beszéljen, ez bizony már hiba. Mert az uralkodónak az egész ország szemével kell látnia, akkor nem lát senki nála világosabban, s az egész ország fülével kell hallania, akkor nem hall senki nála élesebben. Mármost, ha [alattvalói] tudnak, de nem beszélnek, akkor az uralkodó ugyan hol találjon segítséget?
>
> *Shang* urának törvényei kimondották, hogy aki [csatában] levág egy fejet, annak rangja *(jue)* egy fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, ötven *shi*-nyi [jövedelmet nyújtó] hivatal illeti meg; aki pedig két fejet vág le, annak rangja két fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, száz *shi*-nyi [jövedelmet biztosító] hivatal illeti meg. A hivatali és rangbéli *(guan jue)* elômenetelt tehát a fejlevágással szerzett érdemhez kellett hozzámérni. Mármost, ha létezne egy törvény, amely kimondaná, hogy aki [csatában] fejeket vágott le, azt orvossá és áccsá kell kinevezni, akkor a házak nem épülnének fel többé, s a betegségek nem gyógyulnának meg többé. […] Mármost: aki hivatalban kormányoz, az [mindenekelôtt] bölcs és tehetséges legyen. A fejek levágása: bátorság és testi erô dolga. Nos, ha valaki annak segítségével, ami bátorság és testi erô dolga, mégis a bölcsességet és tehetséget követelô hivatalokban kormányoz, az éppen olyan, mintha a fejek levágásának érdemes tette alapján orvos vagy ács lett volna belôle.
>
> Hát ezért mondom, hogy a két mester egyikének sem sikerült tökéletességet elérnie sem a törvények *(fa)*, sem a helyes módszerek *(shu)* elvében."[145]

Shang Yang itt vázolt intézkedésének nagy jelentôsége van a *shuihudi* iratok megértésében is. A *Qin*-beli fôminiszter ugyanis egy olyan jutalmazási rendszert vezetett be a fejedelemségben, amelynek alapján a harcban érdemeket szerzett katonák különbözô fokozatú „nemesi" rangokat *(jue)* kaptak. Ezek a rangok különféle elôjogokkal jártak, például, ahogy ezt látni fogjuk, befolyásolták egy adott bûntett megítélését: magasabb rangú ember ugyanazért a bûntettért enyhébb büntetést kapott. Arról azonban nem tudunk, hogy e katonai érdemekért kapott rangok valamilyen

---

[145] *Han Feizi jijie:* 305–306 (43. fej., *Ding fa*); *KF* II.: 324–325.

hivatallal jártak volna. A *shuihudi* szövegekben gyakran szerepelnek különbözô rangokat viselô személyek, de mindig jól elkülönülnek a hivatalnokoktól. Elképzelhetô tehát, hogy *Han Fei* itt is elferdíti a valóságot, azért, hogy érvelését hatásosabbá tegye.[146]

I.4.3.j. Az állami törvény és a családi kötelmek

Érdekes és nagyon jellemzô eltérés van a konfuciánus és a legista gondolkodásban a családi, illetve az alattvaló–fejedelem kötelékek viszonyát illetôen. Mint láttuk, Konfuciusz elítélte azt a fiút, aki feljelentette apját lopásért. A konfucianizmus szerint ugyanis a családi kötelék még a fejedelemmel szembeni kötelességnél is fontosabb. *Han Fei* ezzel szemben a következôket írja:

> Volt egyszer *Chu*-ban egy „Egyenes Személy". Ennek apja ellopott egy juhot, mire ô feljelentette az elöljáróságon *(li)*. A körzeti elöljáró azonban így szólt: „Halált érdemel"; mert úgy találta, hogy egyenes volt ugyan a fejedelméhez, de görbe volt az apjához. Ezt megmondták neki, és ki is végezték. Látni való ebbôl, hogy valóban, a fejedelemnek egyenes alattvalója apjának gyalázatos fia volt. […] Minthogy azonban a körzeti elöljáró büntetéssel sújtotta, *Chu*-ban a bûnösöket nem jelentették fel többé.[147]

Az állammal szembeni családi összetartás mellett *Han Fei* a magánbosszút is elítéli, mert az ellentmond a törvények mindenhatóságának:

> Manapság aki feltétlenül támadásba lendül, ha megsértik a fivérét, az önzetlen ember *(lian)*. Aki pedig nyomban bosszút áll, ha megtudja, hogy barátját megszégyenítették, az igaz ember *(chen)*. Mihelyt azonban ilyen „önzetlen" és „igaz" cselekedeteket hajtanak végre, megsértik a fejedelmi felsôbbség *(jun shang)* törvényeit *(fa)*. Ha pedig az uralkodó nagyra becsüli az ilyen „önzetlen" és „igaz" cselekedeteket, akkor elfeledkezik arról, hogy a tilalmakat megsérteni bûn. Így aztán a nép vetélkedni fog a bátorságban, és a hivatalnokok *(li)* nem tudnak majd úrrá lenni fölötte.[148]

---

[146] A *Qin*-beli nemesi rangok kérdésével foglalkozik KROLL 1990. Tanulmányából kiderül, hogy a valóságban a rangok adományozása és a velük járó elôjogok rendszere sokkal bonyolultabb volt, mint ahogyan azt *Han Feizi* leírja. A rangokról lásd még LOEWE 1960, valamint a jelen könyv IV.3. pontját. DUYVENDAK (1963: 61–65) szerint a *jue* rangok *Qin*-beli intézménye volt az elôzménye a tiszteletbeli címek rendszerének, amely az egész császárkort végigkísérte. Az ilyen, igen hangzatos címek valós hatalommal és jövedelemmel nem jártak, csupán viselôjük tekintélyét emelték.

[147] *Han Feizi jijie:* 344–345 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 339.

[148] *Han Feizi jijie:* 344 (49. fej., *Wu du*); *KF* II.: 338.

Mint tudjuk, a két nézet közül végül a konfuciánus került ki gyôztesen. A császárkorban a családtagok nem voltak kötelesek tanúskodni egymás ellen, s bár általában a magánharcokat tiltották, a fiúnak apja gyilkosán nem csupán joga, hanem egyenesen kötelessége volt bosszút állni.

I.4.3.k. Az erôforrások és a népesség nyilvántartása

A *shuihudi* iratok értelmezéséhez még két bekezdést érdemes megismerni a *Shangjun shu*-ból, mindkettô az állami nyilvántartásokra vonatkozik. A legizmus célja a totális állam kiépítése, amelyben az állam minden lakosát ellenôrizni és irányítani tudja. Ehhez szükség van a lakosok jegyzékbe vételére:

> Ha az egész népességet számba veszik, születésekor mindenkit bejegyeznek, halálakor mindenkit kitörölnek, tehát az emberek nem menekülhetnek el a földmûvelés elôl, a mezôket nem boríthatja gaz, akkor az ország gazdag lesz, s ha gazdag lett, erôs.[149]

A nyilvántartások vezetése is azt szolgálja tehát, hogy az ország gazdag és erôs legyen. Máshol a *Shangjun shu* részletezi, hogy pontosan mit kell az államnak lajstromba vennie:

> Egy erôs országnak tudnia kell tizenhárom dolognak a számát: az országhatárokon belüli magtárak számát, a felnôtt férfiak és felnôtt nôk számát, az öregek és a gyengék számát, a hivatalnokok *(guan)* és a tisztek *(shi)* számát, az elméletek hirdetésébôl élôk számát, a hasznot keresô emberek *(li min)* számát, a lovak és ökrök számát, valamint a takarmány és a szalma [mennyiségét]. Ha [az uralkodó] erôssé akarja tenni az országot, de nem tudja az ország e tizenhárom dolgának számát, akkor a területe hiába kedvezô, a népe is hiába számos, az ország mind gyengébb lesz, és végül feldaraboltatik.[150]

Mint a *shuihudi* iratokból kiderül, *Qin*-ben valóban készültek hasonló nyilvántartások, s a hivatalnokok egyik fontos feladata e nyilvántartások vezetése és ôrzése volt. Az aprólékos rendelkezések nem is lehettek volna alkalmazhatók e lajstromok nélkül, ezekben lehetett ugyanis ellenôrizni egy ember lakhelyét, státusát, személyi körülményeit – mindez például az elôírt büntetés kiszabásához elengedhetetlen volt. A hivatalnokokat is a gondos könyvelés által tudták ellenôrizni, hiszen mivel naprakész nyilvántartást vezettek gyakorlatilag minden állami tulajdonú

---

[149] *Shangjun shu:* 9 (4. fej., *Qu qiang*); *KF* II.: 406.
[150] *Shangjun shu:* 10 (4. fej., *Qu qiang*); *KF* II.: 407.

gabonaszemrôl, a tisztviselôknek nem volt módjuk a „köz” *(gong)* tulajdonát magántulajdonba *(si)* venni.

I.4.3.l. Legista elmélet és gyakorlat

Ma már lehetetlen meghatározni, hogy a legista filozófia és a Hadakozó fejedelemségek joggyakorlata milyen kapcsolatban állt egymással. A fô kérdés az, hogy vajon elôbb voltak a részletes, aprólékos, általános érvényû törvények, s ezek igazolására jött létre a „filozófiai” iskola, vagy elôbb kezdték el a „filozófusok” hangoztatni a törvények fontosságát, s ennek hatására alakult ki a legista államszervezet egyes fejedelemségekben, elsôsorban *Qin*-ben. A kérdésre nem tudjuk a választ: az nyilvánvaló, hogy törvények már a legizmus megjelenése elôtt is voltak, de ezek tartalmáról és a társadalomban betöltött szerepérôl rendkívül kevés információval rendelkezünk. Valódi törvényszöveget csak a legizmus virágkorából ismerünk, az ez elôtti korok kínai büntetôjogát még homály borítja.

Meggyôzôdésünk, hogy az ismertetett eszmék nem csupán kiemelkedô személyiségek egyedi gondolatai voltak, hanem a kor egyik meghatározó eszmeáramlatát tükrözték. *Xunzi, Han Fei, Li Si,* valamint a *Shangjun shu* egyes részeinek szerzôi a *shuihudi* iratok keletkezésének korában éltek. Tanaik egy részének bemutatását azért tartottuk fontosnak, hogy némi képet alkothassunk arról a szellemi környezetrôl, amelyben *Qin* törvényei megszülettek.

Azt is tudjuk, hogy a fentiek által képviselt eszmék *Qin* bukása után hamarosan háttérbe szorultak, és a meghatározó irányzat – a törvények megítélését illetôen is – a konfucianizmus lett. Ez utóbbinak hatása nemigen fedezhetô fel a *shuihudi* szövegeken, de a késôbbi kínai törvénykezést annyira átitatta a konfuciánus szemlélet, hogy érdemesnek tartottuk Konfuciusz néhány vonatkozó gondolatát is bemutatni.

II.

Büntetôjog a *Zhou*-korban

Az elôzô fejezetben láttuk, miként vélekedtek a Késôi *Zhou*-kor filozófusai a törvényekrôl, büntetésekrôl; arról azonban, hogy milyen is volt a *Han*-kor elôtti kínai büntetôjog, a *Shuihudi*-nál folytatott ásatásokat megelôzôen rendkívül keveset tudtunk.[151] Forrásul kizárólag a ránk maradt történeti, filozófiai stb. szövegek szolgálhattak, s ezek elszórt utalásaiból lehetett volna összegyûjteni a jogra vonatkozó adatokat.[152] A különbözô krónikák tele vannak olyan történetekkel, amikor valakit valamilyen tettéért az uralkodó vagy annak hivatalnoka megbüntetett,[153] de az ilyen esetekbôl, ha összegyûjtenénk is az összeset, nem lehetne messzemenô következtetéseket levonni. Ezek ugyanis fôleg az uralkodó rétegek belharcait tükrözik, mi viszont már nem ismerjük azokat a politikai okokat, amelyek esetleg a büntetés mögött rejlettek. Ráadásul a korból származó összes szövegnél kérdéses a hitelesség: szinte soha nem tudhatjuk, hogy egy adott passzus pontosan melyik korban íródott, s az abban leírtak mennyiben tekinthetôk igaznak. Számos ránk hagyományozott szöveg célja nem a tények lejegyzése volt, hanem vagy a meggyôzés, vagy viselkedési minták felmutatása, legyen szó akár évkönyvrôl, akár politikai iratról, akár filozófiai értekezésrôl. E mûvek tehát csak fenntartásokkal kezelhetôk történeti forrásként – noha más forrás híján sokszor kénytelenek vagyunk elfogadni az általuk leírtakat.

A következôkben az olyan nem filozófiai szövegeket vesszük számba, amelyek valami lényegeset elárulnak a *Zhou*-kori büntetôjogról. Természetesen sok másik szövegbôl lehetne idézni, de az alábbiak azok, amelyekre a kor törvénykezésének kutatói a legtöbbet szoktak hivatkozni –

---

[151] A *Tang*-kor elôtti jogtörténet vázlatos összefoglalását és a témához kapcsolódó fontosabb mûvek jegyzékét lásd WILKINSON 1998: 527–532.

[152] Tudomásom szerint még nem történt meg az összes *Qin* elôtti jogi utalás összegyûjtése a különbözô szövegekbôl.

[153] Lásd például *Zuozhuan, Xi* herceg 19. éve, 3. rész. (LEGGE 1960b: 175–176.): Kr. e. 641-ben *Zeng* urát, aki elkésett a *Song* hercege által összehívott fejedelmi gyûlésrôl, feláldozták a helyi földistennek; MASPERO 1978: 71.: Kr. e. 846-ban a *Zhou*-dinasztia *Li* királya minden fejedelmet azonnal kivégeztetett, aki a varázslónôje szerint rosszat beszélt róla; uo.: 817-ben *Yi* király üstben megfôzette a *Qi*-beli *Ai* herceget, mert az állítólag rosszat mondott róla; a példákat még hosszan lehetne sorolni.

annak ellenére, hogy többet mondanak el ismereteink hiányosságáról, mint magáról a tárgyról. A szövegeket nem elemezzük részletesen, hiszen ez külön könyvet igényelne; az idézetek értelmezését, az összefüggések feltárását az olvasóra bízzuk.

II.1. A Dalok könyve

A közhatalmat birtoklóknak mindenhol és minden korban fontos joga és kötelessége a közösség tagjai közötti vitás ügyekben dönteni, a közösségi normák ellen vétôket megbüntetni. Az ítélkezésben bölcsnek mutatkozókat nagy társadalmi tekintély övezi (lásd Salamon királyt vagy a késô császárkori kínai hagyományban *Bao* bírót), s nyilván az ôsi Kínában is fontos volt a közösség vezetôinek ítélkezô szerepe. Korai forrás ilyen bölcs bíróról azonban csak egy van: a *Shijing* 16. verse, amely figyelmeztet: ne vágjuk ki azt a berkenyefát, amely alatt *Shao* fejedelme[154] üldögélt valaha.[155] Maga a vers nem tartalmaz utalást az ítélkezésre, de a késôi – igaz, korántsem hiteles – hagyományból kiderül: *Shao* fejedelme arról volt nevezetes, hogy egy fa alatt hallgatta meg a peres feleket és döntött az ügyükben, méghozzá a büntetések mellôzésével.[156] Talán a vers születése idején a *Shao* fejedelme körüli hagyomány még élô volt, így nem volt szükséges megemlíteni a bölcs bírói szerepet, hisz arról mindenki tudott – csak a késôbbi kommentátoroknak kellett megmagyarázni, miért olyan fontos az a bizonyos berkenyefa.

Témánkkal kapcsolatban lényeges kérdés az, hogy mikor jegyezték le elôször a törvényeket, vagyis mikorra tehetô az írott jog kezdete Kínában. A Dalok könyve erre nem ad választ, de halvány utalásokat találunk benne: több versben – például a 268-ikban[157] – szerepel a *dian* szó, amelynek jelentése lehet „törvénykönyv" is, s a szövegkörnyezet lehetôvé teszi ezt az értelmezést.[158] A 255-ik versben[159] a *dian xing*, „törvénykönyv (?) és

---

[154] *Shao* fejedelem *Wu* királynak, a *Zhou*-ház egyik alapítójának rokona volt.

[155] *Shijing:* 7; *Dalok könyve:* 21.

[156] Lásd például WANG FU: „Egy remete elmélkedései" in *KF* III.: 355. „*Shao* fejedelem pedig, ha igazságot kellett tennie, nem akarta ezzel háborgatni a népet, s inkább egy vadalmafa alatt hallgatta meg és döntötte el az ügyeket […] Így […] félretehette a büntetéseket." *Shao* fejedelem fájára utal a *Tang*-kori BAI JUYI „Búcsú tartományom népétôl" címû versének harmadik sora is („Sehol gyümölcsfa, berkenye lombja" – WEÖRES S. ford.). Lásd még MASPERO 1978: 344.

[157] *Shijing:* 152; *Dalok könyve:* 391.

[158] A *dian* ilyen értelmezéséről lásd még WELD 1999: 79.

büntetések” kifejezéssel találkozunk, ahol a *Zhou*-házi *Wen* király a *Shang*-dinasztiát kárhoztatja:

> *Yin*, nem a régi [módszereket] használtad.
> Bár nem éltek már az öreg és tökéletes emberek,
> Még megvoltak a *törvénykönyvek és a büntetések*.
> [De] te nem hallgattál rájuk,
> ezért a Nagy Megbízatás megszûnt.

Ha a fenti értelmezés helyes, akkor *Wen wang* tulajdonképpen azt – a késôbbi legisták által sokat hangoztatott – gondolatot fogalmazza meg, hogy ha az uralkodó nem bölcs – s ilyen gyakran elôfordul –, akkor jó törvényekkel még mindig lehet sikeres a kormányzás.[160] Ez azt is jelenti, hogy amikor a vers született, a törvényeket már írásban vagy a szokásban rögzített szilárd, a mindenkori uralkodó személyétôl független intézménynek tartották. A probléma az, hogy nem tudjuk, mikor született a vers. A *Shijing*-nek olyan változata, amelyet a *Han*-kornál régebben jegyeztek le, nem került még elô, s ha a kutatók a Dalok keletkezési idejét Kr. e. 1000 és 600 közé teszik is,[161] nem biztos, hogy egyes szavak és kifejezések nem késôbbi betoldások.

II. 2. Az Írások könyve

A Dalok könyvébôl tehát nem vonhatunk le messzemenô következtetéseket. Valamivel jobb a helyzet az Írások könyvével *(Shujing):* ebben a mûben több fejezet is részben a büntetésekkel, vagyis tágabban értelmezve a büntetôjoggal foglalkozik.

II.2.1. A *Kang gao*

Az Írások könyve *Kang gao* (Intelmek *Kang* hercegének) címû fejezetében – amelyet általában hitelesnek fogadnak el – *Zhou gong* (*Zhou* herceg) így okítja öccsét, *Feng*-et, amikor az adománybirtokul kapja a legyôzött *Shang*-ok birtokát: [162]

---

[159] *Shijing:* 138; *Dalok könyve:* 354.
[160] Lásd I.4.3.c.
[161] LOEWE 1993b: 415.
[162] A fejezet hitelességérôl, születésének körülményeirôl lásd SHAUGHNESSY 1993: 379. A történelmi körülményekrôl lásd MASPERO 1978: 62.

(2) A király így szólt:[163]

– Ó te, hercegek ura, öcsém, ifjú *Feng!*

(3) Édesapád, a kiváló *Wen* király fényessé tudta tenni erényét, s óvatos volt a büntetések *(fa)* [alkalmazásában].

(4) Nem merte bántalmazni az özvegy férfiakat és asszonyokat. Alkalmazta azokat, akik [méltók voltak] az alkalmazásra, tisztelte azokat, akik [méltók voltak] a tiszteletre, félelmetes volt [azokkal szemben], akiket meg kellett félemlíteni, [így] emelkedett ki a nép közül, s így teremtette meg területünket *Xia*-ban…

[…]

(8) A király így szólt:

– Ó *Feng*, körültekintôen és világosan szabd ki a büntetéseket *(fa)*. Ha valaki kisebb bûnt *(zui)* követ el, és az nem baleset, hanem megfontoltság [következménye], s ô maga követi el a törvénytelenséget *(bu dian)*, [méghozzá] szántszándékkal, akkor, ha bûne kicsi is, ki kell végezni *(sha)*. Ha valaki nagyobb bûnt követ el, amely azonban nem megfontoltság, hanem baleset vagy szerencsétlenség [következménye, tehát ha az eset] véletlen, s az elvek *(dao)* alapján alaposan kivizsgáltad az illetô bûnét, akkor nem végeztetheted ki.

(9) A király így szólt:

– Ó *Feng*, ha mindezekben rend uralkodik, akkor kormányzatod nagyszerû és fényes lesz, s az emberek minden erejükkel azért küzdenek majd, hogy összhangban legyenek [veled]. Mintha csak betegség lenne, az emberek úgy [igyekeznek majd] elvetni maguktól összes hibájukat; mintha csak egy gyermeket védelmeznének, az emberek békében és rendben élnek majd.

(10) Hát nem te vagy az, *Feng*, aki csonkító büntetést szab ki *(xing)* másokra, aki kivégeztet *(sha)* másokat? Ne csonkíts meg vagy végeztess ki tévedésbôl *(huo)* senkit! Hát nem te vagy az, *Feng* – mondta [a király] –, aki levágatod mások orrát vagy fülét *(yi, er)*? Ne vágasd le tévedésbôl senki orrát vagy fülét!

(11) A király így szólt:

– A külsô dolgokban *(wai shi)* bocsáss ki törvényeket *(nie)*, amelyeket a hivatalnokok követhetnek, s ezek a *Yin*-dinasztia[164] azon büntetô törvényei *(fa)* legyenek, amelyek a helyes elveken [alapulnak].

(12) [A király] így folytatta:

– Ha bûnügyben *(qiu)* folytatsz vizsgálatot, mérlegelj öt-hat napig, sôt akár tíz napig vagy három hónapig, aztán nyugodtan meghozhatod a döntést a kivizsgált bûnügyben.

---

[163] *Zhou gong* nem volt király (ezt az eredeti szöveg egy lefordíthatatlan segédszóval jelzi is), de *Wu* király halála után egy ideig régensként irányította az országot, amíg *Wu* király fia, *Cheng* elérte a nagykorúságot. Az esemény, amelyre a szöveg utal – *Feng* birtokba helyezése – valószínûleg *Zhou gong* régenssége alatt történt, valamikor a Kr. e. 11. században. Megjegyzendô, hogy egyesek a szöveget magának *Wu* királynak tulajdonítják. *Zhou gong*-ról lásd még a 47. jegyzetet.

[164] *Yin:* a *Zhou*-k által megdöntött *Shang-Yin*-dinasztia. Az ô birtokaik egy részét kapta meg *Feng*.

(13) A király így szólt:

– Ami a törvények kibocsátásának ügyét illeti: azokat a büntetô törvényeket és rendeleteket [alkalmazd], amelyeket a *Yin*-ház [adott ki]. Amikor alkalmazod ôket, légy igazságos *(yi)* a csonkító büntetések és a halálbüntetés kiszabásában. Ne alkalmazd ôket úgy, hogy a magad [személyes érdekeit] veszed figyelembe, *Feng*. Így teljességgel meg fogsz felelni [a helyes elveknek], s elmondhatod: „Rend van" – mégis, mondd azt: „Még nem felel meg minden az igazságnak"!

(14) Igen, még fiatal vagy, de nincs, akinek olyan lenne a szíve, mint neked, *Feng*. Az én szívemet, az én erényemet pedig jól ismered.

(15) Mindazokat, akik maguk követnek el bûnt: rabolnak *(kou)*, lopnak *(rang)*, erôszakoskodnak *(jian)* vagy hitszegést *(gui)* követnek el, meggyilkolnak vagy megtámadnak másokat javaikért *(yue ren yu huo)*, s nem félnek a haláltól sem – az ilyeneket nincs, aki ne gyûlölné.

(16) A király így szólt:

– *Feng*, ha az ilyen alapvetô bûnök ilyen nagy gyûlöletet váltanak ki, mennyire inkább utálatosak azok, akikben nincs meg a szülôtisztelet *(xiao)* és a testvériesség *(you)* erénye! [Ilyenek például a következô esetek:] A fiú nem látja el tiszteletteljesen az apját illetô szolgálatokat, s ezzel súlyosan megsebzi apja szívét; az apa nem szereti fiát, hanem gyûlöli ôt; az öcs nem gondol az Ég tiszta [szabályaira], ezért nem tiszteli bátyját; a báty nem gondol gyenge öccse elhagyatottságára, és nagy testvérietlenséggel viseltetik iránta. Ha mi, akik kormányozunk, megszánjuk, s nem tekintjük ôket bûnösöknek, az Égi szabályokat, amelyek népünknek adattak, elvetik, és nagy fölfordulás támad. Azt javaslom, gyorsan járj el [ellenük] a *Wen* király által megalkotott büntetések szerint, csonkítsd meg ôket, s ne kegyelmezz *(she)* nekik.

(17) Azokat tehát, akik nem követik [a törvényeket], ítéld el keményen. De mennyivel inkább [elítélendôk] a tartományokban mûködô tanítók, akik az ifjakat nevelik, [valamint] a hivatalok vezetôi és a kishivatalnokok, ha külön [rendelkezéseket] bocsátanak ki, a nép kegyeit keresik, nem gondolnak [az uralkodóra], nem alkalmazzák [a törvényeket], hanem szomorúságot okoznak [uruknak]! Mindez gonoszsághoz vezet, s én undorodom tôlük. Ezért gyorsan, az igazságosság *(yi)* elveinek megfelelôen, pusztítsd el ôket!

(18) És ha urukként és parancsolójukként nem bánsz megfelelôen házad népével, kishivatalnokaiddal, tartományi hivatalnokaiddal, hanem csupán megfélemlítést és kegyetlenséget alkalmazol, s így elveted a királyi rendeleteket *(ming)*, akkor uralmadat nem hatja át az erény.

(19) Mindenben tiszteld a törvényeket *(dian)*, kövesd ôket, hogy a nép bôségben éljen. [Gondolj] *Wen* király óvatosságára és [az ôt övezô] tiszteletre, [s ezekkel] biztosítsd a népnek a bôséget, mondván: „Bárcsak felérnék vele!" Ha így lesz, az engem, az Egyedülit, nagy örömmel tölt majd el.

(20) A király így szólt:

– Ha a nép vétkezik, vezesd ôket boldogságba és békébe. Én mindig *Yin* régi bölcs királyainak erényét tartom a szemem elôtt, hogy megbékítsem és kormányozzam a népet, s törekszem, hogy elérjem [a bölcs királyok módszereit]. Manapság a nép arra megy, amerre vezetik; ha pedig nem vezetik, akkor az országban nem mûködik a kormányzat.

(21) A király így szólt:

Feng, a [régi bölcsek] gondos vizsgálatáról nem lehet lemondani. Elmondtam neked, hogy melyek a büntetések *(fa)* erényes alkalmazásának elvei. Jelenleg a nép nincsen megbékítve, szíve nem nyugodott meg. Bár vezettem [az embereket], még nem követték [rendelkezéseimet]. Ha vétkeztem, az Ég megbüntet *(fa)* és elpusztít engem, s én nem fogok ellenkezni. Ha [a nép] bûnt követ el, nem számít, hogy a bûn nagy vagy sok [az mindenképpen engem terhel] – s mennyire inkább így van, ha [a bûn] az Ég számára is látható és hallható!

[…]

(24) A király így szólt:

– És most menjél, *Feng*. Ne hanyagold el a törvényeket *(dian)*, amelyeket tisztelned kell! Szívleld meg hozzád intézett beszédemet! Így *Yin* népével együtt nemzedékeken át élvezni fogod [az adománybirtokot]![165]

Ha a *Kang gao* valóban Kr. e. 11. századi (vagy az ezt követô néhány évszázadból származik), akkor ez a legkorábbi terjedelmesebb kínai szöveg, amely a büntetésekkel foglalkozik. A szöveg helyenként rendkívül nehezen értelmezhetô, de azért sok információ kivehetô belôle. A legfontosabbak talán a következôk:

– Az egész fejezetet az a szellem járja át, amely késôbb a konfucianizmus részévé válik, s amellyel már találkoztunk: eszerint az uralkodónak körültekintôen, önmérsékletet tanúsítva, igazságosan kell alkalmaznia a büntetéseket (3). Mindez egészen a 20. század elejéig meghatározó maradt a kínai ítélkezés elméletében (a gyakorlat természetesen gyakran más képet mutatott). A *Kang gao* tehát azt bizonyítja, hogy a büntetések óvatos, mértékletes megközelítése, az önkény és az elfogultság elkerülésének igénye (13), a büntetôeljárás szabályainak gondos betartása a kínai „jogelmélet" egyik legrégibb vonása. Eszerint vigyázni kell, nehogy a fejedelem tévedésbôl büntessen meg valakit (10), ezért akár hónapokig is lehet mérlegelni egy-egy ügyet (12). (A *Kang gao* errôl még nem ír, de a késôbbi kínai gondolkodás szerint a téves ítélet akár természeti katasztrófákhoz is vezethet![166])

– Szintén konfuciánus elvvé válik az alapvetô családi kapcsolatok fontossága, a családon belüli erények – szülôtisztelet, testvériesség, a gyermekek szeretete – elsôbbsége a többi erénnyel szemben. Mint láttuk, ezen erények megsértését a fejedelemnek súlyosabban meg kell torolnia, mint az egyéb bûnöket, a rablást, lopást, erôszakoskodást stb. (16). Ez az elv is a császárkori jogrendszer egyik fontos vonása lesz.[167]

– Már a *Kang gao*-ban felismerhetô az a vonás, hogy az uralkodónak különösen nagy súlyt kell fektetnie saját hivatalnokai ellenôrzésére (17). A

---

[165] LEGGE 1960a: 381–398; KARLGREN 1950: 39–43.

[166] CH'Ü 1961: 213–218.

[167] MACCORMACK 1996: 69–99.

hivatalnokok helyes viselkedése még a köznépénél is fontosabb – ez az elv később a hivatalnokokra vonatkozó szabályok túlburjánzásához fog vezetni.

– Nagyon fontos a 8. bekezdés, amely szerint az ítélkezésben különbséget kell tenni a – modern kifejezéssel élve – szándékos, illetve gondatlan bûncselekmények között. Az, hogy a büntetés kiszabásakor nem csupán magát a tettet, hanem elkövetôjének tudattartalmát is figyelembe veszik, igen fejlett jogi gondolkodásról tanúskodik. Ezzel a vonással a *shuihudi* szövegekben is találkozunk.

– Érdekes, de érthetô tanács, hogy a dinasztiaváltással nem kell a megelôzô *(Shang-Yin-)* dinasztia törvényeit eltörölni, hanem érdemes alkalmazni ôket, ha a helyes elveken alapulnak. A törvényhozás ilyen konzervativizmusa szintén jellemzôje maradt a késôbbi kínai jogtörténetnek; a *Qin*-kor után átfogó büntetôjogi reform nem történt egészen a 20. századig, minden uralkodóház elôdjei törvényeire épített. A *Kang gao* fenti tanácsa még érthetôbb, ha figyelembe vesszük, hogy *Feng* a meghódított *Shang*-ház egyes területeit kapta meg, tehát a régi törvények alkalmazása a lakosság megnyeréséhez is szükséges volt.

Látható tehát, hogy a késôbbi kínai jogrendszer számos eleme már a legkorábbi joggal foglalkozó szövegben is megmutatkozik. Talán magának a szövegnek is szerepe volt ezen elemek megôrzésében: mint tudjuk, az Írások könyvét a késôbbi korok szinte szent szövegként tisztelték, s a kínai írástudók évezredeken át betéve tudták minden fejezetét. Mivel a joggyakorlatot is ezek az írástudók irányították, a *Kang gao*-ból már gyerekkorukban megismert jogelvek egész biztosan hatással voltak késôbbi tevékenységükre, s így az egész kínai jogfejlôdésre is. Ebbôl a szempontból az sem számít, hogy a fejezet mikor keletkezett: a *Zhou*-kor legelején, vagy jó néhány évszázaddal késôbb.

A *Kang gao*-ból is kiolvasható „konfuciánus" jogelvek egyeduralma ugyan csak a *Han*-korban kezdôdött, de számos elemük már a legista *Qin*-ben is kimutatható. Ilyen például a bûnügyek alapos mérlegelése, a büntetôeljárás gondos lefolytatása, a hivatalnokok ellenôrzése – ezekkel a *shuihudi* szövegekben is találkozni fogunk. Még a családon belüli bûnök állami szankcionálására is van példa (D 85) – ebbôl is látszik, hogy a legizmus nem hozott olyan éles törést a gyakorlatban, mint ahogy sokszor feltételezték.

II.2.2. A *Lü xing*

Az Írások könyvének egy késôbbi fejezete még részletesebben tárgyalja a büntetések alkalmazásának elveit, sôt gyakorlati rendelkezéseket is tartalmaz. Ez a fejezet a *Lü xing*, „*Lü* büntetései" címet viseli, s a *Zhou*-

dinasztia *Mu* királyáról szól, aki a hagyomány szerint a Kr. e. 10. században uralkodott.[168] *Mu* király – a fejezet bevezetése szerint – életének századik (!) évében rendszerbe szedte a büntetéseket, hogy a négy égtáj népét megrendszabályozza. Fontos tudni, hogy *Mu* uralkodásának fél évszázada a hagyomány szerint *Zhou* hanyatlásának idôszaka volt, tehát büntetési rendszere nem feltétlenül pozitív példaként lebegett az utókor szeme elôtt. A fejezet legfontosabb része, amelyben *Mu* király a helyes törvénykezésre oktatja alárendeltjeit, így hangzik:

(14) A király így szólt:

– Gyertek, ó, országok és tartományok urai, elmondom nektek, hogyan válhatnak a büntetések áldássá. Most nektek kell nyugalmat biztosítanotok a népnek. Hogy mi az, amit [gondosan] kell kiválasztanotok – hát nem a [megfelelô] emberek azok? Mi az, amivel óvatosan kell bánnotok – hát nem a büntetések azok? Mi az, amit [pontosan] ki kell számítanotok – hát nem az, hogy [a büntetések kiket] érnek el?

(15) Ha a két fél megjelent, s mindent elôkészítettek, a bíró hallgassa meg az „öt vallomást” *(wu ci)*.[169] Ha az „öt vallomást” kivizsgálta és döntött róla, [az ügyet] sorolja az „öt büntetés” *(wu xing)* [valamelyikéhez]. Ha az „öt büntetéshez” nem sorolható [az ügy], sorolja az „öt bírsághoz” *(wu fa)*. Ha az „öt bírság” nem megfelelô, sorolja az „öt vétekhez” *(wu guo)*.

(16) Az „öt vétek” [elbírálásakor] a következô dolgok vezethetnek elfogultsághoz: a hivatali hatalom, az ellenszenv, a belsô szobák [nôi praktikák], a megvesztegetés és a kérelmek. [Az ezek által befolyásolt ítélkezés] ugyanakkora [bûnnek számít], mint maga a bûntett, [amelyrôl döntenek]. Vizsgáljatok ki mindent pontosan, és gyôzzétek le [a fenti tényezôket].

(17) Ha az öt büntetés [alkalmazásakor] kétségek merülnek fel, tartózkodjatok [a büntetéstôl]. Ha az öt bírság [alkalmazásakor] kétségek merülnek fel, tartózkodjatok [a bírságolástól]. Vizsgáljatok ki mindent pontosan, és gyôzzétek le [a nehézségeket]. Ha megvizsgáltátok [az ügyet], és sok mindenrôl már véleményt alkottatok, az ítélethozatalkor vegyétek figyelembe [a felek] megjelenését [kinézetét] [is]. Ha a vizsgálat nem [derít ki semmit, a feljelentôt többször] ne hallgassátok meg. Mindenkor tiszteljétek az Ég nagyságát!

(18)[170] Ha a megbélyegzés [kiszabásával] kapcsolatban kétség merül fel, s ezért a büntetéstôl tartózkodtok, [a vádlott] bírsága legyen 100 *huan*[171] [réz], de bûnösségérôl gyôzôdjetek meg.

---

[168] LEGGE 1960a: 588–612. A *Mu* király köré szôtt legendákról lásd MASPERO 1978: 63–64.

[169] Az „öt vallomás” a két fél perbeli nyilatkozata; nyilván azért van belôle öt, hogy illeszkedjék az „öt büntetés”, „öt bírság” stb. kategóriákhoz.

[170] Az itt következô bekezdések pontos értelme ismeretlen: az biztos, hogy a büntetések megválthatóságáról van szó, de az nem derül ki, hogy a megcsonkító büntetést milyen esetekben lehetett megváltani. A kérdés az, hogy ha kétség

Ha az orrlevágás [kiszabásával] kapcsolatban kétség merül fel, s ezért a büntetéstôl tartózkodtok, a bírság legyen [az elôbbinek] kétszerese, de [a vádlott] bûnösségérôl gyôzôdjetek meg.

Ha a láblevágás [kiszabásával] kapcsolatban kétség merül fel, s ezért a büntetéstôl tartózkodtok, a bírság legyen kétszeres és még…,[172] de [a vádlott] bûnösségérôl gyôzôdjetek meg.

Ha a kiherélés [kiszabásával] kapcsolatban kétség merül fel, s ezért a büntetéstôl tartózkodtok, a bírság legyen 600 *huan*, de a [vádlott] bûnösségérôl gyôzôdjetek meg.

Ha a fô- [halálos] büntetés [kiszabásával] kapcsolatban kétség merül fel, s ezért a büntetéstôl tartózkodtok, a bírság legyen 1000 *huan*, de [a vádlott] bûnösségérôl gyôzôdjetek meg.

Olyan bûnbôl, amely megbélyegzéssel [vagy helyette fizetendô] bírsággal sújtandó, ezer fajta van.

Olyan bûnbôl, amely orrlevágással [vagy helyette fizetendô] bírsággal sújtandó, ezer fajta van.

Olyan bûnbôl, amely láblevágással [vagy helyette fizetendô] bírsággal sújtandó, ötszáz fajta van.

Olyan bûnbôl, amely kiheréléssel [vagy helyette fizetendô] bírsággal sújtandó, háromszáz fajta van.

Olyan bûnbôl, amely fôbüntetéssel [vagy helyette fizetendô] bírsággal sújtandó, kétszáz fajta van.

Az öt büntetés valamelyikével sújtandó bûnbôl tehát háromezer fajta van. [Olyan bûn esetén, amely nem tartozik ezek közé,] eggyel súlyosabb vagy enyhébb fokozatú büntetést kell kiszabni, nem szabad [meghallgatni a] zavaros vallomásokat, nem szabad használni az elavult törvényeket. Folytassatok nyomozást, kövessétek a törvényeket, vizsgáljatok ki mindent pontosan és gyôzzétek le [a nehézségeket].

(19) Ha [egy ügyben] magasabb fokozatú büntetés járna, de enyhítô [körülmény] merül fel, az eggyel alacsonyabb fokozatú [büntetést] alkalmazzátok. Ha [egy ügyben] alacsonyabb büntetés járna, de súlyosbító [körülmény] merül fel, az eggyel magasabb fokozatú [büntetést] alkalmazzátok.

Az enyhített és súlyosbított bírságokat [ugyancsak] a körülményeknek megfelelôen kell kiszabni.

A büntetések és bírságok bizonyos korokban enyhék, bizonyos korokban súlyosak. A rendezettség és rendezetlenség [váltakozásának] van rendszere és vezérlô elve.

(20) Bár a bírság nem [olyan súlyos, mint a] halálbüntetés, kiszabása nagy elégedetlenséget okozhat. Ezért nem ügyes beszéd kell a döntéshez a bûnügyekben, hanem becsületesség, hogy az ítéletek éppen megfelelôek

---

merült fel, s ezért csak pénzbírsággal sújtják a bûnöst, miért kell mégis meggyôzôdni a bûnösségérôl.

[171] *Huan*, súlyegység, 1 *huan* 6 *liang*-gal egyenlô.

[172] *Cha*, „különbség”: az összeg, amelyet a szó jelöl, ismeretlen; talán az elsô és a második büntetésösszeg közötti különbséget jelenti. LEGGE és KARLGREN a bírságot 300 *huan*-ra teszi.

legyenek. Vizsgáljátok meg a vallomások közötti eltéréseket; lehet, hogy amire eddig nem hajlottatok, arra késôbb hajlani fogtok. Könyörülettel és óvatosan döntsetek a bûnügyekben; világos [fejjel] tanulmányozzátok a büntetések könyvét *(xing shu)*, s tanácskozzatok segítôitekkel, hogy [ítéleteitek] mindig éppen megfelelôek és pontosak legyenek. Akár büntetés, akár bírság [kiszabásáról van szó], vizsgáljatok meg mindent pontosan, és gyôzzétek le [a nehézségeket]. Ha az ügyeket [így] intézitek el, [az emberek] bízni fognak bennetek; amikor jelentést tesztek, [a felettesetek is] bízni fog bennetek. […][173]

A fentieket további tanácsok követik, például a többszörösen elítéltek büntetésének feljegyzésérôl. *Mu* király rendelkezéseibôl az utókor a leggyakrabban a büntetések megválthatóságát emelte ki, nem éppen dicsérôleg. A *Shujing* konfuciánus kommentátorai nem is igen értették, hogy Konfuciusz (akinek a könyv összeállítását tulajdonították) miért vette fel a fejezetet a mûbe.[174] Számunkra a részlet több szempontból is érdekes: megállapíthatjuk belôle, hogy a *Lü xing* születésekor (valószínûleg jóval *Mu* király uralkodása után) a *Zhou*-ház büntetôjogára – legalábbis elméletben – a következôk voltak jellemzôk:

– A bûncselekményeket kategorizálták, méghozzá az értük járó büntetés súlyossága szerint.

– A megcsonkító, sôt a halálbüntetés is bizonyos esetekben megváltható volt (pénzként szolgáló rézrúddal). Tehát a társadalom már túljutott a *lex talionis* alkalmazásának szintjén.

– Létezett valamiféle büntetô törvénykönyv, „büntetések könyve” *(xing shu)*, amelyet az ítélkezéskor használtak. Ennek pontos jellege azonban kérdéses. Mint a következô pontban látni fogjuk, a törvényeket igazoltan elôször a Kr. e. 6. században foglalták írásba, bár az ezt kísérô tiltakozásokból kiderül, hogy valóban léteztek törvénykönyvek korábban is.

– Az ítélkezésnél nagy súlyt helyeztek az igazság kiderítésére és arra, hogy mindenki éppen a neki járó büntetést kapja.

– Léteztek enyhítô és súlyosbító körülmények, tehát a jogalkalmazás nem volt teljesen mechanikus.

– A megcsonkító büntetések részben megegyeztek a késôbbi korokban alkalmazottakkal (megbélyegzés vagy tetoválás, orrlevágás, láblevágás, kiherélés, halál).[175]

– Létezett az „öt büntetés” *(wu xing)* fogalma.

---

[173] LEGGE 1960a: 601–608; KARLGREN 1950: 74–78.

[174] LEGGE 1960a: 612.

[175] Megjegyzendô, hogy e büntetésnemek ôsi idôkre vezethetôk vissza: a láblevágást például a tárgyi emlékek tanúsága szerint már a *Shang*-korban alkalmazták (lásd HU 1973).

Mindezek gyakorlatilag az egész hagyományos (20. század elôtti) kínai jogra jellemzôek.

A *Lü xing* fejezetet általában „hitelesnek" tartják, tehát valószínûleg a Kr. e. I. évezred elsô felébôl való,[176] de minden bizonnyal nem mentes késôbbi betoldásoktól, módosításoktól. Emellett tele van nyilvánvalóan mesés elemekkel (ilyen például *Mu* király magas életkora, a bûncselekményfajták kerek száma stb.). Ugyanakkor mégiscsak egy rendkívül fejlett igazságszolgáltatási rendszerrôl ad képet, ami magas fokú civilizációs teljesítménynek mondható – még ha csupán elméletben létezett is.

Kérdéses ugyanis, hogy a fentiek mennyiben tekinthetôk elsôdleges forrásnak a jogalkalmazásról, hiszen sem a *Kang gao*, sem a *Lü xing* nem törvénykönyv, hanem királyi szónoklat, amelyben a hangsúly a meggyôzésen, a tanításon van. Tehát ha e fejezetek hitelesek is, nem tudjuk, hogy a napi gyakorlatban a bennük foglaltakat mennyire valósították meg. Mivel egyéb jelentôs forrással a kor büntetôjogáról nem rendelkezünk, a korai *Zhou*-kori ítélkezési gyakorlatot még mindig csaknem teljes homály fedi.

II.3. A *Zuozhuan*

A Tavasz és ôsz idôszakról az egyik leghitelesebb forrás a *Chunqiu* krónika és a hozzá írt *Zuozhuan* kommentár. Ez utóbbiban a jogfejlôdéssel kapcsolatban is találunk érdekes részeket, különösen a már korábban felvetett kérdéssel, a törvények írásba foglalásával kapcsolatban. Úgy tûnik, legalábbis a *Zuozhuan* alapján, hogy a Kr. e. 6. század második felében zajlott le az a folyamat, amelynek során a törvényeket ünnepélyesen írásba foglalták és nyilvánosságra hozták.

A Kr. e. 536. évre (*Zhao* fejedelem 6. évére) a következô bejegyzést találjuk:

> A harmadik hónapban a *Zheng*-beliek [*ding*-edényeket] öntöttek, melyekre a büntetések könyvét *(xing shu)* [vésték vagy öntötték].
>
> *Shuxiang*[177] erre levelet küldött *Zichan*-nak,[178] amelyben a következô állt:

---

[176] A fejezetet SHAUGHNESSY (1993: 380) a korai Tavasz és ôsz korszakra datálja, de megjegyzi, hogy egyes tudósok szerint a szöveg még korábbi.

[177] *Shuxiang: Jin*-beli politikus, akit amolyan proto-konfuciánusnak szoktak tartani.

[178] *Zichan:* híres *Zheng*-beli politikus, aki a törvények bronzba öntését elrendelte. Személyérôl lásd I.4.2.a., illetve *KF* I.: 163/54. jegyzet. Megjegyzendô, hogy

„Kezdetben téged tartottalak [példaképemnek], de ez többé nem lesz így. A régi királyok figyelembe vették a körülményeket, s így döntöttek [a bûnügyekben]. Nem állítottak össze büntetéseket és törvényeket *(xing pi)*, félvén, hogy a nép szívében felkeltik a versengés szellemét. Mivel azonban a bûnök nem szûntek meg, [az embereknek] korlátot emeltek igazságosságból, egyenessé tették ôket a kormányzással, helyes viselkedésre [tanították ôket] a szertartásokkal, megtartották ôket a bizalommal, s megbecsülték ôket az emberségességgel. Létrehozták a hivatali fizetések és tisztségek [rendszerét], hogy ezzel [saját példájuk] követésére bírják [az embereket], s szigorúan döntöttek a büntetésekrôl és a bírságokról, hogy elriasszák ôket a hitványságtól. Félvén attól, hogy mindezek még nem [elegendôek], nevelték ôket a becsületességgel, ösztönözték ôket cselekedeteikkel, tanították ôket a kötelességekkel, [munkára] fogták ôket az összhang által, közel kerültek hozzájuk a tisztelettel, a szükségben erélyesek voltak, döntéseikben pedig szilárdak. […]

Ha a nép tagjai tudják, hogy [rögzítve] vannak a törvények, nem tisztelik a feljebbvalókat. Szívükben felébred a versengés szelleme, s csak az írásokra támaszkodnak, remélve, hogy esetleg sikeresek lesznek [a pereskedésben]. Nem lehet többé irányítani ôket. Amikor a *Xia*-dinasztia kormányzatában zûrzavar támadt, összeállították *Yu* büntetô [törvényeit]; amikor a *Shang*-dinasztia kormányzatában zûrzavar támadt, összeállították *Tang* büntetô [törvényeit]; amikor a *Zhou*-dinasztia kormányzatában zûrzavar támadt, összeállították a kilenc büntetô [törvényt]: ez a három törvénykönyv mind a hanyatlás idôszakában született. És te most, *Zheng*-et igazgatva […] e három törvénykönyvet [utánozva, fémbe] öntötted a büntetések könyvét. Nem lesz nehéz így a népet nyugalomban tartani? […] Ha a nép tudja, hogy mi szerint kell versengeni [pereskedni], akkor elveti a szertartásokat, és csak az írásokra fog támaszkodni. [Olyan apróságok miatt is] versengeni [pereskedni] fog, mint egy ár vagy egy kés hegye. Megszaporodnak a zavaros perek, elterjed a megvesztegetés. A téged követô nemzedék alatt *Zheng* el fog pusztulni. Hallottam a mondást: »Ha egy ország a pusztulás felé rohan, egyre több rendelet születik benne«. Hát nem ez történik most is?"

[*Zichan*] levélben így válaszolt:

„Ami az általad mondottakat illeti: nekem nincs tehetségem és képességem a fiúk és unokák [nemzedékére gondolva] kormányozni, én a jelenkort akarom megmenteni. Ezért nem fogadhatom meg tanácsaidat, de figyelmességedet nem merném elfelejteni."[179]

Konfuciusz kizárólag dicsérôleg szólt *Zichan*-ról, lásd *Lunyu* V/15 (*KF* I.: 73), XIV/9, 10. (*KF* I.: 123–124), LEGGE 1960b: 680. *Zichan*-ról szóló további *Zuozhuan*-bejegyzéseket lásd „Szemelvények a Co-csuan-ból": 33–45.

[179] LEGGE 1960b: 607. A törvények ilyen rögzítésének és *Zichan* politikájának némileg osztályharcos szemléletû, de használható elemzését lásd YANG 1988: 29–39.

Ehhez nagyon – talán túlságosan is – hasonló eset történt Kr. e. 513-ban (*Zhao* fejedelem 29. évében), amikor is maga Konfuciusz ítélte el a törvények rögzítését:

> Télen a *Jin*-beli *Zhao Yang* és *Xun Yin* egy seregnyi [munkást] vezetve falat emeltek *Rubin* körül. Ezután elrendelték, hogy *Jin* országának [minden kerülete] szolgáltasson be egy *gu* vasat, hogy büntetô *ding*-eket *(xing ding)* öntsenek belôle, rajtuk a *Fan Xuanzi* által összeállított büntetések könyvével *(xing shu)*.
>
> [Hallván ezt] *Zhongni* [Konfuciusz] így szólt:
>
> „*Jin* el fog pusztulni! Elvesztette a [kormányzás helyes] mértékeit. *Jin* országának meg kéne ôriznie a törvényeket és mértékeket *(fa du)*, amelyeket *Tangshu* kapott, hogy a népnek iránymutatóul szolgáljanak. Ha a miniszterek és fôhivatalnokok rendben megôriznék ôket, akkor a nép tisztelni tudná az elôkelôket, az elôkelôk pedig meg tudnák tartani [elôkelô] helyzetüket, így elôkelôségben és alantasságban nem lenne zavar. […] Most [a régi mértékeket] elvetik, s [helyettük] *ding*-edényeket készítenek, rajtuk a büntetésekkel. Ha a nép a *ding*-edényeket [tanulmányozza], hogyan tisztelhetné az elôkelôket, s az elôkelôk hogyan tarthatnák meg [elôkelô] helyzetüket? Ha az elôkelô és alantas [megkülönböztetésében] zavar támad, hogyan lehetne kormányozni az országot? Emellett a *[Fan] Xuanzi* által összeállított törvények ugyanazok, mint amelyeket a *Yi*-beli szemlén [fogadtak el], s amelyek *Jin* államban felforduláshoz vezettek. Hogyan lehet ezeket törvénnyé tenni?”[180]

Ha a fentieket hitelesnek fogadjuk el, akkor láthatjuk, hogy a Kr. e. 6. században két kínai államban is háromlábú edények falán rögzítették a büntetô törvényeket. (Meg kell jegyezni, hogy ilyen jellegû bronzedényeket még nem találtak a régészek, bár ebbôl természetesen nem következik, hogy ilyenek nem is léteztek.) Valószínûleg korjelenségrôl van szó, s több, talán az összes fejedelemségben sor került hasonló aktusra. Ez a kor Konfuciusz kora, az az idôszak, amikor megkezdôdik az alapvetôen patriarchális és arisztokratikus társadalom átalakulása központosított, hivatalnokapparátus által irányított társadalommá, s ennek a folyamatnak egyik eleme a törvények rögzítése. A reakciókból azt is láthatjuk, hogy mindez nem találkozott mindenkinek a helyeslésével, s maga Konfuciusz is ellenezte a „kodifikációt”.[181] Sôt, az embernek az az érzése, hogy a *Zheng*- és *Jin*-beli *ding*-öntés története éppen azért került be a *Zuozhuan*-ba, hogy a mûben helyet kaphasson a hagyományos, rugalmasabb – és talán önkényesebb – törvénykezési módszerek híveinek véleménye. Vagyis az

---

[180] LEGGE 1960b: 729–730. A szövegekben említett korábbi törvényekrôl gyakorlatilag semmit nem tudunk.

[181] Megjegyzendô, hogy Konfuciusz jóslata bevált: alig fél évszázad múlva *Jin* valóban összeomlott – bár nyilván nem a törvények rögzítése miatt.

események csak ürügyül szolgálnak az erkölcsi-ideológiai tanulság kifejtéséhez.

Meg szokták említeni, hogy a törvények rögzítése a nyugati antikvitásban is éppen ezekben az évszázadokban ment végbe: a hagyomány szerint *Drakón* Kr. e. 621-ben, a *decemviri legibus scribundis* pedig Kr. e. 451–50-ben állították össze Athén, illetve Róma törvényeit. Ebbôl azonban nem érdemes messzemenô következtetéseket levonni, hiszen nyilvánvaló, hogy a kodifikációra egészen más körülmények között került sor a kínai államokban, Athénban és Rómában. A legfontosabb különbség talán az, hogy míg *Zheng* és *Jin* fejedelemségekben a törvényhozásban az uralkodó (pontosabban egy miniszter) szerepe volt a meghatározó, addig a két európai városban – a teljesen eltérô államfelfogásnak megfelelôen – a törvény sokkal inkább „alulról jött", s nem az uralkodó (ilyen nem is volt), hanem a „nép", vagy legalábbis az elôkelô nemzetségek bizonyos köreinek eszközeként szolgált. (Demokráciáról ebben az idôben természetesen még sehol nem beszélhetünk.)

Felmerülhet a kérdés, hogy ha a *Shijing* és a *Shujing* tanúsága szerint már a Kr. e. 6. századnál korábban is voltak valamiféle törvénykönyvek *(dian xing, xing shu)*, akkor milyen jelentôsége volt a törvények fémbe öntésének. A válasz nem egyértelmû. A megoldást talán a büntetéseket rögzítô anyagban kell keresni: a *ding*-edények fala ugyanis nem olyan többé-kevésbé mindennapi írásra használt felület volt, mint a bambusz, a selyem, a fa vagy jóval késôbb a papír. Az elôkerült leletek szerint a tripusok általában ünnepélyes, sôt sokszor szakrális jellegû aktust rögzítettek – és funkciójukat illetôen elsôsorban áldozati edényként szolgáltak.[182] Sok szerzôdés, eskü, birtokadományról szóló „okirat" maradt ránk fémedényen. Készítôik nyilvánvalóan nem azért nem bambuszt vagy selymet használtak ezek rögzítésére, mert azok nem álltak rendelkezésükre, hanem azért, mert a dokumentumokat az örökkévalóságnak szánták, s azt akarták, hogy a szellemek vagy az ôsök ôrködjenek betartásuk fölött (ez abból is látszik, hogy sok ilyen edényt a szerzôdô felek elástak, tehát nem földi hatóság elôtti igazolásra szántak). Valami hasonló lehetett a helyzet a törvényeket tartalmazó *ding*-edényekkel is: amellett, hogy tartósan rögzítették a büntetéseket – tehát nem lehetett módosítgatni ôket, mint például a bambuszcsíkokat –, valamiféle természetfeletti erôt is bevonhattak a törvények betartatásába. Míg tehát a korábbi szövegekben említett „büntetések könyve" bambuszcsíkokra írt, napi használatra szánt, idôben esetleg változó rendelkezéseket tartalmazhatott – éppen úgy, mint a *shuihudi* leletek –, a szóban forgó háromlábak véglegesnek szánt, ünnepélyes kodifikációt jelentettek. (Párhuzamként érdemes megemlíteni, hogy Hammurapi törvényeit diorittömbre, a XII táblás törvényeket pedig a

[182] TSIEN 1962: 42–44; a feliratokról lásd még TÔKEI 1986: 23–28.

nekik nevet adó érctáblákra vésték – pedig mindkét esetben használhattak volna könnyebben kezelhetô anyagot is.) És ez a véglegesnek szánt, esetleg szellemek által is védett törvényhozás volt az, ami ellen a bölcsek tiltakoztak. Mindez természetesen csak feltételezés, amelynek igazolása további kutatómunkát igényelne.

Azt, hogy ugyanebben az idôben és ugyanitt bambuszra írt törvények is léteztek, a *Zuozhuan* egy másik passzusa igazolja, Kr. e. 501-bôl (*Ding* fejedelem 9. évébôl):

> A *Zheng*-beli *Si Chuan* kivégeztette *Deng Xi*-t, bambuszra [írt] büntetéseit *(zhu xing)* alkalmazva.[183]

A *zhu xing* kifejezés itt egyértelmûen törvénykönyvet jelent, amelyet bambuszcsíkokra írtak. A fémre és a bambuszra írt törvények közötti kapcsolat még nem tisztázott.[184] Megjegyzendô, hogy a fenti mondat így is értelmezhetô: *Si Chuan* kivégeztette *Deng Xi*-t, de alkalmazta a *Deng* által bambuszra írt törvényeket. Eszerint az elsô bambuszra írt törvény *Deng Xi* nevéhez köthetô, s ez olyan sikeres volt, hogy bár az alkotóját kivégezték, mûvét tovább használták.[185]

II.4. A Törvények könyve

A kínai jogtörténettel foglalkozó munkák nagy része említést tesz egy *Fajing*, „Törvények könyve” címû gyûjteményrôl, amelyet állítólag a Kr. e. 455-tôl 395-ig élt *Li Kui* állított össze.[186] *Li Kui* minden bizonnyal valós történelmi személy volt, *Wei* állam *Wenhou* fejedelme alatt szolgált, s

---

[183] LEGGE 1960b: 771.

[184] Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a fent emlegetett *ding*-edények egyik funkciója a jogegységesítés volt: a fôvárosban kiállították az edényeket, s az írnokok az azokra vésett törvényeket bambuszcsíkokra másolták, amelyeket szétküldtek az ítélkezéssel is foglalkozó helyi hivatalnokoknak. (Hasonló egységesítô szerepet szántak például a konfuciánus klasszikusok Kr. u. 175-tôl kôbe vésett példányainak.) Ez alapján az is elképzelhetô, hogy a *Si Chuan* által *Zheng*-ben használt bambusztörvénykönyv éppen a *Zichan* által fémbe vésetett cikkelyekrôl készült másolat volt. Mindez azonban egyelôre nem bizonyítható.

[185] Lásd LUNDAHL 1992: 26–27. *Deng Xi*-rôl bôvebben lásd I.4.2.a.

[186] Valós tényként kezeli a *Fajing* létét például NEEDHAM 1956: 523; AMES 1983: 109; ZHANG–RAO 1984: 173, 175–176; FU 1996: 15.

gazdaságpolitikai intézkedései tették híressé.[187] A *Hanshu* 30. fejezete a tíz nagy legista felsorolásakor elsô helyen említi ôt.

A hagyomány szerint *Li Kui* összegyûjtötte és rendszerbe szedte a különbözô kínai fejedelemségek törvényeit, ez a nagy mû lett a *Fajing*. A *Fajing*-en alapultak *Shang Yang* reformjai, tehát *Qin* állam törvényei, amelyeket aztán a *Han*-dinasztia is alkalmazott. A *Han* törvényeket pedig, *mutatis mutandis*, a késôbbi dinasztiák vették át – így minden késôbbi kínai törvénykönyv a *Fajing*-bôl eredt.

HULSEWÉ azonban a *Fajing*-rôl szóló történetet mítosznak minôsíti,[188] s nyomában POKORA, külön tanulmányt szentelve a kérdésnek (1959), ha be nem is bizonyítja, de valószínûsíti, hogy késôbbi kitalálmányról van szó. A *Li Kui* kompilációs munkájáról szóló beszámoló ugyanis a *Tang*-kor elején írt *Jinshu*-ban szerepel elôször;[189] korábbi mûvekben *Li Kui* neve ugyan elôfordul, s a *Fajing* könyvcímet is megemlítik – igaz, ez utóbbit csak nem sokkal a *Jinshu* születése elôtt, a Kr. u. 554-ben írt *Weishu*-ban (e munka *Shang Yang* reformjainak egyik forrásaként ír róla) –, de a *Li* élete és a *Jinshu* összeállítása közötti mintegy ezer évbôl nem maradt fenn olyan forrás, amely *Li Kui*-t és a *Fajing*-et együtt emlegette volna. Amennyire az *argumentum ex silentio* alapot adhat bármiféle következtetésre, igen valószínûnek tûnik, hogy arról az oly gyakori jelenségrôl van szó, amikor a kínaiak egy intézményük – jelen esetben törvényeik – megalkotását egy, a múlt homályába veszô nagy személyiség nevéhez kötik.

További félreértésekre adott okot, hogy a *Ming*- és *Qing*-kor fordulója körül élt *Dong Yue*[190] egyik mûvében több passzust idéz a *Han*-kori *Huan Tan*-nak egy olyan írásából, amelyben *Huan* állítólag a *Fajing*-et idézi – tehát a kétszeres idézés által látszólag rendelkezünk a *Fajing* egy töredékével. POKORA azonban fent említett tanulmányában rámutatott, hogy *Dong Yue* már korabeli kritikusai szerint is hírhedt volt pontatlan idézeteirôl, a források kritika nélküli felhasználásáról és általában felületességérôl, emellett semmi okunk feltételezni, hogy a rendelkezésére állt egy olyan mû, amelyrôl mások nem tudtak (*Huan Tan* idézett mûve valószínûleg már a *Song*-korban elveszett). *Dong Yue Fajing*-idézete tehát minden bizonnyal koholmány.

Összefoglalva tehát a *Fajing*-rôl mondottakat: nagyon valószínû, hogy bár élt egy *Li Kui* nevû fôhivatalnok a Hadakozó fejedelemségek korában,

---

[187] Életérôl lásd FU 1996: 14–15; lásd még I.4.2.a.

[188] *RHL:* 28–29. Ugyancsak kételyeit fejezi ki a *Fajing*-történet valóságtartalmával kapcsolatban JOHNSON (*The T'ang Code* I. 7.) és LUNDAHL (1992: 27–28).

[189] *Jinshu*, 3. kötet: 915–945 (30. fejezet: *Xing fa zhi*, Értekezés a büntetésekrôl és törvényekrôl).

[190] A magyarul is megjelent *Xiyou bu* (Ami a Nyugati utazásból kimaradt) szerzôje.

nem állított össze semmiféle törvénygyûjteményt. Az ezer évvel késôbbi utókor kapcsolta nevéhez a *Fajing*-et, amely könyvnek a léte egyébként szintén kétséges, hiszen a Kr. u. 6. században említik elôször. *Li Kui* és a *Fajing* összekapcsolásának oka az lehet, hogy mivel *Li* élt a legkorábban a késôbb legistának nevezett államférfiak közül, ôt tarthatták minden „törvénykezô" ôsének, s így az elsô átfogó törvénykönyv megalkotójának is.

II.5. A *Zhouli*

A *Zhou*-kori jog egyik legtöbbet idézett forrása a *Zhouli* (A *Zhou*-ház szertartásai), amely igen részletes leírást ad a korszak igazságszolgáltatási rendszerérôl.[191] Ezt a mûvet itt azonban nem tárgyaljuk, két okból sem: egyrészt a *Zhouli* által az ítélkezési procedúráról leírtak széles körben hozzáférhetôk magyarul is.[192] Másrészt pedig a mû viszonylag késôi, valószínûleg nem korábbi a Kr. e. 4–3. századnál[193] – tehát gyakorlatilag egyidôs a *shuihudi* leletben található *Qin*-beli joganyaggal (ráadásul a *Zhouli*-nek csak *Han*-kori változata maradt ránk). Tartalmát tekintve a mû a korai *Zhou* államszervezetének eszményítô leírása, s hitelességéhez igen komoly kétségek férnek, ezért nem láttuk értelmét itt foglalkozni vele.

II.6. *Shang Yang* törvényei

Shang Yang (?–Kr. e. 338) talán az egyetlen történelmi személyiség Kínában, aki elsôsorban törvényhozó tevékenységérôl lett híres. Az ô létében nincs okunk kételkedni, bár valószínûleg az utókor a valóságosnál több intézkedést fûzött a nevéhez.[194] Életrajza megtalálható a *Shiji* 68. fejezetében, röviden ír róla a *Zhanguo ce*, és *Shangjun shu* címen

---

[191] Lásd BIOT 1851: 307–394.

[192] Lásd MASPERO 1978: 81–84, 133. Megjegyzendô, hogy MASPERO a rendszert a valóságban is létezettnek tekinti. Az ô leírását követtem korábbi, kellô forráskritika nélkül írt tanulmányomban: SALÁT 1997: 32–34.

[193] A *Zhouli* datálása körül folyt vitáról lásd BOLTZ 1993: 27–29.

[194] MASPERO 1978: 302.

fennmaradt egy – valószínûleg a halála után összeállított – könyv is,[195] amelyet az ô nevéhez kötnek.[196]

Bár *Wei*-bôl származott, tevékenységét *Qin*-ben fejtette ki, vagyis abban az államban, amely alig több mint egy évszázaddal késôbb egyesítette a kínai világot. Ezáltal intézkedései történelmi jelentôségûek, hiszen *Qin* révén a császárkor Kínájára is meghatározó hatással voltak. Témánk szempontjából *Shang Yang* intézkedései különösen fontosak, mert elôzményei lehetnek a *Shuihudi*-nál talált jogszabályoknak – ha ugyan a *shuihudi* lelet nem éppen *Shang Yang* törvényeibôl ad ízelítôt, ahogy arra a *Wenwu* ásatási jelentése utal.[197]

II.6.1. *Shang Yang* életrajza a *Shiji*-ben

Shang Yang személyének jelentôsége miatt az alábbiakban közöljük a legterjedelmesebb róla szóló forrás, a *Shiji*-beli életrajz egy részét:

> *Shang* urának életrajza[198]
>
> *Shang* ura *Wei*[199] fejedelmi családjának egy ágyastól eredô oldalágából származott. Adott neve *Yang*, családneve *Gongsun* volt; ôsei eredetileg a *Ji* családnevet viselték. *Yang* fiatalkorától kezdve szerette tanulmányozni a „cselekedeteket és neveket"[200] […].

Shang Yang tehát elôkelô családból származott, és *Sima Qian* – a kínai életrajzírói szokás szerint – rögtön egy, a fiatalkorra vonatkozó megjegyzésben jelzi, hogy késôbb milyen utat fog követni (a „cselekedetek

---

[195] Lásd DUYVENDAK 1963.

[196] Élete és tevékenysége rövid összefoglalását magyarul lásd MASPERO 1978: 302–303.

[197] XIAOGAN DIQU… 1976: 3.

[198] SIMA QIAN: 7. kötet 2227–2239. (68. fej., *Shang* urának életrajza); SSU-MA CH'IEN: 87–96; DUYVENDAK 1963: 8–31. *Shang Yang* további nevei: *Shang* ura *(Shang jun)*, *Wei Yang*, *Gongsun Yang*.

[199] Megjegyzendô, hogy az a *Wei*, amelybôl *Shang Yang* származott, nem ugyanaz a *Wei*, amelyben késôbb szolgált, s amelyet majd *Qin*-be költözve elárult. Az elôbbi jelentéktelen államocska volt, az utóbbi a hajdani *Jin* egyik legerôsebb utódállama, *Qin* nagy riválisa.

[200] *Xing ming*, szó szerint „büntetések és nevek". *Shang Yang* késôbbi tevékenységének fényében nem meglepô, hogy a kifejezést sokan így is értelmezték. Valójában azonban a *xing ming* terminus technicus: a hivatalnokok kiválasztásának és ellenôrzésének legista tudományát jelöli. A kifejezéssel több legista államférfi életrajzában találkozunk. (Bôvebben lásd 82. jegyzet.)

és nevek” egyértelmûen legista fogalom, már *Han Fei* életrajzának elején is találkoztunk vele). A következôkben *Shang Yang Wei*-ben hivatalnokoskodik, majd egy rövid, anekdotikus történet következik: *Wei* királyának azt javasolja a haldokló fôminiszter, *Gongshu Zuo*, hogy *Shang Yang*-ot vagy tegyék meg fôminiszternek, vagy pedig öljék meg. *Hui* király azonban nem fogadja meg a tanácsot, így *Shang Yang* nem lesz *Wei* fôminisztere, de nem is végzik ki. Ezután így folytatódik az életrajz:

> Miután *Gongshu Zuo* meghalt, *Gongsun Yang* hallotta, hogy *Qin* állam *Xiao* fejedelme[201] parancsot adott: keressenek bölcs embereket az országban, [mert] fel akarja újítani *Mu* fejedelem[202] vállalkozásait, és vissza kívánja szerezni a [*Qin*-tôl] elfoglalt keleti területeket.[203] *[Shang Yang]* azonnal nyugatra utazott *Qin*-be, ahol *Xiao* fejedelem megbízható miniszterén, *Jing Jian*-en keresztül kihallgatást kért a fejedelemtôl. […]

A *Shiji* itt a kihallgatást részletezi. A továbbiakban *Shang Yang* így számol be a fejedelemmel való találkozásáról patrónusának, *Jing Jian*-nek:

> – Ôfelségének a Három dinasztia[204] korához hasonlatos császárok és királyok *(di wang)* módszereirôl *(dao)* adtam tanácsokat, de Ôfelsége így szólt: „Ez túl sokáig tart, én nem tudok várni. A bölcs uralkodók mind még életükben ismertté váltak az Égalattiban. Én hogyan is várhatnék évtizedekig vagy száz évig, amíg császár vagy király válhat belôlem?” Ekkor Ôfelségének az ország megerôsítésének *(qiang guo)* módszerérôl adtam tanácsokat, s ez volt az, amivel Ôfelsége annyira elégedett volt. Ám így nehéz lesz az ô erényét összevetni a *Yin*-évei és a *Zhou*-éval.

Xiao fejedelem tehát a kor uralkodóira jellemzô türelmetlenségrôl tesz tanúbizonyságot. Nem célja, hogy bölcs uralkodóvá váljék, hogy az ôsi „császárok és királyok” útját kövesse; egy dolog érdekli, az „ország megerôsítése”, vagyis a gyors hatalomszerzés – mint láttuk, a legizmus éppen az ilyen uralkodóknak kínálta fel tanácsait.

---

[201] Ur. Kr. e. 361–338.

[202] Ur. Kr. e. 659–621, *Qin* korai történetének legjelentôsebb uralkodója, aki egy ideig a hegemón *(ba)* címet is viselte, tehát tekintélyét a többi fejedelemség is elismerte.

[203] A szóban forgó terület a stratégiai fontosságú *Hexi*, vagyis a Sárga-folyótól nyugatra esô részek. Még *Qin*-beli *Mu* fejedelem foglalta el *Jin*-tôl, de halála után *Jin*-nek sikerült visszaszereznie. *Xiao* fejedelem uralkodásának kezdetekor a területet *Jin* egyik utódállama, *Wei* uralta, ahol *Shang Yang* szolgált. Éppen *Shang Yang* lesz az, aki árulással, korábbi barátja, a *Wei*-beli hadvezér, *Ang* herceg tôrbe csalásával *Hexi*-t visszaszerzi *Qin*-nek.

[204] A legendás *Xia*-, a *Shang*-*Yin*- és a Korai *Zhou*-dinasztiáról van szó.

A történet egy vitával folytatódik, amely annyira tisztán tükrözi a legista–konfuciánus szembenállást, hogy véleményünk szerint csak utólagos konstrukció lehet. (A *Qin*-re vonatkozó *Shiji*-fejezetekben gyanúsan gyakoriak az olyan epizódok, amelyekben egy-egy legista szellemû intézkedésterv ellen egy konfuciánus fôhivatalnok tiltakozik, de – a *Sima Qian* által nagy terjedelemben idézett – érvei süket fülekre találnak.) A vita így zajlott:

> *Xiao* fejedelem ezután alkalmazta *Wei Yang*-ot. *Yang* szerette volna megváltoztatni a törvényeket *(bian fa)*, de [a fejedelem] félt, hogy az Égalatti el fogja ítélni ôt [emiatt]. *Wei Yang* így gyôzködte:
>
> – Ha habozunk a cselekedeteinkben, nem szerzünk hírnevet; ha habozunk vállalkozásainkban, nem szerzünk érdemeket. Ráadásul azok, akik cselekedeteikben kimagaslanak a többiek közül, saját koruk rosszallását váltják ki; azok, akik gondolkodásukban egyedülálló bölcsességrôl tesznek tanúbizonyságot, a népben megvetést keltenek. Az ostoba vak ahhoz, hogy lássa egy vállalkozás végét; a bölcs viszont már akkor látja azt, amikor [a vállalkozás] még meg sem kezdôdött. Nem kezdhetünk el valamit a népre gondolva; [a néppel] csak élvezhetjük az eredményeket. Aki a legmagasabb erényrôl beszél, az nem lehet összhangban az alantassal; aki nagy érdemeket szerez, az nem szô terveket a tömeggel kapcsolatban. Ezért tehát a bölcs ember, ha ez erôsíti az országot, nem követi a régieket; és ha ezzel hasznára lehet a népnek, nem tiszteli a szertartásokat *(li)*.
>
> – Remek! – mondta *Xiao* fejedelem.
>
> *Gan Long* azonban így szólt:
>
> – Ez nem így van. A bölcs a nép megváltoztatása nélkül tanít, az okos a törvények módosítása nélkül kormányoz. Alkalmazkodj a néphez és úgy tanítsd, így fáradozás nélkül sikereket érhetsz el. Kövesd a törvényeket és úgy kormányozz, így a hivatalnokok gyakorlottak lesznek [az igazgatásban], a nép pedig békében marad.
>
> *Wei Yang* így válaszolt:
>
> – Amit *Long* mondott, azok az alantasok szavai. A tömegember megnyugszik a régiek szokásaiban; a tudósok pedig eltelnek azzal, amit tanultak. Velük megtöltheted a hivatalokat és ôriztetheted a törvényeket, de a törvényen kívül álló dolgokat nem vitathatod meg az ilyenekkel. A Három dinasztia [alapítói] különbözô szertartásokat követtek, mégis királyok lettek. Az öt fejedelem különbözô törvényeket követett, mégis hegemónok lettek.[205] A bölcs meghozza a törvényeket, az ostoba megköttetik általuk; az érdemes megváltoztatja a szertartásokat, az alantas pedig korlátozva van általuk.

---

[205] Az „öt hegemón” *(wu ba)* a Tavasz és ôsz idôszakának öt kiemelkedô fejedelmét jelöli, akiknek vezetô szerepét hosszabb-rövidebb ideig a többi fejedelemség is elismerte. Általában a következôket számítják közéjük: *Qi*-beli *Huan* (Kr. e. 685–643), *Jin*-beli *Wen* (Kr. e. 636–628), *Qin*-beli *Mu* (Kr. e. 659–621), *Chu*-beli *Zhuang* (Kr. e. 613–591) és *Song*-beli *Xiang* (Kr. e. 650–637).

Du Zhi így szólt:

– Ha a haszon nem lesz ezáltal százszoros, a törvényeket nem szabad megváltoztatni; ha az érdem nem lesz ezáltal tízszeres, az áldozati edényeket nem szabad kicserélni. A régieket követni: nem hiba; a szertartásokat betartani: nem vétek.

Wei Yang ezt felelte:

– Ha az ember uralkodni akar egy korszakban, annak nem csak egy módja van; ha valaki hasznára akar lenni az országnak, az nem követi a régieket. Hajdanán *Tang* és *Wu*[206] nem tartották magukat a régiekhez, és mégis királyok lettek, *Xia* és *Yin* nem változtatták meg a szertartásokat, és mégis elenyésztek. A régiek elvetését nem szabad elítélni, a szertartások követését pedig nem érdemes dicsérni.

– Igaza van! – mondta *Xiao* fejedelem, s *Wei Yang*-ot kinevezte baloldali hivatalvezetônek *(zuo shuzhang)*.[207] Végül rendeletet adott ki a törvények megváltoztatására.

Shang Yang, illetve ellenfeleinek fenti érvei annyira egyértelmûen tükrözik az elsô fejezetben tárgyalt legista és konfuciánus irányzatot, hogy felesleges bármit hozzájuk fûzni.

A továbbiakban az életrajz számunkra legfontosabb része következik:

Egy rendelettel *(ling)* a népet tíz és öt háztartásból álló csoportokba *(shi wu)* osztotta, amelyeknek tagjai vigyázták és megfigyelték egymást, s kölcsönösen feleltek a többiek bûneiért *(lian zuo)*.

Aki [tudott] egy bûnözôrôl, de nem jelentette fel *(gao)*, azt derékban kettévágták *(yao zhan)*; aki feljelentett egy bûnözôt, az ugyanakkora jutalmat kapott, mint aki levágott egy ellenséges fejet; aki rejtegetett egy bûnözôt, azt ugyanolyan büntetés *(fa)* sújtotta, mint aki megadta magát az ellenségnek.

Azoknak a közrendû családoknak, amelyekben kettô vagy több [felnôtt] férfi volt, s nem osztották ketté a háztartást, megkettôzték a katonai adóját *(fu)*.

Aki katonai érdemeket szerzett, az szolgálatai alapján magasabb nemesi rangot *(jue)* kapott; aki magánverekedésbe *(sidou)* keveredett, arra [az eset] súlyossága szerint kisebb vagy nagyobb megcsonkító büntetést *(xing)* szabtak ki.

Azok, akik az alapvetô foglalkozásokat ûzték,[208] földet mûveltek és szôttek, és sok gabonát és selymet állítottak elô, felmentést kaptak a közmunka alól. Aki másodlagos haszonszerzéssel foglalkozott, vagy aki lustasága miatt szegény volt, azt lefoglalták *(shou)*[209] és [állami] rabszolgává *(nu)* tették.

---

[206] A *Shang*-*Yin*, illetve a *Zhou*-dinasztia legendás alapítói.

[207] *Zuo shuzhang:* alulról a tizedik *Qin*-beli „nemesi rang".

[208] *Ben ye*, „alapvetô foglalkozások": a kifejezés a földmûvelésre és a selyemkészítésre utal, szemben a „másodlagos" *(mo)* kézmûvességgel és kereskedelemmel.

[209] Lásd 445. jegyzet.

A fejedelmi család azon tagjai, akik nem szereztek katonai érdemeket, nem kerültek be az uralkodói nemzetség anyakönyvébe.

A tisztségeket, címeket, nemesi rangokat a társadalmi helyzet alapján tették világossá; a földeket és házakat, a rabszolgákat és rabszolganôket, továbbá a ruhákat a családi helyzet alapján lehetett birtokolni.[210] Akik érdemeket szereztek, megbecsülésben részesültek és kiemelkedtek; akik nem szereztek érdemeket, ha gazdagok voltak is, nem volt hely, ahol mutogathatták volna [vagyonukat].

Ezután az életrajz egy érdekes történetet ad elô. Mint láttuk, a legizmus fontos elve, hogy a büntetés és jutalom következetes és biztos *(bi)* legyen, vagyis ha valaki elkövet egy cselekedetet, akkor biztosan számíthasson rá, hogy az azért járó jutalmat vagy büntetést megkapja. *Shang Yang* így próbálta bizonyítani, hogy az ô törvényeiben bízni lehet:

A rendeleteket megfogalmazták, de még nem hirdették ki ôket, félvén, hogy a nép nem bízik majd bennük. *[Shang Yang]* ezért felállított egy három *zhang* magasságú faoszlopot a fôváros piacának déli kapujánál, s kihirdette, hogy aki a köznép soraiból el tudja mozdítani és fel tudja állítani az északi kapunál, az tíz aranyat kap. A nép csodálkozott a dolgon, de [az oszlopot] senki nem merte elmozdítani. *[Shang Yang]* ezért újra kihirdette: aki el tudja mozdítani [az oszlopot], az ötven aranyat kap. Akadt egy ember, aki elmozdította, és *[Shang Yang]* azonnal odaadta neki az ötven aranyat, hogy világossá tegye, nem csapja be
[a népet]. Ezután kiadták a rendeleteket.

A továbbiakban a törvényhozó magát az uralkodói házat is megsértve igyekszik bizonyítani, hogy törvényei következetesek és általános érvényûek:

Amikor a nép körében a rendeletek már egy éve érvényben voltak, a *Qin*-beli közemberek ezrével jöttek a fôvárosba panaszkodni az elsô rendeletek okozta hátrányokról.

Ekkoriban a trónörökös[211] megsértette a törvényt. *Wei Yang* kijelentette:

– A törvények azért maradtak hatástalanok, mert a felül állók megsértik ôket.

[Shang Yang] a trónörökössel szemben a törvények szerint akart eljárni. A trónörökös azonban az uralkodó utódja volt, ezért nem lehetett megcsonkítani. Így hát *[Shang Yang]* a trónörökös tanítóját, *Qian* herceget csonkította meg, s nevelôjét, *Jia* herceget tetováltatta *(qing)*. Másnap a *Qin*-beliek mind sietve [végrehajtották] a rendeleteket.

---

[210] A fenti mondat pontos értelme nem világos.

[211] A késôbbi *Huiwen* király.

Ezután *Sima Qian Shang Yang* érdemeit méltatja:

> Miután [a rendeletek] tíz évig[212] érvényben voltak, *Qin* népe nagy örömben élt. Az utakon elvesztett tárgyakat nem vették fel,[213] a hegyekben nem tanyáztak tolvajok és rablók, a családok jól el voltak látva, az embereknek [mindenbôl] volt elegendô. A közemberek bátrak voltak a fejedelem csatáiban, de gyávák a magánverekedésekben. A falvakban és a városokban nagy rend uralkodott. *Qin* lakói közül, akik korábban a rendeletek okozta hátrányokról panaszkodtak, most néhányan [a fôvárosba] jöttek, hogy a rendeletek elônyeit dicsérjék. *Wei Yang* azonban ezt mondta:
>
> – Ezek mind olyan emberek, akik felfordulást okoznak! – Azzal határ menti városokba számûzte ôket. Ezek után az emberek nem mertek a rendeletekrôl beszélni.
>
> Ezután [a fejedelemtôl] *Yang* megkapta a *daliangzao*[214] címet. Hadserege élén megtámadta és elfoglalta *Wei* állam *Anyi* városát.[215]

Ezek után az életrajz *Shang Yang* egyéb reformjait részletezi: ezek közül a legfontosabb az volt, hogy az örökletes birtokok helyett az országot egységes közigazgatási egységekre osztotta, amelyek élén kinevezett és elmozdítható hivatalnokok álltak.

> Három évvel késôbb[216] hirdetôtornyokat[217] és palotákat építtetett *Xianyang*-ban, s *Qin* állam *Yong*-ból odahelyezte a fôvárosát.[218]
>
> Rendeletben megtiltotta, hogy apák és fiúk, bátyák és öcsök egy fedél alatt lakjanak.
>
> A kisebb falvakat és városokat járásokká *(xian)* vonta össze, élükre járásfônököket *(ling)* és járásfônök-helyetteseket *(cheng)* nevezett ki. Összesen harmincegy járás [jött létre *Qin*-ben].
>
> Kijelölte a földeket, eltörölte a földek határait jelzô töltéseket,[219] a katonai adót egyenlôen vetette ki. Egységesítette a *dou* és *tong* mértékeket, a mérlegeken használatos súlyokat, az ölt *(zhang)* és a lábat *(chi)*.

---

[212] Egyes szövegváltozatok szerint: hét évig.

[213] A kifejezés jelentése: a közbiztonság olyan szilárd, hogy mások elvesztett tárgyait az emberek nem merik felvenni, nehogy tolvajnak higgyék ôket. Hasonló képpel jellemzi *Shang Yang* kormányzatát a *Zhanguo ce* is (lásd alább). Figyelemre méltó, hogy az utókor ugyanezzel a képpel jellemezte azt az idôszakot is, amikor Konfuciusz fôhivatalnok volt (lásd *Shiji*-beli életrajzát).

[214] *Daliangzao:* magas katonai tisztség.

[215] Kr. e. 352-ben.

[216] Kr. e. 350-ben.

[217] *Jique:* magas építmény, amelybôl a fejedelmi rendeleteket kihirdették.

[218] *Xianyang* városáról lásd ECSEDY 1987: 25–36.

[219] *Kai qian mo.* E kifejezés értelme rendkívül vitatott: egyes értelmezés szerint a kútföldrendszer eltörlését jelenti, mások szerint a földek adásvételének engedélyezését, vagy új földek megnyitását. A kérdéssel, mivel nem tartozik

[A fenti rendelkezések] négy éve voltak érvényben, amikor *Qian* herceg újra áthágta az elôírásokat, ezért levágták az orrát.[220]

Öt év eltelt, és a *Qin*-beliek gazdagok és erôsek lettek. Az Ég fia[221] áldozati húst adományozott *Xiao* fejedelemnek.[222] A fejedelmek mind elismerésüket fejezték ki neki.

A következô részben *Shang Yang* hadjáratot vezet *Wei* ellen, s árulással gyôzelmet arat felette, ezzel fontos területekkel gazdagítva *Qin*-t. Ezután újabb konfuciánus–legista vita következik, amelyben egy bizonyos *Zhao Liang* éles szemrehányást tesz *Shang Yang*-nak tetteiért. A vitából csak részleteket idézünk:

[…] *Shang* ura ezt mondta:

– Kezdetben *Qin* a *rong*- és a *di*-barbárok szokásai szerint élt, az apa és fiú között nem tettek különbséget, hanem egy szobában laktak. Én most megváltoztattam a szokásaikat, különbséget tettem a férfiak és nôk között, számos hirdetôtornyot építtettem, olyanokat, mint amilyenek *Lu*-ban és *Wei*-ben épültek…

[…]

Zhao Liang így szólt:

– […] Amikor kihallgatást nyertél *Qin* királyától, az kegyencén, *Jing Jian*-en keresztül történt, aki a támogatód volt: hírnevet nem így lehet szerezni. Amikor fôminiszterként mûködtél *Qin*-ben, nem a száz családnév viselôivel törôdtél, hanem számos hirdetôtornyot építtettél: érdemeket nem így lehet szerezni. Megcsonkítottad és tetováltattad a trónörökös tanítóját és nevelôjét, tönkretetted és megnyomorítottad a népet a kegyetlen büntetésekkel: így gyûlik fel a gyûlölet és halmozódik a szerencsétlenség. Ha tanítással alakítjuk át a népet, az mélyebb [hatással jár,] mint a parancsok; ha a nép utánozza a felette állókat, az gyorsabb [eredményt hoz], mint a rendeletek. Ráadásul, uram, helytelen módszerekkel építetted ki [saját hatalmadat, s amint kiadtad ôket,] megváltoztatod az utasításokat: tanítani nem így lehet. Emellett arccal délnek fordulsz,[223] és magadat „árvának”[224] nevezed, s naponta kötelmekkel sújtod *Qin* nemes hercegeit.

A Dalok könyvében ez áll:

A patkánynak van alakja,

---

szorosan témánkhoz, itt nem foglalkozunk. A kifejezésrôl lásd például DUYVENDAK 1963: 18–19/3. jegyzet; SSU-MA CH'IEN: 91/28. jegyzet.

[220] Kr. e. 347-ben.

[221] *Tianzi*, az „Ég fia”, vagyis a *Zhou*-ház királya, aki ekkor valós hatalommal már nem rendelkezett, áldozati húst kapni tôle azonban még megtiszteltetést jelentett.

[222] Kr. e. 343-ban.

[223] A „délnek fordulás” Kínában a mindenkori uralkodó jellemzôje volt, aki észak–déli tájolású palotájában délre nézô trónján intézte az ügyeket.

[224] *Guaren*, „árva, egyedüli”: az uralkodók szokták így nevezni magukat.

ám ez a szokást se tudja,
ha még a szokást se tudja,
mért nem hal meg azon-nyomba?[225]

Ha a Dalok könyvét vesszük alapul, [cselekedeteiddel] nem lehet elérni a hosszú életet. *Qian* herceg magára zárta az ajtót, és már nyolc éve nem hagyta el [otthonát]. Ráadásul megöletted *Zhu Huan*-t, és tetováltattad *Jia* herceget…

Zhao Liang tovább folytatja a bírálatot, s beszéde végén megjósolja *Shang Yang* közelgô bukását. Szavai hamarosan valósággá válnak:

Öt hónappal késôbb[226] a *Qin*-beli *Xiao* fejedelem meghalt, és [nemsokára] trónra lépett a trónörökös.[227] *Qian* herceg hívei azzal vádolták *Shang* urát, hogy lázadást tervez. [A fejedelem] hivatalnokokat *(li)* küldött, hogy elfogják *(bu) Shang* urát. *Yang* a Szoros lábáig menekült. Itt meg akart szállni egy fogadóban. A fogadó vezetôje nem tudta, hogy ô *Shang* ura, ezért ezt mondta neki:

– *Shang* urának törvénye szerint ha valaki szállást ad egy olyan embernek, akinek nincs [megfelelô] igazolása *(yan)*, azt elítélik *(zuo)*.

Shang ura felsóhajtott:

– Ó, hát a törvényhozás hátrányai ide vezettek!

Ezután *Wei*-be ment. A *Wei*-beliek gyûlölték ôt, amiért [annak idején] elárulta *Ang* herceget és legyôzte *Wei* seregét, ezért nem fogadták be. *Shang* ura szeretett volna egy másik országba menni, de a *Wei*-beliek ezt mondták:

– *Shang* ura *Qin* államban gonosztevônek *(zei)* számít. *Qin* nagyon erôs; ha egy [*Qin*-beli] gonosztevô *Wei*-be jön, akkor nem tehetjük meg, hogy nem adjuk vissza [*Qin*-nek] – azzal visszaküldték *Qin*-be.

Shang ura tehát visszatért *Qin*-be, és birtokára, *Shang*-ba menekült. Innen, híveivel és követôivel együtt az uradalom seregét északra küldte, hogy megtámadja *Zheng*-et. *Qin* azonban hadsereget küldött ellene, és a *Zheng*-beli *Minchi*-nél megölték.[228] *Qin* állam *Hui(wen)* királya elrettentô példa gyanánt kocsikkal széttépette *(che lie) Shang* urának [holttestét], mondván:

– Senki se lázadjon fel többet úgy, mint *Shang Yang!*

Ezután kiirtatta *(mie) Shang* urának egész családját *(jia)*.

A *Shiji*-beli életrajz valószínûleg keveri a valós és a kitalált elemeket. Ez *Shang Yang* halálának leírásában is látszik: például az eset a fogadóssal, aki nem adott neki menedéket, mert – saját törvénye szerint! – ezért büntetés járt, nyilvánvalóan mesés elem, sôt topikus történet, amelyet talán

---

[225] WEÖRES SÁNDOR fordítása (*Dalok könyve:* 60 [52. vers]). A WEÖRES által „szokásnak" fordított szó az eredetiben *li*, „szertartás" (*Shijing:* 23). A vers, amelynek *Zhao Liang* csak a harmadik versszakát idézi, a patkányt hasonlítja össze egy gonosz, igazságosság *(yi)*, mérséklet *(zhi)* és szertartásosság *(li)* nélküli emberrel, így *Shang Yang* számára rendkívül sértô.

[226] Kr. e. 338-ban.

[227] *Huiwen* király (ur. Kr. e. 338–310).

[228] Kr. e. 338-ban.

az utókor igazságérzete szült. A véreskezû korai törvényhozó esete, akinek szigorú rendelkezései visszaszállnak saját fejére, közkedvelt toposz volt más kultúrákban is.[229] Ugyanehhez a toposztípushoz tartozik az is, hogy *Shang Yang* vesztét végül is az a *Wei* okozta, amelyet korábban elárult: bukása tehát saját tettébôl fakadt. Érdemes megemlíteni még azt is, hogy az egész *Qin* birodalom bukását is egy hasonló történethez kötötte a hagyomány: az elsô *Qin*-ellenes felkelés úgy tört ki, hogy a törvény szerint a határvédelmi falak építkezésérôl elkésô munkásokat kivégezték, ezért egyszer a késésben lévô munkások inkább – vesztenivalójuk nem lévén – fellázadtak.

A *Shiji*-beli adatokat tehát óvatosan kell kezelni. Mint már említettük, valószínûleg több nemzedék alatt bevezetett újításokat kötöttek *Shang Yang* nevéhez, s ahol a történetírónak nem volt megfelelô információja, ott talán saját fantáziájából vagy a néphagyományból egészítette ki mûvét.

II.6.2. Egyéb források *Shang Yang*-ról

Érdemes megismerni néhány egyéb forrást is *Shang Yang*-ról; mint látni fogjuk, ezek nem mondanak ellent *Sima Qian*-nek.

Han Fei a következôket írta:

> *Qin* régi szokása az volt, hogy a fejedelem és a miniszterek nem tisztelték a törvényeket *(fei fa)*, s inkább a magán[érdekeiket] követték. Ezért az országban felfordulás uralkodott, a hadsereg meggyengült, az uralkodó alacsonyrendû volt. *Shang* ura a [következôket] tanácsolta *Xiao* fejedelemnek: változtassa meg a törvényeket és alakítsa át a szokásokat; tegye világossá a [követendô] állami elveket *(gong dao)*; jutalmazza meg *(shang)* azokat, akik feljelentik a gonosztevôket; valamint nehezítse meg a másodlagos foglalkozások ûzését, és tegye hasznot hajtóvá az elsôdleges foglalkozásokat.
>
> Ekkoriban a *Qin*-beliek hozzá voltak szokva ahhoz, hogy aki bûnt követett el, az elkerülhette [a büntetést], s akinek nem volt érdeme, az megbecsülést és hírnevet szerezhetett. Így aztán könnyû [szívvel] megszegték az új törvényeket. Ezért *[Shang Yang]* azoknak a büntetését *(zhu)*, akik megszegték [a törvényt], súlyossá és biztossá tette; azoknak a jutalma pedig, akik feljelentették [a bûnöst], bôséges és kiszámítható lett. Ennek eredményeként nem volt olyan gonosztevô, akit nem fogtak el, s az emberek tömegeit sújtották megcsonkítással *(xing)*. A nép tele volt gyûlölettel, és naponta hallani lehetett, hogy [továbbra is] számtalan bûnt követnek el.
>
> *Xiao* fejedelem nem törôdött mindezzel, hanem folytatta *Shang* ura törvényeinek végrehajtását. Ezután [nem sokkal] a nép tudta, hogy aki bûnt követ el, azt biztosan megbüntetik, s rengetegen voltak, akik feljelentették a gonosztevôket. Így aztán nem volt, aki bûnt követett volna el, és a büntetéseket nem kellett [többé] alkalmazni. Ezáltal az országban rend lett, a hadsereg

[229] Lásd NÉMETH 1999: 223–225.

megerôsödött, az [ország] területe megnövekedett, és az uralkodót tisztelet övezte. Ezt az tette lehetôvé, hogy a bûnösök rejtegetôit súlyosan megbüntették *(fa)*, a gonosztevôk feljelentôit bôségesen megjutalmazták.[230]

Shang ura arra tanította a *Qin*-beli *Xiao* fejedelmet, hogy szervezzen tíz és öt családból álló csoportokat, amelyeknek tagjai kötelesek vagy feljelenteni a vétségeket, vagy együtt viselni el értük a büntetést; továbbá hogy égettesse el a Dalokat és Írásokat, úgy tegye világossá a törvényeket és rendeleteket *(ming fa ling)*; hogy vessen gátat a „magán-kapuk" [az elôkelô családok] kívánságainak, helyette bátorítva a fejedelmi családért *(gongjia)* való fáradozást; és hogy tiltsa el az alkalmaztatás után vándorlókat a hivatalviseléstôl, dicsôítve helyettük a földet megmûvelô és háborúkban harcoló férfiakat. *Xiao* fejedelem mindezt meg is valósította. S az uralkodó ennek köszönhetôen tiszteletnek és biztonságnak örvendett, az ország pedig gazdag és erôs lett. Amikor azonban, tizennyolc év után, [*Xiao* fejedelem] meghalt, *Shang* urát kocsikkal tépették szét *Qin*-ben.

Chu-t, amely nem alkalmazta *Wu Qi*-t, feldarabolták és felfordulásba döntötték; *Qin* azonban, amely megvalósította *Shang* urának törvényeit, gazdag és erôs lett.[231]

A korszakról szóló – nem éppen hitelességérôl híres – egyik történeti mû, a *Zhanguo ce* (A hadakozó fejedelemségek politikája) a következôket írja *Shang Yang*-ról:

Wei Yang Wei-bôl *Qin*-be menekült, ahol *Xiao* fejedelem miniszterként alkalmazta, neki adományozta *Shang* birtokát, és *Shang* urának nevezte. [Ezután] *Shang* ura kormányozta *Qin*-t. Törvényeit mindenütt maradéktalanul végrehajtották, s az igazságszolgáltatásban nem volt részrehajlás. A büntetések egyaránt elérték a nagyokat és hatalmasokat is, mint ahogy a jutalmakat sem korlátozták a kedveltekre és az elôkelô származásúakra. A törvény még a trónörököst is elérte, akinek tanítóját megbélyegezték és megcsonkították. Egy év múlva a javakat az úton lehetett hagyni, s senki nem lopta el ôket. A lakosok nem vettek el semmit, ami nem volt az övék. *Qin* fegyverei és hadserege erôssé váltak, és minden fejedelem félte ôket. De a büntetések kegyetlenek lettek, a kegyelem pedig ritka: a törvények csak azt szolgálták, hogy a nép idomuljon hozzájuk.

Xiao fejedelem már nyolc éve alkalmazta *Shang Yang*-ot, amikor [a fejedelem] megbetegedett, s nem tudta elhagyni az ágyát. Azt kívánta, hogy *Shang* ura legyen az utóda, de *Shang* ura ezt visszautasította. *Xiao* fejedelem meghalt, és *Hui* király követte ôt a trónon. Amikor *Hui* király átvette a kormányzást, *Shang* ura bejelentette távozását.

Ekkor valaki így kezdte gyôzködni a királyt:

---

[230] *Han Feizi jijie:* 71 (14. fej., *Jian jie shi chen*); BODDE 1938: 196–197.

[231] *Han Feizi jijie:* 67–68 (13. fej., *He shi*); *KF* II.: 293–294. *Shang Yang*-ról szóló *Han Feizi*-részleteket idéztünk már a I.4.3.i. pontban.

– Ha a miniszter túl hatalmas, az ország veszélyben van; ha egy szolga túl közel van, az életedet veszély fenyegeti. Manapság *Qin*-ben még a nôk és a csecsemôk is „*Shang* urának törvényeirôl" beszélnek, senki nem beszél felséged törvényeirôl. Ez azért van, mert ô lett az uralkodó, felséged pedig a miniszterévé vált. De remélem, hogy felséged tudatában van annak, hogy *Shang* ura a halálos ellensége.

Amikor *Shang* ura visszatért, *Hui* király szekerekkel tépette szét. *Qin*-ben senki sem gyászolta meg a halálát.[232]

Li Si, aki száz-egynéhány év múlva *Shang Yang* utóda lett *Qin* fôminiszteri székében, a következô – természetesen pozitív – értékelést adta róla:

Xiao fejedelem felhasználta *Shang Yang* törvényeit *(fa)*, átalakította velük az erkölcsöket, megváltoztatta a szokásokat. A nép ezáltal meggyarapodott, az ország gazdag lett és erôs, a nemzetségek örömmel végezték szolgálataikat, a fejedelmek rokoni kapcsolatokra törekedtek és felajánlották szolgálataikat. [*Xiao* fejedelem] foglyul ejtette *Chu* és *Wei* hadseregét, elfoglalt vagy ezer mérföld területet, úgyhogy a kormányzás [*Qin*-ben] mind a mai napig erôs maradt.[233]

A különbözô források tehát hasonló képet adnak *Shang Yang* tevékenységérôl, ezért úgy tûnik, hogy *Shang* valóban korának kiemelkedô egyénisége volt, s személyét nem lehet megkerülni, ha *Qin* vagy a korabeli Kína történetét vizsgáljuk. Összefoglalva a különbözô források adatait, megállapíthatjuk, hogy az utókor a következô intézkedéseket fûzte *Shang Yang* nevéhez (*-gal jelöljük azokat a rendelkezéseket, amelyeknek egyértelmû nyomát találjuk a *shuihudi* jogi szövegekben is):

– A törvények hatályát mindenkire kiterjesztette, még a fejedelmi család tagjait sem kímélte (igaz, a trónörökös helyett kénytelen volt annak nevelôit megbüntetni).

– A népet kölcsönös felelôsségi csoportokba osztotta öt, illetve tíz családonként (hasonló rendszer korábban már létezett máshol is). Ha ezek valamely tagja bûnt követett el, a többi tagot is megbüntették.*

– A bûnösök rejtegetôit, cinkosait keményen megbüntette, feljelentôit viszont gazdagon megjutalmazta.*

– Ösztönözte, hogy a nagycsaládok széttelepüljenek. Ezzel egyrészt a családi kötelékeket igyekezett gyengíteni, másrészt pedig az intézkedés elôsegítette az adóbevétel növelését és a mûveletlen földek feltörését.

---

[232] *Zhanguo ce* 46 (*Qin* könyve, *Xiao* fejedelem). In *Chan-kuo Ts'e:* 81.

[233] *Shiji*, 87. fej. (*Li Si* életrajza), *KF* II.: 397–398; SIMA QIAN, 8. kötet: 2542; SSU-MA CH'IEN: 337; BODDE 1938: 16.

– A katonai érdemekért (és a bûnösök feljelentéséért) rangokat *(jue)* adományozott jutalomként, s kidolgozta a rangok bonyolult rendszerét.*

– A magánverekedéseket, perpatvarokat tiltotta, nyilvánvalóan az állam szerepének erôsítése érdekében.*

– Ösztönözte a mezôgazdaság fejlesztését, a „másodlagos foglalkozásoktól", például a kereskedelemtôl viszont igyekezett elvenni mindenkinek a kedvét. Igyekezett intenzívebb munkára kényszeríteni a lakosságot: jutalmakat tûzött ki az eredményesebb földmûveseknek, megbüntette a lustákat.

– Az arisztokráciát megpróbálta korlátozni, még a fejedelmi leszármazottak sem részesülhettek kiváltságokban, ha ôk maguk nem szereztek érdemeket.

– Üldözte a csavargást: az utasoknak hivatalos igazolással kellett rendelkezniük, a vándorfilozófusok pedig nem kaptak hivatalt.*

– Átszervezte a közigazgatást: a fejedelemséget járásokra *(xian)* osztotta, mindegyiknek élén járásfônökkel – ezzel fokozódott a centralizáció, s csökkent a helyi arisztokrácia hatalma.*

– Egységesítette a súly- és mértékrendszert, drákói büntetéssel sújtva a szabványok megsértôit.*

– Valamiféle föld- és adóreformot hajtott végre (ennek tartalma azonban vitatott).

Látható, hogy mindezzel *Shang Yang* a legizmus céljait igyekezett elérni, vagyis erôs, központosított, egységes, gazdag államot kívánt teremteni, amelynek rendjét szigorú, mindenkire kiterjedô törvények biztosítják.

A *Shang Yang*-féle – vagy a nevéhez kötött – reformok folytán *Qin* megerôsödött, belsô rendje megszilárdult, s képes lett a többi kínai állam legyôzésére. Az utókor azonban nem éppen pozitív személyiségként ábrázolja ôt: életrajzaiból véreskezû, kegyetlen fôhivatalnoknak tûnik. Történelmi jelentôsége mégis óriási, s jogtörténeti szerepe is nagy: ô az elsô igazoltan létezett törvényhozó, akit név szerint is ismerünk, s akinek törvényeirôl tartalmi információkkal is rendelkezünk.

A fenti adatok természetesen nem elegendôek ahhoz, hogy a *shuihudi* jogszabályokat az ô nevéhez köthessük. Az azonban egészen bizonyos, hogy *Shang Yang*-nak nagy szerepe volt azon állam- és társadalmi szervezet kialakításában, amelynek keretében a *shuihudi* iratok megszülettek.

II.7. Összefoglalás

A fentiekben említett források ellenére a császárkor elôtti Kína büntetôjogáról rendkívül keveset tudunk. Annyi ismeretes, hogy a Kr. e. I. évezredben a törvényeket valamikor írásba foglalták, hogy léteztek megcsonkító és kényszermunka-büntetések, s hogy bizonyos esetekben egyes büntetéseket meg lehetett váltani. A törvények konkrét tartalmát, a büntetések kiszabásának elveit, a büntetôeljárás menetét azonban még *Shang Yang* korából sem ismerjük: a *Han*-kor elôttrôl szinte kizárólag olyan írott források maradtak ránk, amelyek nem egyszerûen dokumentálták a tényeket, hanem valamilyen tanulsággal is akartak szolgálni – emiatt ezeket csak fenntartásokkal lehet történeti forrásként kezelni (ez természetesen a *Shiji*-re is igaz).

A forráshiányon csak a legutóbbi évtizedek ásatásai változtattak, amelyek jelentôs mennyiségû írott anyagot hoztak felszínre, többek között jogra vonatkozó szövegeket is. Ez utóbbiak közül – megtalálásának idôpontját tekintve – az elsô a könyvünk tárgyául szolgáló *shuihudi* lelet. Az 1980-as években találtak hasonló, a Kr. e. 4. századból származó dokumentumokat a *Chu*-beli *Baoshan*-nál,[234] illetve korai *Han*-kori jogesetleírásokat *Jiangling*-nál.[235]

Bízvást reménykedhetünk abban, hogy az utóbbi évtizedekben felgyorsuló építkezési munkálatok eredményeként még számos régi hivatalnoki sír kerül majd elô, s az ezekben rejlô bambuszcsíkok tartalma alapján viszonylag pontos képet alkothatunk a császárkor elôtti igazságszolgáltatási rendszerrôl. Ez pedig elvezethet a korabeli állam, társadalom, gondolkodás és mindennapi élet olyan fokú ismeretéhez, amilyet lehetetlen lenne elérni a ránk hagyományozott, illetve a sírokból elôkerült más jellegû – fôleg vallási és filozófiai – mûvek segítségével.

---

[234] Ezekrôl lásd WELD 1999.

[235] Lásd ZHANGJIASHAN HAN MU… 1985; CHEN–YAN 1985; HULSEWÉ 1990: 208–210; uô 1997: 207–208; WELD 1997.

III.

A *shuihudi* szövegek

Mint láttuk, legkésôbb a Kr. e. 6. században, Konfuciusz idejében – és az ô nagy felháborodására – már léteztek írott törvények. Mégis, egészen a legutóbbi idôkig a legkorábbi jelentôs jogi szöveg, amely ránk maradt, a *Tang*-korból származott; tehát több mint ezer év jogfejlôdésérôl alig tudtunk valamit, eltekintve a történeti és filozófiai mûvekbôl összegyûjtött töredékinformációktól.

III.1. A *shuihudi* lelet

III.1.1. A feltárás körülményei

A helyzet 1975-ben változott meg. Az év decemberében a *Hubei* tartományi *Shuihudi* térségében[236] – az egykori *Qin* állam területén – csatornaásás közben a munkások egy sírt találtak, amelyet a tartományi múzeum szakemberei hamarosan fel is tártak. (Szerencsére ekkorra már a kulturális forradalom vihara lecsendesedett – 1972-tôl a régészeti újságok is megjelenhettek –, s a régészek munkáját már nem akadályozta a politika.) A felszín alatt 5 méterre lévô sírkamrában, ahol 78 cm magasan állt a víz, egy vízzel teli koporsó feküdt.
A koporsó, a sír tulajdonosának maradványai mellett, óriási jelentôségû kincset ôrzött: több mint 1100 darab teleírt bambuszcsíkot, igen jó állapotban.[237] A bambuszcsíkok tartalmát szokatlanul gyorsan, néhány

---

[236] *Hubei* tartomány, *Yunmeng* járás, *Xiaogan* kerület, *Shuihudi, Hankou*-tól mintegy 80 km-re északra. Megjegyzendô, hogy *Shuihudi* alig néhány száz kilométerre fekszik az ugyancsak *Hubei* tartományi *Baoshan*-tól, a *Chu*-beli sírok híres lelôhelyétôl (WELD 1999: 87); a *baoshan*-i és a *shuihudi* jogi szövegek összevetése rendkívül érdekes kutatási téma lenne, amelylyel tudomásunk szerint még nem foglalkoznak.

[237] A feltárásról több, különbözô részletességû beszámoló jelent meg, például: JI XUN 1976; XIAOGAN DIQU… 1976 (ez az általunk látott legrészletesebb, ábrákkal is ellátott leírás); LOEWE 1977: 128–130; LOEWE 1988: 2–4; HULSEWÉ 1978; HULSEWÉ 1981b: 7–8; *RCL:* 1–3; HULSEWÉ 1997: 193–198. Mivel a

hónap múlva közölte a *Wenwu* címû folyóirat (1976/6., 7., 8. sz.) – egyszerûsített írásjegyekkel, s az éppen akkor zajló szélsôbalos politikai kampányok hatását tükrözô elemzésekkel, de a szövegek megértését segítô filológiai jegyzetek nélkül. Mindazonáltal a *shuihudi* szövegek közkinccsé váltak, s azóta is fontos forrását képezik mind a kínai jogtörténet, mind a késô Hadakozó fejedelemségek korabeli társadalmi-államigazgatási viszonyok, mind a birodalomegyesítô *Qin* állam kutatásának.

III.1.2. A szövegek datálása[238]

A szövegek tartalmának ismertetése elôtt fontos tisztázni a sír és a benne található dokumentumok korát. A kutatóknak ebben a tekintetben szerencsére könnyû dolguk volt, az iratok ugyanis több konkrét fogódzót nyújtanak a datáláshoz. Ezek közül a fontosabbak a következôk:

a) Az egyik szöveg, amelynek a *Wenwu* szerkesztôi a *Da shi ji*, „Nagy események jegyzéke" címet adták,[239] tulajdonképpen rövid krónika, évszámok és a hozzájuk tartozó események felsorolása.[240] Az elsô dátum: (*Qin*-beli) *Zhao* király elsô éve, vagyis Kr. e. 306; az utolsó: *Qin Shihuang* (akit a krónika nem nevez néven) 30. éve, vagyis Kr. e. 217. A *Da shi ji* a *Qin*-nel kapcsolatos adatok (fôleg: hadjáratok idôpontja) mellett néhány magánszemélyre vonatkozóan is tartalmaz bejegyzéseket: ezek közül a legtöbb egy *Xi* nevû hivatalnokról szól, aki Kr. e. 217-ben a krónika szerint 46 éves volt. Az orvosi szakvélemény szerint a *shuihudi* koporsóban talált csontváz egy negyvenes éveiben járó férfié: a férfi tehát lehet maga *Xi*, s ezt a feltételezést megerôsíti, hogy a krónikában található utalások *Xi* úr hivatali elômenetelérôl összecsengenek a koporsóban talált iratok jellegével. Mindenesetre az biztos, hogy a sír nem korábbi Kr. e. 217-nél, hiszen a *Da shi ji*-ben ez az év még megtalálható, de valószínûleg nem is sokkal késôbbi, ez esetben ugyanis minden bizonnyal további évek is szerepelnének a krónikában.

---

környéken több sírt is találtak – ezek leletanyaga nem volt olyan gazdag –, a fent tárgyalt sír a 11-es számot kapta. A többi sír rövid leírását lásd a *WW* 1976/9. számában (51–61).

238 A datálásról lásd például: XIAOGAN DIQU… 1976: 6–9; HULSEWÉ 1978: 176–177; *RCL:* 2; HUANG 1979: 4–5. A kérdés legrészletesebb nyugati nyelvû elemzését lásd MCLEOD–YATES 1981: 117–123.

239 YUNMENG QIN JIAN… 1976a: 12–13. Az *SHD*-ban és több másik kiadványban a szöveg a *Bian nian ji*, „Évkönyv" cím alatt szerepel.

240 YUNMENG QIN JIAN… 1976a: 12–13.

b) Egy másik irat, amely a *Nanjun shou Teng wenshu*, „A Déli tartomány kormányzója, *Teng* által írt levél” címet kapta,[241] pontos datálással rendelkezik: (a késôbbi) *Qin Shihuang* 20. éve, vagyis Kr. e. 227.

c) Az az idôpont, amelynél késôbbi nem lehet a sír, egyes írásjegyek használatából is kikövetkeztethetô:

– sokszor szerepel *Xianyang*, *Qin* fôvárosa, amelyrôl tudjuk, hogy Kr. e. 206-ban *Xincheng*-gé nevezték át;

– a *zheng* („egyenes; falufônök”) helyett gyakran másik írásjegy áll; mivel az elsô császár eredeti neve *Ying Zheng* volt, az írásjegycserét az uralkodása alatt (Kr. e. 246–221–210) érvényes névtabu indokolja (még ha nem ugyanarról a *zheng* írásjegyrôl volt is szó; lásd például D 81);

– sok helyen találkozhatunk viszont a *bang* írásjeggyel, amely a *Han*-dinasztiát megalapító *Liu Ji (Liu Bang)*, vagyis *Han Gaozu* egyik nevében szerepelt, s mint ilyen, *Qin* bukása után névtabu alá esett.

Az írásjegyhasználat ugyan csak az egyes cikkelyek[242] lejegyzésének idejérôl ad tájékoztatást, de mivel a fenti esetek igen gyakoriak, s emellett sok más jel is utal arra, hogy a dokumentumok *Qin*-beliek (mind térben, mind idôben),[243] illetve semmi nem mutatja azt, hogy a *Qin–Han* dinasztiaváltás után készültek volna, szinte biztosra vehetô, hogy a sír Kr. e. 217 és 206 közé datálható. A legvalószínûbb évnek 217 vagy 216 tûnik.

Ugyanakkor vigyázni kell: ez nem azt jelenti, hogy az összes szöveg ebben az idôszakban született! A bambuszcsíkokon található kézírás nem egységes, tehát elképzelhetô, hogy az egyes cikkelyeket más-más idôpontban jegyezték le. Ráadásul az egy kézírással írt cikkelyek esetében sem biztos, hogy tartalmuk egy idôbôl való: nem kizárt ugyanis, hogy egyes szabályok évszázados múltra tekintettek vissza, míg mások újak voltak, s az is elôfordulhat, hogy egyes szabályokat más államból vettek át (erre is találunk példát). Az általánosan elfogadott vélemény az, hogy a *shuihudi* leletek, tartalmukra nézve, a Hadakozó fejedelemségek második

---

[241] YUNMENG QIN JIAN… 1976a: 11. Egy részletének fordítását lásd HULSEWÉ 1978: 182.

[242] A továbbiakban „cikkelynek” nevezem azokat a szövegegységeket, amelyeket a *WW*, az *SHD*, és nyomukban az *RCL* külön bekezdésben közöl. A tagolás nem önkényes, már a bambuszcsíkok többségén is megvolt: az új „cikkely” általában új bambuszcsíkon kezdôdött, így a cikkely utolsó csíkja – hacsak a cikkely szövege nem éppen a csík alján ér véget – részben üresen maradt. A legtöbb esetben egy cikkely egy gondolati egységet tartalmaz, de elôfordul az is, hogy egy cikkelyben két elkülönülô rendelkezés található.

[243] Például az E 13 és E 15 cikkely a *xingqiu*-i csatát emlegeti (Kr. e. 266); a D 169 *Xian* és *Xiao* fejedelmek (ur. Kr. e. 384–362, illetve Kr. e. 361–338) sírjáról beszél – vagyis e cikkelyek a fenti dátumok után születtek *Qin*-ben.

felébôl (Kr. e. 4–3. század) valók, s *Qin* állam viszonyait tükrözik. Tudomásunk szerint ezt még senki nem próbálta megcáfolni.

Mint láttuk, a Hadakozó fejedelemségek korának második fele rendkívül fontos korszak a kínai történelemben. Ez az az idôszak, amikor a talpon maradt néhány fejedelemség – mindenekelôtt *Chu, Qi* és *Qin* – élethalálharcot vív egymással a kínai világ feletti uralomért.[244] A fejedelemségek elsôdleges célja az expanzió: igyekeznek minden belsô erôforrást ennek alárendelni. Ehhez szükség van az állami hatalom kiterjesztésére, az örökletes arisztokrácia visszaszorítására, a népesség lehetô legnagyobb részének mozgósítására az állami feladatokra – mindennek ideológiai megalapozója a legizmus, gyakorlati eszköze pedig a mindenre kiterjedô törvények megalkotása és következetes végrehajtása. A folyamat gyôztese *Qin:* ennek az államnak sikerült saját társadalmát úgy megszerveznie, hogy képes legyen katonai fölénybe kerülni az összes többi fejedelemséggel szemben. Ezért is különösen érdekesek a *Shuihudi*-nál talált leletek: ezek ugyanis éppen a kínai történelem következô évezredeit is nagyban meghatározó, Kr. e. 221-ben lezárult évszázados harc gyôztesének törvényeirôl, vagyis gyôzelmének fontos eszközeirôl adnak képet.

III.1.3. A sír tulajdonosa

Mint fentebb láttuk, a koporsóban valószínûleg egy *Xi* nevû hivatalnok feküdt. A rá vonatkozó néhány adatot a már említett *Da shi ji*-bôl ismerjük: Kr. e. 262-ben született, 246-ban felnôtté avatták *(fu)*, 244-ben *Yu*-ben írnok *(shi)* lett, 245-ben *Anlu*-ba (a mai *Hubei* tartomány *Yunmeng* járásába) helyezték át, 241-ben ugyanitt járási írnokká *(lingshi)* léptették elô, majd 240-ben áthelyezték *Yan*-be (*Hubei, Yicheng* járás). A Kr. e. 235-ös évnél egy fontos bejegyzést találunk: *Xi zhi yu Yan*, „*Xi* büntetôügyeket tárgyal *Yan*-ben" – nyilván ehhez a tevékenységéhez volt szüksége a szabálygyûjteményre és magyarázatokra –, majd 234-ben *cong jun*, „a hadsereggel tart", vagyis részt vesz a birodalomegyesítô háborúban, nem tudni, mennyi ideig. A *Da shi ji* Kr. e. 217-nél véget ér: valószínûleg ez *Xi* úr halálának éve.

Mint az életrajzból kiderül, a *shuihudi* sír tulajdonosa alacsony rangú kishivatalnok volt, feladatai valószínûleg meghatározott, szûk körben mozogtak. Nyilván ezekhez a feladatokhoz kapcsolódtak a sírjában talált jogi szövegek, amelyekbôl két fajtát különböztethetünk meg:

---

[244] A korszak ismertetését lásd például MASPERO 1978: 313–337; TÔKEI 1986: 103–108; BLUNDEN–ELVIN 1995: 72.

– adminisztratív, igazgatási szabályok, amelyek fôleg a magtárak ellenôrzésével, a kényszermunkára ítéltek gabonafejadagjával, a mértékekkel, a mezôgazdaság kérdéseivel stb. foglalkoznak;

– büntetôjogi jellegû cikkelyek, általában kisebb súlyú bûncselekményekhez kapcsolódóan.

Az iratokban említett állami feladatok körébôl nem szabad messzemenô következtetéseket levonni a *Qin*-beli törvényekrôl. Az például, hogy viszonylag kevés szó esik halálbüntetésrôl, nem *Qin* jogának humanizmusát jelzi, hanem azt, hogy *Xi*-nek valószínûleg nem volt joga halálos ítéletet kiszabni.

Biztosnak látszik az is, hogy a *shuihudi* lelet *nem Qin* állam teljes *corpus iuris*-a, hanem csupán egy alacsony rangú hivatalnok mindennapi munkájához szükséges szabályok, szabálymagyarázatok gyûjteménye, illetve annak is csak egy töredéke.

III.1.4. Technikai jellemzôk

A több mint 1100 bambuszcsík zöme jó állapotban megmaradt, hála a koporsót megtöltô, konzerváló hatású víznek.[245] Megjegyzendô, hogy a bambuszcsík a korban a legáltalánosabban elterjedt írásra használt anyag volt, csak a Kr. u. 2. századtól kezdve szorította ki a papír.[246] Már az iratok anyaga is jelzi, hogy a dokumentumokat mindennapi használatra szánták: a korban az ünnepélyesebb vagy fontosabb szövegeket bronzba öntötték vagy vésték (lásd II.3.), illetve (igen értékes) selyemre írták.

A *shuihudi* bambuszcsíkok hossza 23,1 cm, 25,5 cm, illetve 27,8 cm, szélessége 0,5–0,8 cm.[247] Egy csíkon általában egy oszlopnyi írásjegy van, bár akadnak csíkok, amelyeknek a hátát is teleírták. Az írnok viszonylag jól olvasható, *Qin*-beli kancellár írást *(lishu)* használt.
A bambuszcsíkokat összekötô szálak az idôk folyamán elrothadtak, csak a nyomaik maradtak meg néhány helyen: ezekbôl látszik, hogy a csíkok a korabeli szokás szerint alul, középen és felül voltak összefûzve. Az összekötô szálak elszakadásával a bambuszcsíkok szétszóródtak, összekeveredtek, sorrendjük bizonytalanná vált, ami nagyban megnehezíti

---

[245] Az álló, pangó víz jól konzerválja a teleírt bambuszcsíkokat: lásd például a *baoshan*-i szövegeket, amelyeket szintén a víz ôrzött meg igen jó állapotban (WELD 1999: 84).

[246] A bambuszról mint írásra használatos anyagról lásd TSIEN 1962: 90–113; LIU 1958: 19–24.

[247] A csíkok hossza nem egyezik meg a LIU (1958: 21) által a Hadakozó fejedelemségek korára jellemzônek tartott 2 láb 4 hüvelykes, 1 láb 2 hüvelykes, illetve 8 hüvelykes „szabvánnyal".

értelmezésüket.[248] A nyilvánosságra hozott, s a nemzetközi irodalom által leginkább elfogadott elrendezés a „*Yunmeng*-i *Qin* sírokban talált bambuszcsíkok szöveggondozói bizottságának” *(Yunmeng Qin mu zhujian zhengli xiaozu)* munkája.

A bambuszcsíkok a holttesthez képest különbözô helyeken feküdtek: egy csoportjuk a holttest fejénél, egy másik a test jobb oldalán, egy harmadik a lábaknál stb.[249] A sorrendbe állításnál a szerkesztôk az iratok tartalma mellett figyelembe vették a bambuszcsíkok megtalálásának helyét is.

III.2. A *shuihudi* szövegek tartalma

A *shuihudi* sírban különbözô jellegû szövegeket találtak, amelyek közül véleményünk szerint a legnagyobb jelentôsége a jogi és igazgatási jellegû iratoknak van. Mindazonáltal úgy véljük, a teljesség kedvéért érdemes röviden ismertetni a többi szöveget is. A dokumentumok a következôk (a *WW* közlési sorrendje szerint):

A csoport címe[250]	A bambusz-csíkok száma	A megjelenés helye *WW* (1976: szám, oldal) *SHD* (oldal) *RCL* (oldal, cikkelyszám)
Nanjun shou Teng wenshu A Déli tartomány kormányzója, *Teng* által írt levél	14	*WW* 6: 11 *SHD* 14–22
Da shi ji[251] Nagy események jegyzéke	53	*WW* 6: 12–13 *SHD* 1–13

[248] A bambuszcsíkokat összekötô szálak elszakadása már a *Han*-korban sok problémát okozott, a korabeli szerkesztôk sokszor nem a helyes sorrendben állították össze újra a régi iratokat. Emiatt (is) van oly sok nehezen értelmezhetô, vagy teljesen értelmezhetetlen passzus a fennmaradt ókori szövegekben (LIU 1958: 22–23).

[249] Lásd a XIAOGAN DIQU… 1976: 3 ábráját.

[250] A címeket a B, E és F csoport kivételével a mai kínai szerkesztôk adták. A csoportok betûjeles elkülönítése az *RCL*-tôl ered.

[251] Lásd még 239. jegyzet.

Wei li zhi dao A hivatalnok helyes viselkedéséről Két *Wei*-beli rendelet[252] Mondások	51	*WW* 6: 13–14 *SHD* 280–296 *RCL* 208–210: F 1–2 (csak a *Wei*-beli rendeletek)
Qin lü shiba zhong Tizennyolcféle *Qin* törvény	202	*WW* 7: 1–8 *SHD* 23–111 *RCL* 21– 92: A 1–110
Jiao lü Törvények az ellenôrzésről	60	*WW* 7: 8–9 *SHD* 112–126 *RCL* 93–101: B 1–29
Qin lü za chao Vegyes részletek a *Qin* törvényekből	42	*WW* 7: 9–10 *SHD* 127–148 *RCL* 102–119: C 1–26
Qin lü da wen[253] Kérdések és válaszok *Qin* törvényeirôl	207	*WW* 8: 27–34 *SHD* 149–243 *RCL* 120–182: D 1–190
Feng zhen shi Minták pecsételéshez és nyomozáshoz	98	*WW* 8: 34–37 *SHD* 244–279 *RCL* 183–207: E 1–25 McLEOD–YATES 1981
Rishu-k („*almanach*ok") és egyéb, jóslással kapcsolatos szövegek[254]	3-400	*Yunmeng Shuihudi Qin mu zhujian*[255]

[252] A két *Wei*-beli törvénycikket, illetve a mondásokat a kínai szerkesztôk a *Wei li zhi dao*-hoz csatolták, míg az *RCL*-ben csak a rendeletek találhatók meg.

[253] A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy az *SHD* és több más munka (például LAU *a:* 1) a szöveget a *Fa lü da wen*, „Kérdések és válaszok a törvényekről" címen említi.

[254] A jósszövegeket csak jóval a többi után, 1981-ben hozták nyilvánosságra. A *WW* feltárási jelentése (XIAOGAN DIQU… 1976: 3) éppen csak megemlíti ôket. A szövegek késedelmes közlése mögött politikai okokat sejtünk – a kor hangulatát jól illusztrálják a *WW* 1976/6. számában a *shuihudi* szövegek elsô csoportját kísérô elemzések (például: „A »*Qin*-beli törvények« mint az újonnan felemelkedô földbirtokos osztály éles fegyverei a restauráció hívei ellen", 20–26). 1976 tavasza–nyara a *Mao* elnök halálos ágya körül kibontakozó hatalmi harc ideje, emellett jó tudni, hogy *Mao* többször is kifejezte csodálatát a haladó legisták és *Qin Shihuang* iránt (FU 1996: 127–131) – tehát valószínûleg a *WW* szerkesztôi nem merték a jóslással kapcsolatos szövegeket közölve a „feudális babona" képzetét csatolni *Qin* államhoz. Az *almanach*okkal, mivel nem kapcsolódnak a könyv témájához, itt nem foglalkozunk. Bemutatásukat és olyan elemzésüket, amely jelentôsen módosíthatja a „racionális" *Qin*-rôl kialakult képet, lásd YATES 1995: 339–342, LOEWE 1988, illetve POO 1993.

Felmerül a kérdés: miért temettette el magával a hivatalnok mindezeket a szövegeket? S miért éppen ezeket? A kérdésre nem tudjuk a választ. A jogi szövegek töredékes volta arra enged következtetni, hogy *Xi* úr nem vitte magával a sírba az összes iratát, valószínûleg valami alapján kiválogatta ezeket – talán a kedvenc dokumentumai voltak.[256] A kínai túlvilágképre kitérni túl messzire vezetne, mindenesetre a sírban talált számos használati tárgy is jelzi, hogy a sír tulajdonosa evilági életének folytatására számított – így lehet, hogy a túlvilági törvénykezési munkájához volt szüksége az iratokra.[257]

A jósszövegeken kívüli iratok két kategóriába sorolhatók: egy részük rövid prózai mû (1–3.) – ezeket csak említés szintjén tárgyaljuk –, a másik részük pedig igazgatási vagy büntetôjogi szöveg (4–9.). Ez utóbbi két fajta dokumentum közé nem húzható éles határ, egyes cikkelyek egyszerre tartalmaznak adminisztratív és büntetôjogi rendelkezéseket. Az alábbiakban igyekszünk röviden bemutatni a fent felsorolt szövegeket.

III.2.1. *A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél*

Teng kormányzó körlevele alárendelt hivatalnokainak, amelyben a törvények betartatására inti ôket, a régi szent királyok példájára hivatkozva. A szöveg igen sok legista klisét tartalmaz (például „A szent királyok *[sheng wang]* megalkották a törvényeket és mértékeket *[fa du]*, hogy helyessé tegyék a nép szívét, megszüntessék gonosz hajlamaikat és eltávolítsák rossz szokásaikat”; „A jó hivatalnok *[liang li]* világossá teszi a törvényeket, így semmi nincs, amit ne tudna elérni” stb.).[258]

---

[255] Beijing, Wenwu Chubanshe 1981.

[256] HULSEWÉ (1981b: 9) szerint a bambuszcsíkok kedves használati tárgyai voltak *Xi*-nek, ezért temettette el ôket magával. A sírba temetett szövegek kérdéséről lásd még HULSEWÉ 1965; ez utóbbi tanulmány azonban némileg meghaladott, mivel megírásáig mindössze *négy* olyan sírt tártak fel, amelyben szövegeket találtak, s a szerzô ezekbôl próbál következtetéseket levonni.

[257] A jogszabályok, jogmagyarázatok sírba helyezése kapcsolódhat egy másik, hasonló gyakorlathoz, a szerzôdések eltemetéséhez. Ez utóbbi olyan célokat szolgált, mint a sír tulajdonjogának igazolása, illetve bizonyíték biztosítása a rendezetlen földi perek újratárgyalásánál – mindkettô a túlvilági bíróság elôtt (bôvebben lásd HANSEN 1995). Talán ilyen túlvilági bíróság alkalmazottjaként remélte folytatni munkáját a *shuihudi* sír tulajdonosa? A korabeli kínai túlvilágképrôl bôvebben lásd POO 1998: 157–177.

[258] A levél egy részletének fordítását lásd HULSEWÉ 1978: 182–183; másik részletét és elemzését lásd YATES 1995: 334. Részletes, bár kissé átpolitizált elemzését lásd JILIN DAXUE… 1976.

III.2.2. *Nagy események jegyzéke*

A dokumentum évszámok felsorolása, a hozzájuk kapcsolódó események rendkívül tömör, egy-két írásjegyes megemlítésével. Az évek egy részénél nincs esemény megadva.[259]

III.2.3. *A hivatalnok helyes viselkedésérôl*

Rövid, didaktikus esszé, pontosabban mondásgyûjtemény a jó, illetve a rossz hivatalnokról, a jó hivatalnok erényeirôl.[260] Az írásban már-már konfucianizmusba hajló hangvétele a legmeglepôbb, amelynek vizsgálata külön tanulmányt érdemelne, hiszen az utókor *Qin*-t a legizmus mintaállamának, a konfucianizmus üldözôjének írta le.

III.2.4. *Két Wei-beli rendelet*

A két cikkely a kínai szövegkiadásokban az elôzô szöveg egyik függeléke.[261] Számunkra kissé meglepô az a tény, hogy a *Qin*-beli szöveg a nagy riválist, *Wei* állam rendelkezéseit idézi. Ez megerôsítheti azt a nézetet, hogy *Qin* – „a kínai világ perifériáján fekvô", „barbár" állam – törvényeit idegen államok jogszabályainak recepciójával szerezte. A bizonyíték erre azonban kevés: egyrészt a többi *shuihudi* cikkelyben semmiféle jele nincs annak, hogy tartalmuk máshonnan származna, másrészt pedig *Qin*-nel kapcsolatban nem szabad elfelejteni, hogy ez az ország a fejlett kultúrájú Nyugati *Zhou* valamikori területét foglalta el, amelyet ugyan a Kr. e. 8. században elfoglaltak a „barbárok", ám lakosságát nem feltétlenül pusztították ki.[262] A *Qin*-beli törvények tehát lehetnek szerves fejlôdés eredményei, s *Qin* nem feltétlenül szorult jogi recepcióra.

A cikkelyek Kr. e. 252-re vannak datálva. Egyikük, amelyik a „Törvény a háztartásokról" *(Wei hulü)* része, a fôminiszterhez *(xiangbang)* szól, s a háztartás (adózási és közmunkaegység) alapításának jogát vonja meg egyes megbízhatatlan elemektôl („utazók", adósrabszolgák, feleségük családjával élô férfiak stb.). A másik, amelyik a „Törvény a gyors seregekrôl" *(Wei*

---

[259] Elemzését lásd HUANG 1977.

[260] Az esszé rövid bemutatását lásd HULSEWÉ 1978: 183; elemzését lásd YATES 1995: 334–335.

[261] Míg a *WW* a *Wei li zhi dao*-val együtt közli a két cikkelyt, HULSEWÉ külön szövegcsoportként tárgyalja ôket (Group F, *RCL:* 208–210).

[262] Hogy mit jelentett a „barbár", mennyiben volt etnikai, mennyiben kulturális fogalom, arról lásd MASPERO 1978: 25–30; ECSEDY 1976: 46–48, 58–65; uô 1979; *RCL:* 12.

ben ming lü) egyik cikkelye, a sereg parancsnokát inti arra, hogy a fent említett kétes elemek iránt, ha besorozták ôket a hadseregbe, ne mutasson kíméletet.

III.2.5. *Mondások*

A szöveg, amely mindössze 4-5 mondatból áll, szintén *A hivatalnok helyes viselkedéséről* szóló esszé függeléke. Olyan bölcsességek találhatók benne, mint például: „Ha a hamis szót egyszer kimondták, már négy ló sem tudja visszavonni"; „Ha mindenki a kedve szerint eszik, nem marad mit megosztania másokkal."

III.2.6. *Tizennyolcféle Qin törvény*

Ez az egyik legterjedelmesebb és legfontosabb csoport a *shuihudi* leletek között. Különféle törvényekbôl *(lü)* vett cikkelyeket tartalmaz – összesen 110-et –, amelyek általában adminisztratív jellegûek. Egész törvény nem maradt fenn, de az idézetekbôl, hivatkozásokból következtethetünk arra, hogy léteztek terjedelmes törvények az élet szinte minden területére vonatkozóan. A fennmaradt rendelkezések részletessége megdöbbentô, aprólékosan szabályoznak minden olyan ügyet, amelyben a sír tulajdonosa hivatalnokként érintett lehetett. A szöveg összesen 18 törvénybôl tartalmaz részleteket, e törvények a következôk (a sorszámozás önkényes, csupán a jobb áttekinthetôség érdekében használjuk; szögletes zárójelben az idézett cikkelyek számát adjuk meg):

(1) *Tian lü* – Törvény a földmûvelésről [6]
(2) *Jiu yuan* – Istállók és legelôk [3]
(3) *Cang* – Magtárak [26]
(4) *Jin bu* – Fém és vászon (vagyis: értékmérôk) [15]
(5) *Guan shi* – Határszorosok és piacok [1]
(6) *Gong* – Iparosok [6]
(7) *Gong ren cheng* – Szabványok az iparosoknak [6]
(8) *Jun gong* – A munkaértékek egyenlôségéről [2]
(9) *Yao* – Közmunkák [1]
(10) *Sikong* – A munkák felügyelôi [14]
(11) *Jun jue* – Katonai rangok [2]
(12) *Zhi li* – Hivatalnokok kinevezése [3]
(13) *Jiao* – Ellenôrzés [8]
(14) *Zhuan shi* – Az igazolvánnyal rendelkezôk fejadagja [3]
(15) *Xing shu* – Levelek továbbítása [2]

(16) *Nei shi, za* – A gazdálkodási miniszterrôl; vegyes (szabályok) [11]
(17) *Wei, za* – A parancsnokról; vegyes (szabályok) [2]
(18) *Shu bang* – Alávetett országok [1]

A tizennyolc idézett törvény mellett hivatkozás történik még négyre:

(19) *Ji lü* – Törvény a felszerelésekrôl (hivatkozás A 88-ban)
(20) *Jiu lü* – Törvény az istállókról (hivatkozás A 100-ban)
(21) *Fan ling lü* – Törvény a rendeletek megszegéséről (hivatkozás A 16-ban)
(22) *Ping zuiren lü* – Törvény a közönséges bûnösökrôl (hivatkozás A 87-ben)

A 8. pontban tárgyalt C csoport további tíz törvénybôl idéz. Ez azt jelenti, hogy összesen 32 különféle *Qin*-beli törvény létezésérôl tudunk – a valós szám ennél minden bizonnyal jóval több. De még a 32 különféle törvény is rengeteg, s ha csupán ennyibôl állt volna *Qin* állam *corpus iuris*-a, akkor is egyértelmû lenne: a korabeli világ egyik legösszetettebb jogrendszerével állunk szemben.[263]

---

[263] Az, hogy az egyes tárgyakra vonatkozó szabályokat összeállították egy törvénnyé, illetve a különbözô törvényeket egy átfogó törvénygyûjteménynyé, nincs bizonyítva. Mint tudjuk, *egész* törvény nem maradt fenn sem *Shuihudi*-ban, sem más sírokban, sem a hagyományozott irodalomban. Csupán egyes, speciális rendelkezéseket találunk a bambuszcsíkokon, amelyek végén szerepel egy témamegjelölés (például: *tian*, „földmûvelés") és a *lü*, „törvény" szó (ez utóbbi gyakran el is marad) – mindezt általában forrásmegjelölésként értelmezik. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy az ugyanarra az életterületre vonatkozó rendelkezéseket összegyûjtötték-e egy törvénnyé, tehát létezett-e fizikailag például egy dokumentum, amely a *Tian lü*, „Törvény a földmûvelésrôl" címet viselte, s tartalmazta a tárggyal kapcsolatos összes szabályt. Az általunk ismert nyugati szakirodalom (pl. *RCL;* HULSEWÉ 1978, 1997 *passim*) az egységessé szerkesztett törvények létét evidenciaként kezeli, ezért a kérdést nem is tárgyalja. Mi azonban nem vagyunk ennyire biztosak e törvények létében. A klasszikus kínai nyelv sajátosságai miatt ugyanis nem tudhatjuk, hogy például a bambuszcsíkok végén a *Tian lü* forrásmegjelölés jelentése: „Törvény a földmûvelésrôl" – ez esetben valóban egy egész törvénybôl vett idézettel állunk szemben –, vagy pedig egyszerûen „(egy) rendelkezés a földmûveléssel kapcsolatban" – ez utóbbi esetben viszont nem tudjuk, hogy az ugyanezt a címet viselô különbözô szabályokat – amelyeket esetleg különbözô idôpontokban adtak ki – összeállították-e egy kódexszé. Mindazonáltal, kételyeink ellenére, az elsô feltételezést valamivel valószínûbbnek tartjuk, s a továbbiakban a törvénykönyvekrôl mint létezô dokumentumokról beszélünk. Ezt alátámasztja a *Shangjun shu* következô passzusa: „Az összes [törvényt és rendeletet] állítsák össze egy gyûjteménnyé

Az idézett törvénycikkek hossza változó: van, amelyik 1-2 tucat, de olyan is, amelyik több mint 300 írásjegybôl áll (például A 68). Maguknak a törvényeknek a terjedelmérôl nem tudunk biztosat, de figyelembe véve az idézett cikkelyek rendkívül aprólékos és kazuisztikus jellegét, joggal feltételezhetjük, hogy igen terjedelmes dokumentumok lehettek (ha valaha is összeállították ôket egy szöveggé).

A *Tizennyolcféle Qin törvény*ben, mint az idézett törvények címébôl látható, a legkülönfélébb tárgyakra vonatkozó rendelkezéseket találhatunk. A legtöbb részlet a *Magtárakról* szóló törvényekbôl származik – ennek minden bizonnyal *Xi* úr munkaköre az oka, bár utalhat arra is, hogy a Kr. e. 3. század Kínájában még mindig fontos volt az állam valamiféle redisztribúciós szerepe.[264] A magtárakkal kapcsolatos rendelkezések részletesen szabályozzák a közmagtárat felügyelô hivatalnok kötelességeit: a magtárak ellenôrzését, az állami ellátásban részesülô személyek (fôleg kényszermunkások) pontos fejadagját, a gabonatárolás technikai részleteit, a *mu*-nként vetendô mag mennyiségét stb.

Sok szabály maradt fenn a *Fém és vászon* cím alatt – ez lényegében a forgalomban lévô értékmérôket, fizetôeszközöket jelölte. Az idetartozó rendelkezések köre igen tág, szabályozzák többek között a hivatalok könyvelési teendôit, az egyes hivatalnokoknak járó szolgák számát, az állam felé fennálló tartozások ledolgozását, a különféle bírságokat stb.

A harmadik legterjedelmesebb szabálycsoport a *Munkák felügyelôi*vel foglalkozik. Ezen tisztség viselôinek a feladata fôként a kényszermunkások irányítása volt. A fennmaradt cikkelyek a különféle elítéltek munkájáról, az általuk viselt ruháról és bilincsrôl, a bírságok ledolgozásáról rendelkeznek, de emellett megszabják többek között az állami kocsik kerekének zsírozásakor felhasználható kenôanyag pontos mennyiségét, az állami eszközök kölcsönvételekor szokásos eljárást, az íráshoz szükséges fatáblák készítésével kapcsolatos teendôket stb.

(fu), s ebbôl egy példányt tartsanak az Ég Fia palotájában. A törvények és rendeletek *(fa ling)* számára létesítsenek egy Tiltott Levéltárat *(jin shi)*, amely kulccsal és lakattal zárható, hogy így ne mehessen be [senki], és pecsételjék le. Ebben tároljanak egy példányt a törvényekbôl és rendeletekbôl." (*Shangjun shu*: 42 [26. fej., *Ding fen*]; DUYVENDAK 1963: 329.) A *Shangjun shu* azonban nem történeti forrás, hanem „filozófiai" szöveg, tehát nem biztos, hogy tanácsait követték. Mindenesetre mindez nem érinti a *Qin*-beli jog *tartalmát:* az, hogy a különbözô szabályokat összeállították-e egy könyvvé, csupán formai kérdés.

[264] Az állami magtárak, az újraelosztás – legalábbis a korai idôkben jellemzô – fontos szerepét jelzi az is, hogy a késôbb „fôváros" jelentésû *jing* írásjegy eredetileg „magtárat" is jelentett. Lásd ECSEDY 1976: 73–74; uô 1987: 66–67; *GSR* No. 755 a–c.

A *Tizennyolcféle Qin törvény* többi rendelkezése is azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek *Xi* urat, az alacsony rangú hivatalnokot érinthették. Mivel e csoport igen terjedelmes, s könyvünk fô témája nem a közigazgatás, hanem a büntetôjog, e szabályokat részletesen nem tárgyaljuk.

III.2.7. *Törvények az ellenôrzésrôl*

Ez a csoport 29 cikkelybôl áll, amelybôl 8 cikkely az elôzô csoportban is megtalálható. Az itt szereplô rendelkezések az állami javak kezelésével megbízott hivatalnokokat érintik, különösen a magtárak felelôseit. Megszabják, hogy mennyiben térhetnek el a szabványtól a hivatalban használt súly- és ûrmértékegységek, mekkora büntetés jár az állami tulajdonban keletkezett hiányért, hogyan kell tárolni a különféle alapanyagokat és eszközöket, milyen mértékben felelnek egymás hibáiért a hivatalnokok stb. A cikkelyek többnyire szankciót is tartalmaznak (általában bírságot), tehát a csoport tekinthetô olyan büntetôjogi szabályok kompilációjának, amelyek hivatalnokokra vonatkoznak.

III.2.8. *Vegyes részletek a Qin törvényekbôl*

A szabálycsoportban 26 cikkely található, amelyek a legkülönfélébb tárgyakkal foglalkoznak. A cikkelyek között van, amelyik megjelöli az idézett törvény címét, és van, amelyik nem. A név szerint említett törvények a következôk (a sorszámozás folytatólagos a II.2.6. ponthoz képest):

(23) *Shu lü* – Törvény a helyôrségi szolgálatról
(24) *Chu li lü* – Törvény a hivatalnoki kinevezésekrôl
(25) *You shi lü* – Törvény a vándorló harcosokról
(26) *Chu dizi lü* – Törvény a kísérôk kinevezésérôl
(27) *Zhong lao lü* – Törvény a „nehéz körülményekrôl”
(28) *Zang lü* – Törvény a raktározásról
(29) *Gong che sima lie lü* – Az állami kocsik irányítójának törvénye a vadászatról
(30) *Fu lü* – Törvény a lajstromba vételrôl
(31) *Tun biao lü* – Törvény a csapatokról és a jelzôzászlókról
(32) *Bu dao lü* – Törvény a tolvajok elfogásáról

Mint e felsorolásból is látszik, a cikkelyek között nincs tartalmi összefüggés.

III.2.9. *Kérdések és válaszok Qin törvényeirôl*

A könyv fô célja ezen, illetve a következô szövegcsoport lefordítása és értelmezése, mert ez adja a legjobb képet a *Qin*-beli – s fô vonalaiban az ókori kínai – büntetôjogról.

A *Qin lü da wen*, ha a jóslással kapcsolatos szövegeket nem számítjuk, a *shuihudi* leletek legterjedelmesebb szövegcsoportja: 207 bambuszcsíkot foglal el, s összesen 190 cikkelybôl áll. Tartalmában, formájában egyaránt eltér a többi szövegtôl: nem jogszabályok, rendelkezések, de nem is mintairatok gyûjteménye, hanem cikkelyeiben általában a büntetô törvényekkel kapcsolatos kérdések, s a rájuk adott válaszok találhatók.

Forma szerint a cikkelyek két nagy csoportba oszthatók. Az egyikben egy idézet található egy törvénybôl – ez lehet egy egész mondat vagy csupán egy-egy kiemelt kifejezés –, amelyet többnyire a „*He wei…?”*, „Mit jelent a…?” kérdés, majd az erre adott válasz követ. A másikban egy-egy jogeset, vagy annak egy-két eleme van leírva, ezután leggyakrabban a „*He lun?”,* „Hogyan ítéljenek az ügyben?” kérdés, majd a szankciót tartalmazó válasz következik. Ezek mellett sok olyan cikkely is van, amely egyszerûen leír egy esetet, s megadja az ahhoz tartozó büntetést.

A *Kérdések és válaszok…* tehát nem *Qin* állam büntetô törvénykönyve, hanem egyfajta kézikönyv, amely az ítélkezô hivatalnoknak nyújt segítséget. Magukból a törvényekbôl csupán néhány tucat mondatnyi idézet található benne, amelyekbôl lehetetlen rekonstruálni a *Qin*-beli büntetôjog egészét – már csak azért is, mert a kérdések éppen a bonyolultabb, nehezebben megítélhetô esetekre vonatkoznak, tehát az egyszerûbb, gyakoribb bûncselekményekrôl keveset tudhatunk meg. Emellett, mint már említettem, az iratok tulajdonosa alacsony rangú hivatalnok volt, aki valószínûleg nem hozhatott halálos ítéletet, így a cikkelyekben súlyosabb bûncselekményrôl kevés szó esik (noha a *Qin*-beli törvényeknek ezek igen jelentôs részét tehették ki).

A *Kérdések és válaszok…* mibenlétének meghatározásához közelebb vihet a *Shang Yang* nevéhez kötött *Shangjun shu* egyik passzusa, amelyben ez áll:

> Ha egy hivatalnoknak vagy közembernek a törvények és rendeletek *(fa ling)* jelentésével kapcsolatban kérdése van, amelyet feltesz az ítélkezést felügyelô tisztviselônek *(zhu fa ling zhi li)*, a tisztviselônek minden esetben világos választ kell adnia azon törvények alapján, amelyekrôl eredetileg a kérdést feltették. Minden ilyen esetben készítenie kell egy egy láb hat hüvelyk hosszúságú igazoló táblát *(fu)*, amelyre világosan felírják az évet, hónapot, napot és órát, valamint a törvénycikkeket, amelyekrôl a kérdéseket feltették, a hivatalnokok és a nép tájékoztatására. Ha az ítélkezést felügyelô tisztviselô nem ad választ a kérdésre, akkor meg kell büntetni a törvény szerint, méghozzá a szerint a törvény szerint, amelyrôl a hivatalnok vagy a közember feltette a

> kérdést. Az ítélkezést felügyelô tisztviselô az irat *(quan)* bal felét adja a törvénnyel kapcsolatban kérdést feltevô hivatalnoknak [vagy közembernek], maga pedig tartsa meg az irat jobb felét és a fakapcsokat, s tartsa ôket egy helyiségben lepecsételve az ítélkezések igazgatójának *(fa ling zhi zhang)* pecsétjével. Késôbb, [a hivatalnok] halála után ezen iratok alapján folytassák a törvénykezést.[265]

Ha a *Kérdések és válaszok…* ilyen jellegû dokumentum, akkor vagy *Xi* úr kérdéseit tartalmazza felettesei válaszaival, vagy a *Xi* illetékességi területén élô közemberek vagy alacsonyabb rangú hivatalnokok kérdéseit *Xi* vagy valamelyik munkatársa válaszaival. Igaz, a *Shangjun shu* formai leírása nem illik a *Qin lü da wen*-re (a szöveg semmiképp nem nevezhetô *fu*-nak, igazoló táblának, s dátum sincs rajta), de ez lehet az idôközben bekövetkezô változások eredménye is. Mégsem állíthatjuk biztosra, hogy a *Kérdések és válaszok…* a könyv által leírt *fu* késôbbi változata lenne, hiszen a tartalmi hasonlóság nem elég bizonyíték erre – ráadásul nem biztos, hogy a *Shangjun shu*-ban leírt intézmények a valóságban is léteztek.

Nem tudjuk tehát, hogy a kérdéseket ki tette fel, s ki válaszolt rájuk – éppen ezért az sem dönthetô el, hogy kötelezô volt-e a hivatalnokbírónak a válaszok szerint ítélkezni. Elképzelhetô, hogy az iratot a központi szervek küldték szét az alacsonyabb rangú tisztviselôknek, s követése kötelezô volt (bár e feltételezést megkérdôjelezi az a tény, hogy néhány cikkelyben a szankció megadása után a *huo yue*, „mások szerint” kifejezés és egy másfajta szankció következik.) Az is lehet, hogy *Xi* úr saját magának jegyezte fel a kétes esetekre és tisztázatlan jelentésû kifejezésekre vonatkozó döntéseket. Mindenesetre, bárkitôl származik is, a *Kérdések és válaszok…* mindenképpen a császárkor elôtti Kína büntetôjogának rendkívül fontos forrása.

III.2.10. *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz*

A *Minták…* a *shuihudi* leletek egyik legérdekesebb szövegcsoportja.[266] A 6–8. ponttól eltérôen a szövegek – bár jogi jellegûek – nem jogforrások, hanem tanácsok és mintadokumentumok: a nyomozást, ítélkezést végzô hivatalnokok számára adnak eligazítást a peres eljárásról, a nyomozásról, illetve az általuk benyújtandó jelentések formai és tartalmi követelményeirôl. A szövegek részben utasítások – például arról, hogy mikor szabad kínvallatást alkalmazni, mikor kell

---

[265] *Shangjun shu:* 42 (26. fej., *Ding fen*); DUYVENDAK 1963: 328–329, illetve MCLEOD–YATES 1981: 126.

[266] Angolra fordításukra vállalkozik az *RCL* (183–207) mellett MCLEOD–YATES (1981) is. Az orvosi vonatkozású cikkelyekrôl lásd BODDE 1982.

jegyzôkönyvet vezetni –, részben pedig mintául szolgáló jelentések. A hivatalnokoknak minden nyomozásról és ítéletrôl írásbeli jelentést kellett tenniük feljebbvalóiknak, s a mintajelentések – amelyek fiktív vagy megtörtént esetek leírásai – ebben nyújtanak segítséget. Azt azonban, hogy e mintákat ki állította össze, nem tudjuk.

A szövegcsoportban 25 cikkely található, mindegyik címmel ellátva. Találhatunk köztük jelentést lótolvaj elfogásáról, engedetlen rabszolga megbüntetésérôl, bélpoklos tüneteinek leírásáról, ismeretlen ember holttestének vizsgálatáról, civakodó nôkrôl stb. A szöveget az teszi igazán különlegessé, hogy egyike azon rendkívül kevés forrásnak, amelyek az ókori kínai közemberek hétköznapjairól tudósítanak. Mint látni fogjuk, a szövegek rendkívül életszerûek – éppen ezért igen valószínûnek tartjuk, hogy a valóságban is megtörtént eseteket írnak le.

III.3. A *shuihudi* szövegek közzététele és kutatása

A további tanulmányok megkönnyítése érdekében röviden összefoglalom, hogy tudomásom szerint a tárgyalt szövegek hol jelentek meg, s milyen nyugati fordítások, illetve tanulmányok készültek róluk.[267]

III.3.1. A szövegek közlése

Az eredeti szövegek a következô kiadásokban jelentek meg:

– A már említett *Wenwu*-beli közlés a folyóirat 1976/6., 7., 8. számában.[268] A szöveg egyszerûsített írásjegyekkel jelent meg, jegyzetek, értelmezés, a cikkelyek sorszámozása nélkül.

– *Shuihudi Qin mu zhujian* (A *shuihudi Qin* sírban talált bambuszcsíkok), Beijing, Wenwu Chubanshe, 1977. Ebben a kiadásban – a jóslással kapcsolatos szövegek kivételével – a *shuihudi* bambuszcsíkok eredeti méretû fényképei és a szövegek modern átírása találhatók meg (egyszerûsített írásjegyekkel), rövid jegyzetekkel.

---

[267] A kínai és japán elemzésekkel, amelyek több tucat kötetet is megtöltenének, itt nem foglalkozunk, egyrészt terjedelmi okokból, másrészt a nehéz hozzáférhetôség miatt. Az általunk említett nyugati tanulmányok hivatkozásai bôséges tájékoztatást adnak a téma további irodalmáról.

[268] YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1976a–c. A továbbiakban utaláskor a „*WW* [lapszám].[oldalszám] [oszlop]" jelölést alkalmazom, vagyis például a „*WW* 8.27 bal" jelentése: a *Wenwu* 1976/8. számának 27. oldala, bal oldali oszlop).

– *Shuihudi Qin mu zhujian* (A *shuihudi Qin* sírban talált bambuszcsíkok), Beijing, Wenwu Chubanshe, 1978.[269] A könyv tartalmazza – a jóslással kapcsolatos szövegek kivételével – a *shuihudi* iratok modern átírását (egyszerûsített írásjegyekkel) és fordítását mai kínai nyelvre, terjedelmesebb jegyzetekkel. A kiadványt jól használható tárgymutató egészíti ki, azonban rendkívül zavaró az, hogy a szerkesztôk nem jelölik sem a cikkelyek, sem a bambuszcsíkok számát, így a visszakeresés és a más kiadásokkal történô összevetés igen körülményes.

– *Yunmeng Shuihudi Qin mu* (A *Yunmeng*-i *Shuihudi*-nál feltárt *Qin* sírok), Beijing, Wenwu Chubanshe, 1981. A kiadvány hivatalos régészeti jelentés a *shuihudi* ásatásokról, amely tartalmazza az összes szöveg – a jósszövegeket is beleértve – fényképét, valamint átírását régi írásjegyekkel, jegyzetek és fordítás nélkül.

III.3.2. Nyugati fordítások

– A. F. P. HULSEWÉ, *Remnants of Ch'in Law*, 1985.[270] Ez a *shuihudi* lelet jogi és közigazgatási vonatkozású szövegeinek egyetlen teljes fordítása. Készítôje az ókori kínai jog legnevesebb nyugati szakértôje, akinek a *Han*-kori joggal foglalkozó, 1955-ben megjelent munkája (*Remnants of Han Law*[271]) máig a téma alapmûvének számít. Az *RCL* aprólékos filológiai munka eredménye; hatalmas jegyzetapparátus és tekintélyes bibliográfia segíti az olvasót a szövegek minél pontosabb megértésében. A könyv hátránya, ahogy azt MEYER (1987) is megjegyzi, a nehéz kezelhetôség: a cikkelyek olyan sorrendben követik egymást, ahogyan a legelsô kínai kiadásban, nincsenek tematikusan összegyûjtve, feldolgozva, s a tárgymutató is hagy némi kívánnivalót maga után. Maga a fordítás viszont rendkívül pontos és alapos, még nem találkoztunk olyan tanulmánnyal, amely HULSEWÉ interpretációjának bármely lényeges elemét megkérdôjelezte volna.[272]

– MCLEOD–YATES 1981. „Forms of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Feng-chen shih." *HJAS* Vol. 41:1, 111–163. A *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* teljes angol fordítása, terjedelmes be-

---

[269] A továbbiakban: *SHD*.

[270] A továbbiakban: *RCL*.

[271] A továbbiakban: *RHL*.

[272] KROLL recenziójában (1987) kijavít ugyan néhány félrefordítást, de a mûvet szintén nagyra értékeli. YATES 1987a az A szövegcsoport elsô ötven cikkelyének HULSEWÉ-féle fordítását helyesbíti, sok cikkelyt újrafordít, de igazán lényeges korrekciót – véleményünk szerint – nem végez.

vezetéssel és jegyzetapparátussal; HULSEWÉ ezt a munkát az *RCL*-ben több ponton felülbírálja.

– LÉON VANDERMEERSCH 1981: „Le développement de la procédure écrite dans l'administration chinoise à l'époque ancienne." In D. EIKEMEIER and H. FRANKE (eds.) *State and law in East Asia; Festschrift Karl Bünger*. Wiesbaden, Harrassowitz, 1–24: a tanulmányban számos közigazgatási cikkely francia fordítása megtalálható.

– YATES, ROBIN D. S. 1987a. „Some Notes on Ch'in Law. A Review Article of *Remnants of Ch'in Law*, by A. F. P. Hulsewé." *Early China*, Vol. 11–12 (1985–87), 243–275. A tanulmány az „A" szövegcsoport *(Tizennyolcféle Qin törvény)* elsô ötven cikkelyének az *RCL*-ben található fordítását helyesbíti, sok cikkelyt újrafordít.

III.3.3. Tanulmányok

Megjelenésük óta a *shuihudi* szövegekkel jó néhány munka foglalkozott, az alábbiakban csak a legfontosabbakat említjük meg, amelyek a további kutatások kiindulópontjául szolgálhatnak.

A témában a legnagyobb jelentôségû A. F. P. HULSEWÉ munkássága, akinek fô publikációi a *shuihudi* leletekkel kapcsolatban a következôk:

– 1978. „The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975." *TP*, Vol. 64, 4–5. 175–217, 338. A *shuihudi* leletek feltárásának és tartalmának rövid leírása, illetve néhány fontosabb kifejezés (*neishi* „gazdálkodási miniszter"; *sifu* „felügyelô"; *zi* „bírság"; *lichenqie* „közrabszolga" stb.) értelmezése.

– 1981a. „Supplementary Note on *Li Ch'en Ch'ieh*." *TP*, Vol. 67, 361. Az elôzô tanulmány rövid kiegészítése a *lichenqie* jelentésével kapcsolatban.

– 1981b. „The Legalists and the Laws of Ch'in." In W. L. IDEMA (ed.) *Leyden Studies in Sinology*. Leiden, Brill, 1–22. Rövid összefoglalás arról, amit 1975 elôtt a *Zhou*-kori kínai jogról és a legistákról tudtunk, kiegészítve a *shuihudi* jogi és közigazgatási szövegek néhány érdekesebb aspektusának elemzésével.

– 1981c. „Weights and Measures in Ch'in law", In D. EIKEMEIER and H. FRANKE (eds.) *State and Law in East Asia; Festschrift Karl Bünger*. Wiesbaden, Harrassowitz, 24–39. Tanulmány a *Qin*-beli súly- és mértékegységekrôl.

– 1985. „The Influence of the 'Legalist' Government of Qin on the Economy as Reflected in the Texts Discovered in Yunmeng County", In S. R. SCHRAM (ed.), *The Scope of State Power in China*. Hongkong, Hongkong Chinese University Press, 211–235. Tanulmány a *shuihudi* leletek gazdasági vonatkozásairól.

– 1986. „Ch'in and Han Law." In D. TWITCHETT–M. LOEWE (eds.) *The Cambridge History of China.* Vol. I. *The Ch'in and Han Empires, 221 B. C. – A. D. 220*. Chapter 9. Cambridge, Cambridge University Press, 520–544. A *Qin*- és *Han*-kori jogintézmények rövid vázlata.

– 1988. „The Wide Scope of Tao, 'Theft', in Ch'in-Han Law." *Early China* 13, 166–200. Tanulmány a *dao* „lop, rabol, betör stb." szó tág jelentéskörérôl a *Qin*- és *Han*-kori forrásokban.

– 1997. „Qin and Han Legal Manuscripts." In E. L. SHAUGHNESSY (ed.) *New Sources of Early Chinese History. An Introduction to the Reading of Inscriptions and Manuscripts*. Berkeley, The Society for the Study of Early China and The Institute of East Asian Studies, University of California, 193–221. Ismertetés az utóbbi évtizedekben talált ókori kínai jogi szövegekrôl, többek között a *shuihudi* iratokról.

HULSEWÉ munkái mellett az alábbi tanulmányokat ajánlhatjuk a további tájékozódáshoz:

– LOEWE, M. 1977. „Manuscripts Found Recently in China. A Preliminary Survey." *TP*, Vol. 63, Livr. 2–3, 99–136. Számos nemrég elôkerült szöveggel együtt a *shuihudi* leletek rövid leírását is nyújtja.

– HARPER, D. 1977. „The Twelve Qin Tombs at Shuihudi, Hubei: New Texts and Archeological Data." *Early China*, Vol. 3, 100–104. A *shuihudi* leletek rövid leírása.

– MCLEOD–YATES 1981. „Forms of Ch´in Law. An Annotated Translation of the Feng-chen shih." *HJAS* Vol. 41:1, 111–163. A *Minták…* fordítása mellett rövid tanulmányt közölnek a *shuihudi* szövegekrôl és a velük kapcsolatban felmerülô problémákról (datálás, fordítási nehézségek stb.).

– BODDE, D. 1982. „Forensic Medicine in Pre-Imperial China." *JAOS*, Vol. 102, 1–15. A *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz…* orvosi jellegû szövegeit elemzi.

– YATES, R. D. S. 1987b. „Social Status in the Ch´in: Evidence from the Yun-meng Legal Documents. Part One: Commoners." *HJAS*, Vol. 47, no. 1, 197–238. A *Qin*-beli társadalmi viszonyokat elemzi, különös tekintettel a közemberekre *(shiwu)*.

– LOEWE, M. 1988. „The Almanacs *(jih-shu)* from Shui-hu-ti: A Preliminary Survey." *Asia Major*, 3rd series, Vol. I. part 2, 1–27. A tanulmány a *Shuihudi*-nál talált jóslószövegeket elemzi.

– KROLL, J. L. 1990. „Notes on Ch´in and Han Law." In IDEMA–ZÜRCHER 1990, 63–78. A „nemesi rangok" *(jue)* jelentôségét és alkalmazását elemzi a *Qin*- és *Han*-kori jogban.

– POO, MU-CHOU. 1993. „Popular Religion in Pre-Imperial China: Observations on the Almanacs of Shui-hu-ti." *TP*, Vol. 79, 225–48.

– YATES, R. D. S. 1995. „State Control of Bureaucrats under the Qin: Techniques and Procedures." *Early China*, Vol. 20, 331–365.

A *Qin*-beli hivatalnokok kinevezését, ellenôrzését, menesztését stb. elemzi a *shuihudi* szövegek alapján.

IV.

Elôzetes megjegyzések a *Qin lü da wen* és a *Feng zhen shi* fordításához

Munkánk fô célja a *Qin lü da wen* és a *Feng zhen shi* elfogadható pontosságú magyar fordításának közzététele; a részletes elemzésre e könyv keretei között nem vállalkozhatunk. A szövegek feldolgozása jogi, jog- és társadalomtörténeti, összehasonlító jogtörténeti, (jog)filozófiai, jogi logikai stb. szempontból mind külön tanulmányt érdemelne – reméljük, hogy fordításunk kiindulópontjául szolgálhat az ilyen kutatásoknak. A következôkben a *Qin*-beli jogrendszernek csupán néhány olyan elemét emeljük ki, amelyeknek elôzetes ismerete nélkülözhetetlen a szövegek megértéséhez.

IV.1. A büntetések

A hagyomány szerint az ókori Kínában a bûnösöket az ún. *Öt büntetés (wu xing)* valamelyike sújthatta:

– halálbüntetés;
– kiherélés (nôknél az „elzárás a palotában” nevû büntetés[273]);
– láblevágás;
– orrlevágás;
– az arc megbélyegzése fekete tetoválással.[274]

---

[273] Az „elzárás a palotában” mibenlétérôl nincs pontos adatunk. Általában fogságként vagy kényszermunkaként szokták értelmezni, de az is elképzelhetô, hogy valamiféle csonkító büntetésrôl van szó itt is; a *gong,* „palota” írásjegy ugyanis többek között nôi hüvelyt is jelent. Így szerepel például a *Dong Xuan mester (Dong Xuan zi)* címû Hat dinasztia korabeli (Kr. u. 4–6. század), szexualitással foglalkozó tankönyvben is. (In *A szeretkezés kínai tankönyveibôl:* 112–115; köszönet P. SZABÓ SÁNDORnak, amiért a *gong* ilyen jelentésére felhívta a figyelmemet. A kérdésrôl bôvebben lásd *RHL:* 127, 144–145/87–89. jegyzet.)

[274] Lásd például a *Shujing* már idézett *Lü xing* címû fejezetét (II.2.2.), valamint BIOT 1851: 354–355, illetve MASPERO 1978: 77. Megjegyzendô, hogy más értelmezésben (például SHAPIRO 1990: 32) az *Öt büntetés* a gyakorlatban *egy* büntetés volt, amely a legsúlyosabb bûnöket elkövetôket sújtotta: a vétkesnek

A *Kérdések és válaszok…,* valamint az, amit a *Han*-kori jogról tudunk, ennek némileg ellentmond. Az *Öt büntetés*rôl a *shuihudi* leletekben nem esik szó, s a szövegek ötnél jóval több büntetést említenek. (Megjegyzendô, hogy a *Kérdések és válaszok…*-ban szereplô büntetések – legalábbis nevükben – megegyeznek a *Han*-kori büntetésekkel, amelyeket a *Shiji*-bôl, a *Hanshu*-ból és a *Hou Hanshu*-ból ismerünk.[275]) Valószínûleg az *Öt büntetés* fogalma inkább rituális-szimbolikus jellegû volt, s a gyakorlatban csak ritkán használták.

A szankciók megítélésekor figyelembe kell venni, hogy a büntetés mindig valamilyen érték megvonása: ezen érték minden korban és társadalomban – természetesen hangsúlybeli különbségekkel – az élet, a test, a vagyon, valamint a környezet megbecsülése (illetve újabban a szabadság) lehet.[276] Ezért egy büntetés megértéséhez ismerni kell az adott társadalmat, s az abban fontos szerepet játszó értékeket is. Nem meglepô például, hogy az ókori kínai jogból hiányzik a szabadságvesztés büntetése (a kényszermunkát nem számítjuk annak): a szabadság ugyanis nem lehetett jelentôs érték abban a társadalomban, amelynek tagjai pontosan elôírt kötelességeik szerint, szigorú rendbe szervezve élték életüket.

A *shuihudi* leletek alapján a *Qin*-beli büntetések a következôk voltak:

IV.1.1. Halálbüntetés

A halálbüntetésnek négy formája található meg a *Kérdések és válaszok…*-ban:

– *Qi shi*, „lefejezés a piacon” (szó szerint: „kivetni a piacra”): a *Han*-korban – és minden bizonnyal a *Qin*-korban is – ez volt a legáltalánosabb kivégzési mód.[277] (D 57, 151)

---

elôször levágták az orrát, majd levágták a végtagjait, ezután agyonverték, ezt követôen lefejezték és apró darabokra vágták, végül maradványait közszemlére tették a piacon (ilyen *wu xing*-et hajtottak végre például *Li Si*-n). A *wu xing* különféle használataiból úgy tûnik, hogy a fogalom különbözô korokban és helyeken különbözô büntetéscsoportokat jelölt.

[275] A fenti történeti mûvek jogra vonatkozó utalásainak feldolgozását lásd az *RHL*-ben. A továbbiakban a büntetések leírásában ennek a mûnek a büntetésekrôl szóló fejezetére (102–155), illetve az *RCL*-re (Appendix I, 14–18) hagyatkozunk. Az itt szereplô információk rövid összefoglalását lásd HULSEWÉ 1981b: 14–15.

[276] MEZEY 1996: 220.

[277] *RHL:* 110. Egy múlt századi nyilvános lefejezés fényképét és rövid leírását lásd GÁSPÁR 1892: 260–261. Azt sajnos nem tudjuk, hogy a képen látható kivégzés mennyiben különbözik a kétezer évvel korábbitól. Egy ugyanilyen jelenetrôl készített – valószínûleg késô császárkori – metszetet közöl SHAPIRO 1990: 114.

– *Zhan*, „kettévágni”: ez valószínûleg a *Han*-korban használatos *yao zhan*, „kettévágás derékban” rövidített formája, bár jelenthetett lefejezést is.[278] (D 41)

– *Sha shui zhong*, „vízbe ölés”: kizárólag a bélpoklos bûnös megbüntetésénél találkozunk vele. (D 101)

– *Sheng mai*, „élve eltemetés”: ezzel a büntetéssel is a bélpoklos bûnelkövetô eseténél találkozunk, de csak említés szintjén. (D 101)

A történeti munkák szerint ennél jóval több kivégzési mód létezett *Qin*-ben; a *Shiji*-ben és a *Hanshu*-ban a fentieken kívül a következôkkel találkozunk:[279]

– *Lu*, „lefejezés”;

– *Che lie*, „széttépés kocsikkal”;

– *Keng*, „élve eltemetés” (ez a szó hagyományos értelmezése, de elképzelhetô, hogy egyszerûen „kivégzést” jelentett);

– *Zhe*, „darabokra vágás” (más értelmezés szerint: a kivégzett bûnös holttestének közszemlére tétele);[280]

– *Chou xie*, „bordák kitépése”;

– *Huo peng*, „megfôzés üstben”;

– *Xiao shou*, „lefejezés és a fej felfüggesztése egy póznára”;

– *Wu xing*, „az öt büntetés” (*Qin*-beli jelentése: tetoválás, orr, majd láb levágása, halálra korbácsolás, a holttest kiállítása a piactéren);

– *Yi san zu*, „a nemzetség kiirtása harmadíziglen” – ez valószínûleg a bûnös mellett annak szüleit, fivéreit, valamint a feleségét és gyermekeit érintette. A büntetés minden bizonnyal a legsúlyosabb bûnökért járt.[281]

Hogy mindezekbôl melyiket alkalmazták a valóságban is, s melyiket kapcsolták *Qin* nevéhez merô rosszindulatból, nem tudjuk. Abból, hogy a *shuihudi* iratok csak néhány kivégzési módot említenek, nem lehet messzemenô következtetéseket levonni: mint már említettük, a *shuihudi* sír tulajdonosának valószínûleg nem volt joga halálos ítéletet kiszabni, ezért ilyen súlyú bûncselekmények csak elvétve találhatók a *Kérdések és válaszok…*-ban.[282]

IV.1.2. Csonkítás

A megcsonkító büntetéseket *(xing) Qin*-ben soha nem alkalmazták magukban, mindig kényszermunka-büntetéssel jártak együtt.

---

[278] *RHL:* 110–112.

[279] A listát *Deng Zhicheng* állította össze; idézi BODDE 1938: 168.

[280] *RHL:* 110.

[281] *RHL:* 112–122.

[282] További, *Han*-kori kivégzési módokról lásd *RHL:* 109–112.

A csonkítások „eredménye” a kényszermunka idejének letelte után is megmaradt, s így egyszerre szolgált megszégyenítésként, illetve kezdetleges bûnügyi nyilvántartásként. A *Qin*-beli büntetôjogban a következô csonkításokkal találkozunk:

– *Nai*, „a szakáll leborotválása”: a *falépítés*nél (lásd késôbb) enyhébb kényszermunkára ítéltek kísérô büntetése. Átvitt értelemben minden, maradandó csonkítással nem járó kényszermunka-büntetést jelenthetett.[283] A borotválás egyrészt a megszégyenítés miatt számított büntetésnek, hiszen a kínaiak ebben az idôben nem borotválkoztak, így egy borotvált férfi azonnal kitûnt környezetébôl. Másrészt viszont a büntetésnek szakrális jellege is lehetett: az ôstisztelethez hozzátartozott az, hogy a testet úgy adták vissza az ôsöknek a halál után, ahogy kapták, tehát csonkítatlanul, a haj és a szakáll érintetlenül hagyásával. A borotválással tehát az illetô az ôsei elôtt is kellemetlen helyzetbe került.

– *Kun*, „a haj és a szakáll leborotválása”: ez a büntetés nem szerepel a *shuihudi* szövegekben, de valószínûleg – a *Han*-kori példákból ítélve – e büntetés minden *falépítô*vé ítéltet sújtott, s éppen magától értetôdô volta miatt nem említik.[284]

– *Qing*, „tetoválás”: általában a *falépítés* mellékbüntetéseként szerepelt. Az elítéltnek arcára vagy homlokára tetoválták a megszégyenítô jelet (hogy ez pontosan milyen volt, azt nem tudjuk).[285]

– *Yi*, „az orr levágása”: ez a büntetés csak két cikkelyben szerepel (D 1, 100, mindkétszer tetoválással kombinálva), ami túl kevés ahhoz, hogy érdemi következtetéseket vonhassunk le. (A büntetés *Han*-kori írásokban is csupán egyszer szerepel.)[286]

– *Zhan zuo zhi*, „a bal láb[fej] levágása”: a *shuihudi* szövegekben ez is ritkán szerepel (D 1, 105), s konkrét példával a *Han*-korból sem rendelkezünk. (Annyit tudunk róla, hogy Kr. e. 167-ben e büntetésnemet megszüntették.)[287] Az mindenesetre biztosnak tûnik, hogy a levágott lábfejû elítéltnek is kellett kényszermunkát végeznie.

– *Zhan you zhi*, „a jobb lábfej levágása”: ez a valóságban a bal *és* a jobb lábfej levágását jelentette: a *shuihudi* szövegek errôl a büntetésrôl nem tesznek említést, de valószínûleg már ebben a korban is alkalmazták. (A *Han*-korban többször is elôfordult.) Ez volt a kasztráció után a legsúlyosabb megcsonkítás.[288]

---

[283] *RCL:* 15–16.
[284] *RCL:* 15; *RHL:* 129.
[285] *RCL:* 15; *RHL:* 124–125.
[286] *RCL:* 15; *RHL:* 125.
[287] *RCL:* 15; *RHL:* 125–126.
[288] *RCL:* 15; *RHL:* 125–126.

– *Fu* vagy *gong*, kasztráció: e büntetés mindössze egyszer szerepel a *shuihudi* szövegekben (D 94), a *Han*-korból viszont sok esetrôl tudunk (a leghíresebb ilyen eset *Sima Qian*-é, a nagy történetíróé).[289] A *Qin*-rôl szóló történeti írásokban is sok eunuch szerepel, tehát a kasztrálás itt is bevett gyakorlat lehetett – az más kérdés, hogy esetleg nem csak büntetésként.[290] Az mindenesetre valószínû, hogy *Xi* úr nem hozhatott ilyen ítéletet. A nôknél a kasztrációnak megfelelô büntetést szintén *gong*-nak nevezték, ami a kommentátorok szerint az „elzárás a palotában" rövid formája – hogy ez pontosan mit jelentett, nem tudjuk.[291]

IV.1.3. Kényszermunka

A *shuihudi* szövegekben ez a leggyakrabban említett büntetés – valószínûleg ezt szabták ki a legtöbbször, s emellett *Xi* úr általában ilyen súlyú bûnügyekkel foglalkozhatott. A kényszermunka-büntetés részleteirôl keveset tudunk, csak az elnevezéseik, illetve a *Han*-kori történeti mûvek utalásai maradtak fenn. A büntetés kiszabása valamelyest eltért a ma megszokott gyakorlattól: nem a büntetés idôtartamát szabták meg, hanem a teljesítendô kényszermunka fokozatát. Minden fokozathoz megszabott idôtartam, munka, megcsonkítás és megbilincselési módozat tartozott, némi mérlegelési lehetôséggel. Ítélethozatalkor tehát csak a büntetés fokozatát mondták ki, annak konkrét tartalma közismert volt. A változatos elnevezések ellenére valószínûnek tûnik, hogy az elítéltek mindig azt a munkát végezték, amelyre az államnak éppen szüksége volt (tehát például a *rôzsegyûjtô*k is dolgozhattak építkezéseken, sôt, harcolhattak a háborúkban).[292] A *shuihudi* szövegekben – s egyben a *Han*-kori krónikákban is – az alábbi kényszermunka-fokozatokkal találkozunk:[293]

– *Chengdan:* ezt „falépítônek" fordítjuk; a *cheng* „falat" jelent, míg a *dan* „hajnalt". Ez utóbbi valószínûleg kölcsönszó, amely az azonos kiejtésû, „teher" jelentésû szó helyett áll. A *chengdan*-ná ítéltek általában épületeket, falakat emeltek (kínai szokás szerint döngölt földbôl). Ez volt a legsúlyosabb kényszermunka-fokozat. A *Han*-korban a büntetés idôtartama öt év volt, s a következôkkel járt együtt: a fej leborotválása *(kun),*

---

[289] *RCL:* 17–18; *RHL:* 127–128.

[290] Lásd például az Elsô Császár *Shiji*-beli évkönyvét, ahol igen sok, az uralkodói kíséretbe tartozó elôkelô eunuchról esik szó.

[291] Lásd 273. jegyzet.

[292] *RHL:* 130–131.

[293] A kényszermunka-fokozatokról lásd *RCL:* 14–17; *RHL:* 128–132.

„vasgallér” *(qian)* viselése a nyakban,[294] botozás (500, késôbb 300, majd 200 botütés), valamint a láb megbéklyózása.[295] A *Qin*-kort illetôen nem tudjuk, hogy a *falépítés* mennyi ideig tartott, feltételezhetô, hogy nem volt jelentôs eltérés a *Han*-kortól.[296] A kísérô büntetés a *shuihudi* szövegek szerint lehetett a bal láb levágása, orrlevágás vagy tetoválás; elôfordul az is, hogy a *falépítô*vé tétel mellett a *xing*, „megcsonkítás” szó szerepel, további részletek nélkül. Többször szerepel a *wan chengdan*, „teljes, csonkítatlan falépítô” kifejezés is, ami azt jelenti, hogy az illetô a többi *falépítô*vel együtt dolgozott, de – a szokásos borotváláson kívül – más csonkítással nem sújtották.[297] (Ez utóbbiak büntetésének idôtartama a *Han*-korban négy év volt, tehát kevesebb, mint a többi *falépítô*é).[298] A szövegek nem említik, de valószínû, hogy a haj és az arcszôrzet leborotválása minden *falépítô*nél kötelezô volt, s nincs kizárva a botozás, a „vasgallér” és a lábbéklyó általános használata sem.

– *Chong*, „gabonaôrlô”: a *falépítô* büntetés nôi megfelelôje. A büntetés nevén és azon kívül, hogy ez a nôk legsúlyosabb kényszermunka-büntetése, sem a *Qin*-, sem a *Han*-korból semmit nem tudunk.

– *Guixin*, „rôzsegyûjtô”, egy kommentár szerint: „aki rôzsét [gyûjt] a szellemeknek [bemutatandó áldozatokhoz]”. Valószínûbb azonban, hogy a *gui* itt egy azonos kiejtésû, de „gyûjt” jelentésû szó kölcsönszava. Ez a második legsúlyosabb kényszermunka-fokozat. A *Han*-korban ez a büntetés három évig tartott (*Qin*-rôl nincs adat), de a *rôzsegyûjtô*k által végzett munkáról nem tudunk semmi biztosat.

– *Baican*, „a fehér rizs [rostálói]”: a *rôzsegyûjtés* nôi megfelelôje. Elképzelhetô, hogy ezek az elítéltek valóban gabonát válogattak a közraktárakban, de pontos adataink errôl sincsenek.

– *Lichen:* a kifejezést, amely a harmadik fokozatú kényszermunkát jelöli, jobb megoldás híján – és hogy jelezzük a vele kapcsolatban felmerülô bizonytalanságot – „közrabszolgának” fordítjuk. Ez és nôi megfelelôje, a *liqie* – a két kifejezés leggyakrabban együtt szerepel, *lichenqie*-ként – a legvitatottabb terminus, aminek oka a szóhasználat: mind a *li*, mind a *chen* rabszolgát jelent (a *qie* pedig rabszolganôt), ezért könnyen összekeverhetô a kényszermunka-büntetés, illetve az (örökletes)

---

[294] Az ókori vasgallérhoz valószínûleg hasonlító fagallért, kalodát viselô múlt századi kínai elítéltek fényképét, valamint perük rövid leírását lásd GUBÁNYI 1906: 114–115.

[295] *RHL:* 128–129.

[296] HULSEWÉ szerint a *Qin*- és *Han*-kori büntetések idôtartama teljesen megegyezett, bár ezen tételét az *argumentum ex silentió*ra alapozza, vagyis arra, hogy egyetlen forrás sem számol be változásról (*RCL:* 17).

[297] *RCL:* 15.

[298] *RHL:* 130.

rabszolgai státus neve.[299] A megoldás az, hogy élesen el kell választani a *lichenqie*, a *lichen* és a *liqie* kifejezéseket a *chenqie*, a *chen* és a *qie* szavaktól. Az elôbbiek az általam „közrabszolga(nô)nek" fordított – meghatározott idôre elítélt! – kényszermunkásokat jelentik, míg az utóbbiak az egyszerû, *nuqie*-nek is nevezett rabszolgákat[300] (akiknek a szerepe egyébként – a jelenleg Kínában uralkodó vulgármarxista történetírás állításával szemben – nem volt túl jelentôs[301]). A *közrabszolga(nô)* büntetése a *Han*-korban – a *rôzsegyûjtôk*höz hasonlóan – három évig tartott. A *Qin*-kori idôtartamról nincs adatunk.

– *Liqie*, „közrabszolganô": lásd a *lichen*-rôl mondottakat.

Megjegyzendô, hogy a *rôzsegyûjtô*, a *fehér rizs rostálója*, a *közrabszolga* és a *közrabszolganô* büntetése tartalmazhatott különféle megcsonkításokat is.

– *Sikou*, „rablók elleni ôr", esetleg „határôrszolgálat":[302] a negyedik fokozatú büntetés, amely két módon volt kiszabható. Egyrészt lehetett valakit eleve *sikou*-vá ítélni (a *Han*-korban e büntetés két évig tartott), másrészt pedig a súlyosabb kényszermunkát végzôk bizonyos idô letelte után *sikou*-vá válhattak. A Kr. e. 167-es igazságszolgáltatási reform után a *falépítô*k három év után *rôzsegyûjtô*vé váltak, majd egy újabb év után *sikou* lett belôlük, s újabb egy év után szabadultak.[303] Az a tény, hogy ezt az intézkedést feljegyezték, arra enged következtetni, hogy Kr. e. 167 elôtt a rendszer ettôl eltért. Arról, hogy a gyakorlatban milyen munkát végeztek a *sikou*-k, nincs információnk; mindenesetre valószínû, hogy nem csupán ôrszolgálatot láttak el.

---

[299] A *lichen* (és *liqie*) kifejezés értelmezésérôl lásd *RHL:* 130; HULSEWÉ 1978: 211–213; GAO HENG 1977; HULSEWÉ 1981a; *RCL:* 15. Megjegyzendô, hogy a fordítási nehézségeket elkerülendô a szót LAU (*a:* 4) „second-degree convict"-nak fordította, ami szintén elfogadható megoldás – bár kérdéses, hogy miért nem *harmadik* fokozatot ír. A *lichenqie* értelmezésérôl Kínában folyt vita irodalmáról lásd YATES 1995: 347–348, 46. jegyzet.

[300] HULSEWÉ 1981a.

[301] A kínai történelemkönyvek s a Kínában megjelent egyéb mûvek következetesen „rabszolgatartó társadalomként" *(nuli shehui)* emlegetik a *Zhou*-kori társadalmat (például SHAPIRO; ZHANG–RAO; YANG *passim*), pedig a valóságban – a többi ókori keleti társadalomhoz hasonlóan – a rabszolgák soha nem váltak a termelés fô eszközeivé, a rabszolgaság patriarchális szinten maradt (lásd ECSEDY 1987: 109; TÔKEI 1974).

[302] Megjegyzendô, hogy a szó korábbi szövegekben (például a *Shujing*-ben) az egyik, igazságszolgáltatással foglalkozó fôhivatalnokot jelentette (lásd MASPERO 1978: 77 és *passim*, ahol CSONGOR B. a kifejezést „a bûnösök igazgatójának" fordította).

[303] *RCL:* 15.

– *Hou*, „vigyázó”: a legenyhébb büntetés, amely egy évig tartott; konkrét tartalmát nem ismerjük.[304]

Az utolsó két fokozathoz a *shuihudi* szövegekben nem kapcsolódik megcsonkítás, de ez nem zárja ki annak esetleges alkalmazását. Valószínûnek tûnik, hogy a *falépítôk*ön kívül – akiknek haját *és* arcszôrzetét is leborotválták – az összes többi kényszermunkára ítéltnek leborotválták a szakállát *(nai)*.

A kényszermunkához kapcsolódóan érdemes megemlíteni, hogy börtönbüntetés nem létezett: mivel, mint már említettük, a szabadság nem számított jelentôs értéknek, megvonása sem lehetett túlságosan elriasztó büntetés. Ez alól két látszólagos kivétel van. Az egyik a hatalmi harcokban éppen vesztes magas rangú személyek ôrizetbe vétele, mozgásuk korlátozása: ez azonban inkább a politikai csatározások, mint a büntetôjog területére tartozik. A másik a gyanúsítottak ôrizetbe vétele és fogságban tartása: de ez önmagában nem számított büntetésnek, csak arra szolgált, hogy megakadályozza a terheltek megszökését az ítélet meghozatala elôtt, vagyis egyfajta vizsgálati fogságot jelentett.[305]

A kényszermunka-büntetés nagy súlya a kínai büntetôjog rendszerében sokáig fennmaradt, találkozhatunk vele például a *Vízparti történet* számos betyárjának élettörténetében.[306] Talán nem túlzás azt állítani, hogy a hagyomány a mai napig érezteti hatását: a Kínai Népköztársaságban máig jellemzôbb az elítéltek „munka általi átnevelésre” *(laogai)* küldése, mint a kisszámú börtön valamelyikében való elhelyezése.[307]

Meg kell még jegyezni, hogy a kényszermunka nem azonos a közmunkával: míg az elôbbi a bûnözôk büntetése, az utóbbi minden közszabad kötelessége. A közmunkának két formája volt: egyrészt részvétel a középítkezéseken és egyéb munkálatokban, másrészt pedig katonai szolgálat (a *Han*-korban az elôbbi elvileg évi egy hónap, az utóbbi egy ember életében két év volt[308]).

---

[304] *RCL:* 15, 88 (A 103/1. jegyzet).

[305] A szabadságvesztés-büntetés hasonlóan korlátozott alkalmazása jellemzô volt például a középkori magyar büntetôjogra is (MEZEY 1996: 264–265).

[306] Lásd például SI NAJ-AN: I. kötet 118, 405–415 (itt egy egész fejezet egy munkatáborban, „a Béke és a Nyugalom Táborában” játszódik); 525; II. kötet 260, 384, 454, 599–600.

[307] LADANY 1992: 111–112. Megjegyzendô, hogy a szerzô a szovjet minta követésének tartja a munkatáborok felállítását, pedig a valóságban – mint ahogy azt éppen a *shuihudi* leletek bizonyítják – a kényszermunka intézménye legalább kétezer éves múltra tekintett vissza Kínában.

[308] *RCL:* 11.

IV.1.4. Botozás[309]

A botozást – amelyet bambuszhusánggal hajtottak végre – három esetben alkalmazhatták: egyrészt vallatáskor, tehát *nem* büntetésként; másrészt kisebb súlyú kihágások megtorlásakor (például csekély értékû lopáskor [D 12], közmunkára való megjelenés elmulasztásakor [D 143]); harmadrészt pedig a kényszermunka mellett kiegészítô büntetésként.

A vallatáskor történô botozásról érdekes tanácsok – vagy parancsok? – találhatók a *Minták*... két cikkelyében (E 1–2). Ezekbôl látható, hogy a *Qin*-beli büntetôeljárásban a kínvallatást bizonyos keretek közé szorították.[310]

A botozásról mint büntetésrôl keveset tudunk. Korabeli leírás nem maradt ránk, az egyetlen konkrét adatunk a D 143 cikkelyben található: eszerint ötven botütés jár annak, aki nem jelenik meg a közmunkára való gyülekezôn. A *Han*-kori botozásról több adatunk van: az egyik császár például elrendelte, hogy csak az álló gyanúsítottat szabad bottal ütlegelni, egy másik császár pedig kötelezte a hivatalnokokat, hogy évente tegyenek jelentést a botozás következtében elhunyt személyekrôl (ez utóbbi rendelkezés azt mutatja, hogy a botozás gyakran halálhoz vezetett).[311]

IV.1.5. Rabszolgává tétel

A rabszolgává tétel, úgy tûnik, egyfajta mellékbüntetés volt: a bûnt elkövetô személy közeli hozzátartozóit „foglalták le” *(shou)*, s tették rabszolgává (D 55, 96, 149).[312] A büntetés két helyen (D 150, 174)

---

[309] Egy botozást ábrázoló – valószínûleg késô császárkori – metszetet közöl SHAPIRO 1990: 54.

[310] Érdemes megjegyezni, hogy a büntetôeljárással kapcsolatos *baoshan*-i, *Chu*-beli szövegek nem tesznek említést botozásról, viszont itt a per fontos része a két fél és tanúik esküje – ez utóbbiról viszont a *shuihudi* iratokban nincs szó. Talán a miszticizmussal, vallási elemekkel jobban átszôtt, „babonás” *Chu*-ban a szellemek haragjától való félelem elég visszatartó erô volt a hamis eskütôl, így botozásra nem volt szükség, míg a „földhözragadtabb” *Qin*-ben olyan eszközhöz kellett fordulni, mint a bambuszbot (WELD 1999: 94, 96–97). Korábban egyébként valószínûleg az egész kínai világban elterjedt volt a viták eldöntésénél az eskü, különösen a földisten oltáránál: emlegettek eseteket, amikor a hamisan esküvô ott helyben szörnyet halt, még mielôtt esküje végére ért volna (MASPERO 1978: 147; lásd még NEEDHAM 1956: 523).

[311] Bôvebben lásd *RHL:* 76–77.

[312] TÔKEI (1974: 59–60) szerint a bonyolult *Zhou*-kori szokások és ceremóniák kialakulásának egyik oka éppen az volt, hogy ezek megsértése kellô jogalapot biztosított az uralkodó osztálynak a szabadok rabszolgaságra vetéséhez. Bár

önállóan szerepel, de a szövegkörnyezetbôl további részletek nem derülnek ki.

IV.1.6. Számûzés

A számûzés *(qian)* a kínai történelemben jól ismert büntetésnem (lásd például *Qu Yuan* esetét), de a *shuihudi* szövegekben ritkán fordul elô, a *Kérdések és válaszok…*-ban mindössze hatszor (D 1, 48–50, 102–103). Sem a büntetés idôtartama, sem a számûzetés helye nincs megadva (kivéve a leprásokra vonatkozó D 102–103 cikkelyeket, ahol „a leprásoknak kijelölt hely" szerepel). Ezen kívül a *Minták…* egyik cikkelyében (E 17) a számûzés helyszíneként *Shu* (a mai *Sichuan* egy része) szerepel. Ennél többet a számûzés *Qin*-beli gyakorlatáról nem tudunk.

Két dolgot érdemes még megjegyezni: egyrészt azt, hogy a *Han*-korban számûzéssel általában elôkelôbb személyeket, hercegeket, bárókat büntettek,[313] másrészt pedig azt, hogy a nyugati antikvitás általános gyakorlatával szemben Kínában a számûzés helye az ország határain *belül* volt, tehát a számûzött saját hazájának joghatósága alatt maradt.

IV.1.7. Megszégyenítés

Ez a büntetés csupán egyszer szerepel (D 41), s csak a teljesség kedvéért említjük, mert számunkra kétséges, hogy a *Qin*-beli büntetési rendszer szerves eleme lett volna. A megszégyenítés *(lu)* az ellenség dicsôítéséért jár, s „meghatározása" a következô: „Élve közszemlére tenni, s ezt követôen kettévágni. Ezt jelenti [a megszégyenítés]." A büntetés végrehajtásának pontos mikéntjérôl semmit nem tudunk.[314]

IV.1.8. Bírság[315]

Érdekes módon, míg a *Han*-korban a „bírság" kifejezésére a – mai napig így használatos – *fa* szót alkalmazták, a *Qin*-beli rendel-

---

úgy tûnik, a rabszolgaságra ítélés valóban elterjedt lehetett, ezt a véleményt túlzásnak tartjuk.

313 *RHL:* 132–133.

314 A *SWZ* (637) szerint a *lu* jelentése: ölni *(sha)*, s így szerepel sok más szövegben is. Itt azonban az „élve *(sheng) lu*" kifejezés miatt kizárhatjuk ezt az értelmezést.

315 A bírságokról bôvebben lásd HULSEWÉ 1978: 208–211; *RHL:* 134–135; A *zi* szó *Han*-kori meghatározását lásd *SWZ:* 285.

kezésekben a *zi* írásjegy szerepel ebben az értelemben. További különlegessége a *Qin*-beli gyakorlatnak, hogy a bírság összegét nem pénzben vagy aranyban adták meg, mint a *Han*-korban, hanem pajzsban, páncélzatban, és a páncél pikkelyeit összekötô fonálban.

A bírság a leggyakrabban a hivatalnokok büntetése volt, de éppen a *Kérdések és válaszok…*-ban számtalan olyan eset is található, amikor a bírságot közember fizeti. A bírság lehetett egy vagy két páncélzat *(jia)*, egy vagy két pajzs *(dun)*, illetve húsz vagy ötven egységnyi fonal *(luo zu)*, amely a páncélt tartotta össze.[316] Nem tudjuk, hogy a gyakorlatban valóban magukat e tárgyakat kellett-e beszolgáltatni, vagy pedig az árukat pénzben. Az utóbbi valószínûbbnek tûnik, hiszen a fegyverek a *Qin* hadseregben szabványosítva voltak (lásd például *Qin Shihuang* agyaghadseregének egységes felszerelését[317]), s valószínûleg állami mûhelyekben állították elô ôket – értelmetlen lett volna tehát az állami mûhelytôl megvásárolni a páncélt, majd azt újra beszolgáltatni az államnak.[318]

Néhány olyan esetet is találunk, ahol a bírság nem fegyverzet, hanem az államnak nyújtott bizonyos szolgáltatás. A *Kérdések és válaszok…* egyik cikkelye (D 6) szerint a más eperfáját megdézsmáló ember bírsága háromszor tíz nap közmunka, egy másik szövegcsoport egyik rendelkezésében a bírság egy vagy két év katonai szolgálat (C 8), egy cikkelyben (C 22) pedig az szerepel, hogy a besorozottak minden elcsalni próbált szolgálati napért bírságként négy hónap határ menti szolgálattal tartoznak.

IV.1.9. A büntetés megváltása[319]

Mint a *Shujing* egyik idézett fejezetébôl láthattuk, állítólag már a *Zhou*-dinasztia *Mu* királya (Kr. e. 10. század) bevezette azt a rendszert, amelynek alapján az egyes büntetések megválthatók bizonyos összeggel.[320] Ez minden bizonnyal csak a késôbbi gyakorlat visszavetítése a legendás királyok korára, de az biztos, hogy a *shuihudi* szövegekben már a megváltások *(shu)* bonyolult, jól kidolgozott rendszerét találjuk.

---

[316] Az utóbbira a *Vegyes részletek…*-ben van példa (C 11, C 13) – megjegyzendô, hogy a vértezet bôrlemezeit összetartó fonal selyembôl volt, így viszonylag drága árucikknek számított. A korabeli páncélokról lásd TOKAJI 1997: 35–36, 42, 48/1.19. ábra, 56/1.41. ábra, 59/1.48–49. ábra.

[317] Jól látható a páncélzat például a következô fényképeken: FITZGERALD 1989: 103/128. kép; BLUNDEN–ELVIN 1995: 84–85.

[318] A kérdésrôl lásd még HULSEWÉ 1978: 210, ahol a szerzô – igaz, indoklás nélkül – szintén azt valószínûsíti, hogy az államnak a felszerelés árát kellett befizetni.

[319] A témáról lásd *RCL:* 18.

[320] Lásd II.2.2., illetve MASPERO 1978: 64, 77.

Nem tudjuk, hogy kinek volt joga megváltani a büntetését, s ez milyen büntetésekre vonatkozott. A *Kérdések és válaszok…*-ban szó esik kényszermunka (D 52, 94, 136, 164), megcsonkítás (D 164), tetoválás (D 3, 25), kasztrálás (D 94) megváltásáról, s a többi szövegben szerepel még a számûzés (A 72), sôt a halálbüntetés (A 68) megváltásának esete is. A D 94, 157 és 164 cikkelyek arra utalnak, hogy a megváltás lehetôsége – illetve kötelezettsége – a nemesi ranggal *(jue)* rendelkezôkre vonatkozik; a többi cikkelyben azonban nincs szó ilyesmirôl. Az biztos, hogy nem volt minden büntetés mindenki által megváltható, hiszen a történeti mûvekbôl számos elôkelô, gazdag ember kivégzésérôl tudunk.

A *Qin*-beli jog sajátosságának tûnik, hogy lehetett valakit a büntetés *megváltására* ítélni (lásd D 3, 25, 52, 94, 136, 157, 164); az ilyen döntés tehát egyfajta bírságot jelentett, amelynek nem az összegét mondták ki, hanem azt, hogy milyen egyéb büntetésnem megváltásának számít.

IV.1.10. Menesztés

A menesztés *(fei)* büntetése értelemszerûen csak a hivatalnokokat érinthette; azt jelentette, hogy a korrupt, hamisítást elkövetett hivatalnokot elbocsátották, és soha többé nem tölthetett be állami tisztséget (például: D 47).

IV.1.11. Megrovás

Enyhébb kihágásért a hivatalnok megrovásban *(sui)* részesült. E büntetés pontos mibenléte nem ismeretes (D 93, 99, 130).

Ismereteink szerint tehát a fenti büntetésnemek léteztek *Qin*-ben. Megjegyzendô még, hogy a *Han*-korban a büntetések végrehajtásának összhangban kellett lennie a természettel: kivégzéseket például – legalábbis elméletileg – csak ôsszel és télen, a hanyatlás és a halál évszakaiban lehetett tartani, ellenkezô esetben felborult volna a természet rendje, ami katasztrofális következményekkel járhatott.[321]
A *shuihudi* jogi iratokban nem találunk olyan utalást, amely szerint ez a gyakorlat már *Qin* államban meglett volna – ám ez természetesen nem zárja ki, hogy a szokás már ekkor élt.[322]

---

[321] *RHL:* 103–109.

[322] YATES (1995: 333–342) szerint *Qin*-ben rendkívül nagy jelentôséget tulajdonítottak annak, hogy tartsák magukat a kozmikus rendhez, így például ügyeltek az állami aktusok (hivatalba lépés stb.) helyes idôpontban történô végrehajtására. YATES érvelését jelentôs részben éppen a *shuihudi* sírban talált

IV.2. Felelôsségi csoportok

A felelôsségi csoportok intézményének lényege az, hogy ha egy adott csoport tagjai közül valaki bûnt követett el, akkor a csoport összes tagját felelôsségre vonták[323] – ez alól csak az mentesült, aki feljelentette a bûnöst (bár az sem mindig, vö. D 50). Ezzel a tipikusan legista – vagy legalábbis annak tartott –, úgynevezett *baojia*-rendszerrel sikerült a köznép tagjait érdekeltté tenni abban, hogy mások bûnét felfedjék. A felelôsségi csoport kétféle lehet: természetes (vagyis a család), valamint mesterséges, az államhatalom által létrehozott.

A hagyomány az intézmény megteremtését *Shang Yang* nevéhez kötötte, mint azt már több idézett *Han Feizi*- és *Shiji*-passzusban is láthattuk.[324] Az „ötös felelôsségi csoport" *(wu)* kifejezés azonban nem csupán *Qin*-beli szövegekben fordul elô,[325] tehát az intézmény valószínûleg nemcsak a *Shang Yang* mûködése utáni *Qin*-ben élt, hanem más fejedelemségekben is – az is lehet, hogy *Shang Yang* a rendszert más államtól vette át.

A *shuihudi* szövegekben is többször szó van az ötös csoportokról (például: D 80, 82, 133, 134), s az derül ki belôlük, amit a ránk hagyományozott egyéb szövegekbôl már eddig is tudtunk: a csoport tagjait felelôsségre lehetett vonni egymás bûneiért, ezért bûntett esetén – saját védelmükben – fel kellett jelenteniük egymást.

A családtagok felelôssége is többször felmerül (például: D 49, 50, 96, 149), bár – mivel a *Kérdések és válaszok*... éppen a nem egyértelmû ügyekre vonatkoznak – az általában nem derül ki, hogy milyen esetekben jár a büntetés a hozzátartozóknak, s ez a büntetés – gyakran rabszolgává tétel – milyen viszonyban van a tényleges vétkes büntetésével. Megjegyzendô, hogy a *baoshan*-i leletek tanúsága szerint a *Qin*-nel szomszédos *Chu*-ban is létezett valamiféle családi felelôsségi rendszer.[326]

---

rishu-kra, a szerencsés és szerencsétlen napokat megadó „*almanach*okra" alapozza. Elképzelhetô tehát, hogy a kivégzések is meghatározott idôponthoz voltak kötve már *Qin*-ben is (bár errôl nincs forrásunk).

[323] Bôvebben lásd például FU 1996: 102–105.

[324] Lásd I.4.3.i., II.6.1–2.

[325] Szerepel például a *Mozi* 70. (hadtudománnyal foglalkozó) fejezetében (MO-CE: 16).

[326] WELD 1999: 90, 95.

IV.3. Nemesi rangok

Mint köztudott, a legizmus egyik alapvetô tana az volt, hogy a népet jutalmakkal és büntetésekkel kell kormányozni. A *Qin*-beli büntetéseket már ismertettük; a jutalmak egyik fajtájáról is érdemes néhány szót ejteni, annál is inkább, mert ez nagyban befolyásolta a büntetések alkalmazását.

Úgy tûnik, *Qin*-ben a legfontosabb jutalomfajta a nemesi rang *(jue)*[327] volt, ami a hagyomány szerint szintén *Shang Yang*-tól eredt.[328] *Qin* államban tizennyolc, majd a birodalomegyesítés után húsz fokozata volt a nemesi rangoknak. A *Hanshu* is húsz *jue*-t sorol fel a *Han*-korra vonatkozólag, megjegyezve, hogy a rendszert a *Han*-dinasztia *Qin*-tôl vette át.[329] Az érdem, amiért rangot lehetett kapni, eredetileg haditetteket jelentett (konkrétan: ellenséges fejek levágását), a valóságban azonban rangot békésebb úton is lehetett szerezni: újonnan meghódított területre költözéssel, gabona beszolgáltatásával éhínség idején, uralkodói kegybôl ünnepélyes alkalmakkor stb.[330]
A fejek levágásánál sem a *Han Feizi* által említett *egy fej – egy rangfokozat* elv érvényesült, mivel a valóságban minél magasabb rangot viselt valaki, annál több fejet kellett beszolgáltatnia (a negyedik rangfokozat után már nem a saját kézzel levágott fejek számítottak, hanem az illetô által vezetett katonák „teljesítménye"). Számításba vették a megölt ellenség rangját is.[331]

Megjegyzendô, hogy a szóban forgó nemesi rang viselôi nem azonosak a hagyományos arisztokráciával, sôt éppen ellenkezôleg: a „nemesek" az uralkodó támaszai az utóbbival szemben a nagy harcban, amely végül a központosított *Qin* birodalom megalakulásához vezetett. Azt is meg kell említeni, hogy a *Han Feizi* által leírt rendszer létezését, mely szerint a rang birtoklása hivatalviselésre jogosított fel, más forrás nem támasztja alá. Nincs kizárva tehát, hogy a hivatalviselés teljesen független volt a rangoktól.

---

[327] Kifejezetten ezzel a témával foglalkozik LOEWE 1960 és KROLL 1990. A nyugati szakirodalom a *jue*-t általában „arisztokratikus rangnak" fordítja, de szerintünk ez félrevezetô, hiszen az alsó fokozatokat viselô személyek nem sokban emlékeztettek az arisztokratákra. Mi a „nemesi rang" fordítást valamivel szerencsésebbnek tartjuk (a *jue*-t ugyanis katonai érdemért adták és bizonyos fokig örökletes volt), bár tudjuk, hogy ez sem adja vissza az eredeti intézmény tartalmát.

[328] Lásd az I.4.3.i. pontban található egyik *Han Feizi*-idézetet.

[329] *Qin*-re vonatkozólag lásd DUYVENDAK 1963: 61–65, *Han*-ról pedig LOEWE 1960: 99. (A szerzôk itt a fokozatok nevét is megadják.)

[330] LOEWE 1960: 101–102.

[331] KROLL 1990: 75–77.

A nemesi rang a következô elôjogokkal ruházta fel viselôjét, a rangfokozattól és a konkrét körülményektôl függô mértékben és feltételekkel:[332]

– ha bûntettet követett el, büntetése enyhébb volt, mint a rangnélkülieké (D 51); a magasabb rang valamivel kedvezôbb elbírálást biztosított, mint az alacsonyabb;

– pénzzel megválthatta büntetését (D 94, 164);

– a büntetés megváltását ledolgozhatta;

– a büntetés rangja elvételével vagy rangfokozata csökkentésével is megváltható volt;

– büntetésként *közrabszolgaság*ra ítélt közeli rokon kiváltható volt a rang visszaadása fejében.

A rang természetesen egyéb privilégiumokkal is járt (például: bizonyos anyagi juttatások), de ezeket, mivel a büntetôjogot nem érintik, nem tárgyaljuk.

Érdekes ellentmondás van a nemesi rangok *Shang Yang* által megteremtett rendszerének mûködése és *Shang Yang* egyéb törekvései között. Mint láttuk, *Shang Yang* valamiféle – némileg anakronisztikus kifejezéssel élve – „törvény elôtti egyenlôség" megvalósítására törekedett, a rangokat a büntetések kiszabásánál ô még nem vette figyelembe (legalábbis az ismert források nem tesznek említést ilyesmirôl). Elképzelhetô, hogy a különbözô kedvezmények *Shang Yang* dicstelen halála után jelentek meg újra az igazságszolgáltatásban – talán a nemesi rangok viselôi is ekkor harcolhatták ki maguknak az enyhébb elbíráláshoz való jogot.

A két tárgyalt *shuihudi* szövegben a húszból csupán négy rangfokozat szerepel: a *gongshi*, a legalacsonyabb (D 164, E 3, 7, 11, 12, 14, 16, 23, 24), a *shangzao*, a második legalacsonyabb (D 40, 94), valamint a *dafu* (alulról az ötödik) és a *wu dafu* (alulról a kilencedik) fokozat (D 106, 134, illetve E 16). A *shuihudi* szövegekbôl nem derül ki, hogy mely rangok voltak örökölhetôk; csak annyit tudunk, hogy létezett örökölhetô rang (lásd a D 58 cikkelyt). HULSEWÉ szerint a *Han*-korban csak a legmagasabb rang *(hou)* vagy a két legmagasabb rang (*hou* és *guannei hou)* volt örökölhetô, de az is csak a fôfeleség legidôsebb fia által.[333] Ugyanakkor KROLL cáfolja ezt, s éppen a *Kérdések és válaszok*…-ra hivatkozva azt állítja, hogy legalább a második legalacsonyabb fokozat felett örökölhetô volt a rang, sôt az is lehet, hogy az összes rangfokozatot át lehetett örökíteni.[334] A kérdés jelenlegi tudásunk alapján nem tisztázható.

---

[332] KROLL 1990: 69–73.

[333] *RCL:* 140, D 58/5. jegyzet. Vö. LOEWE 1960: 109.

[334] KROLL 1990: 68–70. Érvelése a következô: a D 58 cikkely párhuzamot von a nemesi rang hivatalosan elismert örököse és egy „alávetett ország" kijelölt trónörököse között, mindkettôt „fiú utódnak" minôsítve; a D 94 cikkely szerint

IV.4. A fordításról

A *Kérdések és válaszok Qin törvényeirôl* és a *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* fordítását a *Wenwu* folyóiratban, illetve az *SHD*-ban közölt szöveg alapján készítettük, nagyban támaszkodva mind az *SHD* kiadás modern kínai, mind HULSEWÉ angol fordítására *(RCL)*, illetve az ezekhez fûzött jegyzetekre.

Minden klasszikus kínai munka fordításánál örök probléma: hogyan lehet a szöveg tartalmát a magyar nyelv Prokrusztész-ágyába szorítva a lehetô legjobban visszaadni. S talán nincs még egy terület, ahol annyira fontos lenne a pontos fogalmazás, mint a jog, ezért a jogi szövegek fordításánál a pontosságnak minden más szempontot alá kell rendelni. A lefordított szövegek eredetije száraz, tömör, didaktikus, így a fordítás is ilyen, s ez sajnos sok helyen a magyaros fogalmazás és az érdekesség rovására megy. Igyekeztünk elkerülni mind a nyelvi archaizálást, mind a modern jogi szakkifejezések használatát. A jogi terminus technicusnak tûnô kifejezéseket általában szó szerint fordítottuk le, s értelmezésükre jegyzetben tettünk kísérletet, elkerülendô, hogy az esetleges félrefordítás alaptalan következtetésekre vezesse az olvasót. Számos cikkely rendkívül nehezen értelmezhetô; ilyenkor lábjegyzetben jelezzük, hogy a fordítás bizonytalan.[335]

Az értelmezést megnehezíti a *shuihudi* iratok állapota is; sok írásjegy elmosódott, a bambuszcsíkok összekeveredtek, sorrendbe állításuk a mai kínai tudósok mûve. Ráadásul a *Qin*-beli írnok, aki a szövegeket lejegyezte, nem végzett tökéletes munkát: sok az elírás és a kölcsönszó, s bizonyos helyeken nyilvánvalóan hiányzik egy-egy mondatrész. Mivel a szöveg nem nemzedékrôl nemzedékre hagyományozódott, hanem több mint kétezer évig a fôld alatt rejtôzött, mai értelmezôinek nem állnak rendelkezésére olyan kínai kommentárok és magyarázatok, amilyenek sok más szöveg feldolgozását segítik.

A szöveg tagolásában a *Wenwu*-beli beosztást követtük, s ezt – a jobb visszakereshetôség érdekében – kiegészítettük a HULSEWÉ által adott számozással. A cikkelyek belsô tagolását az idézetek, kérdések és válaszok külön sorba szedésével mi alakítottuk ki. Azokat a mondatokat,

---

a *rong* barbárok „alávetett államainak" vezetôi *shangzao* (második) vagy annál magasabb *Qin*-beli fokozatnak megfelelô rangot viselhettek; tehát – KROLL szerint – az alávetett államok *shangzao* vagy annál magasabb fokozatnak megfelelô rangot viselô vezetôi átörökíthették rangjukat fiukra; ezek szerint valószínûleg a *Qin*-beli *shangzao*, illetve az annál magasabb rang is örökölhetô volt. A gondolatmenet – ha jól értelmeztük – kissé erôltetettnek tûnik.

[335] A fordítás nehézségeirôl lásd még MCLEOD–YATES 1981: 116.

amelyek valószínûleg valamelyik törvénybôl vett idézetek, idézôjelbe tettük, bár e jelölés esetleges, mert sokszor nem lehet eldönteni, hogy egy adott szövegrész valóban egy törvény része volt-e.

Van egy rendkívül fontos pont, ahol következetesen eltérünk HULSEWÉ és az ôt követôk olvasatától. Ez a *dang* szó fordítása, amely majdnem mindegyik cikkelyben szerepel, a következô szerkezetben:

„*A* elkövetett egy bizonyos bûncselekményt, *dang* egy bizonyos büntetés(t).”

A *dang* szó jelentése lehet „kiegyenlít, ellensúlyoz, egyenlôvé tesz, megfelel”. HULSEWÉ a szót így értelmezi, s ezt az interpretációt olyan fontosnak tartja, hogy visszaadására – tudatosan – két olyan angol szóalakot használ, amely a mai angolban hibásnak számít („warranting”, „warranted”).[336] A szóhasználatra a következô elmélet ad alapot: az ôsi Kínában a bûntett a természet és a kozmosz rendjének megsértését jelentette, amelyet helyre kellett hozni a sérelemnek megfelelô büntetéssel; vagyis a szankció célja a kozmikus egyensúly helyreállítása.[337] A büntetés tehát *dang*, kiegyenlíti, ellensúlyozza a bûnt – ha nem így lenne, az katasztrófához vezetne.

A fenti szerkezet értelmezése ezek alapján:

„*A* elkövetett egy bizonyos bûncselekményt, amelyet ezzel meg ezzel a büntetéssel lehet kiegyenlíteni.”[338]

Ezt az elméletet HSU (1970) azonban megcáfolja: bebizonyítja, hogy a bûnt a kozmikus rend megsértésének tartó „kínai” teória csupán egymást követô nyugati szerzôk tanulmányaiban szerepel a múlt század óta, s az eredeti kínai forrásokban ilyen eszméknek nyoma sincs. A kozmikus rendet ugyanis nem a bûnözôk sértik meg, hanem a rosszul ítélkezô uralkodó, illetve hivatalnokok; a rend megbomlására utaló jelek, katasztrófák nem a bûncselekmények elkövetése, hanem az igazságtalan ítéletek után jelentkeznek.[339]

Szükségtelen tehát a fordítást túlbonyolítani a *dang* szó „kiegyenlít, ellensúlyoz” értelmezésével, ráadásul a *shuihudi* szövegekben sem szerepel semmiféle utalás kozmikus rendre, az egyensúly felborulására vagy helyrehozatalára. A *dang* szó jelenthet „kell”-t vagy egyszerû felszólítást, s mi általában így fordítjuk:

---

[336] *RCL:* 5.

[337] Errôl a paradigmáról, mint a kínai jogi gondolkodás fontos jellemzôjérôl, beszámol DAVID (1977: 422–423) és HAMZA et al. (1991: 61) is.

[338] Lásd *RHL:* 80–81; *RCL:* 5. HULSEWÉ elismeri, hogy a *Han*-korban a fenti eszme már nem volt élô, de a szóhasználatot annak maradványaként értékeli, s fordításaiban is megtartja.

[339] Lásd például a fôszereplô jogtalan kivégzését követô nyári havazást és hároméves szárazságot a *Dou E ártatlan halála* címû híres *Yuan*-kori drámában; vö. még CH’Ü 1961: 213–218.

„*A* elkövetett egy bizonyos bûnt, amelyért így meg így kell megbüntetni.”

Még egy kérdést fel kell vetnünk, ami a fordítást is érinti: a „definíciók” problémáját. A *Kérdések és válaszok*... cikkelyeinek jelentôs része egy-egy kifejezés jelentését tisztázza, vagyis megpróbálja meghatározni értelmüket. Mint közismert, a klasszikus kínai nyelv alkalmatlan arra, hogy logikai relációkat fejezzenek ki rajta, például nincs megfelelô szó az azonosság kifejezésére (A *est* B)[340] – pedig ez a viszony minden definíció alapja. Más területeken ez csak elvi szinten okoz gondokat (például a motista logikai kánonok „meghatározásainak” kudarca[341] valószínûleg a mindennapi életre nem volt hatással), a büntetôjog területén azonban egy-egy definíció értelmezése élet és halál kérdésérôl dönthet. A jogi kifejezéseket tehát mindenképpen a lehetô legpontosabban meg kellett határozni, a nyelv alkalmatlansága ellenére – erre látunk hol jobban, hol rosszabbul sikerült kísérleteket a *Kérdések és válaszok*...-ban. A „definiálásnak” három fôbb fajtáját lehet megkülönböztetni a szövegben. (Meg kell jegyezni, hogy mindhárom módszer *normatív* definíciót igyekszik adni, vagyis – a leíró definícióktól eltérôen – nem egy szó jelentését adja meg, hanem azt, hogy mit *kell* azon a szón érteni, legalábbis jogi szövegkörnyezetben.[342])

Az elsô fajta a szinte tökéletes definíció, amelyre jó példa a következô cikkely:

D 76 „Husánggal *(ting)*, bûnös szándékkal megsebesíteni valakit…”
– Mit jelent a husáng?
– Fából készült *(mu)* [tárgy], amellyel rá lehet támadni *(fa)* [valakire]: ezt nevezik husángnak.

Sokkal jellemzôbb – nemcsak a *Kérdések és válaszok*...-ra, hanem a klasszikus kínai szövegek többségére – az a módszer, amikor a definiendumot nem meghatározzák, hanem mintegy példát mondanak rá. A szöveg értelmezôjének e példából kell kikövetkeztetnie, analógiával, hogy milyen más esetek tartoznak még a „meghatározott” szó extenziójához. Ezt jól illusztrálja a következô részlet:

D 89 – Mit jelent a „családi bûntett” *(jiazui)*?
– Apa és gyermeke egy háztartásban élnek, és [a fiú] megöli vagy megsebesíti apja rabszolgáját, rabszolganôjét, marháját, vagy ellopja ôket. Az apa meghal, ekkor valaki feljelenti [a fiút, de a feljelentést] nem fogadják el – ezt nevezik „családi bûntettnek”.

---

[340] MIKLÓS 1996: 14–15.
[341] Lásd *KF* II.: 159–183.
[342] A normatív és leíró definíciókról lásd SOLT 1993: 147–149.

Onnan is látszik, hogy itt nem kimerítô definícióról van szó – vagyis hogy a családi, „családon belül maradó” bûntetteknek más esetei is vannak –, hogy ugyanezt a kifejezést egy másik cikkely is „definiálja”, vagyis egy másik példát hoz rá (D 88). A hivatalnokbíró feladata (már ha ô használja a szöveget), hogy e példákból levonja a következtetést: az általa éppen vizsgált ügy a „családi bûntett” kategóriájába tartozik-e.

A harmadik fajta, ehhez hasonló „meghatározás” sem tökéletes: ez az úgynevezett *szûk* definíció, amikor a definiens a definiendumnak csak bizonyos számú, jogilag releváns esetét adja meg, más esetekrôl viszont nem beszél. Például:

D 157 […]
– Mit jelent a „*Xia*-beli gyermek *(Xia zi)*”?
– Akinek apja alávetett országbeli *(chenbang)*, anyja *Qin*-beli: ôket nevezzük [*Xia*-beli gyermeknek].

A *Xia*-ról más szövegekbôl tudjuk, hogy a kulturális – nem etnikai – értelemben vett kínai világot jelentette. *Xia*-beli gyermeknek tehát minden bizonnyal nemcsak a fenti „vegyes” házasságból születetteket tekintették, hanem a lakosság többségét kitevô „tiszta” *Qin*-belieket is – ez azonban annyira nyilvánvaló lehetett, hogy csak a „határesetnek” számító illetô besorolását kellett tisztázni.

Mint látható, az elsô eset kivételével a *Kérdések és válaszok…* meghatározásai csak fenntartásokkal kezelhetôk valódi definíciókként – gyakorlati értékükbôl ez természetesen nem von le semmit. (Mint ahogy egy „nyugati”, mégoly tökéletes definíció is csôdöt mondhat a praxisban, hiszen kétes esetekben sokszor a definiens minden szavát definiálni kell – ez pedig *regressus ad infinitum*hoz vezethet.)

Mindez a fordításban azért okoz problémát, mert a fordítónak el kell döntenie, hogy az eredetihez közelebb álló tömörséghez ragaszkodva úgy adja vissza a szûk vagy csonka meghatározást, mintha az definíció lenne (pedig, mint láttuk, nem az), vagy pedig a fordításba beépíti a definíció tökéletlenségét (ezzel viszont olyan információt visz a szövegbe, amely eredetileg nem volt benne). A gyakorlatban ez a dilemma, a D 157-es cikkely példájánál maradva, a következô: a fenti fordítás (az eredeti szerkezet megôrzése a lehetôségek szerint) a jobb, vagy pedig az alábbi:

D 157 […]
– Mit jelent a „*Xia*-beli gyermek”?
– Akinek apja alávetett országbeli, anyja *Qin*-beli: az ilyenek *is* [*Xia*-beli gyermeknek] számítanak.

Ezzel a megoldással a definíció pontatlanságát kiküszöböltük (hiszen a fenti állítás már semmiképp nem nevezhetô definíciónak), viszont túl messzire szakadtunk az eredeti mondattól. Ezért mi általában az elsô megoldást választjuk, tehát úgy fordítjuk le az ilyen mondatokat, mintha definíciók lennének; az olvasó feladata, hogy az ilyen eseteknél megállapítsa, európai értelemben definíciónak tekinthetô-e az adott állítás.[343]

[343] A kérdésrôl lásd még 503. és 637. jegyzet.

V.

Kérdések és válaszok Qin törvényeirôl (Qin lü da wen)

D 1 „Ha a *poroszlók*[344] hivataluknak hátat fordítva lopást[345] követnek el, súlyosbított büntetést kapjanak.”
– Mit jelent a büntetés súlyosbítása?
– Ha öten követik el a lopást, s a zsákmány több, mint egy garas,[346] vágják le a bal lábukat, tetoválják ôket, s váljék belôlük *falépítô*.[347]

---

[344] *Haidao*, valószínûleg a *xiandao*, „poroszló, zsandár, ôr” elírása: az *SHD* szerint (107, alsó 1. jegyzet) a tolvajok elfogásáért felelôs hatósági személy. Vö. 348. jegyzet.

[345] A kínai *dao* szó egyaránt jelent „lopást” (a *MÉKSZ* szerint: „lop: más ingóságát a tulajdonos tudta és beleegyezése nélkül jogtalanul, eltulajdonítás végett elveszi), „rablást” (i. m.: „rabol: ingóságot erôszakkal vagy fenyegetéssel… elvesz”), illetve betörést (i. m.: „betör: valahová lopás, rablás szándékával erôszakosan behatol”). Ennek megfelelôen a *shuihudi* szövegek sem tesznek különbséget a három különbözô bûncselekményfajta között, legfeljebb néhány helyen, a bûntett körülményeinek leírásával. A továbbiakban, ha a szövegkörnyezet nem tesz szükségessé mást, a *dao*-t „lopásnak” fordítjuk, de nem szabad elfelejteni, hogy a legtöbb esetben három – számunkra – különbözô bûntettrôl lehet szó. A *dao* szó rendkívül összetett jelentésérôl lásd HULSEWÉ 1988.

[346] *Qian*, „pénz”: a *shuihudi* szövegekben a szó egyértelmûen meghatározott pénzegységet jelent. Pontos értékét nem ismerjük, de egy *qian* egész biztosan nem ér túl sokat, ezért fordítjuk „garasnak”. A következôkbôl lehet egy *qian* értékét megbecsülni: *1.* A kényszermunkások téli kabátjának készítéséhez felhasználandó kender ára: 60 *qian* (nagy méretû kabát), 46 *qian* (közepes méret), 36 *qian* (kis méret) (A 49: *WW* 7.4 bal; *SHD:* 66; *RCL:* 55). *2.* A kényszermunkások ruházására költendô összeg télen és nyáron: 110, illetve 55 *qian közrabszolga*, *falépítô* részére; ugyanilyen státusú személynek, ha kis termetû: 77, illetve 44 *qian; gabonaôrlôknek* 55, illetve 44 *qian*, ha kis termetûek, 44, illetve 33 *qian* (A 50: *WW* 7.4 jobb; *SHD:* 67–68; *RCL:* 56). *3.* Bírság, büntetésmegváltás vagy az állammal szembeni adósság ledolgozásakor egynapi munka 8 *qian*-nyi adósság ledolgozásának felel meg, ha viszont az illetô ellátásáról az állam gondoskodik, egynapi munka 6 *qian*-nel ér fel – vagyis egy ember egynapi, alacsony szintû ellátása 2 garasba kerül (A 68: *WW* 7.5 jobb; *SHD:* 84; *RCL:* 68).

[347] A *falépítés (chengdan)* a legnehezebb kényszermunka-büntetés (lásd IV.1.3.). Úgy tûnik, a „csoportos elkövetés” súlyosbító tényezô, hiszen, bár a zsákmány nem túl jelentôs (1 garas), a büntetés igen súlyos. Az ilyen ítéletek – itt és a

Ha nincsenek öten, s amit raboltak, eléri a 660 garast, tetoválják ôket, vágják le az orrukat, s váljék belôlük *falépítô*. [Ha a zsákmány] nem éri el a 660 garast, de eléri a 220-at, tetoválják ôket, s váljék belôlük *falépítô*. Ha [a zsákmány] kevesebb 220 garasnál, számûzzék ôket. A *tolvajfogó*kkal[348] is így bánjanak.

D 2 „Ha *tolvajfogó*k lopnak, csonkítsák meg ôket, s váljék belôlük *falépítô*."
Kérdés:
– Büntetésüket súlyosbítsák-e a *poroszló*kéhoz hasonlóan?
– Súlyosbítsák.

D 3 *A*[349] kiterveli,[350] hogy *B*-t rabolni küldi. *B* egy napon elindul rabolni, de mielôtt odaérne, elfogják. Mindketten tartoznak megváltani a tetoválás-büntetést.[351]

D 4 Valakinek *A* nevû rabszolgája kiterveli,[352] hogy ugyanannak az embernek *B* nevû rabszolganôjével ellopat a gazdától egy ökröt. [Az ellopott ökröt] eladják, ezután fogják a pénzt és [megpróbálnak] elmenekülni az országból. A határon elfogják ôket.
– Hogyan kell ítélni az egyik, s hogyan a másik felett?

---

továbbiakban is – szó szerint: „tetoválják ôket *falépítô*kké", „borotválják ôket *közrabszolgá*kká" *[qing (yi) wei chengdan, nai (yi) wei lichen]* stb.

[348] *Qiudao*, „tolvajfogó": az *SHD* szerkesztôi szerint a bûnösök ôrizetbe vételét végrehajtó hatósági személy, amolyan zsandárféleség (147, 3. jegyzet). Státusa hasonlít a *poroszló*éra *(xiandao)*, mert mind a D 1, mind a D 2 cikkelyekben azonos megítélés alá esnek.

[349] Az esetleírásokban a szereplôket az „égi törzsek" ciklikus jegyei *(jia, yi, bing)* jelölik (a fordításban: *A, B, C*). Megjegyzendô, hogy hasonló jogi szövegekben máig ugyanezeket az írásjegyeket használják.

[350] *Mou*, „kitervel, összeesküszik". A *Kérdések és válaszok…*-ban a kifejezés a fentin kívül még a D 4, 11, 14, 54, 60 cikkelyekben található meg. Az esetekben az a közös, hogy a bûntettekben többen is érintettek, a szó tehát a bûnelkövetés olyan változatát jelöli, amelyben valamiféle közös tervezés történt. A *mou*-ról lásd még *RHL:* 265–268.

[351] Vagyis a tetoválást *és* a *falépítés*re ítélést. Mivel a megcsonkítás általában együtt járt valamilyen fokozatú kényszermunkával, s egy bizonyos megcsonkítás (a tetoválás is annak számított) egy bizonyos kényszermunkafajtával járt együtt, ez utóbbi büntetést – mint ami magától értetôdik – a rendelkezések gyakran nem említik. Ugyanakkor érdekes specialitása a *Qin*-beli büntetôjognak az, hogy a vádlott a kiszabott büntetés *megváltására* is ítélhetô.

[352] *Mou*, lásd 350. jegyzet.

– Ítéljék *falépítés*re és tetoválják ôket, [majd] adják vissza mindkettôjüket a gazdájuknak.[353]

D 5 *A* ellop egy ökröt. A lopás idején *[A]* 6 láb[354] magas. Miután egy évig fogva tartják, újra megmérik, s ekkor már 6 láb és 7 hüvelyk magas.[355]
Kérdés:
– *A* felett hogyan ítéljenek?
– Váljék belôle csonkítatlan *falépítô*.[356]

D 6 Valaki lopva más eperfájáról szed levelet.[357] Zsákmányának értéke nem éri el az egy garast.
– Hogyan ítéljenek felette?
– Bírsága[358] legyen háromszor tíz nap közmunka.

D 7 Egy *sikou*[359] 110 garast lop, de mielôtt [elfognák], feladja magát.
– Hogyan ítéljenek felette?
– Borotválják le a szakállát, és váljék belôle *közrabszolga*.[360] Mások szerint:[361] szolgáltasson be bírságként két páncélzatot.

---

[353] Nyilván a kényszermunka idejének letelte után.

[354] Kb. 139 cm.

[355] Kb. 155 cm. Az elkövetô nyilvánvalóan növésben lévô fiatal. A *Törvények a magtárakról* egyik fennmaradt rendelkezése (A 12) szerint: „…A *közrabszolgá*k és a *falépítô*k, akiknek magassága nem éri el a 6 láb 5 hüvelyket (kb. 150 cm), illetve a *közrabszolganô*k és *gabonaôrlô*k, akiknek a magassága nem éri el a 6 láb 2 hüvelyket (kb. 143 cm), „kicsinek" *(xiao)* tekintendôk." (WW 7.2 jobb; *SHD:* 49; *RCL:* 31) A „kicsi" minôsítésnek az volt a következménye, hogy az illetô csökkentett gabonafejadagot kapott.
A fentiek alapján úgy tûnik, hogy a közszabad férfiaknál a „nagykorúságot" szintén a 6 láb 5 hüvelykes testmagasság eléréséhez kötötték (vagy legalábbis a határ ekörül volt.)

[356] Tehát a *falépítés*sel együtt járó megcsonkítást elengedik. A cikkely arra enged következtetni, hogy az elkövetés, és nem az ítélethozatal idôpontja volt a mérvadó.

[357] Az eperfalevél a selyemhernyó etetésére szolgál, tehát fontos termény.

[358] *Zi*, „bírság": a terminus elemzését lásd HULSEWÉ 1978: 208–211; „definícióját" lásd *SWZ:* 285. A fenti cikkely különlegessége, hogy itt a *zi* – elôfordulásainak többségével szemben – nem pénz- (illetve pajzs-, páncélzat-) bírság jelentésben szerepel, hiszen a „befizetendô" büntetés: tízdekádnyi ingyenmunka.

[359] *Sikou*, „rablók elleni ôr": viszonylag enyhe, negyedfokú kényszermunkát végzô elítélt (lásd IV.1.3.).

[360] *Lichen*, „közrabszolga": harmadfokú kényszermunkát végzô elítélt (lásd IV.1.3.).

D 8 *A* lopást követ el, zsákmányának értéke 1000 garas. *B* tudja, hogy *[A]* lopott, s elfogadja a zsákmánynak kevesebb, mint 1 garas értékû részét.
Kérdés:
– *B* felett hogyan ítéljenek?
– Ugyanúgy, [mint *A* felett].

D 9 *A* lopást követ el, kevesebb, mint egy garas értékben. [Ezután] *B* házába megy. *B* nincs tudatában [annak, hogy *A* lopott].
Kérdés:
– *B* fölött hogyan ítéljenek?
– Ne ítéljék el. Ha viszont látta és tudta, [hogy *A* lopott], de nem fogta ôt el, bírságként fizessen egy pajzsot.

D 10 *A* pénzt lop, hogy selymet vegyen, majd [a selymet] rábízza *B*-re. *B*, nem tudva a lopásról, elfogadja.
– *B* fölött hogyan ítéljenek?
– Ne ítéljék el.

D 11 *A* és *B* soha nem ismerték egymást. *A* elindul kirabolni *C*-t. Éppen odaér, amikor *B* is *C* kirablására érkezik. *A* és *B* beszélnek egymással, majd külön-külön rabolnak. Zsákmányuk értéke fejenként 400 [garas]. Miután már elhagyták [*C* házát], mindkettôjüket elfogják.
Ha elôtte megtervezték[362] [a rablást], az összesített zsákmány alapján ítéljék el ôket. Ha nem tervezték meg, mindkettôrôl a saját zsákmánya alapján döntsenek.[363]

D 12 Egy iparos lopást követ el, s [a zsákmányt] elviszi [a mûhelybôl]. Amit ellop, annak értéke kevesebb egy garasnál.
– Csoportja többi tagjának jár-e botozás?
– Nem jár botozás.

---

[361] *Huo yue:* „mások szerint, más vélemény szerint”. Abból, hogy a cikkely két különbözô szankciót is megemlít ugyanahhoz a büntetéshez kapcsolódóan, látszik, hogy a *Qin lü da wen* nem elsôdleges jogforrás. Az is kitûnik, hogy *Qin*-ben a törvénykezési gyakorlat nem volt teljesen egységes.

[362] *Mou*, lásd 350. jegyzet.

[363] A megkülönböztetés a két rabló számára azért rendkívül jelentôs, mert a súlyosabb és a kevésbé súlyos büntetés közötti egyik fontos határ (a zsákmány értékét számítva) 660 garas. Ez éppen a két, az ítélkezéskor számításba vehetô összeg (400, illetve 800 garas) között van.

D 13 Egy férj 1000 garast lop, amibôl 300-at a feleségénél rejt el.
– Hogyan ítéljenek a feleség felett?
– Ha a feleség tudta, hogy a férj lopott pénzt rejtett el, akkor 300 garas összegû „lopásért” ítéljék el. Ha nem tudta, [a bûne:] „megôrzés”.[364]

D 14 Egy férj 300 garast lop. Ezt elmondja a feleségének, majd az asszonnyal együtt eszik és iszik.[365]
– Hogyan ítéljenek a feleség felett?
– Ha korábban nem tervezték meg[366] a dolgot, akkor [a bûne:] „megôrzés”. Ha elôre megtervezték, akkor ugyanaz a bûne, [mint a férjé].

Egy férj 200 garast lop, s a feleségénél elrejt ebbôl 110-et.[367]
– Hogyan ítéljenek a feleség felett?
– Ha az asszony tudta, hogy a férje lopott, akkor 110 garas összegû „lopás” a bûne. Ha nem tudta, akkor „a zsákmány tárolása”.[368]

D 15 Ha valaki egy éjjel[369] 110 garas értékben lop, s felesége és gyermekei tudván errôl vele együtt húst esznek, mindannyian ugyanazért a bûnért felelnek.

---

[364] Ez a passzus nem tartalmaz szankciót, csak azt, hogy a feleség tette melyik bûncselekmény kategóriájába tartozik. Az ezért járó büntetést valószínûleg maguk a törvények szabták meg. A D 10-ben leírt esettel szemben itt a rábízott szerzemény lopott voltáról nem tudó személy valószínûleg azért büntetendô, mert a tolvaj családtagjaként a kölcsönös felelôsségi rendszer alapján felelôs annak tettéért.

[365] YATES (1995: 357) szerint itt és a D 15–16 cikkelyekben a bûnös családtagjai a lopás után *áldozati* húst és bort fogyasztanak a bûnössel együtt, s ezzel a *rituális* cselekedettel lesznek részesei a bûnnek. Ez az értelmezés is elképzelhetô, de számunkra valószínûbbnek tûnik, hogy egyszerûen a zsákmány örömére rendezett lakomáról van szó (a húsevés – *shi rou* – a közemberek körében mindig különleges alkalomnak számított), s az azon való részvételt annak bizonyítékaként vették, hogy a családtagok tudtak a lopásról.

[366] *Mou*, lásd 350. jegyzet.

[367] A 110 garas a büntetés egy fokozattal való súlyosbításának határösszege.

[368] A különbség a zsákmány „megôrzése” *(shou)* és „tárolása” (*shou*, másik írásjeggyel) között nem világos.

[369] HULSEWÉ (*RCL:* 125) a mondat elején álló elmosódott írásjegyet a *Wenwu*-t követve *qian*-nek olvassa, ezért szerinte a mondat így kezdôdik: „Egy korábbi alkalommal valaki (tárgyakat) lopott…” Az *SHD* olvasata azonban *xiao*, „éjjel”: ez utóbbit tartjuk valószínûbbnek. Ugyanez vonatkozik a D 16 cikkelyre is.

D 16 Ha valaki egy éjjel 150 garas értékben lop, s ezt elmondja *A*-nak, mire *A*, a felesége és gyermekei, [mindannyian] tudván a [lopásról, a tolvajjal] együtt húst esznek, akkor *A* felesége és gyermekei ugyanazért a bûnért felelnek, mint *A*.

D 17 „Ha apa lop a fiától, az nem számít lopásnak."
– Ha nevelôapa lop a fogadott fiától, azt hogyan kell megítélni?
– Az lopásnak számít.[370]

D 18 A törvényben ez áll: „…ugyanaz a szabály [alkalmazandó], mint lopás esetén"; máshol meg ez áll: „…ugyanaz a bûntett". Ebben a két esetben [a bûnös] háztartásának tagjait,[371] [falujának] fônökét, valamint öttagú csoportjának [tagjait] elítélik az ô [bûne] miatt, ezt nevezik „ugyanannak a bûntettnek". Ha a törvény szerint „a büntetés megfordítása"[372] történik, akkor [a fent felsoroltakat] nem kell elítélni.

– Ha valakinek a rabszolgája vagy rabszolganôje lop a gazdája szüleitôl, az „a gazda meglopása" [bûntettének] számít?
– Ha [a szülôk] a háztartás tagjai, akkor „a gazda meglopásának" számít. Ha nem a háztartás tagjai, akkor nincs szó „a gazda meglopásáról".

D 19 „Lopás és minden más bûncselekmény, amelyért a »háztartás tagjait«[373] el kell ítélni…"[374]
– Kit tartunk a „háztartás tagjainak"?

---

[370] A cikkelyrôl lásd HULSEWÉ 1997: 204, ahol a szerzô a lopást és az annak minôsülô tetteket tárgyalja.

[371] *Tong ju*, „akik együtt laknak": a kifejezés jogi kategóriát takar, amelynek a bûnössel együtt elítélendôk körének kijelölésekor van jelentôsége. A továbbiakban (a D 57-en és D 89-en kívül) „a háztartás tagjainak" fordítjuk, megkülönböztetendô egyéb, hasonló jelentésû szavaktól (például *hu* „porta", *shi ren* „háznép".) A kategóriák közötti pontos különbségeket nem ismerjük.

[372] A „büntetés megfordítása" *(fan zui):* a hamisan vádaskodót azzal a büntetéssel sújtják, amely az általa megvádolt személynek járt volna, ha a vádak igaznak bizonyulnak. Ezzel a jogintézménnyel az állam minden bizonnyal azt igyekezett megakadályozni, hogy hivatalnokait – akik a bíráskodás mellett a közigazgatást, adószedést stb. is intézték – a felesleges, személyes indítékú pereskedés túlságosan lekösse. A fenti passzus lényege az, hogy hamis vádaskodás esetén – ellentétben a többi bûncselekménnyel – a „tettes" környezetét, amely a törvény szerint felelôs lenne a tetteiért, nem ítélik el.

[373] *Tong ju*, lásd 371. jegyzet.

[374] A csonka mondat valószínûleg részlet egy törvénycikkbôl.

– Az adott porta[375] [lakói] számítanak a „háztartás tagjainak”. A szolgák elítélendôk [a gazda bûnéért], míg a szolga [bûnéért] a porta [lakóit] nem kell elítélni.

D 20 „Ha egy tolvaj lop valamit, azt eladja, és az árán más dolgot vesz, [az így vásárolt dolgokat] mind adják vissza a [meglopott] tulajdonosnak.”
– Ha egy tolvaj ellopja *A* ruháját, s eladván azt az árából vásznat vesz, de elfogják, akkor mind a ruhát, mind a vásznat vissza kell adni [*A*-nak]?
– A vásznat, és minden mást, amit [a tolvaj a ruha árából] vett, vissza kell adni *A*-nak; a ruhát nem kell visszaadni.[376]

D 21 „Ha, mielôtt a közösségi[377] áldozati szertartás véget ér, valaki lop az áldozati tárgyakból,[378] annak bírságot kell fizetnie, …[379] alatt vágják le a szakállát és tegyék *közrabszolgá*vá.”
– Ha valaki ellop egy vesét, s a vese értéke kevesebb, mint egy garas, azt mire ítéljék?
– Az áldozatokhoz mindig szívet, vesét és más szerveket használnak. Minden ilyen [szerv] egy áldozati tárgynak számít. Ha egy [egész] áldozati tárgy [ellopásakor] a zsákmány nem éri el az egy garast, a tolvajnak vágják le a szakállát.[380] Ha a [tárgy] értéke 20 garas, de csak egy részét lopják el, így nem tesz ki egy egész áldozati tárgyat, valamint ha az ellopott [áldozati tárgy] nincs az oltárra helyezve, akkor a törvények szerint kell ítélkezni.

D 22 – Mit jelent az, hogy „mielôtt az áldozati szertartás véget ér”?

---

[375] *Hu,* „porta”, a fenti „definíció” szerint a gyakorlatban ugyanaz, mint a „háztartás”.

[376] Vagyis *A* ruháinak jóhiszemû vásárlóját nem sújtja a törvény.

[377] *Gong:* a szó jelentése lehet „közös(ségi)”, „hivatalos, állami”, illetve „fejedelem, herceg”. Itt az elsô jelentés valószínûbb. A *shuihudi* jogi szövegek keletkezésekor a *Qin*-beli uralkodó címe már *wang*, „király” – a D 23-ban és D 141-ben is így szerepel. A *wang* cím felvétele valószínûleg Kr. e. 325-ben történt (*RCL:* 127, MASPERO: 1978: 317).

[378] *Ju*, „áldozati tárgy”, vagyis az ôsöknek, isteneknek felajánlott ajándék. Ez a jelen esetben hús, de lehet gabona, só stb. is.

[379] HULSEWÉ (*RCL:* 127) szerint az írnok itt kifelejtett néhány írásjegyet, amelyek valószínûleg valamilyen rangot jelölhettek; enélkül a mondat értelmezhetetlen. A *WW* és az *SHD* szerkesztôi nem jelöltek hiányzó írásjegyet.

[380] Ezzel, mint már említettük, valószínûleg kényszermunka-büntetés is járt, ami a szövegben nem szerepel.

– Amíg a szellemek számára elhelyezett serlegeket és emelvényeket nem viszik el: erre mondják, hogy „mielôtt az áldozati szertartás véget ér”.
[A tárgyak], amelyeket még nem helyeztek el [a szellemek elôtt], illetve amelyek hibásak, nem számítanak áldozati tárgynak; csak ha már elhelyezték ôket, akkor számítanak áldozati tárgynak.

D 23 – Mit jelent „rablás céljából kiásni a vermet”?[381]
– A királyi ház áldozatainál elássák az áldozati tárgyakat: ezt [a gödröt] nevezik „veremnek”.

D 24 Egy *A* nevû közember ellop egy kecskét,[382] amelynek a nyakán kötél van. A kötél egy garast ér.
Kérdés:
– Hogyan ítéljenek *[A]* felett?
– *A* célja a kecske ellopása volt. A kötél a kecskére volt kötve. Ha *A* a kecskét elvezette, az eset megítélésekor ne vegyenek figyelembe mást a kecskén kívül.

D 25 „[Ha valaki] feltör egy zárat, azt tetoválás[383] megváltására [kell ítélni].”
– Mit jelent a „zár feltörése”?
– Ha a zár feltörésének [eredményeképp] a zár kinyílik, akkor „feltörésrôl” beszélünk.[384]
– Ha nem nyílik ki, az is „feltörésnek” számít? Ha a zár feltörôje a zárat nem tudja kinyitni, s távozik, de még aznap[385] elfogják: az ilyen eseteket hogyan kell megítélni?
– Ha az illetô lopni akar, s a zárat ezért próbálja feltörni, de nem tudja kinyitni és távozik, vagy elfogják, mielôtt kinyitná [a zárat], akkor ítéljék tetoválás megváltására. Ha a zár feltörôje nem akar lopni, s a zár kinyílik, az a „feltörés” esete. Ha nem nyílik ki a zár, akkor [a tettes] két páncélzatot tartozik bírságként beszolgáltatni.

---

[381] A „kiásni a vermet” kifejezésként fordított két írásjegy ismeretlen, jelentésükre csak a következô mondatból, illetve az egyiknek egy másik cikkelyben történô elôfordulásából lehet következtetni – a fenti fordítás ezért kétséges.

[382] *Yang*, „birka” vagy „kecske” – ez utóbbi a kikötés miatt valószínûbb.

[383] Vagyis: tetoválás *és* kényszermunka-büntetés megváltására. (Ugyanez vonatkozik a második kérdésre adott válasz elsô mondatában szereplô büntetésre is.)

[384] A passzusból nem derül ki, hogy miféle zárról (vagy lakatról) van szó.

[385] *Yi ri*, „egy napon, ugyanazon a napon”. HULSEWÉ (*RCL:* 129) a *ri* írásjegyet elírásnak tartja, szerinte a *yi dan* kifejezésrôl van szó, amelynek jelentése: „egyszer, valamikor”.

D 26 „Ha valaki állami pénzt vesz kölcsön magáncélra[386] a tárházból,[387] és elkölti, akkor ugyanaz a szabály [alkalmazandó], mint lopás esetén."[388]
– Mit nevezünk „tárháznak"?
– Csak a járási raktár számít „tárháznak", más nem.

D 27 Egy *A* nevû közember lopást követ el. Ha elfogásakor a zsákmányt felbecsülnék,[389] annak értéke 660 garasnál[390] több lenne. De a hivatalnok nem becsüli fel, csak akkor, amikor bíráskodik [az ügyben]. [Ekkor] a zsákmányt 110 garasra becsüli, ezért [*A*-t] szakálla leborotválására[391] ítéli.
Kérdés:
– *A* és a hivatalnok felett hogyan kell ítélni?
– *A*-t tetoválják és ítéljék *falépítés*re. A hivatalnok [tette] a „vétkes megbüntetésekor elkövetett hiba" [kategóriába] tartozik; ha viszont a [tett] tudatos[392] volt, akkor „igazságtalanság"[393] történt.

---

[386] *Gong:* „állami, fejedelmi, közös, hivatal(i)." *Si:* a szó – jellemzôen a régi kínai gondolkodásra – egyszerre jelenti azt, hogy „magán-, ön-", és azt, hogy „lopva, titokban". A *gong* és a *si* gyakran együtt szereplô fogalompár a más jellegû szövegekben is. Egyik vonatkozásáról lásd például ECSEDY 1976: 83–84, 44. jegyzet; uô 1987: 87–96.

[387] *Fu zhong:* a terminus pontos jelentése a fenti „definíció" ellenére sem tisztázott.

[388] Vö. D 18.

[389] HULSEWÉ (*RCL:* 129) szerint ez a tagmondat idézet egy törvénybôl, és így hangzik: „Az elfogás pillanatában a zsákmányt felbecsülik." Ugyanez vonatkozik a D 28 második mondatának elsô tagmondatára.

[390] A 660, illetve a 110 garas olyan elkövetési összegek, amelyek átlépésekor a büntetés súlyosbodik egy fokozattal. Nyilvánvalóan nem valós, hanem fiktív jogesetrôl van szó: a törvénymagyarázat címzettje számára nem a konkrét összegek a fontosak, hanem az, hogy melyik, a büntetés szempontjából releváns tartományba esnek.

[391] Szakálla leborotválására *és* valamilyen kényszermunka-büntetésre. Az ítélet túl enyhe, hiszen 660 garasért kellett volna elítélni.

[392] *Duan*, „tudatos, szándékos, megfontolt": a szót a *shuihudi* szövegek a szándékosan rosszul ítélkezô hivatalnokokra vagy hamis feljelentést tévôkre használják (kivétel a D 104). A továbbiakban „tudatosnak" fordítjuk. Megkülönböztetendô a *zei*, „bûnös szándékkal" kifejezéstôl (lásd 409. jegyzet). A *duan* eseteit lásd D 27, 28, 30, 35, 38, 77, 104.

[393] *Bu zhi*, szó szerint „nem egyenes": a *shuihudi* jogi szövegekben a kifejezés mindig a szándékosan törvénysértôen ítélkezô hivatalnok-bíróra vonatkozik, ezért fordítom – jobb megoldás híján – igazságtalanságnak. „Definícióját" lásd a D 77-ben. Lásd még YATES 1995: 354, ahol a szerzô *Shiji*-beli példát is ad az igazságtalanul ítélkezô hivatalnokok megbüntetésére.

D 28 Egy *A* nevû közember lopást követ el. Ha elfogásakor a zsákmányt felbecsülnék, annak értéke 110 garasnál több lenne. [De] a hivatalnok nem becsüli fel, csak akkor, amikor bíráskodik [az ügyben]. [Ekkor] a zsákmány értékét 660 garasnál többre teszi, ezért *A*-t tetováltatja és *falépítô*vé teszi.
Kérdés:
– Hogyan ítéljenek *A* és a hivatalnok felett?
– *A* szakállát borotválják le és tegyék *közrabszolgá*vá. A hivatalnok [tette] a „vétkes megbüntetésekor elkövetett hiba” [kategóriába] tartozik.

– *A* [meghatározott] bûnt követ el…[394] A hivatalnok tudja ezt, de tudatosan súlyosabb vagy enyhébb [büntetést szab ki, mint ami járna]. Hogyan ítéljék el?
– Ez az „igazságtalanság”[395] [esete].

D 29 Valaki 1000 garast lop a közkegyelem [kihirdetése] elôtt. A közkegyelem [kihirdetése] után, miután [a pénzt] mind elköltötte, elfogják.
– El kell-e ítélni?
– Nem kell elítélni.[396]

D 30 Feljelentenek egy embert 110 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 100 garast lopott.
– A feljelentô felett hogyan kell ítélni?
– Bírságként fizessen két páncélzatot.

100 garast lopnak el, de tudatosan[397] 10 garassal több ellopását jelentik.
Kérdés:
– A feljelentô felett hogyan ítéljenek?
– Bírságként szolgáltasson be egy pajzsot; az egypajzsnyi bírság felel meg a törvényeknek. De a hivatal[398] gyakorlata[399] az, hogy

---

394 Itt a bambuszcsíkon 3-4 írásjegynyi hely üres, írás nyoma nem látszik.
395 *Bu zhi*, lásd 393. jegyzet.
396 Az ókori Kínában igen gyakori közkegyelmekrôl lásd *RHL:* 225–250.
397 *Duan:* vö. 392. jegyzet
398 *Ting:* a szó ma bíróságot jelent, de az újkor elôtt különféle szintû közigazgatási hivatalokat jelölt. Ezekben folyhatott törvénykezés is, de ez nem volt a *ting* fogalmának lényegi eleme. Ezért a továbbiakban – HULSEWÉ (*RCL: passim*) gyakorlatától eltérôen – a szót „hivatalnak”, és nem „bíróságnak” fordítom,

„gondatlanság”[400] miatt ítélik el [az ilyen feljelentôt], s a bírság két páncélzat.

D 31 Valakit feljelentenek 1000 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 670 garast lopott.[401]
– Hogyan kell ítélni a feljelentô felett?
– Nem kell elítélni.

D 32 Valakit hamisan megvádolnak[402] 1000 garas ellopásával. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 670 garast lopott.
– Hogyan kell ítélni a hamisan vádaskodó felett?
– Nem kell elítélni.[403]

D 33 *A* azzal vádolja *B*-t, hogy …[404] értékben lopott. A vallatáskor [kiderül, hogy] *B* 30 [garasnyi értékben] lopott. *A* hamis vádként tett hozzá 50-et, s „gondatlan”[405] volt a 30-cal kapcsolatban.
Kérdés:
– *A*-t el kell-e ítélni?
– A hivatal gyakorlata szerint bírsága két páncélzat.

D 34 Valakit hamisan 20 [garas] értékû lopással vádolnak. Még mielôtt ítélnének felette, [az az ember, aki bevádolta,][406] lopást követ el 100 [garas] értékben. Csak ezután derül ki [a hamis vád ténye].

---

hogy nehogy önálló, a hivatalszervezettôl független bíróság, igazságszolgáltatás létének látszatát keltsem. A *ting*-rôl lásd még D 79.

399 *Xing shi:* precedens, ítélkezési gyakorlat. Érdekes, és a legista elveknek ellentmondó jelenség, hogy a bírósági gyakorlat felülbírálhatja az írott törvényt.

400 *Bu shen*, „gondos vizsgálat, nyomozás nélkül”, vagyis gondatlanul (állít valamit). Leggyakoribb esete a „gondatlan feljelentés” *(gao bu shen)*, amelynek meghatározását lásd D 80. További eseteit lásd D 33, 35, 36, 37, 38, 80, 84, 93, illetve LAU *a:* 2.

401 A 670 garasnyi összeg jelentése egyértelmûen: a kritikus 660 garast meghaladó összeg. Ez a törvények szempontjából ugyanabba a tartományba tartozik, mint 1000 garas. A feljelentô ezért mentesül a „büntetés megfordítása” alól (lásd 372. jegyzet).

402 *Wu*, szó szerint „megrágalmaz”.

403 A cikkelyrôl és a hamis vádaskodás különbözô eseteirôl lásd HULSEWÉ 1997: 204. A lopott összegrôl lásd 401. jegyzet.

404 Itt a bambuszcsíkon néhány írásjegy olvashatatlan, de az összeg minden bizonnyal 80 garas.

405 A gondatlanságról lásd 400. jegyzet.

406 A kiegészítés a továbbiak alapján indokolt.

– Az ítélkezésnél a [két] érték összegét kell figyelembe venni,[407] vagy pedig ítéljék el külön a tényleges bûntettért, külön a hamis vádaskodásért?
– Szolgáltasson be bírságként két páncélzatot és egy pajzsot.[408]

D 35 *A* feljelenti *B*-t egy ökör ellopásáért vagy egy ember bûnös szándékú[409] megsebesítéséért. *B* [azonban] nem lopott ökröt, illetve nem sebesített meg senkit.
Kérdés:
– *A* felett hogyan ítéljenek?
– Ha tudatosan[410] tette, akkor ez a „hamis vádaskodás" [esete]. Ha nem tudatosan, akkor [a bûne:] „gondatlan feljelentés".[411]

D 36 *A* feljelenti *B*-t egy ökör ellopásáért. *B* azonban egy embert sebesített meg bûnös szándékkal, nem ökröt lopott.
Kérdés:
– *A*-t el kell-e ítélni?
– Nem kell elítélni, [de] nem is kell megjutalmazni.[412] Mások szerint ez a „gondatlan feljelentés" [esete].[413]

D 37 *A* feljelenti *B*-t ökörlopásért, *B* azonban birkát lopott, nem ökröt.
Kérdés:

---

[407] Ez azért fontos, mert a (100+20=) 120 garasnyi összeg meghaladja a 110 garasos határt, míg ha a két összeget külön számolják, a büntetési fokozat viszonylag alacsony.

[408] Az ítélet furcsa, mert egyrészt a bírság összegén kívül mást nem mond – tehát éppen a kérdésben rejlô lényegi, más helyzetekre is alkalmazható, elvi problémára nem ad választ –, másrészt az ítélet szokatlanul enyhe, hiszen lopásért általában nem bírság, hanem kényszermunka járt. Elképzelhetô, hogy a passzus végérôl az írnok lefelejtette a lopásért járó büntetés néhány írásjegyét (vagy az olyan egyértelmû volt, hogy nem tartotta érdemesnek lejegyezni). HULSEWÉ (*RCL:* 132) szerint az elkövetô talán valamilyen rang birtokosa volt (bár ez a szövegbôl nem derül ki).

[409] *Zei:* szó szerint „tolvaj, gonosz, bûnözô". A *shuihudi* szövegekben a szónak speciális jelentése van: az elôre megfontoltságot jelenti ember elleni bûncselekményeknél. A továbbiakban általában „bûnös szándéknak" fordítjuk. Ellentéte a *dou*, „verekedés [közben]", ami a hirtelen felindulásból elkövetett, elôre nem eltervezett cselekményekre vonatkozik (lásd D 53, D 71). A *zei* megkülönböztetendô a *duan*, „tudatosan" kifejezéstôl (lásd 392. jegyzet). A *zei* eseteit lásd D 35, 36, 53, 60, 71, 76, 80, 81, 86, 99, 112, E 20.

[410] *Duan*, „tudatosan": lásd 392. jegyzet. Itt: ha tudta, hogy vádja hamis.

[411] A „gondatlanságról" lásd 400. jegyzet.

[412] *Gou:* bûnös elfogásáért járó jutalom.

[413] Vö. 361. jegyzet; a „gondatlanságról" lásd 400. jegyzet.

– Hogyan ítéljenek *[A]* felett?
– [*A* tette] a „gondatlan feljelentés”[414] [esetének] számít.

– Ha egypajzsnyi bírság kiszabása „igazságtalanul” történt, azt hogyan kell megítélni?
– Egy pajzs bírságot kell fizetni.[415]

D 38 *A* ellop egy birkát, *B* ezt megtudja, de tudatosan[416] ökörlopásért jelenti fel *A*-t.
Kérdés:
– *B* tette „hamis vádaskodás” vagy „gondatlan feljelentés”?[417]
– Ez a „tolvaj feljelentése a zsákmány eltúlzásával” [esete].

D 39 *A* birkát lop. *B* tudja, hogy *[A]* birkát lopott, de nem tudja a birkák számát. Feljelentést téve a hivatalnoknál, azt állítja, hogy *[A]* három birkát lopott.
Kérdés:
– *B* felett hogyan ítéljenek?
– Ez a „tolvaj feljelentése a zsákmány eltúlzásával” [esete].

D 40 A *shangzao*[418] rangot viselô *A* ellop egy birkát. Még mielôtt ügyében döntenének, hamisan vádaskodva azt állítja valakirôl, hogy az ellopott egy disznót.
– Hogyan ítéljenek felette?
– Váljék belôle csonkítatlan *falépítô*.[419]

D 41 „Aki dicsôíti az ellenséget, hogy ezzel félelmet keltsen a nép szívében, azt szégyenítsék meg.”[420]
– Mit jelent a „megszégyenítés”?
– Élve közszemlére tenni, s ezt követôen kettévágni. Ezt jelenti [a megszégyenítés].

---

414 A „gondatlanságról” lásd 400. jegyzet.
415 A kérdés és a felelet minden bizonnyal a rosszul ítélkezô hivatalnokra vonatkozik, az „igazságtalanság” *(bu zhi)* jogi fogalmat rájuk alkalmazták; a kifejezés „definícióját” lásd D 77; vö. D 27, D 28 és 393. jegyzet.
416 *Duan*, lásd 392. jegyzet.
417 A „gondatlanságról” lásd 400. jegyzet.
418 *Shangzao*, a második legalacsonyabb nemesi rang.
419 Mint láttuk, a *falépítés* kényszermunkája általában csonkító büntetéssel jár, de itt ezt elengedik. Vö. D 5.
420 *Lu*, „megszégyenít”. Vö. IV.1.7. és 314. jegyzet.

D 42 „Aki bátorítja a nép szívét, s híre eljut ura környezetéhez, az kapjon jutalmat."[421]
A hadvezér maga döntheti el, hogy pénzben vagy aranyban adja a jutalmat; a [jutalom] összege nincs meghatározva.

D 43 „Ha »megadásra felszólító levelet«[422] találnak, ne hozzák nyilvánosságra; amint megtalálják, azonnal égessék el. Aki el tudja fogni [a megadásra felszólítót], annak jutalma két rabszolga.

A megadásra felszólítót vegyék ôrizetbe, kérdezzék ki és tegyenek jelentést."
Ez azt jelenti, hogy ha megtalálják a levelet, de a megadásra felszólítót nem fogják el, akkor a levelet égessék el, ne hozzák nyilvánosságra. Ha a megadásra felszólítót elfogják, a levelet ne égessék el, a megadásra felszólítót vegyék ôrizetbe, kérdezzék ki, és ítéljék el. Ezt jelenti [az idézett cikkely].

D 44 – Mit jelent a „[járásfônök-] *helyettes*i[423] rendeletet hamisítása"?
– Ez az az eset, amikor egy *alhivatalnok*[424] hamisan azt írja a pecsétjére,[425] hogy „*nagy felügyelô"*.[426]

---

[421] A mondat jelentése nem egészen világos, a fordítás kétséges. Az „ura környezeté"-nek fordított *zuo you* (szó szerint: „bal-jobb") kifejezés jelentheti a hadvezért is, esetleg a hadsereg bal- és jobbszárnyát (vagyis magát a hadsereget), de fordítható szó szerint is, ahogy HULSEWÉ teszi (*RCL:* 134): „Akik serkentik a nép lelkét, s így a hírnév terjed jobb és bal felé, jutalmat kapnak." Így viszont nem világos, kié a hírnév.

[422] *Tou shu*, a kifejezés valószínûleg az ellenség által az adott területre juttatott (például íjjal a városba belôtt), megadásra felszólító levelet jelent, ám az *SHD* szerint (174, alsó 1. jegyzet) névtelen feljelentô levélrôl van szó.

[423] *Cheng*, „helyettes, segéd": valószínûleg a járásfônök helyettesérôl van szó.

[424] *You zhi*, szó szerint: „tisztséggel rendelkezô". A kifejezés helyben kinevezett, alacsony rangú hivatalnokokat jelölt. (Lásd *RCL:* 39, A 22/3. jegyzet.)

[425] *Yin*, „pecsét". Megjegyzendô, hogy a *Zhou*-kori pecsétek, hasonlóan a ma is használatosakhoz, 2–4 írásjegyet tartalmaztak, s ugyanúgy kôbôl, jádéból, elefántcsontból stb. készültek. Akkoriban azonban nem az írásra használt felületre nyomták a pecsétet, hanem – például a sumérokhoz hasonlóan – puha agyagba: a hitelesítendô bambusz vagy fa iratokat beborították egy-egy falemezzel, átkötötték zsinórral, s a kis agyagdarabot, amelybe a pecsétet nyomták, e zsinórra erôsítették. (Bôvebben lásd TSIEN 1962: 54–58, különösen VIII. tábla C kép.)

[426] *Da sefu*, „nagy felügyelô", valószínûleg ugyanaz, mint a *xian sefu*, vagyis a járási felügyelô, ami viszont a *xianling*, járásfônök szinonimája. A *da* és *xian sefu*-ról zajlott vitáról lásd *RCL:* 36, A 19/5. jegyzet. A *sefu* terminus részletesebb elemzését lásd HULSEWÉ 1978: 201–204. Eszerint a *sefu* alacsony

D 45 – Hogyan kell ítélni azon [ember] fölött, aki „titokban *felügyelô*ként tesz pecsétet” [iratokra]?
– A hivatal gyakorlata az, hogy [ezt] a „pecséthamisítás” [eseteként] kezeli.

D 46 „Ha valaki felnyit egy hamisított levelet, s nem veszi észre, [hogy hamis], az két páncélzat bírságot tartozik fizetni.”
– *Xianyang*-ban[427] felbontanak egy hamisított úti okmányt,[428] s nem veszik észre, [hogy hamis], majd újra lepecsételik és továbbengedik egy másik járásba; a másik járás is továbbengedi a következô járásokba. A határon elfogják [a hamis okmánnyal utazót]. Csak a *Xianyang* [-beli hivatalnokokat] kell megbírságolni, vagy az összes többi járás [hivatalnokait] is?
– *Xianyang* és a többi járás, ahol felnyitották [az okmányt], és nem vették észre, [hogy az hamis,] mind megbírságolandó.

D 47 A hivatal gyakorlata az, hogy ha egy hivatalnok csalást és hamisítást követ el, és bírsága több, mint egy pajzs, akkor az ítélet végrehajtása mellett menesztik[429] is [hivatalából].

D 48 A hivatal gyakorlata szerint ha valaki egy számûzéssel büntetendô bûnt követ el, s az ítéletet már meghozták, a parancsokat már kiadták [az ítélet végrehajtására, de] indulás elôtt az illetô meghal vagy megszökik, akkor azok, akik felelôsséggel[430] tartoztak érte, [továbbra is] kötelesek a számûzetés helyére költözni.

---

rangú hivatalnok; a különféle kormányzati feladatok elvégzésére különféle *sefu*-k voltak kinevezve. Lásd még 482. jegyzet.

[427] *Xianyang Qin* állam, majd a birodalomegyesítés után rövid idôre egész Kína fôvárosa volt.

[428] *Zhuan*, itt: az állam által kiadott utazási engedély. A legista szellemûnek tartott *Qin*-ben a lakosság helyhez volt kötve, egy másik járásba való utazáshoz hivatalos engedély kellett (lásd FU 1996: 103).

[429] A *fei*, itt: „meneszt” azt jelenti, hogy az illetô soha többé nem vállalhat hivatalt. Megjegyzendô, hogy a bambuszcsíkokon a *fei* írásjegy helyett következetesen a *fa* írásjegyet használják. (Lásd *RCL:* 82, A 90/5. jegyzet.)

[430] Itt minden bizonnyal családjának tagjairól, illetve azokról van szó, akikkel a bûnös egy kölcsönös felelôsségi csoportba tartozott. Az értelmezést azonban megkérdôjelezi az, hogy a kölcsönös felelôsségre használt *bao* írásjegy helyett a szövegben egy másik, ugyanilyen kiejtésû szó szerepel. Az értelmezési kísérletekrôl lásd *RCL:* 137, D 48/4. jegyzet és 196, E 17/11. jegyzet.

D 49 – Ha egy *felügyelô* nem a hivatali dolgával foglalkozik, hanem hitványsággal,[431] hogyan kell ítélni felette?
– Számûzni kell.
– A számûzött [felügyelô] felesége felelôsséggel[432] tartozik-e érte?
– Nem tartozik felelôsséggel.

D 50 Valakit számûzetésre kell ítélni. Felesége, még [bevádolása] elôtt, magától feljelenti ôt. [A feleség így is] felelôsséggel[433] tartozik [férjéért].

D 51 Valaki a feletteshez vezet [egy embert, aki] a falujában nem emberséges[434] tettet követett el, ám [az] elengedi.
– Hogyan kell ítélni felette?
– Vegyék ôrizetbe, és végezze azt a munkát, amit az általa elengedett [embernek kellene végeznie], annak elfogásáig. Ha nemesi rangja[435] van, dolgozzék az állami tárházban.

D 52 „Egy hitvány[436] [ember] beengedéséért [a büntetés]: a szakáll leborotválásának megváltása.”
– Ha a hitvány embert beengedték, de elfogják, mielôtt még elkövette volna a hitványságot, hogyan ítéljenek [az ôt beengedô] felett?
– Mentsék fel [a büntetés alól].

D 53 Egy *tolvajfogó*[437] üldöz és elfog egy bûnözôt, [de] a bûnözô agyonveri.[438]

---

[431] *Jian:* „hitvány, gonosz, fondorlatos”, illetve bizonyos esetekben (D 151, 152, 153, E 25) egyértelmûen „parázna”. A szó itteni pontos jelentését nem tudjuk; lásd még D 52 és a hozzátartozó 436. jegyzet.

[432] A *bao* problémájáról lásd a 430. jegyzetet.

[433] A *bao* problémájáról lásd a 430. jegyzetet.

[434] *Bu ren:* a kifejezés pontos értelme itt ismeretlen; a *ren*, „emberség” hagyományos konfuciánus erény.

[435] A nemesi rang *(jue)* büntetôjogi jelentôségérôl lásd LAU *a:* 4; KROLL 1990.

[436] *Jian:* „hitvány, gonosz, fondorlatos”. A passzus nehezen értelmezhetô, mert nem tudjuk a *jian* pontos jogi jelentését. A büntetés viszonylag enyhe, ezért egész biztosan nem tolvaj, rabló vagy más efféle bûnözô beengedése a szóban forgó bûntett. Elképzelhetô, hogy valamilyen szexuális bûncselekményrôl van szó, mert a *jian* jelenthet „paráználkodást” is (vö. D 151–153, E 25). Lásd még 431. jegyzet.

[437] *Qiudao*, lásd 348. jegyzet.

[438] A kínai *sha* szó egyaránt jelenti azt, hogy „öl” (*MÉKSZ:* „életétôl megfoszt”), és azt, hogy „gyilkol” (uo. „szándékosan [embert] öl”); a továbbiakban a *sha*-t,

Kérdés:
– A tettest „bûnös szándékú emberölés” vagy „emberölés verekedés közben” [bûne] terheli?
– „Emberölés verekedés közben”; de a hivatali gyakorlat „bûnös szándékú” [emberölésként] kezeli.[439]

D 54 *A* kiterveli,[440] hogy elküldi *B*-t kirabolni és megölni valakit; részesedésként 10 garast kap.[441]
Kérdés:
– *B* még nincs 6 láb magas;[442] *A* felett hogyan ítéljenek?
– Végezzék ki és tegyék közszemlére.[443]

D 55 *A* megöl egy embert, de nem leplezôdik le. [Késôbb] *A* megbetegszik és meghal, s már el is temetik, amikor valaki késve feljelenti ôt. Az *A* elkövette emberölést kivizsgálják, [és a feljelentés igaznak bizonyul].
Kérdés:
– *A*-t el kell-e ítélni, és [az érte felelôs személyeket][444] le kell-e foglalni?[445]
– A feljelentést ne fogadják el.[446]

---

ha a szövegkörnyezet nem tesz szükségessé mást, az „öl”, „megöl” szavakkal fordítom, amiben természetesen benne foglaltatik a gyilkosság lehetôsége is.

439 A cikkelyrôl, valamint az emberölés különféle eseteirôl lásd HULSEWÉ 1997: 205. A bûncselekmény különbözô alanyi elemeinek megítéléséről lásd LAU *a*.

440 *Mou*, lásd 350. jegyzet.

441 A szövegbôl nem derül ki, hogy a 10 garast *A* vagy *B* kapja.

442 Kb. 139 cm. Vö. 355. jegyzet.

443 *Zhe:* nyilvánosan kivégezni, majd a holttestet közszemlére tenni, ami különösen megszégyenítô büntetés volt (más értelmezésben: darabokra tépni). Errôl és a többi halálbüntetésről lásd *RHL:* 109–112, illetve IV.1.1.

444 HULSEWÉ (*RCL:* 138) és az *SHD* (181) kiegészítése, amelyre a *shou* használatából következtetnek (lásd következô jegyzet). Szerintük a halott gyilkossal egy felelôsségi csoportba tartozók általában az állam rabszolgái lettek.

445 *Shou*, többjelentésû szó: *1.* lopott dolgok „megôrzése” – D 13, 14; *2.* „elfog, ôrizetben tart” – D 61, 92; *3.* „elkoboz, lefoglal, állami tulajdonba vesz” – D 55, 96, 149, 150. Ez utóbbi jelentésében a *shou* egyaránt vonatkozhat tárgyakra és személyekre (a D 149-ben például mindkét jelentésben szerepel); személyekre vonatkozva azt jelenti, hogy az illetôt „kisajátítják”, „állami tulajdonba veszik”, tehát állami rabszolgává teszik. Fordításomban, bár tudom, hogy a magyarban egy embert bajosan lehet „lefoglalni”, mégis következetesen ezt a szót használom, hogy hangsúlyozzam: *Qin* törvényei nyelvileg nem tettek különbséget egy személy és egy tárgy konfiskálása között. (Lásd még *RCL:* 51, A 41/5. jegyzet.)

D 56 „Aki felhatalmazás nélkül[447] megöli [saját] gyermekét, azt tetoválják és tegyék *falépítô*vé vagy *gabonaôrlô*vé.[448] Ha viszont a gyermek újszülött, és furcsa dolgok vannak a testén vagy hiányzik valamije,[449] [s ezért] megölik, az nem számít bûnnek."
– Gyermek születik, akinek nem hiányzik semmije, és nincsenek rajta furcsa dolgok. Csak azért, mert [a családban már] sok gyerek van, s nem kívánták az ô születését, nem emelik fel[450] és megölik. Milyen ítélet jár [ezért]?
– Ez „gyermekgyilkosságnak" számít.[451]

D 57 Egy *A* nevû közembernek nincs fia, [ezért] öccse fiát teszi meg utódjává.[452] [Ezután] egy háztartásban él vele,[453] [de] felhatalmazás nélkül megöli. [Büntetése:] fejezzék le a piacon.[454]

D 58 „Ha valaki felhatalmazás nélkül megöli, megcsonkítja vagy leborotválja fiú utódját, azt ítéljék el."
– Mit jelent a „fiú utód"?

---

[446] *Bu ting*, szó szerint: „ne hallgassák meg". A *shuihudi* szövegekben ezt a kifejezést használják, amikor egy feljelentés visszautasításáról van szó.

[447] *Shan*: „hivatalos engedély, felhatalmazás nélkül". A tárgyalt szövegekben a szót olyan cselekményekre használják, amelyeket hivatalos engedéllyel el lehet követni, anélkül azonban elkövetésük büntetendô.

[448] A két *legsúlyosabb* kényszermunka-büntetés (a *falépítés* a férfiak, a *gabonaôrlés* a nôk büntetése).

[449] *Bu quan*, szó szerint: „nem teljes".

[450] *Ju*, „felemelés": a születése után életképesnek talált gyermek befogadása a családba a családfô által. Ha a családfô a gyermek megtartása mellett döntött – legalábbis az elôkelôknél a korai *Zhou*-korban –, egy jóslat útján kiválasztott szolga felemelte a gyermeket és bevitte az asszonyházba, a MASPERO által leírt procedúra szerint (1978: 117–118). Megjegyzendô még, hogy a római történelem korai szakaszában is hasonló módon, „felemeléssel" *(tollere)* döntött a pater familias arról, hogy patria potestas alá veszi-e újszülöttjét, s ezzel befogadja-e a családba.

[451] A cikkelyrôl lásd még HULSEWÉ 1978: 192.

[452] *Hou*, „utód": nem egyszerûen örökös, hanem az a személy, aki az ôsök áldozatát bemutatja a mostohaapának annak halála után. *Qin*-rôl nincs információnk, de *Chu*-ról tudjuk, hogy a *hou* az elôdje *földjét* is örökölte – ami arra utal, hogy létezett földtulajdon, vagy legalábbis öröklôdô birtok (WELD 1999: 93).

[453] *Tong ju*, lásd 371. jegyzet.

[454] *Qi shi*, szó szerint: „kivetni a piacra"; a gyakorlatban a nyilvános lefejezést jelentette. A *qi shi* volt a leggyakoribb kivégzési mód. (Bôvebben lásd *RHL:* 109–110, illetve IV.1.1.)

– Akit hivatalosan[455] elismernek [az illetô] fiának s nemesi rangja örökösének, illetve akiket a [*Qin*-nek] alávetett országok uralkodói trónörökösnek jelölnek: mindezek „fiú utódnak” számítanak.[456]

D 59 „Ha valakinek a rabszolgája felhatalmazás nélkül megöli a [saját] gyermekét, [ítéljék] *falépítés*re és tetoválják, [majd] adják vissza a gazdájának.”[457]

D 60 „Rabszolgák gazdájuk meggyilkolását tervezik.”
– Mit jelent a „tervezés”?
– Ha szeretnék bûnös szándékkal megölni gazdájukat, de még mielôtt megölnék, elfogják ôket: ez a „tervezés”.

D 61 Valaki megöli magát. Háza népe nem jelenti ezt a hivatalnoknak, hanem rögtön eltemeti.
Kérdés:
– Ha az elhunytnak van felesége és gyermeke, el kell-e ôket fogni?
– Eltemetni [a halottat] jelentéstétel nélkül: a bírság [ezért] egy páncélzat.

D 62 Ha valakinek a rabszolgája vagy rabszolganôje megveri gyermekét, [úgy, hogy az] belebetegszik és meghal, akkor [a bûnöst] tetoválják a homlokán és az arcán,[458] majd adják vissza a gazdájának.

– [Ha valakik] összeverekednek, s megsebesítik egymást, mindegyikôjüket el kell ítélni?
– Mindegyikôjüket el kell ítélni.

D 63 „Ha valaki megveri nagyszüleit, azt tetoválják és tegyék *falépítô*vé, illetve gabonaôrlôvé.”

---

[455] Ez az írásjegy elmosódott; a kínai szerkesztôk *guan*-nak, „hivatalnak” értelmezik, ami szerintük átvitt értelemben „hivatalosan elismer”-t is jelenthet. Mindazonáltal ez az interpretáció kérdéses. Vö. D 145.

[456] A cikkelyrôl lásd még KROLL elemzését (1990: 67, 69, 73), ahol a szerzô a fentieket – több más forrással összevetve – a nemesi rang örökölhetôségével kapcsolatban tárgyalja.

[457] Természetesen a kényszermunka-büntetés leteltével kell visszaadni a gazdának. A cikkely jól mutatja, hogy a rabszolgaság az ókori Kínában patriarchális, házi szinten maradt (ECSEDY 1987: 109), hiszen a rabszolga számára a kényszermunka büntetésnek számít – vagyis rabszolgaként jelentôsen jobb körülmények között él, mint egy munkatáborban.

[458] Nem derül ki, hogy a rabszolgának jár-e emellett kényszermunka-büntetés, mint a D 59-ben, de ez igen valószínû.

– Ha valaki a dédszüleit veri meg, hogyan ítéljenek felette?
– Hasonlóan,[459] mint a nagyszülôk [esetében].

D 64 Egy feleség házsártos, ezért a férj megveri, [annyira, hogy] leszakad a füle, eltörik egy végtagja vagy ujja, vagy kiugrik egy ízülete.
Kérdés:
– Hogyan ítéljenek a férj felett?
– Borotválják le a szakállát.[460]

D 65 A törvényben ez áll:
„[Ha valaki] verekedés [közben] letépi a másik ember fülét, annak borotválják le a szakállát."
– Ha a letépett fül még nem volt átlyukasztva, [vagy] amelyik [részét a fülnek] letépték, az nem a fülbevaló behelyezésének helye volt, akkor hogyan ítéljenek [a tettes felett]?
– A törvény nem azt mondja, hogy mindenképpen a fülbevaló behelyezésének helyét [kell letépni ahhoz, hogy] a „letépés" [esete álljon fenn]. Férfi vagy nô fülének letépése: mind a szakáll leborotválásával büntetendô.[461]

D 66 – Valaki verekedik egy másik emberrel; megkötözi, majd szakállát és szemöldökét mind kitépi. Hogyan ítéljenek felette?
– Tegyék csonkítatlan *falépítô*vé.

D 67 – Egy másik ember hajának kitépésekor mekkora egy maroknyi [haj]?
– Ami észrevehetô, az a maroknyi [haj].[462]

D 68 – Ha valaki verekedés közben leharapja a másik orrát vagy fülét, ujját vagy ajkát, hogyan ítéljenek felette?
– Ítéltessék[463] mindegyik [esetben] szakáll-leborotválásra.

D 69 – Egy *A* nevû közember verekedés közben kihúzza a kardját, azzal támad, s levágja a másik ember kontyát.[464] Hogyan ítéljenek *[A]* felett?

---

[459] *Bi*, „hasonló": a *shuihudi* szövegekben az *analógia* alkalmazását jelenti az ítélkezésnél.
[460] A férjet emellett minden bizonnyal kényszermunkával is sújtják.
[461] Ebben az esetben is valószínûleg jár a kényszermunka-büntetés.
[462] A fordítás kérdéses.
[463] *Yi*, „javaslat, ajánlat", de itt valószínûleg felszólítást jelent.
[464] A 17. századi mandzsu hódításig a kínai férfiak hajukat hosszúra növesztették, és fejük búbján kontyba fogták (*ji*, a szövegben *jie*-ként írva, hibásan). A konty

– Hagyják csonkítatlanul és ítéljék *falépítés*re.

D 70 Ha *pi*-lándzsát, alabárdot vagy lándzsát,[465] [vagy olyan fegyvert, amelynek] hüvelye van, húznak elô, és azzal harcolnak, ha nem történik is sebesülés, [akkor is] úgy ítéljenek, mint „kard" [kivonása esetén].[466]

D 71 Verekedés közben valaki tût, *shu*-tût,[467] árt használ. Ha a tû, *shu*-tû, ár megsebesíti a másikat, akkor hogyan kell ítélni az egyes [esetekben]?
– „Verekedés" esetén kétpáncélzatnyi bírságot kell fizetni; „bûnös szándék"[468] esetén [a tettest] tetoválják és ítéljék *falépítés*re.

D 72 – Ha valaki verekszik egy másik emberrel, s leszakítja annak ajkát, hogyan ítéljenek felette?
– Hasonlóan[469] a „zúzódás és roncsolódás" [esetéhez].

D 73 – Valaki verekedés közben megharapja a másik arcát vagy homlokát; a [seb] nagysága 1 hüvelyk, mélysége fél hüvelyk. Hogyan ítéljenek [a tettes] felett?
– Hasonlóan[470] a „zúzódás és roncsolódás" [esetéhez].

---

levágása tehát szinte felért egy borotválással, ami a megszégyenítés jele volt. A *shuihudi* szövegek lejegyzésének idején divatos férfi hajviseletrôl jó képet adnak *Qin Shi Huangdi* híres agyagkatonái, lásd bármelyik kínai témájú képeskönyvet (például BLUNDEN–ELVIN 1995: 84–87 képei, különösen a 86. oldalon jobbra fent; FITZGERALD 1989: 103/127–128. kép, 116/148. kép, ahol a kontyviselet jól megfigyelhetô; SCARPARI 2000: 12–13, 40, 145, 244–249). A szankcióról lásd még 466. jegyzet.

[465] A *pi*-lándzsa *(pi)* szúró- és vágófegyver, amely leginkább hosszú nyélre erôsített kardra emlékeztet (lásd TOKAJI 1997: 28, 41 és 57/1.44. ábra). A *Zhou*- és *Qin*-kori alabárdról *(ji)* lásd uo. 22, 28, 41 és 50/1.23–24. ábra, 53/1.34. ábra. A lándzsáról *(mao)* lásd uo. 22, 28, 40 és 49/1.22. ábra, 52/1.32–33. ábra.

[466] HULSEWÉ (*RCL:* 142, D 70/2. jegyzet) szerint a D 69-ben megszabott szankció érvényes itt is, mert ott szintén kardot rántottak, de sebesülést ott sem okoztak. Szerintünk azonban a D 69-ben a szabály – már amennyiben e jogeset-magyarázatok szabálynak minôsülnek – diszpozíciójának a kard használata mellett lényegi eleme a konty levágása is, hiszen az komoly veszteség egy kínai férfi számára. Gondoljunk csak arra, hogy már a szakáll leborotválása is megszégyenítô büntetésnek minôsült.

[467] Hosszú tûfajta; pontos szerepe nem ismert.

[468] A *zei* („bûnös szándék") és *dou* („verekedés közben") kifejezésekrôl lásd 409. jegyzet.

[469] *Bi*, „hasonlóan": lásd 459. jegyzet.

D 74 – Egy verekedés folyamán [valakit] egy másik ember megver, de nincsenek zúzódásai és roncsolódásai. Annak viszont, aki megverte, letörött a foga. Hogyan ítéljenek felettük?
– [Mindkettôt] külön-külön a vonatkozó törvény szerint [ítéljék el].

D 75 „Ha idegen államból [érkezettek] és *Qin*-beliek[471] éles fegyverrel, furkósbottal,[472] husánggal[473] vagy ököllel verekednek, és sebesülés történik, azt el lehet simítani[474] vászon [befizetésével]”.[475]
– Mit jelent: „elsimítani”?
– Az „elsimító-vásznat” az államnak kell beszolgáltatni, mint vászon-bírság fizetésekor; ha pénzt fizetnek be,[476] a törvények szerint [kell eljárni].

D 76 „Husánggal, bûnös szándékkal megsebesíteni valakit…”
– Mit jelent a husáng?
– Fából készült [tárgy], amellyel rá lehet támadni [valakire]: [ezt] nevezik husángnak.

D 77 – Ítélethozatalkor [mit neveznek] „igazságtalanságnak”?[477] Mit neveznek „fogoly elengedésének”?

---

[470] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 459. jegyzet.

[471] *Bang ke* és *zhuren*, vagyis „[idegen] állambeli vendég” és „gazda”.

[472] *Shu*, „furkósbot”: fából, bambuszból, verekedés céljára készült bot. Bôvebben lásd *RCL:* 97, B 21/1. jegyzet.

[473] *Ting*, „husáng”: meghatározását lásd D 76.

[474] *Min*, szó szerint: „simít, elsimít, simogat”.

[475] A fizetôeszközként használható vászon *(bu)* méretét így határozza meg a *Törvény a fémrôl és a vászonról (Jinbu lü)* egyik cikkelye: „A »vászon« hossza 8 láb (kb. 185 cm), szélessége 2 láb 5 hüvelyk (kb. 58 cm). Ha a vászon rossz [minôségû, vagy] hossza vagy szélessége nem felel meg az elôírásnak, nem hozható forgalomba.” (*WW* 7.4 bal; *SHD:* 56; *RCL:* 52, A 43; HULSEWÉ 1997: 203. Ez utóbbi helyen a szerzô megjegyzi, hogy a fent megadott méret, amely a »vászon-pénzre« vonatkozik, nem egyezik meg az általánosan használt, szabványos „vég” vászonnal – ez utóbbi 40 láb hosszú és 2 láb 2 hüvelyk széles.)

[476] A mondat értelme kérdéses; valószínûleg arra utal, hogy a vászonban fizetendô bírság átváltható pénzbírságra. A hivatkozott törvény pedig, amely szerint el kell járni, az átváltási arányt szabja meg. Elképzelhetô, hogy a szóban forgó jogszabály a *Törvény a fémrôl és a vászonról (Jinbu lü)* egyik cikkelye, amely így hangzik: „11 garas egyenlô egy »vászonnal«; amikor pénzt fizetnek ki vagy be, aranynak vagy vászonnak megfelelô [értékben], ezt a törvény alapján [tegyék].” (*WW* 7.4 bal; *SHD:* 56; *RCL:* 52, A 44.)

[477] Vö. D 27, D 28, D 38, és 393. jegyzet.

– Ha a bûnért súlyos büntetés járna, de tudatosan[478] enyhét [szabnak ki], [vagy] ha enyhe járna, de tudatosan súlyosat szabnak ki: ezt nevezik „igazságtalanságnak”. Ha [valakit] el kellene ítélni, de tudatosan nem ítélik el, vagy enyhítik a büntetést, s tudatosan [úgy ítélnek, hogy a büntetés] ne érje el [a bûnért járó fokozatot], vagy az ítéletben felmentik [a bûnöst]: ezt nevezik a „fogoly elengedésének”.

D 78 A büntetés megváltásakor [az összeg megszabása] „igazságtalan”, mert az *írnok* nem tanácskozott a *felügyelô*vel.[479]
Kérdés:
– Az írnok felett hogyan ítéljenek?
– Fizessen egy pajzs bírságot.

D 79 „Aki vallomást[480] [akar] tenni, az a »hivatalban«[481] tegyen vallomást.”
– A tartományfônökség „hivatalnak” számít?
– [Annak] számít.
„Aki vallomást [akar] tenni, az a vallomást elôször ne a *hivatalfônök* vagy a *felügyelô* [elôtt] tegye.”
– Mit jelent a „hivatalfônök”? Mit jelent a „felügyelô”?
– A *fôvárosi hivatalok* [vezetôit] nevezik „hivatalfônöknek”; a járás [hivatalainak vezetôit] nevezik „felügyelônek”.[482]

---

[478] *Duan*, „tudatos, szándékos, megfontolt”: lásd 392. jegyzet.

[479] A mondat nehezen értelmezhetô, a fordítás kétséges. A szöveg szerint a *shi* („írnok”) és a *sefu* („felügyelô”) *bu he*, vagyis „nincs összhangban”. Talán arról van szó, hogy az egyes ügyeknél az *írnok* számítja ki, hogy a hivatalnok-bíró által kiszabott büntetést mekkora összeggel lehet (vagy kell: vö. D 3) megváltani, ám a *felügyelô* szabja meg az erre vonatkozó irányelveket, amelyeket a fenti esetben az *írnok* figyelmen kívül hagyott.

[480] *Ci:* a vádlott vagy a tanúk nyilatkozata a perben. Vö. E 2.

[481] *Ting:* lásd 398. jegyzet.

[482] A *fôvárosi hivatal (du guan)* elnevezés nem a szerv székhelyére utal, hanem arra, hogy az adott hivatal egy fôvárosi hatóság, minisztérium alá tartozik, vezetôjét *(guan zhang)* központilag nevezik ki. Ezzel szemben állnak a *járási (xian)* szervek, amelyeknek fôtisztviselôit *(sefu*, „felügyelô”) helyben jelöli ki a járásfônök. Tehát mind a *fôvárosi*, mind a *járási* hivatalok – mindkét fajtából több van, a különbözô állami funkcióknak megfelelôen – a járásokban mûködnek, a különbség a felügyeletükben és vezetôik kinevezésében van. (Lásd *RCL*: 29, A 9/19. jegyzet. A *du guan* kifejezés részletesebb elemzését lásd HULSEWÉ 1978: 200–201; e hivatalokról lásd még YATES 1995: 345.)

D 80 „Ha egy ötös csoport tagja feljelenti a csoport másik tagját, hogy elkerülje a büntetést, [de a feljelentés] »gondatlan«, sújtsák a [feljelentéssel] elkerülni [kívánt] büntetéssel."[483]
[A törvényben] emellett ez áll:
„Ha [valaki] nem tudja meghatározni a bûnöst [egy bûnesetnél, de] feljelent egy másik embert, az a »gondatlan feljelentés«[484] [esete]."
– *A* bejelenti: „Ötös csoportom tagja, *B*, bûnös szándékkal megölt valakit." *B*-t azonnal elfogják, de a vallatáskor [kiderül, hogy] nem ölt meg senkit. *A* [tehát] gondatlanul tett feljelentést. [*A*-t] „gondatlan feljelentés" [bûnéért] ítéljék el, vagy az elkerülni [kívánt büntetéssel sújtsák]?
– Az elkerülni [kívánt büntetésre] ítélni: [ez a] megfelelô [döntés].

D 81 Egy gonosztevô behatol *A* házába, és bûnös szándékkal megsebesíti *A*-t. *A* kiabál, hogy rabló [jár nála, de] négy szomszédja,[485] [faluja] fônöke[486] és vénei közül egyik sem tartózkodik [a közelben], így nem hallják meg a kiabálást.
Kérdés:
– El kell-e ítélni [a felsoroltakat]?
– Ha a nyomozás [kideríti, hogy a négy szomszéd] nem tartózkodott [a közelben], nem kell elítélni ôket; a falu fônökét és véneit el kell ítélni, még ha nem tartózkodtak is a közelben.

D 82 – Mit jelent a „négy szomszéd"?
– „Négy szomszédnak" [az ember] ötös csoportjának tagjait nevezzük.[487]

D 83 Egy gonosztevô megöl vagy megsebesít egy embert az úton. A közelben lévôk nem segítenek [neki]. Ha száz lépésnél közelebb

---

[483] Vagyis fennáll a „büntetés megfordításának" *(fan zui)* esete (vö. 372. jegyzet). Valószínûleg arról van szó, hogy az illetô tudja, ötös csoportja *(wu)* valamelyik tagja elkövetett egy bûncselekményt, de feljelentésében tévedésbôl nem az elkövetôt nevezi meg.

[484] A „gondatlanságról" lásd 400. jegyzet.

[485] Vö. D 82.

[486] *(Li) dian*, „falufônök". A kifejezés eredetileg *li zheng*, de a névtabu miatt megváltoztatták. *Qin* királyának ugyanis, aki az Elsô Császár lett (ur. Kr. e. 246–221–210), eredeti neve *Ying (Zhao) Zheng* volt, emiatt a – nem ugyanúgy, de hasonlóan írt – *zheng* írásjegyet a „falufônök" szóban nem használhatták (*RCL:* 27, A 7/11. jegyzet).

[487] Vagyis azokat, akik felelôsséggel tartoznak érte, és akikért ô (is) felelôsséggel tartozik.

voltak, akkor az eset hasonló[488] a „külvároshoz”:[489] bírságként fizessenek két páncélzatot.

D 84 – Mit jelent az „ismételt feljelentés”?
– Az követ el „ismételt feljelentést”, aki feljelent valakit egy bûntett miatt, a feljelentése gondatlan,[490] [de ezután] egy másik [bûn]ügyért újra feljelenti [az illetôt]. A feljelentést ne fogadják el, és [a feljelentôt] ítéljék el „gondatlanságért”.

D 85 – Valaki, akit öregsége okán felmentettek [a közmunka alól], feljelent egy embert[491] nem szülôtisztelô[492] magatartása miatt, és kérelmezi annak megölését. Meg kell-e bocsátani[493] háromszor?
– Nem kell megbocsátani: sürgôsen vegyék ôrizetbe és ne hagyják elmenekülni.[494]

---

[488] *Bi*, „hasonló”: lásd 459. jegyzet.

[489] A fordítás kétséges: talán valamelyik írásjegy hibás.

[490] A „gondatlanságról” lásd 400. jegyzet.

[491] Furcsa, hogy a szöveg nem ezt írja: „feljelenti gyermekét”, hanem ezt: „feljelent (egy) embert” *(„gao ren”)*. Vö. D 88.

[492] *Bu xiao*, „nem szülôtisztelô”: a szülôtisztelet *(xiao)* az egyik legfontosabb konfuciánus, vagy legalábbis annak tartott erény – valójában a kínai világban ôsi idôk óta létezô fogalom, amelyet a konfucianizmus nem megteremtett, hanem csak különösen hangsúlyossá tett. Ezért nem meglepô, hogy a legizmus mintaállamának tartott *Qin* törvényeiben is felbukkan. Megjegyzendô, hogy a fenti kérdés-felelet egyike a *shuihudi* leletek rendkívül kevés családjogi vonatkozású cikkelyének, igaz, hogy itt is állami beavatkozásról van szó.

[493] A szövegben itt a *huan*, „gyûrû” írásjegy áll, amely valószínûleg elírás. Értelmezése igen sok kérdést vet fel. Az *SHD* (195) a *huan*-t a *yuan* („eredet; síkság; megismétel”) írásjegy kölcsönszavának tartja, s mivel ennek létezik „megbocsát” jelentése is – bár ez nagyon ritka, s máshol csak késôbbi szövegekben fordul elô –, a fenti értelmezést tartja valószínûnek. Ha ez az interpretáció helyes, a „háromszor megbocsátani” azt jelentheti, hogy az apának gyermeke megölését négyszer kell kérnie, s a hatóság csak negyedszerre engedélyezi (vagy hajtja végre – ez a szövegbôl nem derül ki) a kivégzést. Ez a szabály az apa hirtelen indulatától védhette a gyereket, ám – mint a válaszból kiderül –, a törvényhozó ez ellen foglalt állást, s a háromszori megbocsátás elvét elvetette. HULSEWÉ ezt az értelmezést elutasítja, de más megoldási lehetôséget nem kínál, a kifejezést nem fordítja le (*RCL:* 147; a különbözô értelmezési kísérletekrôl lásd uo. 5. jegyzet).

[494] A rendelkezés szerint az apának hivatalos jóváhagyásért (vagy intézkedésért) kell folyamodnia, ha fiát halállal akarja büntetni (hasonlót mutat a D 56, illetve E 18 is). Ez azonban ellentmond a D 87 cikkelynek, amely szerint az alárendelt családtagot, aki panaszt tesz az apa ellen, mert az megölte, megcsonkította, leborotválta gyermekét, a hivatal megbünteti, s a feljelentést nem fogadja el. Az

D 86 – [Mit jelent] a „hivatalos feljelentés”? Mit jelent a „nem hivatalos feljelentés”?[495]
– Bûnös szándékkal[496] megölni, megsebesíteni, meglopni valakit: ezek a „hivatalos [feljelentéssel járó bûncselekmények]”. Ha egy fiú meglopja szüleit, [vagy] a szülôk felhatalmazás nélkül[497] megölik, megcsonkítják, leborotválják gyermeküket, rabszolgájukat, rabszolganôjüket, az nem számít „hivatalos feljelentés[sel járó bûncselekménynek]”.

D 87 „Ha gyermekek jelentik fel apjukat, rabszolgák jelentik fel gazdájukat, az »nem hivatalos feljelentés«: ne fogadják el.”
– Mit jelent a „nem hivatalos feljelentés”?
– Ha a gazda felhatalmazás nélkül[498] megöli, megcsonkítja, leborotválja gyermekét, rabszolgáját vagy rabszolganôjét, azt „nem hivatalos feljelentés[sel járó bûncselekménynek]” nevezik. Ha [az ilyen feljelentést] nem fogadják el, de [az illetô újra] feljelentést tesz, a feljelentôt ítéljék el. Ha az ítéletet végrehajtották, [de] valaki más

---

ellentmondás oka esetleg az lehet, hogy a két rendelkezés nem egy idôben született, s idôközben megváltoztak a vonatkozó szabályok. (Feltételezhetô, hogy – a kínai fejlôdés általános útja, a fokozatos elbürokratizálódás szerint – a csekélyebb mértékû állami beavatkozást jelentô cikkelyek, vagyis a D 86–87 voltak a korábbiak, míg az államnak nagyobb teret engedôk – a D 56, D 85 – a késôbbiek.)

[495] Vö. D 87. A hivatalos feljelentés *(gong shi gao)* és a nem hivatalos feljelentés *(fei gong shi gao)* pontos jelentését nem ismerjük. Mindenesetre a D 86–87-ben található meghatározás-kísérletekbôl kiderül, hogy a számunkra megtévesztô szóhasználat ellenére nem valamiféle „közvádas/magánvádas bûncselekmény” szembeállításról van szó. A megkülönböztetés alapjának az látszik, hogy a bûncselekményre családon belül, vagy idegenek (nem egy háztartásban élôk) között került-e sor.
A D 87-ben azt látjuk, hogy a családon belül elkövetett, „nem hivatalos feljelentés[sel járó]” bûncselekményekkel az állam nem foglalkozik – ez azonban ellentmond a D 56-57-nek és a D 85-nek, ahol az állam beleszól abba, hogy az apa megölheti-e a fiát. (Egy lehetséges megoldásért lásd a 494. jegyzetet.) Ugyanakkor kérdéses, hogy ha az állam nem szól bele a család ügyeibe – beleértve a gazda–rabszolga kapcsolatot is, hiszen a patriarchális rabszolgaságnál a rabszolga a család tagja –, akkor mi szükség van olyan törvényre, amely megtiltja a családtagoknak egymás feljelentését? Vajon a lakosság nincs eleve tisztában azzal, hogy az állam nem hajlandó igazságot tenni a családi perpatvarokban?

[496] Lásd 409. jegyzet.

[497] Lásd 447. jegyzet.

[498] Lásd uo.

ezután újra feljelentést tesz [ugyanabban az ügyben]: ezt se fogadják el.[499]

D 88 „Családtagok feletti ítélkezésnél az apa élete alatt elkövetett »családi bûntetteket« [kell figyelembe venni]; ha viszont csak az apa halála után jelentik ôket, [a feljelentést] ne fogadják el."
– Mit jelent a „családi bûntett"?
– A „családi bûntett" [azt jelenti, hogy] a családfô megöl vagy megsebesít egy embert[500] vagy egy rabszolgát, rabszolganôt; ha az apa halála után jelentik ezt, akkor nem kell törvénykezni az ügyben.[501]

D 89 – Mit jelent a „családi bûntett"?
– Apa és gyermeke egy háztartásban élnek,[502] s [a fiú] megöli vagy megsebesíti az apja rabszolgáját, rabszolganôjét, marháját, vagy

---

[499] HULSEWÉ szerint (*RCL:* 49, D 86/6. jegyzet) a feljelentési tilalom a család (háztartás) alávetett tagjaira (gyerek, rabszolga) vonatkozik, s a „valaki más" *(ta ren)* a családon kívül állókat jelenti, így még mindig maradnak, akik a családon belül elkövetett bûnért feljelentést tehetnek: ezek a család idôsebb, nem alávetett tagjai. Ez számomra két dolog miatt tûnik elfogadhatatlannak: *1.* A D 86-ban a „nem hivatalos feljelentés" kategóriába tartozik az az eset is, amikor a gyerek meglopja szüleit, amiért is valószínûleg valamelyik szülô vagy idôsebb családtag tesz feljelentést, amit, mivel az „nem hivatalos", a D 87 szerint elutasítanak. (Habár igaz, hogy ha a feljelentés nem „nem hivatalos" volta miatt elutasítandó, hanem mert alacsony rangú családtag tette, akkor ez az érvelés nem állja meg a helyét.) *2.* Elképzelhetô-e, hogy a hatóság az alapján dönti el, büntetendônek tart-e egy cselekményt, hogy az ügyben ki tett feljelentést? Nehéz elfogadni, hogy egy gyerek meggyilkolásával a hivatal akkor foglalkozik, ha az ügyben például a családfô öccse tett feljelentést, míg ha az áldozat bátyja tesz panaszt, azt nem fogadják el. Mindenesetre a cikkely utolsó rendelkezése a római *non bis in idem* jogelvre emlékeztet: ha a gazda elleni eljárást a hatóság egyszer megtagadta, akkor ugyanabban az ügyben újabb feljelentésre sem fog eljárni.

[500] A szöveg *ren*-t, „embert" ír: valószínûleg a gyermekérôl van szó (vö. D 85).

[501] A rendelkezés mondanivalója minden bizonnyal az, hogy ha a családfô meghal, az általa családon belül elkövetett bûnökért a családtagokat – akik egyébként kölcsönösen felelôsek egymásért, tehát az apa bûneiért nekik is büntetés járna – a hatóság nem ítéli el. Ebbôl azonban az is következik, hogy ha a családfô nem hal meg, és feljelentik a családon belül elkövetett bûncselekményért, akkor az állam megbünteti – ez viszont ellentmond a D 86–87 passzusoknak. HULSEWÉ (*RCL:* 149) fordítása némiképp eltér a fentitôl: „»Háztartási bûnök« azok, amikor az apa embert vagy rabszolgát öl, és ezt csak akkor jelentik, amikor az apa már meghalt."

[502] *Tong ju*, lásd 371. jegyzet.

ellopja ezeket. Az apa meghal, ekkor valaki feljelenti [a fiút, de a feljelentést] nem fogadják el – ezt nevezik „családi bûntettnek”.[503]

…[504]

Egy *baozi*[505] [vagy még magasabb státusú ember, akinek bûnügyében][506] még nem döntöttek, hamisan vádat emel valaki ellen. A bûnért a *falépítés* büntetése járna. A [*baozi*-nek] borotválják le a szakállát, tegyék *rôzsegyûjtôvé*,[507] s rakjanak béklyót a lábára. Ez az, amit a „*baozi* megbilincselésének” neveznek.[508]

---

[503] A D 88–89 cikkelyek jól példázzák azt, hogy még ezekben a pontosságra törekvô jogi szövegekben sem szabad a meghatározás-kísérleteket valódi definíciónak tartani. A kérdés mindkettôben: „Mit jelent a »családi bûntett«?” Ám a válasz különbözik, az egyikben az apa, a másikban a fiú által elkövetett bûnökrôl van szó. Az egyes cikkelyekben található meghatározás-kísérletek tehát nem kimerítôek, mindkettô a „családi bûntett” egy-egy esetét emeli csak ki, vagyis mintegy „mond egy példát” a „családi bûntettre”, de nem definiálja azt egyértelmûen. Ez talán összefüggésben van a klasszikus kínai nyelv azon vonásával, hogy valódi, az arisztotelészi logika értelmében vett identifikáció nem fejezhetô ki benne (MIKLÓS 1996: 14–15) – pedig minden definíció identifikáción alapul. Más szóval a definíció három fô alkatrésze – a definiendum, a definiens és a kötôelem, „amely kimondja, hogy a definiendum és a definiens intenziója azonos” (PÓLOS–RUZSA 1987: 174, 206) közül a klasszikus kínai nyelvbôl hiányzik a kötôelem. A kínai definíció problémájával kapcsolatban lásd még TÔKEI megjegyzéseit a motista logikai kánonokról (*KF II.*: 160–161), illetve magukat a kánonokat és magyarázataikat (uo. 163–183).

[504] Itt a szövegeket lejegyzô írnok valószínûleg összecserélt két passzust, ezért a *WW*-n kívüli kínai kiadások szerkesztôi és HULSEWÉ a bambuszcsíkokon ezután következô mondatokat a D 92 végére tették, míg a D 92 utolsó néhány mondatát ide. Ezzel, ha a D 89 nem is, legalább a D 92 összefüggôvé vált, ezért mi is követjük a példájukat.

[505] A *baozi* szó pontos jelentése ismeretlen. Elképzelhetô, hogy magas rangú hivatalnokok családtagjait jelenti, akiket – a hivatalnok hûségét biztosítandó – túszként tart fogva vagy helyhez kötve az állam. Elôkelô családjukra való tekintettel kedvezményezett elbánásban részesülnek. (Lásd *RCL:* 70, A 68/19. jegyzet.)

[506] A bambuszcsíkon itt néhány írásjegy elmosódott; a fenti betoldást HULSEWÉ javasolja a D 90 alapján (*RCL*: 150, D 89/5. jegyzet).

[507] *Guixin*, a *falépítés*nél egy fokozattal enyhébb kényszermunka-büntetés (lásd IV.1.3.).

[508] Ennek, valamint a D 91–92 cikkelyeknek a lényege az, hogy a *baozi* valamivel kedvezôbb elbánásban részesül, mint a közemberek, mert hamis vádaskodás esetén nem alkalmazzák vele szemben maradéktalanul a „büntetés megfordítása” elvet (lásd 372. jegyzet).

D 90 Egy *baozi*[509] vagy még magasabb [státusú ember] ügyében még nem tettek panaszt, s [az illetô] meghal, vagy már el is temették, s csak ekkor jelentik fel. A [feljelentést] ne fogadják és bírálják el; ne vegyék ôrizetbe [a bûnössel egy felelôsségi csoportba tartozókat]. Mindent úgy tegyenek, mint „családi bûntett”[510] [esetén].

D 91 Egy *baozi*[511] bûnügyében még nem hoztak ítéletet, s ô hamisan megvádol [egy másik embert, miközben eredeti bûnéért][512] megcsonkítás és *rôzsegyûjtés*re ítélés járna. Ne hajtsák végre rajta [ezt] a büntetést, hanem hajtsák végre a szakáll-leborotválást, emellett tartsák fogva a *falépítô*k között hat évig.
– Mit jelent az, hogy „megcsonkítás és *rôzsegyûjtés*re ítélés járna”?
– Amikor szakáll-leborotválás és *rôzsegyûjtés*re ítélés járna [a bûnéért, de] még nem hoztak ítéletet, s [a vádlott] egy megcsonkítással és *közrabszolgá*vá tétellel vagy[513] csonkítatlan *falépítô*vé tétellel [sújtandó bûn] hamis vádjával illet egy másik embert: ekkor mondják, hogy „megcsonkítás és *rôzsegyûjtés*re ítélés járna”.[514]

D 92 Egy *baozi*[515] bûnügyében még nem hoztak ítéletet, s ô hamisan megvádol egy másik embert; [eredeti bûnéért] megcsonkítás és *közrabszolgá*vá tétel járna. Ne hajtsák végre rajta [ezt] a büntetést, hanem hajtsák végre a szakáll-leborotválást, emellett tartsák fogva a *falépítôk* között hat évig.
– Mit jelent az, hogy „megcsonkítás és *közrabszolgá*vá tétel járna”?
– [516][Ha a vádlottat] ôrizetben tartják, és [a bûnéért] szakáll-leborotválás járna, [de] még nem hoztak ítéletet, s [a vádlott]

---

509 Lásd 505. jegyzet.
510 Lásd D 88–89.
511 Lásd 505. jegyzet.
512 Ezt a bambuszcsíkot két töredékbôl rakták össze, de a közepérôl hiányzik egy darab, néhány írásjeggyel. A betoldás a *WW* szerkesztôinek mûve.
513 HULSEWÉ (*RCL:* 150) szerint a szóban forgó illetô több személyt vádol meg hamisan, akik közül valamelyiknek megcsonkítás és *közrabszolgá*vá tétel járna, más(ok)nak pedig *falépítés;* nyelvtanilag ez a változat valószínûbb (az itt használt *ji* kötôszó alapjelentése ugyanis „és, valamint”), mi mégis a vagylagosságot tartjuk valószínûbbnek, mert egyébként a meghatározás-kísérlet irreálisan specifikus lenne. Egyébként maga HULSEWÉ is következetlen, amikor „vagy”-nak fordítja a *ji*-t a D 104-ben (*RCL:* 105).
514 Lásd 508. jegyzet.
515 Lásd 505. jegyzet.
516 Itt következik az a néhány mondat, amely eredetileg a D 89-ben volt (lásd 504. jegyzet).

megcsonkítással és *közrabszolgá*vá tétellel sújtandó bûn hamis vádjával illet egy másik embert: ekkor mondják, hogy „megcsonkítás és közrabszolgává tétel járna”.[517]

D 93 – [Valakinek egy-] pajzsnyi bírságot kell fizetnie; [az illetékes hivatalnok] lefoglal 5000 garast, de elveszti. Hogyan ítéljenek [a hivatalnok] felett?
– Kapjon megrovást.[518]
– [Amikor valaki] feljelentve egy másik embert azt állítja, hogy az elszökött az országból,[519] [pedig az] nem ment a határon kívülre és nem szökött el vakmerôen,[520] [tehát a feljelentô] „gondatlan feljelentést”[521] követ el], hogyan ítéljenek felette?
– Tetoválják és ítéljék *falépítés*re a „gondatlan feljelentés” miatt.

D 94 – Mit jelent a „*rôzsegyûjtés* [-büntetés] és a láb megbéklyózásának megváltása”? Mit jelent a kiherélés megváltása?[522]
– A valódi[523] *rong* [barbárok][524] alávetett államainak urai és vezérei, akiknek rangja megegyezik a [*Qin*-beli] *shangzao*[525] vagy valamelyik annál magasabb ranggal, bûntettet követnek el, amelynek [büntetését] meg kell váltaniuk.[526] Ha ez a bûntett

---

[517] Lásd 508. jegyzet.

[518] *Sui:* „leszid, lehord, megró”: hogy ez pontosan mit jelentett, azt nem tudjuk. A fenti cikkely fordításának problémáiról lásd HULSEWÉ 1978: 210–211. Ugyanitt jegyzi meg HULSEWÉ, hogy ez az egyetlen passzus az egész *shuihudi* leletben, amely az oly gyakran emlegetett pajzsbírság értékére enged következtetni. Ám a fentiek önmagukban nem elegendôek ahhoz, hogy kijelenthessük: az „egy pajzs” bírság értéke 5000 garas volt.

[519] A vádból kitûnik, hogy engedély nélkül tilos volt elhagyni *Qin*-t. (A helyhez kötésrôl lásd még FU 1996: 103, különösen az idézetet a *Shangjun shu*-ból.)

[520] *Lan wang*, „engedély nélkül, vakmerôen elszökik”: lásd 563. jegyzet.

[521] Lásd 400. jegyzet.

[522] Megjegyzendô, hogy az egész *shuihudi* jogi szöveg itt említi egyedül a máshonnan – például *Sima Qian* sorsából – jól ismert kasztráció büntetését.

[523] *Zhen*, „valódi”: a D 157 szerint a valódi „barbár” jelentése „alávetett országbeli apa és anya gyermeke, illetve másik államban született ember”.

[524] *Rong* barbároknak hívták általában a kínaiakénál alacsonyabb kulturális színvonalon álló idegen törzsek egyik nagy csoportját, a „nyugati barbárokat” (a *di*, *man* és *yi* mellett), akik a kínaiakkal szomszédos vidékeken, illetve a földmûves kínai területek közé beékelôdve éltek – sok gondot okozva ezzel a kínai államoknak. Valószínûleg nem etnikumukban tértek el a „kínaiaktól” (akiket ekkor még természetesen nem hívtak *han*-oknak), hanem kultúrájukban (lásd MASPERO 1978: 25–30; ECSEDY 1976: 46–48, 58–65; uô 1979).

[525] *Shangzao:* a második legalacsonyabb nemesi rang.

[526] Lásd D 157.

csoportos rablás,[527] akkor a *rôzsegyûjtés*t és a láb megbéklyózását kell megváltaniuk. Ha kiheréléssel [sújtandó] bûnt követnek el, akkor a kiherélést kell megváltaniuk. Más bûnöknél is a csoportos rabláshoz hasonlóan[528] [járjanak el].[529]

D 95 – A „könyörgés a nyomozásért", valamint a „könyörgés a nyomozásért más ember ügyében"[530] csak az ítélet meghozatala után fogadható el, vagy az ítélet meghozatala elôtt [is]?
– Csak az ítélet meghozatala után fogadható el.[531]

– Ha [az illetékes] elmulasztja [az elítélt] lábának megbéklyózását, hogyan ítéljenek felette?
– Mint a bûnös megcsonkításának elmulasztásakor.

D 96 Ha egy *közrabszolga falépítô*ket vezet,[532] és azok megszöknek, [a közrabszolgából] legyen csonkítatlan *falépítô*, s foglalják le[533] kinn [élô] feleségét és gyerekeit. Ha a gyerekek még kicsik, s nem lehet elválasztani ôket [anyjuktól], anyjukkal *együtt* foglalják le ôket.
– Mit jelent: „anyjukkal együtt foglalják le ôket"?

---

[527] Lásd D 1, ahol a csoportos elkövetés súlyosbító tényezô. Itt azonban felmerül a kérdés: miért követ el egy vazallus állam uralkodója csoportos rablást *Qin*-ben? Nem nehéz észrevenni, hogy valószínûleg valamely barbár-félbarbár törzs fônökérôl van szó, aki általában békében él *Qin*-nel (ezért kap *Qin*-beli nemesi rangot!), de néha harcosaival zsákmányszerzô portyára indul a gazdag földmûves vidékre. Ezt *Qin* törvényei – jobb híján – a „csoportos rablás" kategóriába sorolják be, és – igen enyhén büntetik! (Hiszen az ügy inkább politikai, mint jogi.)

[528] *Bi*, „hasonlóan": lásd 459. jegyzet.

[529] A cikkelyrôl lásd még KROLL gondolatmenetét (1990: 70–71), ahol a szerzô – többek között a fentiekre hivatkozva – tárgyalja a nemesi ranggal járó privilégiumokat.

[530] *Qi ju*, illetve *wei ren qi ju:* igazságtalannak tartott ítélet esetén kérelem új nyomozás indítására, perújrafelvételre, tehát valamiféle fellebbezés.

[531] A hasonló esetekre vonatkozó *Chu*-beli rendelkezésekrôl lásd WELD 1999: 88–89.

[532] A *közrabszolgá*kat idônként megbízhatták egy-egy csoport *falépítô* felügyeletével vagy vezetésével. Vö. A 69: „Azokra, akik bírságot, megváltási díjat, adósságot dolgoznak le, ne bízzák a *falépítô*k vagy *gabonaôrlô*k vezetését. Ha nincs elég *falépítô-sikou*, hogy vezesse ôket, akkor rendeljenek a vezetésükre *közrabszolgá*kat vagy *közrabszolganô*ket. […] *falépítô*bôl és *gabonaôrlô*bôl, akiket vezetni és felügyelni kell, húsz áll egy *falépítô-sikou* vezetése alatt…" (*WW* 7.6 bal; *SHD:* 89; *RCL:* 71).

[533] *Shou:* lásd 445. jegyzet.

– Valakinek el kell adni ôket; ha a gyermekek még kicsik, s nem lehet [anyjuktól] elválasztani ôket, akkor a gyermekeket és az anyát ne adják el [külön-külön]: ezt jelenti.

D 97 – [Ha valaki, akire] szakáll-leborotválás és *sikou*-vá[534] tétel vár, szakáll-leborotválással és *közrabszolgá*vá tétellel [sújtandó bûntett] hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?
– Borotválják le a szakállát és tegyék *közrabszolgá*vá.
– [Ha valaki, akire] szakáll-leborotválás és *vigyázó*vá[535] tétel vár, …[536] bûntett hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?
– Borotválják le és tegyék *sikou*-vá.

D 98 – [Ha valaki, akire] szakáll-leborotválás és *közrabszolgá*vá tétel vár, *sikou*-vá tétellel [sújtandó bûntett] hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?
– Borotválják le a szakállát és tegyék *közrabszolgá*vá, majd tartsák fogva a *falépítôk* között hat évig.

D 99 – Egy csonkítatlan *falépítô* tetoválással és *falépítô*vé tétellel [sújtandó bûntett] hamis vádjával illet egy másik embert. Hogyan ítéljenek felette?
– Tetoválják.
– Ha *A* bûnös szándékkal megsebesít egy embert, [de] a hivatalnok olyan ítéletet hoz, mintha *[A]* verekedés közben sebesítette volna meg, akkor a hivatalnokot el kell ítélni?
– Kapjon megrovást.

D 100 – [Ha valaki, akire] tetoválás és *falépítô*vé tétel vár, csonkítatlan *falépítô*vé tétellel [sújtandó bûntett] hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?
– [Az illetôt] tetoválják, és vágják le az orrát.

D 101 „Ha egy bélpoklos bûntettet követ el, …[537] öljék meg.”
– Mit jelent … megölni?

---

[534] *Sikou:* lásd 359. jegyzet, illetve IV.1.3.

[535] *Hou*, „vigyáz(ó)”: a legenyhébb kényszermunka-büntetés (lásd *RCL:* 88, A 103/1. jegyzet, illetve IV.1.3.).

[536] Innen az írnok minden valószínûség szerint kihagyott néhány írásjegyet; a továbbiak alapján a hiányzó rész valószínûleg a következô: „szakáll-leborotválással és *sikou*-vá tétellel [sújtandó]” (*RCL:* 154, A 97/2. jegyzet).

[537] Itt a három kipontozott helyen a *ding*, „rögzít, biztos, eldönt” írásjegy áll. Jelentése talán „megkötöz”, de ez nem bizonyítható.

– Ha él, … öljék bele a vízbe: ezt jelenti. Mások szerint[538] temessék el élve, [de] az élve eltemetés egy másik dolog.[539]

D 102 *A* elkövetett egy bûnt, amely miatt csonkítatlan *falépítô*vé tétel jár; még nem hoztak ítéletet az ügyében, amikor bélpoklos lesz.[540]
Kérdés:
– *A* felett hogyan kell ítélni?
– Számûzzék a bélpoklosoknak [kijelölt] helyre; mások szerint[541] számûzzék a bélpoklosoknak [kijelölt] helyre és fojtsák vízbe.[542]

D 103 – Ha egy *falépítô* vagy *rôzsegyûjtô* bélpoklos lesz,[543] hogyan ítéljenek felette?[544]
– Számûzzék ôket a bélpoklosoknak [kijelölt] helyre.

D 104 – Amikor [éppen] elfognak [egy embert, akinek] a bûne bírsággal büntetendô, [de] valaki karddal vagy éles fegyverrel tudatosan[545] megszúrja vagy megöli, akkor [a tettes] felett hogyan ítéljenek?
– Ha megölte [az illetôt], tegyék csonkítatlan *falépítô*vé. Ha megsebesítette, borotválják le a szakállát és tegyék *közrabszolgá*vá.[546]

---

[538] Vö. 361. jegyzet.

[539] *Yi shi*, „másik, különbözô dolog”, vagyis valószínûleg: az ilyen ítélet nem helyes.

[540] Vagy a „bélpoklos lesz” helyett „kiderül, hogy bélpoklos” – a lepra ugyanis 10–15, vagy akár több évig is lappangó, fokozatosan kifejlôdô betegség.

[541] Vö. 361. jegyzet.

[542] Itt újra a *ding* írásjegy (lásd 537. jegyzet) szerepel a *sha*, „ölni” elôtt, de a D 101 meghatározása alapján a fenti fordítás tûnik indokoltnak.

[543] Lásd 540. jegyzet.

[544] Nem világos, hogy már büntetésüket töltô személyekrôl van szó – ebben az esetben furcsa a *lun*, „ítéletet hoz” kifejezés használata –, vagy pedig a fenti büntetésekkel sújtandó bûnöket elkövetôkrôl, akik felett még nem ítéltek – akkor viszont a mondat elejére elfelejtették kitenni a *dang*, „jár érte, érdemel” írásjegyet.

[545] Lásd 392. jegyzet.

[546] Az ítélet igen enyhének tûnik, hiszen a tettest a tudatos emberölésért ugyanúgy csonkítatlan *falépítô*vé tétellel bünteti, mint például a D 5-ben a fiatalkorú ökörtolvajt vagy a D 66-ban azt az embert, aki verekedés közben kitépte a másik szemöldökét és szakállát. Talán arról van szó, hogy a letartóztatás bonyodalmai közben maga az illetékes *hivatalnok* szúrja le a vádlottat. Ezt a feltételezést megerôsíti a *duan*, „tudatos” szó használata (lásd 392. jegyzet), amelyet máskor általában a szándékosan rosszul ítélkezô hivatalnokra alkalmaznak.

D 105 Valaki [fogságban lévô] embereket vezet és felügyel,[547] akik elszöknek. Ha [az illetô] képes saját maga elfogni ôket, illetve ha rokonai vagy ismerôsei fogják el ôket [helyette], akkor mentsék fel és ne büntessék meg. Ha már megcsonkították, helyezzék el a Rejtett Hivatalban.[548]

– Milyen bûnök [elkövetôit] lehet a Rejtett Hivatalban elhelyezni?

– Csoportos rablás[ért elítéltek, akiket] közkegyelemben részesítettek és közemberré [tettek], lopásért [elítélt], megbilincselt foglyokat vezetnek, akiket csonkítással vagy súlyosabb [büntetéssel sújtottak]. [Az elítéltek] megszöknek, ezért [vezetôiket] elítélik a korábbi bûneikért, levágják a bal lábfejüket és *falépítô*vé teszik ôket. [Ôk azonban] késôbb maguk elfogják a szökevényeket: ilyenkor beszélünk a Rejtett Hivatalban történô elhelyezésrôl. Más bûnök esetében is mindenben a csoportos rabláshoz hasonlóan[549] kell [eljárni].

D 106 Egy *A* nevû *dafu*[550] *rôzsegyûjtô*ket vezet, s a *rôzsegyûjtô*k megszöknek.

Kérdés:

– Hogyan ítéljenek *A* felett?

– Dolgozzék a hivatali raktárban, amíg a szökevényeket el nem fogják.

– Ha *A* a [raktárban] dolgozik, és [a korábbi szökevények] újra elhagyják [helyüket] és elszöknek, de egy hónapon belül elfogják ôket, akkor [*A* felett] hogyan ítéljenek?

– Fizessen bírságként egy pajzsot, s ismét dolgozzék [a raktárban].

– Ha [*A* a raktárban] dolgozik, s [a szökevények] újra elszöknek, de egy éven belül elfogják ôket, akkor [*A* felett] hogyan ítéljenek?

– Borotválják le a szakállát.[551]

---

[547] Vö. 532. jegyzet. Itt azonban a foglyok vezetôje nem közrabszolga, hanem, mint a továbbiakból kitûnik, amnesztiában részesült volt elítélt.

[548] *Yin guan*, „Rejtett Hivatal”: Hulsewé szerint az uralkodó háremére utal (*RCL:* 83, A 91/8. jegyzet); az *SHD* szerkesztôi szerint viszont mások szeme elôl elrejtett helyet jelent, ahol a megcsonkított – tehát örökre megszégyenített – volt elítélt iparos munkát végezhet (*SHD:* 93/6. jegyzet). Ez utóbbi értelmezés a helyes, amit a *Jiangling*-nál elôkerült korai *Han*-kori szövegek is bizonyítanak: ezekben több „rejtett hivatalnok” szerepel, akik egyértelmûen korábban megcsonkított volt elítéltek.

[549] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 459. jegyzet.

[550] *Dafu:* itt valószínûleg nem általában magas rangú hivatalnokról van szó (azt is nevezhetik *dafu*-nak), hanem a *Qin*-beli ötödik nemesi rangfokozatról.

[551] Emellett nyilván kényszermunka-büntetéssel is sújtják. Számunkra nem világos, hogy a foglyok háromszor szöknek meg, s másodszor egy hónapon

D 107 – Ha élelemszállításkor odakint[552] elszökik egynél több *rôzsegyûjtô*, akkor [az illetékes hivatalnok] felett hogyan ítéljenek?
– Ne ítéljék el.

D 108 „Amikor elfogják a szökevényeket, s a szökevényeknél pénz van, elfogóik megtarthatják a pénzt.”
A [szökevények] elfogói akkor tarthatják meg [a pénzt], ha szakáll-leborotválás vagy annál súlyosabb büntetés [jár az elfogottaknak].

D 109 – [Ha valaki] fogja a kölcsönkapott eszközöket[553] és megszökik velük, [de] elfogják vagy feladja magát, akkor az lopásnak számít?
– Ha feladja magát, akkor szökésért kell elítélni. Ha elfogják, akkor a zsákmány [nagysága] alapján kell elítélni, [s tette] lopásnak számít. Ha a lopásért járó büntetés kisebb, mint a szökésért járó, akkor a szökésért ítéljék el.[554]

D 110 Ha *közrabszolgá*k és *közrabszolganô*k, akiket *falépítô*k vagy *gabonaôrlô*k között tartanak fogva, elhagyják [helyüket] és elszöknek, [de] mielôtt még ítélnének felettük, feladják magukat, akkor 50 botütéssel[555] büntessék ôket, s töltessék le velük fogságuk napjait.

---

belül, harmadszor egy éven belül fogják el ôket, vagy pedig csak kétszer szöknek meg, s a két kérdés két különbözô lehetôségre kérdez rá: mi történik, ha egy hónapon belül újra elfogják a szökevényeket, s mi történik, ha csak egy éven belül fogják el ôket.

[552] *Yu wai*, „kint, odakint”: nem tudjuk, hogy pontosan mirôl van szó. Az sem világos, hogy a felelôst miért nem ítélik el, amikor hasonló esetben, például a D 106-ban még a *dafu* rangot viselôt is megbüntetik.

[553] Itt állami tulajdonú szerszámokról vagy fegyverekrôl van szó, ezek közembereknek történô kölcsönadásáról részletes szabályok rendelkeztek. Lásd A 8 (*WW* 7.2 bal; *SHD:* 32; *RCL:* 27), A 56 (*WW* 7.4 jobb; *SHD:* 71; *RCL:* 59), A 57 (*WW* 7.4 jobb; *SHD:* 72; *RCL:* 60).

[554] Itt tehát az *abszorpció* esetével találkozunk, vagyis a halmazati büntetés kiszabásának azon módszerével, amikor a több bûncselekményért (itt: szökés és lopás) elítélendô vádlottat csak a legsúlyosabbért ítélik el (lásd FÖLDVÁRI 1997: 291).

[555] A bot *(chi)* – amely egészen a legújabb korig használatban volt –, az írásjegy fogalomkulcsából ítélve már ekkor is bambuszból készült.

D 111 – Amikor fogyatékosok[556] ôrzik a hivatali raktárat, s elszöknek, de elkapják ôket, lehet-e az állami [alkalmazásban álló] fogyatékosokhoz[557] hasonlóan[558] [ítélni felettük]?
– Lehet hozzájuk hasonlóan [ítélni].

D 112 – *A* feljelenti *B*-t egy ember bûnös szándékú megsebesítéséért, [de] a vallatáskor [kiderül, hogy] *B* bûnös szándékkal megölt egy embert, nem pedig megsebesített. *A*-nak jutalom jár: mekkora legyen a jutalom?
– Kétunciányi jutalom jár neki.[559]

D 113 – Aki elfog egy szökevény csonkítatlan *falépítô*t, annak mekkora legyen a jutalma?
– Kétunciányi jutalom jár neki.

D 114 Egy férj, a felesége, a gyermekeik, [összesen] öt személy, együtt követnek el lopást, s mindet *falépítés*re kell ítélni. *A* mindannyiukat elfogja és feljelenti.
Kérdés:
– *A*-nak mekkora jutalom jár?
– A jutalma fejenként két uncia.

D 115 Egy férj, a felesége, a gyermekeik, [összesen] tíz személy együtt követnek el lopást. Megcsonkító büntetés és *falépítô*vé tétel jár nekik, [de] megszöknek. *A* elfog közülük nyolc személyt.
Kérdés:
– *A*-nak mekkora jutalom jár?
– Fejenként kétunciányi jutalom jár.

D 116 *A* elfogja *B*-t, s feljelentést tesz azt állítva, hogy *B* titokban lemásolta a [járásfônök]-*helyettes*[560] pecsétjét és elszökött vele. A vallatáskor [kiderül, hogy] a szökés más napon történt [mint amit *A* mondott]; a többi [részlet] úgy volt, ahogy *A* [mondta].[561] *B*-t szakáll-leborotválásra ítélik.

---

[556] *Pi long*, szó szerint „kimerült, beteg”: a kifejezés testi fogyatékost jelölhet (*RCL:* 115, C 20/4. jegyzet).
[557] *Gong long:* a kifejezés pontos jelentését nem ismerem. A *gong*-ról lásd 377. jegyzet.
[558] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 459. jegyzet.
[559] *Liang*, „uncia”: elképzelhetô, hogy a jutalom arany volt.
[560] Lásd 423. jegyzet.
[561] A mondat fordítása kétséges.

Kérdés:
– *A*-nak jár-e jutalom?
– Nem jár.

D 117 Egy *alhivatalnok*i[562] [rangú] hivatalnok elfog valakit, aki vakmerôen megszökött.[563] Az illetôt átadja *B*-nek, s megparancsolja neki, hogy vigye el [a hivatalba]. Megegyeznek, hogy a jutalmon osztoznak.[564]
Kérdés:
– A hivatalnok és *B* felett hogyan ítéljenek?
– Mindkettô fizessen be bírságként két páncélzatot, s ne kapjanak jutalmat.

D 118 „Ha valaki titokban gyöngyöt vagy jádét visz ki az országhatáron, vagy azokat más országbelieknek eladja, [és elfogják,] a gyöngyöt és a jádét juttassák el a *gazdálkodási miniszter*hez.[565] A *gazdálkodási miniszter* dönthet a jutalom kiutalásáról."
– Hogyan kell [a bûnös elfogóját] megjutalmazni?
– Ha [a bûnös] büntetése szakáll-leborotválás vagy annál súlyosabb, a jutalom hasonló a más bûnt elkövetôk elfogásánál [adandóhoz]; ha a büntetés bírság, ne adjanak jutalmat.

D 119 Valaki elfogja egy másik ember rabszolgáját vagy rabszolganôjét, és feljelenti 110 garas ellopásáért.
Kérdés:
– A gazda jutalmazza meg [az elfogót] vagy az állam?

---

[562] *You zhi:* lásd 424. jegyzet.

[563] A *lan wang*, „engedély nélkül, vakmerôen megszökik" kifejezés pontos értelmét nem ismerjük, nem tudjuk, hogy kire vonatkozhat. A kifejezés a fenti cikkelyen kívül még a D 93-ban és a D 146-ban szerepel, az elôbbiben az országból történô megszökésre vonatkozik, az utóbbiban viszont a fenti esethez hasonlóan nem derül ki, hogy az illetô honnan szökött meg. Két lehetôséget látunk: *1.* a *lan wang* ugyanazt jelenti, mint a *wang*, vagyis egyszerûen: „megszökik", nincs specifikus értelmezési tartománya; *2.* a *lan wang* arra vonatkozik, amikor egy közember hivatalos engedély nélkül elhagyja lakóhelyét (tehát kényszermunkára ítéltek, közmunkások, feleségek stb. vonatkozásában a *lan wang* nem használatos).

[564] Valószínûleg az *alhivatalnok* azért nem maga adja át a szökevényt a hatóságnak, mert neki nem járna jutalom – hisz, lévén hivatalnok, kötelessége a szökevényeket elfogni.

[565] *Neishi:* a jobb megoldás híján „gazdálkodási miniszternek" fordított terminus elemzését lásd HULSEWÉ 1978: 194–195. Eszerint a *neishi* az a központi hivatalnok, aki a mezôgazdaságot, illetve a pénzügyeket felügyeli és irányítja.

– Az állam.

D 120 – Mit jelent a „rendeletek megszegése” és a „rendeletek félretétele”?[566]
– Amit a törvény ezeken ért, [az a következô]: ha a rendelet azt mondja, „ne tedd”, és megteszik, az a „rendeletek megszegése”; ha a rendelet azt mondja, „tedd meg”, és nem teszik meg, az a „rendeletek félretétele”. A hivatal gyakorlata az, hogy mindkettôt a „rendeletek megszegéseként” ítéli meg.[567]

D 121 – A rendeletek félretételéért vagy megszegéséért az elbocsátott vagy áthelyezett [hivatalnokot] kézre kell-e keríteni [új tartózkodási helyén]?
– Kézre kell keríteni.[568]

D 122 – Ha egy segédhivatalnok,[569] akit egy tartomány vagy járás nevezett ki, egy másik tartományban vagy járásban [teljesítve szolgálatot] nem törôdik a munkájával, hogyan ítéljenek felette?
– A „rendeletek kisebb megszegése”[570] miatt ítéljék el.[571]

D 123 [Egy hivatalnok] kezeskedve[572] valakiért [járásfônök-] helyettesi[573] tisztségre ajánlja [az illetôt]. Az [így kinevezett járásfônök-]

---

566 A *ling*, amit itt „rendeletnek” fordítottam, jelenthet „utasítást”, „parancsot” is. A „rendeletek megszegése”: *fan ling*. A „rendeletek félretétele”: *fei ling*. A *fei* írásjegy – amelyet itt is kölcsönszóval írtak (vö. 429. jegyzet) – a következôket jelenti: „eldob, elvet, kidob, félretesz; meneszt”.

567 A cikkelyrôl lásd HULSEWÉ 1978: 192; YATES 1995: 344.

568 A cikkely jelentése: ha kiderül, hogy egy idôközben elbocsátott vagy áthelyezett hivatalnok korábbi munkája során megszegte a rendeleteket, akkor utólag is felelôsségre kell vonni (az elbocsátás nem lehet a szóban forgó bûn következménye, mert akkor nem kéne még egyszer elfogni a bûnöst). Azt, hogy hivatalnokról van szó, az „elbocsát” *(mian)*, „áthelyez” *(xi)* szavak használatából lehet kikövetkeztetni. Az elfogásra a szöveg egy, a szövegben csak itt szereplô szót használ: *da*, „elér, utolér”, ami itt esetleg a „*dai*” – szintén „elér” – írásjegy kölcsönszava – más szövegekben mindkettôt használják „elfog” értelemben is.

569 *Zuo li*, „segédhivatalnok”.

570 A „rendeletek megszegésérôl” lásd D 120 és 566. jegyzet. Hogy a „kisebb” *(xiao)* minôsítés pontosan milyen súlyú kihágásokat jelöl, nem tudjuk.

571 A cikkelyrôl lásd YATES 1995: 344.

572 *Ren:* „hivatalra ajánl valakit és kezeskedik érte”. A császárkorban fokozatosan tért nyerô vizsgarendszert megelôzô hivatalnok-kiválasztási módszer az ajánlási rendszer volt: ebben egy magasabb rangú hivatalnok ajánlhatta ismerôseit,

helyettest [utóbb] elbocsátják. Később [ajánlóját] járásfônökké[574] nevezik ki. Az az ember, akiért [ez] a járásfônök korábban kezességet vállalt és akit tisztségre ajánlott, bûntettet követ el.[575]
– A járásfônököt el kell-e bocsátani?
– Nem kell elbocsátani.

D 124 – Ha irat, ellenôrzô jelvény,[576] hivatalos pecsét, mérleg-súly elvesztéséért valaki felett már törvénykeztek és ítéletet mondtak, de később saját maga megtalálja azt, amit elveszített, az ítéletet vissza kell-e vonni?[577]
– Nem kell [visszavonni].

D 125 *A* elköltözik. A nyilvántartás[578] átírására kéri a hivatalnokot, [de] a hivatalnok visszautasítja [a kérést], és nem módosítja a lajstromot.[579] *A* [később] szakáll-leborotválással vagy bírsággal [sújtandó] bûnt követ el.
Kérdés:
– A hivatalnok felett hogyan ítéljenek?

---

klientúráját alacsonyabb hivatali posztokra, ezzel viszont felelôsséget vállalt azok munkájáért és magaviseletéért.

573 Lásd 423. jegyzet.

574 *Ling:* a *xianling*, „járásfônök” rövidítése.

575 A fenti értelmezés tûnik a legvalószínûbbnek, bár más megoldás is lehetséges: a járásfônök-helyettest elbocsátják, de később ôt nevezik ki járásfônökké, s a bûncselekményt az ô korábbi beajánlója követi el. Errôl az értelmezésrôl lásd YATES 1995: 350, különösen 58. jegyzet. Mindenesetre a korábban vállalt kezesség semmiképpen nem érvényes, mert, mint a cikkelybôl kitûnik, a kezesség az adott hivatal betöltésének idejére szól, nem az illetô egész életére.

576 *Fu (quan)*, „ellenôrzô jelvény”: a *fu* hivatalnokok személyazonosságát, küldemények hitelességét igazoló lapocska vagy más apró tárgy (például tigrisfigura), amelyet a leggyakrabban bambuszból, de néha fából, selyembôl, jádéból, fémbôl készítettek. (TSIEN 1962: 110. A *Shuowen* itt idézet passzusa szerint a *Han*-korban a címke mérete hat hüvelyk volt.) A *quan* jelentése „okirat, szerzôdés”, itt valószínûleg csak a *fu* szó kiegészítôjeként szolgál. A *fu*-t és a *quan*-t gyakran kettétörték vagy -tépték, s a hitelességet a két érdekelt félnél lévô darabok összeillése igazolta.

577 Az elvesztett tárgyak jellege alapján nyilvánvaló, hogy itt egy hivatalnokról van szó.

578 A *shu* („szám, számlál, számlálás”) itt valószínûleg a *ming shu* („nevek száma” vagy „nevek és számok”), vagyis a „népesség-nyilvántartás” rövidítése.

579 *Ji*, „nyilvántartás, regiszter”: itt ugyanaz, mint a *shu*.

– [Ha *A* büntetése] szakáll-leborotválás vagy annál súlyosabb, akkor [a hivatalnok] fizessen bírságként két páncélzatot.[580]

D 126 Ha a népbôl valóknak adósságaik vannak, [a hitelezôk] ne merészeljenek felhatalmazás nélkül[581] zálogot kicsikarni tôlük. Aki felhatalmazás nélkül zálogot csikar ki, valamint aki kölcsönös megegyezés alapján zálogot fogad el, egyaránt két páncélzat bírságot tartozik fizetni. A hivatal gyakorlata az, hogy aki kikényszeríti a zálogot, azt elítélik, aki adja a zálogot, azt nem ítélik el; kölcsönös megegyezés esetén azt, aki a zálogot adja, …[582] ítélik el.[583]

D 127 Ha [gabona] tárolásával foglalkozó hivatalokban az ajtórúd nem [illeszkedik] szorosan, így befér egy ujj vagy egy lapát, a hivatal gyakorlata szerint egy páncélzat bírságot kell fizetni.

D 128 Ha [gabona] tárolásával foglalkozó hivatalokban az ajtószárnyak nem [illeszkednek] szorosan, így a gabonát ki lehet venni, a hivatal gyakorlata szerint egy páncélzat bírságot kell fizetni.

D 129 Ha egy üres magtárban [a földön] gyékényfonat[584] van, s a gyékényfonat alatt egy véka[585] vagy annál több gabonát találnak, a hivatal gyakorlata szerint [a felelôsnek] egy páncélzat bírságot kell

---

[580] A cikkelybôl kitûnik, hogy a helyi népességlajstromokba a nevek mellé feljegyezték, ha az illetô bûntettet követett el – hiszen a hivatalnok mulasztására valószínûleg akkor derül fény, amikor *A*-t elítélik, s ezt a tényt be akarják jegyezni a nyilvántartásba, de ott *A* még más lakhellyel szerepel. Ez azt jelenti, hogy már a Kr. e. 3. századi *Qin* államban létezett valamiféle „bûnügyi nyilvántartás”.

[581] Lásd 447. jegyzet.

[582] Itt egy írásjegy elmosódott, így nem világos, hogy a zálogadót „szintén” vagy „nem” kell elítélni. HULSEWÉ (*RCL:* 162, D 126/5. jegyzet) az elôbbit tartja valószínûnek.

[583] A rendelkezés valószínûleg az ország alapját *(ben)* képezô földmûveseket védi az uzsorásoktól, akik nyilván a – hagyományosan megvetett – kereskedôk soraiból kerültek ki. Az államnak ugyanis nem érdeke, hogy az adófizetô paraszttól zálogul elvegyék egyetlen értékét, a munkaeszközét.

[584] *Jian*, „gyékényfonat, matrac”: a magtárban a földre szalmát vagy gyékényfonatot fektettek szigetelésképpen, s arra szórták a gabonát.

[585] *Shi*, kb. 20 liter (lásd LOEWE 1961: 64–65).

fizetnie, a járási írnok[586] pedig, aki felügyeli [a magtárat], egy pajzs bírságot fizessen.

D 130 – A magtárban hány patkánylyuknak kell lenni ahhoz, hogy [a felelôst] elítéljék vagy megróják?
– A hivatal gyakorlata szerint ha három vagy több patkánylyuk van, akkor a bírság egy pajzs, ha kettô vagy kevesebb [patkánylyuk van], akkor [a büntetés] megrovás. Három egérlyuk egy patkánylyuknak számít.[587]

D 131 Vannak olyan juttatások, amelyeket babban vagy árpában kell kiutalni. [De] nem utalják ki, hanem [valamilyen más] gabonát[588] utalnak ki a bab és az árpa értékének megfelelôen. A bab és az árpa ára alacsony, a [kiutalt] gabonáé magas.
– Hogyan ítéljenek a [juttatást kiutaló hivatalnok] felett?
– Bírságként fizessen egy páncélzatot.

Ha közkegyelmet hirdetnek, [egy ember azonban, akinek ügyében] még nem ítélkeztek, megszökik, [s csak] a közkegyelem idejének lejárta után hat hónappal fogják el, akkor annak borotválják le a szakállát.[589]

D 132 – Ha egy hivatalnok juttatásának [folyósítását] valami okból be kéne szüntetni, de nem szüntetik be, hanem az összes juttatását kiadják, akkor [az illetékes hivatalnok felett] hogyan ítéljenek?
– A kiadott többlet [-gabona mennyisége] alapján, lopásért ítéljék el.[590]

D 133 – Ha egy hivatalnok a hivatali raktárban dolgozik, akkor az ötös csoportjába tartozók [bûntetteiért] felelôsségre kell-e vonni?
– Nem kell.

D 134 – Ha *dafu*-ból[591] kevés van, tagjaivá kell-e válniuk másokkal együtt egy ötös csoportnak?[592]

---

[586] *Lingshi*, „járási írnok”.
[587] A „patkánynak” fordított *shu* egyszerre jelent patkányt és egeret; a *xi* kisméretû, szürke egér.
[588] *He:* a szó többféle gabonát jelenthet (köles, búza, rizs stb.); nem tudni, hogy a szövegben melyikrôl van szó.
[589] És valószínûleg: ítéljék az ezzel járó kényszermunkára.
[590] Vagyis a cselekmény a „lopás” kategóriájába tartozik, s a büntetés súlyosságát a kiadott gabona mennyisége alapján határozzák meg.
[591] Lásd 550. jegyzet.

– Nem kell.

D 135 – Ha egy segéd-körzetfônök[593] eltitkolja egy közember földjét, és a közember nem tud errôl, akkor [a közembert] el kell-e ítélni? Amikor egy segéd-körzetfônök „eltitkolja a földet”, az minek számít?

– Ha már kivetették az adókat a közemberekre, [de a segéd-körzetfônök] nem tesz jelentést [minden földrôl], akkor az „a föld eltitkolása”. Ha még nem vetették ki [az adókat], nem kell elítélni …[594] „a föld eltitkolásáért”.

D 136 „Aki titokban elmozdít egy határjelzôt,[595] az [büntetésként] tartozik megváltani a szakáll-leborotválást.”
– Mik azok a „határjelzôk”?
– A „határjelzôk” a földek közötti ösvények.[596]
– A *qing*-ek[597] közötti határok „határjelzôk”, vagy nem azok?
– Azok.
– A határjelzô titokban történô elmozdításáért a szakáll-leborotválás megváltása [a büntetés; miért] ilyen súlyos?
– Ez nem [számít] súlyosnak.[598]

D 137 Kisebb lábasjószág jut be egy ember házába; a ház népe fur-kósbottal,[599] husánggal[600] támad rá és megöli. A megölt [állat(ok)] értéke 250 garas.
– Hogyan ítéljenek [a háznép] felett?
– Fizessenek kétpáncélzatnyi bírságot.

---

[592] Úgy tûnik, egy *dafu* csak más *dafu*-kkal együtt alkothat ötös csoportot *(wu)*, viszont ilyenbôl egyes helyeken túl kevés van ahhoz, hogy meglegyen az öt család. (A *dafu* kifejezés a fentin kívül még a D 106 cikkelyben szerepel.)

[593] *Bu zuo*, „körzet[vezetô] segédje”: a poszt pontos funkciója ismeretlen.

[594] Itt két-három írásjegy elmosódott.

[595] *Feng:* kis földkupac vagy -töltés, amely a földhatárok jelzésére szolgál, de a szó jelenti magát a földek határát is.

[596] *Qian mo:* hagyományosan délrôl északra, illetve keletrôl nyugatra futó utak, földhányások a földek között; késôbb a rizses parcellákat elválasztó ösvények. (Ezeket törölte el a hagyomány szerint *Shang Yang*, lásd *Shiji*-beli életrajzát a II.6.1. pontban.)

[597] *Qing:* területegység, egy *qing* 100 *mu*, vagyis kb. 4,6 hektár.

[598] Az utolsó négy mondat értelmezése igen kétséges. HULSEWÉ megoldásáról lásd *RCL:* 164.

[599] *Shu*: lásd 472. jegyzet.

[600] *Ting*: meghatározását lásd D 76.

D 138 *A* kicsi, még nincs 6 láb [magas]. Van egy lova, amelyet maga visz legelni. A ló egy másik ember …[601], és megeszik egyvékányit a másik ember gabonájából.
Kérdés:

– [*A*-t][602] el kell-e ítélni?
– Nem kell elítélni, s a gabonát sem kell megtéríteni.

D 139 „[Ha valaki] állami[603] szálláshelyen éjszakázik, és tûz üt ki,[604] amelyben leég a szálláshely, akkor, ha voltak is [az illetônél] állami eszközök, nem kell ôket megtérítenie."
– Ha valaki állami szálláshelyen éjszakázik, és tûz üt ki, amelyben megég kölcsönzött kocsija és lovai, ki kell-e fizetnie ezeket, vagy [a lovakat és a kocsit] törölni kell [a nyilvántartásból]?
– Törölni kell ôket.

D 140 [Ha valaki] tüzet okoz, ami elterjed és leégeti a negyed[605] kapuját, az fizessen egy pajzs bírságot. Ha a város vagy az ország[606] kapuja ég le, a bírság egy páncélzat.[607]

D 141 „[Ha valaki] felhatalmazás nélkül[608] »különleges áldozatot« mutat be, az két páncélzat bírságot tartozik fizetni."

---

[601] A szövegben a *bai*, „lerombol, elront; legyôz" írásjegy áll, amelynek itteni jelentését nem tudjuk megfejteni. Az *SHD* (218) szerint a lovat a másik ember „megijeszti", de ennek nem látjuk sok értelmét. HULSEWÉ a szót lefordítatlanul hagyja.

[602] A szövegbôl nem derül ki, hogy a kérdés *A*-ra vagy a lóra vonatkozik; mivel azonban nem tudunk arról, hogy Kínában valaha is zajlottak volna állatperek, minden bizonnyal *A*-ról van szó.

[603] Lásd 377. jegyzet.

[604] HULSEWÉ (*RCL:* 165) szerint a tüzet a megszálló hivatalnok okozza; ez számunkra az enyhe elbírálás miatt elképzelhetetlennek tûnik. A fenti két esetben a kártérítés gondolata azért merülhet fel, mert az állami eszközök *(gong qi)*, illetve a – szintén állami tulajdonú – kocsi és lovak a szálláshelyen megszálló hivatalnok használatában voltak, tehát ô felelt értük.

[605] *Li*, „falu; kerület, negyed": itt valószínûleg városnegyedrôl van szó, amelyet fal vesz körbe.

[606] *Yi bang*, „város (és/vagy) ország": a kifejezés értelme ismeretlen.

[607] A büntetés gyanúsan enyhe; talán nem a tûz okozójáról, hanem olyasvalakirôl van szó, aki csak közvetve felelôs. A *sui huo* („tüzet okoz"?) kifejezésnek, amely a D 139-ben is elôfordul, pontos jelentése nem ismert.

[608] *Shan:* lásd 447. jegyzet.

– Mit jelent a „különleges” [áldozat]?
– Vannak olyan áldozatok, amelyeket mindenképpen a királyi családnak[609] kell bemutatnia. Felhatalmazás nélkül [ezekhez való] oltárt birtokolni: ez számít „különlegesnek”; másfajta [oltárt birtokolni]: nem számít [„különlegesnek”].[610]

D 142 „Senki ne merészkedjék »brokátcipôt« hordani.”
– Milyen formájú a „brokátcipô”?
– Amit a törvény ezen ért, az a különféle [színû] selyembôl szôtt cipô, amelyen minták vannak: ez tehát a „brokátcipô”. Az a cipô, amelynek [csak] az oldalsó része van brokátból, nem számít [brokátcipônek]; a [hivatal] gyakorlata azonban ahhoz hasonlóan[611] [ítéli meg].[612]

D 143 „[Ha valaki] nem [jön el] a gyülekezôhelyre,[613] azt botozzák meg. Ha egy éven belül fogják el, »csavargásért« is meg kell botozni.”
– Ha egy *A* nevû közember nem [jön el] a gyülekezôhelyre, [amiért] ötven botütés [járna neki], s egy éven belül elfogják, a botbüntetést súlyosbítani kell?
– [Súlyosbítani] kell.

D 144 – Mit jelent a „szolgálat elkerülése” és a „közmunka elmulasztása”?[614]
– Amit a törvény ezen ért, az [a következô]: Ha közmunkára kell menni, [amivel kapcsolatban] a hivatalnokok és a [falu-] fônökök[615] már kiadták a parancsokat, s [valaki] ekkor megszökik és nem [jelenik meg] a gyülekezôhelyen, az „a szolgálat elkerülésének” számít. Ha már a szemlét [is] megtartották, s összegyûjtötték a [munkához szükséges] kocsikat és az élelmet, vagy [a közmunkások] már útban vannak a munka helyszíne felé, s [valaki]

---

609 A királyi címrôl lásd 377. jegyzet.
610 A fordítás kérdéses. HULSEWÉ megoldása: „There exist, of course, sacrifices which the royal clan is warranted to perform, [but] unauthorizedly to possess altars for spirits is 'irregular'; others are not.” (*RCL:* 166) Számunkra ez elfogadhatatlannak tûnik.
611 *Bi*, „hasonlóan”: lásd 459. jegyzet.
612 A passzusból nem derül ki a tilalom oka: nyilván a brokátból készült cipô viselése az emberek bizonyos csoportjának, esetleg a királyi családnak volt a kiváltsága.
613 *Hui*, „találkozás, gyülekezés”. Valószínûleg a közmunkára vonulók gyülekezésérôl van szó (lásd D 144).
614 *Bu shi*, „elkerülni a szolgálatot” és *fa yao*, „elmulasztani a közmunkát”.
615 *(Li) dian*, „falufônök”: lásd 486. jegyzet.

ekkor szökik el: ezek mind a „közmunka elmulasztásának” számítanak.

D 145 Egy *A* nevû nô, aki valakinek a felesége, elhagyja [férjét] és megszökik. Elfogják vagy feladja magát, [ám ekkor] még kicsi, [alacsonyabb] hat lábnál.
– El kell-e ítélni?
– Ha már hivatalos[616] [a házassága], el kell ítélni; ha még nem hivatalos, nem kell elítélni.

D 146 Egy *A* nevû asszony elhagyja a férjét és megszökik. Egy *B* nevû férfi szintén vakmerôen megszökik.[617] Egymással férj és feleség lesznek. *A* nem mondja el [elôéletét] a férjének. Együtt élnek két évig, gyermekük születik, s *[A]* csak ekkor mondja el a történteket. *B* nem taszítja el [ôt magától]. [Végül] elfogják ôket.
– Hogyan ítéljenek felettük?
– Tetoválják és tegyék ôket *falépítô*vé, illetve *gabonaôrlô*vé.

D 147 *A* feleségül veszi egy másik ember szökött feleségét. Nem tud róla, hogy [az asszony mástól] szökött meg, s gyermekük születik. [Végül] elfogják ôket.
Kérdés:
– Hol helyezzék el a gyereket?
– Adják vissza.[618] Egyesek szerint állami tulajdonba kell venni,[619] de az állami tulajdonba vétel más esetben alkalmazandó.[620]

D 148 „[Ha valaki] eltaszítja feleségét, s ezt nem adja írásba,[621] az két páncélzat bírságot tartozik fizetni.”
– Az eltaszított feleséget is el kell ítélni?
– Fizessen két páncélzat bírságot.

---

[616] *Guan*, „hivatal”. Kézenfekvônek tûnik a szó „hivatalos, hivatalosan elismert” (házasság) értelmezése, ám nem tudunk arról, hogy lenne ilyen jelentése. Ezért a fordítás kérdéses. De vö. D 58.

[617] *Lan wang*, „engedély nélkül vakmerôen megszökik”: lásd 563. jegyzet.

[618] *Bi*, „visszaad”: nem derül ki, hogy a szó az elôzô vagy a mostani férjre vonatkozik.

[619] *Ru gong*, „lefoglal, állami tulajdonba vesz”.

[620] *Yi shi*, „másik, különbözô dolog” (a *shi* írásjegyet összecserélték egy másik *shi*-vel): valószínûleg azt jelenti, hogy az ilyen ítélet nem helyes. Lásd még D 101.

[621] HULSEWÉ szerint nem egyszerûen írásba adásról van szó, hanem írásos jelentés benyújtásáról (*RCL:* 168).

D 149 „Ha a férj bûntettet követ el, s elôször a felesége jelenti fel, akkor [a feleséget] nem kell lefoglalni."[622]

– A feleség hozományához [tartozó] rabszolgákat, rabszolganôket, ruhákat és eszközöket le kell foglalni?
– Nem kell lefoglalni.

D 150 – Ha a feleség bûntettet követ el, s ezért elfogják,[623] akkor a feleség hozományához [tartozó] rabszolgákat, rabszolganôket, ruhákat és eszközöket [is] le kell foglalni, vagy vissza kell adni a férjnek?
– Vissza kell adni a férjnek.

D 151 – Ha ugyanannak az anyának más-más apától való [gyermekei] paráználkodnak[624] egymással, hogyan ítéljenek felettük?
– Fejezzék le ôket a piacon.[625]

D 152 *A* és *B* ugyanazzal a nôvel, *C*-vel paráználkodnak.[626] *A* és *B* emiatt megszúrják és megsebesítik egymást, [de] *C* nem tud errôl.
– *C* felett hogyan ítéljenek?
– Ne ítéljék el.

D 153 – Ha egy rabszolga erôszakosan közösül a gazdájával, hogyan ítéljenek felette?
– Hasonlóan[627] a „gazda megverése" [esetéhez].

– Ha verekedés közben [valaki] eltöri [a másik] gerincét vagy nyakcsigolyáját,[628] hogyan ítéljenek felette?
– Hasonlóan[629] a „végtag eltörése" [esetéhez].

D 154 Egy asszony egy *közrabszolga* felesége, s gyerekei vannak tôle. A *közrabszolga* meghal. Az asszony hátat fordít a gyerekeknek, mondván, hogy azok nem a *közrabszolga* gyerekei.[630]

---

[622] *Shou:* lásd 445. jegyzet.
[623] Megjegyzendô, hogy az „elfog"-nak és a „lefoglal"-nak fordított szót az eredeti szövegben ugyanaz a *shou* írásjegy jelöli. Lásd még 445. jegyzet.
[624] *Jian*, vö. D 49, 52, 152, 153, E 25, valamint 431. és 436. jegyzet.
[625] *Qi shi*, lásd 454. jegyzet.
[626] *Jian*, vö. D 49, 52, 151, 153, E 25, valamint 431. és 436. jegyzet.
[627] *Bi*, lásd 459. jegyzet.
[628] Bár a szövegben *ji xiang gu*, „gerinc, nyak, csont" áll, nehéz elképzelni, hogy ezek – nagy valószínûséggel halállal járó – eltörését a törvény egy kéz- vagy lábtöréshez hasonlóan büntesse. Ezért a fenti fordítás kérdéses.
[629] *Bi*, lásd 459. jegyzet.

Kérdés:
– Az asszony felett hogyan ítéljenek?
– Valaki szerint tetoválják homlokát és arcát, s tegyék *közrab-szolganô*vé; mások szerint[631] [hagyják] csonkítatlanul. Csonkítatlanul hagyni: [ez] a megfelelô.[632]

D 155 – [Ha valaki] nôt szállít hivatali kocsiján, hogyan kell ítélni felette?
– Bírságként fizessen két páncélzatot.

[Ha valaki] hivatali lovát fogja be magánkocsijába, és azzal közlekedik, azt ne büntessék meg.

D 156 „Ha alávetett állambeli emberek nem férnek meg békében fônökükkel, s szeretnék elhagyni *Xia*-t,[633] ne engedjék meg nekik."
– Mit jelent: „[szeretnék elhagyni] *Xia*-t"?
– Ha szeretnék elhagyni a *Qin*-hez tartozó területeket,[634] arra mondják, hogy [szeretnék elhagyni] *Xia*-t.

D 157 „Ha valódi alávetett országok uralkodói és hercegei bûntettet követnek el, amelynek [büntetése] elérné a szakáll-leborotválást, vagy annál súlyosabb lenne, rendeljék el [a büntetés] megváltását."
– Mit jelent a „valódi"?
– Aki alávetett országbeli apa és anya gyermeke, valamint aki más országban született: ezeket nevezzük „valódinak".[635]

---

630 Az eset nehezen értelmezhetô. HULSEWÉ (1978: 212–213) elsô értelmezési kísérlete szerint arról van szó, hogy a *lichen* szónak két jelentése van: az egyik jelentése kényszermunka-büntetés („közrabszolga"), a másik pedig valódi, öröklôdô rabszolgai státus. Itt ez utóbbiról lenne szó: az asszony, hogy gyermekei ne örököljék apjuk rabszolga státusát, megtagadja az apát (a „hátat fordít"-nak értelmezett *bei* szó itteni pontos jelentése nem ismert, nem feltétlenül jelenti, hogy az asszony sorsukra hagyta gyermekeit). Ezen interpretációnak azonban késôbb maga HULSEWÉ mond ellent 1978-as tanulmányához írt kiegészítésében (1981a), illetve fordításában (*RCL:* 169–170) – ez utóbbi helyen a *lichen*-t az 1. jegyzetben éppen „kényszermunkára ítéltként" magyarázza. Így viszont a cikkely értelme homályos: talán az apa elítélt volta hátrányosan hatott a gyerekek sorsára?

631 *Huo yue*, lásd 361. jegyzet.

632 A csonkítatlanul hagyás mellett is nyilván jár a kényszermunka-büntetés.

633 *Xia*: általában a „kínaiak" lakta területeket nevezték így.

634 *Qin shu*, „*Qin*-tôl függô", „*Qin*-hez tartozó" (terület). Valamiféle – „barbár" vagy „kínai" vazallusállamot jelent, de a függés konkrét mibenlétérôl, valamint az „alávetett országok" *(chen bang)* és a *Qin shu* közötti különbségekrôl nem tudunk semmit. Vö. D 58, 94 és a hozzájuk tartozó jegyzetek.

635 Vö. D 94.

– Mi jelent a „*Xia*-beli[636] gyermek”?
– Akinek apja alávetett országbeli, anyja *Qin*-beli: ôket nevezzük [*Xia*-beli gyermeknek].[637]

D 158 „Ha a fejedelmektôl[638] vendég érkezik, [kocsijuk] keresztrúdját és a jármot perzseljék meg tûzzel.”
– Miért kell megperzselni?
– Ha a fejedelmek nem szabadítják meg [a lovakat] a „lovakat nyugtalanító”[639] [rovaroktól], akkor a „lovakat nyugtalanító rovarok” mind megkapaszkodnak a keresztrúdon, jármon, hevederen, kocsirúdon, szíjon: ezért kell ezeket megperzselni.

– Mit jelent az okmány elvesztésével[640] kárt okozni?
– Elveszteni az ellenôrzésre szolgáló okmány jobb felét: ez számít károkozásnak.

D 159 „Ha a követ fejedelmekhez vagy külsô alávetett országokba utazik, s kísérôi vagy követsegédei nem térnek vissza, ne ítéljék el ôt.”
– Mit jelent a „kísérô” és a „követsegéd”?

---

[636] *Xia zi*. A *Xia*-ról lásd 633. jegyzet.

[637] Nyilvánvaló, hogy a passzus nem definíció – hiszen minden *Qin*-beli, mint a „kínai” világ tagja, *Xia*-belinek számít –, hanem származásbeli „határesetnél” nyújt segítséget a meghatározásban. A cikkelyrôl lásd még KROLL elemzését (1990: 71), ahol a szerzô – többek között a fentiekre hivatkozva – a nemesi ranggal járó kiváltságokat tárgyalja.

[638] *Zhu hou*, „fejedelem, fôúr”: itt valószínûleg jelentôsebb földbirtokosokról vagy a riválisfejedelmekrôl van szó, akik, úgy tûnik, nem tartják be a *Qin*-beli higiénés szabályokat a lovakkal kapcsolatban. Ne feledjük, hogy *Qin* többek között éppen lovasságának köszönhette, hogy a többi állam fölé tudott kerekedni, a lovak egészsége tehát *Qin*-nek létérdeke volt.

[639] *Sao ma chong*, „lovakat nyugtalanító rovar/féreg”: nem tudjuk, hogy pontosan mirôl van szó. HULSEWÉ bevallottan kísérleti fordítása: „bögöly”, ám ugyanô megjegyzi, hogy a kifejezés esetleg a ló sebeiben élôsködô férgeket jelenti (*RCL:* 171, D 158/6. jegyzet).

[640] *Quan*, „okirat, szerzôdés”: HULSEWÉ (*RCL:* 171) szerint a D 124-ben szereplô *fu quan*-nel, „ellenôrzô jelvénnyel” azonos (lásd 576. jegyzet). Ám a szó jelentése ennél valószínûleg tágabb, mindenféle okiratot jelenthet. Az okiratokat – melyek ekkoriban még fôleg kemény anyagokra íródtak – szokás volt kettétörni, s a két szerzôdô fél egy-egy darabot tartott meg (mint a jól ismert kínai mesében a tükör esetében); a hitelességet az igazolta, ha a két fél összeillett. Ugyanez lehetett a helyzet a kormányzati okiratokkal, ellenôrzô jelvényekkel stb. is.

– A követôk, a hivatalnokok és mindenki, aki a követséggel tart, de nem [a követ] magánkíséretének tagja, „kísérônek” és „követsegédnek” számít.[641]

D 160 Valaki, aki megszökött az országból, [vissza-]jön, hogy pénzt adjon tovább,[642] több mint tízezer [garast]. Ezután visszatér[643] [az országba, ahova szökött]. Késôbb [vissza-]jön rabolni, [s ekkor] elfogják.
– Melyik [bûntettért] ítéljék el?
– A pénz továbbadásáért.

D 161 Valaki tudja, hogy egy másik ember pénzt [akar] továbbadni,[644] s [a pénzt] elrejti [a részére]. Késôbb a tulajdonosa elviszi a pénzt. Valaki utóbb feljelenti a [pénz] elrejtôjét.
– A [pénz] elrejtôjét el kell ítélni?
– …[645]

D 162 *A* hamisan bevádolja *B*-t egy garas továbbadásáért,[646] [amiért] a büntetés tetoválás és falépítôvé tétel [lenne].
Kérdés:
– *A* háztartásának tagjait,[647] [falujának] fônökét[648] és véneit el kell-e ítélni?

---

[641] A passzus nehezen értelmezhetô, a fordítás bizonytalan.

[642] *Tong qian:* a kifejezést egyik nagyobb szótár sem tartalmazza. Számunkra az összetevôk jelentése alapján a „pénzt forgalomba hoz, továbbad” jelentés a legvalószínûbb. Ebben az esetben külföldi, illetve hamis, vagyis nem állami pénzöntödében készült pénzrôl van szó – feltételezve, hogy *Qin*-ben ekkor a pénzöntés (a kínaiak nem verték, hanem öntötték a pénzt) állami monopólium volt, ami nem kizárt. A *tong qian* mindenesetre a D 160, 161, 162 alapján súlyos bûncselekménynek tûnik. Az *SHD* (229–230) szerint a *tong qian* jelentése „megvesztegetést követ el”, de ennek itt nem látjuk sok értelmét.

[643] HULSEWÉ szerint nem az illetô tér vissza, hanem a korábban „továbbadott” pénzt adják vissza neki (*RCL:* 173). A *tong qian*-rôl ô sem ad több információt.

[644] *Tong qian*, lásd 642. jegyzet.

[645] Itt az írnok olyan hibát követett el, amely miatt éppen a cikkely lényege nem derül ki. Az utolsó írásjegyek a következôk: „*lun bu lun bu lun* + ismétlôjel” („elítél, nem, elítél, nem, elítél + *ismétlôjel*”). Ez így értelmezhetetlen. Ha az ismétlôjel a felesleges, akkor a válasz: „Nem kell elítélni.” Ha nemcsak az ismétlôjelet, hanem a második „*bu lun*”-t is figyelmetlenségbôl írta le az írnok, akkor a mondat: „*lun bu lun* + ismétlôjel”, vagyis „*Lun bu lun? Lun.”*, tehát „El kell ítélni? El kell ítélni.” Ez utóbbi megoldás sokkal valószínûbb, mert a pénz forgalomba hozójára súlyos büntetés várt (D 162), csakúgy, mint a lopott zsákmány tudatos megôrzôjére (D 13, 14).

[646] *Tong yi qian*, lásd 642. jegyzet.

[647] *Tong ju*, lásd 371. jegyzet.

– Nem kell elítélni.

D 163 Ha egy idegen még nem mutatta fel [úti okmányait] a hivatalnoknak, s kereskedik, a bírság egy páncélzat.[649]
– Mit jelent: „felmutatni a hivatalnoknak”?
– Felkeresni a hivatalnokot és átadni neki az ellenôrzô jelvényt:[650] ezt jelenti „felmutatni a hivatalnoknak”.

D 164 Ha a királyi család egyik leszármazottjának, akinek nincs nemesi rangja, meg kell váltania a csonkító büntetést [egy általa elkövetett bûnért], szabad-e az ügyét hasonlóan[651] [kezelni ahhoz az esethez, amikor egy] *gongshi*[652] megváltja a szakáll-leborotválást?
– Szabad hasonlóan [kezelni].[653]

D 165 [Valaki] átmászik egy falon, amely egy negyedet[654] határol el egy másik negyedtôl; [az ilyen fal] „válaszfalnak”[655] számít?
– Ha utcákat választ el,[656] akkor „válaszfalnak” számít. Ha házakat választ el, akkor nem számít „válaszfalnak”.

D 166 – Kit neveznek „a palota ellenôrének”?[657]
– [Ô az, aki] a palotában felel az ôrködésért.

D 167 – Kiket neveznek „palotai ôrszemeknek”?[658]

---

[648] *Dian*, lásd 486. jegyzet.

[649] Nem derül ki, hogy az idegen – nyilvánvalóan kereskedô –, vagy a hivatalnok fizeti a bírságot. Valószínûbb, hogy az elôbbirôl van szó.

[650] *Fu*, lásd 576. jegyzet.

[651] *Bi*, lásd 459. jegyzet.

[652] *Gongshi*, a legalacsonyabb nemesi rang.

[653] A cikkelyrôl lásd még KROLL elemzését (1990: 70), amely – többek között a fentiekre hivatkozva – a nemesi ranggal járó kiváltságokat tárgyalja.

[654] *Li*, lásd 605. jegyzet.

[655] *Yuan*, eredeti jelentése: „valamit körülölelô fal”. Itt valószínûleg jogi kategória, egy bizonyos falfajtát jelent, amelynek átmászása büntetendô. Pontos mibenléte azonban tisztázatlan.

[656] *Zhi*, szó szerint „szemben van vele, egymás felé néznek”; itt nyilván azt jelöli, hogy egymással „szembenézô” utcák, illetve házak között emelkedik a „válaszfal”.

[657] *Gong jun (xun) ren*, „a palota ellenôrzô embere”: ismeretlen tisztség.

[658] *Gong geng ren*, „palotai *geng* ember”. A *geng* írásjegy HULSEWÉ szerint eredetileg egy kezet ábrázol kereplôvel vagy csörgôvel – vagyis az éjjeliôrök idôjelzô eszközeivel – vagy esetleg dobbal, amely szintén szolgált ilyen célt (*RCL:* 175). Ezt megerôsíti az, hogy a *geng* szó késôbb az éjszakai „órák” (120

– Palotaszolgák, akiket megcsonkító büntetéssel [sújtottak]: ezeket nevezik „palotai ôrszemeknek”.

D 168 – Kiket neveznek „a palotabeli kopók tisztjének”, illetve „a külsô kopók tisztjének”?[659]
– Ôk mindketten a király kutyáiért felelnek.

D 169 – Kiket neveznek „a külsô föld embereinek”?[660]
– A „külsô föld emberei” azok, akik *Xiao* fejedelem és *Xian* fejedelem[661] sírját ôrzik.

D 170 – Kiket neveznek „szolgálatot végzô[662] kiemelkedô fôhivatalnokoknak”?[663]
– Akik szolgálataik folytán ismertté válnak a király elôtt, valamint a hatszáz véka [gabona fizetési osztály] feletti hivatalnokok: mind „kiemelkedô hivatalnoknak” számítanak.

D 171 … [664]
– Kiket neveznek a „kemence embereinek”?[665]
– Régen ôk feleltek a kemencékért és a tûzhelyekért.

D 172 – Kiket neveznek „gyûjtôknek”?[666]
– Régen ôk feleltek a tûzifa begyûjtéséért.

---

perces idôszakok) jelzésére szolgált („elsô ôrség, második ôrség… ötödik ôrség”). A fenti kifejezés tehát valószínûleg egyfajta palotaôrt jelent, méghozzá éjjeliôrt; mint a válaszból látszik, megcsonkított emberekrôl van szó.

[659] *Gong jiao shi*, „a palota vadászkutyáinak tisztje” és *wai jiao shi*, „a kinti vadászkutyák tisztje”.

[660] *Dian ren*, „a külsô föld emberei”.

[661] *Xiao gong*, *Xiao* fejedelem (ur. Kr. e. 361–338), *Xian gong*, *Xian* fejedelem (ur. Kr. e. 384–362): *Qin*-beli uralkodók. Ebbôl kitûnik, hogy – ha nem is az egész szöveg – de ez a passzus egész biztosan Kr. e. 338 utánra datálható.

[662] *Huan zhi*, „akik szolgálnak”, vagyis hivatalnokok, nem eunuchok.

[663] *Xian dafu*, „kiemelkedô, kitûnô stb. fôhivatalnok, tanácsos”.

[664] A bambuszcsíkon itt körülbelül 11 írásjegynek csak a nyomai látszanak: lehet, hogy még az ókori írnok hántotta le ôket (a bambuszokmányokon a javítást úgy végezték, hogy egy speciális késsel a bambuszlap legfelsô rétegét lekaparták).

[665] *Cuan ren*, „a kemence embere”.

[666] *Ji ren*, „gyûjtô ember”.

D 173 – Kiket neveznek „leborotvált szakállú jós-szolgáknak”, illetve „leborotvált szakállú csillagjós-szolgáknak”?[667]
– Olyan jósok és csillagjósok, akiknek [bûnükért] szakáll-leborotválás járt, [ezért] leborotválták a szakállukat, s jós-, illetve csillagjós-szolgának tették meg ôket.
Késôbb az erre vonatkozó törvényt módosították, [s így velük szemben] a többi emberhez hasonlóan [járnak el].[668]

D 174 – Kiket neveznek ember …[669]-nek?
– Azt nevezik ember …-nek, akinek gyermekei belépnek[670] gondoskodni a gazdáról. Ha nem lépnek be gondoskodni a gazdáról, foglalják le[671] ôket. Ha nem gondoskodnak a gazdáról, de visznek be neki élelmet, ne foglalják le ôket, [hanem] adják vissza ôket a gazdájuknak.[672]

D 175 – Mit jelent: „portákat eltitkolni”, illetve „megtermett ifjakat nem besorozni”?[673]
– Portákat eltitkolni, nem venni ôket igénybe a közmunkákra, s nem rendelni el nekik a portális adó befizetését: ezeket jelenti.[674]

D 176 – Kiket neveznek „az ôrhelyek embereinek”, illetve „ôrszemeknek”?[675]

---

[667] *Nai bu li*, „a jósok leborotvált szakállú szolgája”. *Nai shi li*, „a csillagjósok leborotvált szakállú szolgája”: itt valószínûleg a *shi* nem „írnok, történetíró” jelentésében szerepel, hanem, mivel a *bu*-val, „jós”-sal együtt fordul elô, csillagászt, csillagjóst jelöl, vagyis a fôcsillagász *(tai shi)* hivatalának beosztottját.

[668] Tehát míg korábban a jósok, ha bûntettet követtek el, saját hivatalukban dolgoztak tovább szolgaként (s nem kellett például falat építeniük), az új szabályozás után már a közemberekkel azonos elbírálás alá esnek.

[669] *Ren he*, „ember + (?)”: a *he* írásjegy jelentései: mormota *(arctomys marmotta)*, mosómedve *(procyon lotor)*, borz *(meles meles)*, illetve az egyik északi barbár törzset is így nevezik. Itt a szó számomra értelmezhetetlen; a *he* valószínûleg elírás vagy kölcsönszó.

[670] *Ru*, „bemegy, belép”. Itt talán arról van szó, hogy a gyerekek bekerülnek valaki másnak a háztartásába, más háznépének tagjai lesznek.

[671] *Shou*, lásd 445. jegyzet.

[672] Számunkra az egész passzus értelmezhetetlen.

[673] *Ni hu*, „elrejteni, eltitkolni a portákat”; *ao tong fu fu*, „termetes, magas ifjakat be nem sorozni”. Ez utóbbit a válasz nem határozza meg. Az *ao tong*, „megtermett ifjú” valószínûleg katona-, illetve közmunkaköteles férfiakat jelöl.

[674] Vö. D 135: míg ott a földre, itt a portákra kivetett adókról van szó.

– Feltételezve, hogy egy fogházban hat ôrhely van, s a foglyok egy-egy ôrhely [által vigyázott területen] mozoghatnak: azokat, akik [ellenôrzik a területet, ahol] mozoghatnak, „az ôrhelyek embereinek” nevezik.[676] A többieket mind „ôrszemeknek” hívják. Mások szerint[677] a foglyok ôreit nevezik „ôrszemeknek”; [pedig] eredetileg ezek az „ôrhelyek emberei”.

D 177 – Kiket neveznek „vezetô, megtermett [férfiaknak]”?[678]
– „Vezetô, megtermett [férfiaknak]” azokat nevezik, akik megfelelnek a falufônöki[679] [tisztségre].

D 178 – Mit jelent a „tumultus a fôúton”?[680]
– Ha nagy közmunkákat [hirdetnek], s a [munkás-]csapatok összeverekednek és egymásnak rohannak: ez a „tumultus a fôúton”.

D 179 – Mit jelent az „ôrhely elhanyagolása”?[681] Az „ôrhely elhanyagolása” ugyanaz, mint „az ôrhely elhagyása”?[682]
– Ugyanaz.
– Hogyan kell ítélni [az ezt elkövetô] felett?
– Ugyanúgy, mint az „ôrhely elhagyásánál”.

D 180 – Kiket neveznek „utazóknak”?[683]

---

[675] *Shu ren*, „egy feladat elvégzésével megbízott, egy posztra, ôrhelyre kijelölt ember”; *geng ren*, „ôrszem”: lásd 658. jegyzet.

[676] A mondat fordítása rendkívül bizonytalan; az eredetiben valószínûleg elírás vagy eddig ismeretlen kölcsönszó használata történt.

[677] *Huo yue*, lásd 361. jegyzet.

[678] *Shuai ao*, „vezetô, termetes”: HULSEWÉ szerint két külön kategóriáról van szó: „vezetôk”, *shuai*, illetve „megtermettek”, *ao* (*RCL:* 178). Az *ao*-ról lásd még 673. jegyzet.

[679] *Li dian*, lásd 486. jegyzet.

[680] *Kui zu*, „fôúton közmunkások”; valószínûleg a *zu* a *cui*, „tömeg” kölcsönszavaként szerepel, innen adódik a fenti fordítás.

[681] *Dou shu:* a *shu* valószínûleg ôrhelyet, posztot jelent, míg a *dou* jelentése nem egyértelmû: jelentheti azt, hogy „kiürít”, de lehet a „gondatlan”, „bemocskol” stb. kifejezések kölcsönszava is (*RCL:* 178, D 179/1. jegyzet). A fenti fordítás tehát kétséges.

[682] *Qu shu*, „elhagyni az ôrhelyet”.

[683] *Lü ren*, „utazó ember”.

– Akik [ideiglenesen] megszállnak [valahol], illetve az idegenek: ezeket nevezik „utazóknak”.

D 181 – Mit jelent a „háznép”? Mit jelent a „háztartás tagja”?[684]
– A „háztartás tagja” csak a portán [lakók] anyját jelenti.[685] A „háznép” a ház összes [lakóját] jelenti, akiket a bûnössel együtt ítélnek el.

D 182 – Mit jelent a *qiong?*[686]
– A *qiong* a jáde-kövön lévô jelzés. Ha a jádét elvesztik vagy valaki túlad rajta, akkor a jelzést megnézve megtudható a nagysága, s ez alapján lehet ítélkezni, illetve megterhelni [vámmal vagy adóval a birtokosát] az *Eszközökról* [szóló törvénynek megfelelôen].[687]

D 183 – Mit jelent: „jádét felajánlani”?[688]
– „Jádét felajánlani” a következôt jelenti: amikor a fejedelmek

vagy idegenek[689] követségben járva belépnek *Qin*-be, az a megfelelô, ha jádéval üdvözlik[690] a királyt.

D 184 – Kiket neveznek „körülvevôknek” és „elôôrsnek”?[691]

---

[684] *Shi ren*, „a házbeli emberek, háznép”; *tong ju*, lásd 371. jegyzet.

[685] *Du hu mu zhi*, „egyedül a porta anyja”: a kifejezést nem tudjuk értelmezni. Talán azokról van szó, akik a családapa fôfeleségétôl születtek.

[686] A *qiong* szó maga is jádét jelent, de itt valamiféle védjegyrôl lehet szó. Hogy nem a köznapi értelmében használják, azt az is mutatja, hogy rákérdeznek a jelentésére.

[687] A kiegészítések kérdésesek.

[688] A „felajánlani”-nak fordított írásjegy, amely egy „füst, köd” *(xun)* és egy „kincs, kagyló” *(bei)* jelentésû elembôl áll, ismeretlen. A „felajánl, ajándékoz” jelentés a válaszból következtethetô ki.

[689] *Zhuhou ke*, „fejedelem, vendég”: nem világos, hogy a fejedelmek*tôl* érkezô vendégekrôl (vagyis idegenekrôl – a *ke* szót ez utóbbi értelemben használják a tárgyalt szövegek), vagy fejedelmekrôl *és/vagy* (egyéb) vendégekrôl van szó.

[690] *Wen*, eredetileg „kérdez, érdeklôdik”, de jelenthet „üdvözletet” is. A fenti mondat azt is jelentheti, hogy a követek „jáde-ajándékok átadásával érdeklôdnek a király után”.

[691] *Qie* és *mian*. A két kifejezés fordítása kétséges. A szövegben szereplô *qie* „ládát” jelent, egy hasonlóan írott *xie* viszont „körülvételt”, ez teszi lehetôvé a fenti értelmezést. A *mian* alapjelentése „arc”, ebbôl következhet az „elôtt”, s ebbôl az „elôôrs” jelentés. Mindenesetre a passzus a szavak nem köznapi jelentését tárgyalja, hiszen ellenkezô esetben nem kéne meghatározni ôket.

– A „körülvevôk” és az „elôôrs” a következôket jelentik: ha *Qin*-beli emberek követségbe mennek, s a másik ország ügyes hivatalnokai és menetelô csapatai kísérik ôket, akkor az idegen hivatalnokokat „körülvevôknek”, a menetelô csapatokat pedig „elôôrsnek” nevezik.

D 185 – Mit jelent „rejtegetni más embernél”?[692]
– A „rejtegetés más embernél” a következôket jelenti: *A* fogja ruháját vagy pénzét, és elrejti *B* házában, majd bejelenti, hogy [azok] elvesztek, remélvén, hogy *B*-t tolvajnak tartják, pedig az valójában nem lopott.

D 186 „Kölcsönözni az embereknek[693] a törvényeket túllépve, illetve [hitelt] nyújtani[694] az embereknek…”[695]
– Mit jelent [hitelt] nyújtani az embereknek?
– Amikor nem szabad kölcsönözni, s [valaki mégis] kölcsönt ad, ez számít a „[hitel] nyújtása az embereknek” [esetének].[696]

D 187 „Ellátni az embereket[697] a törvényeket túllépve, illetve [ellátást] nyújtani[698] az embereknek…”[699]
– Mit jelent [ellátást] nyújtani az embereknek?
– Amikor nem szabad ellátást adni, de hiba folytán [mégis] ellátást adnak, ez számít az „[ellátás] nyújtása az embereknek” [esetének].[700]

D 188 – Mi az a „súlyos seb”?[701]

---

692 *Zang ren*, „rejtegetni (más) embernél”.
693 *Dai ren*, „hitelez valakinek”.
694 Itt a *jie*, „páncéllemez” írásjegy áll, amely valószínûleg a *gai*, „nyújt, ad; könyörög” írásjegy kölcsönszavaként szerepel. A szó minden bizonnyal „törvényellenesen ad, nyújt, biztosít stb.” tartalmat kifejezô jogi terminus technicus.
695 A csonka mondat valószínûleg idézet egy törvénycikkbôl.
696 Minden bizonnyal a hivatalnok által a közembereknek kiutalt állami hitelrôl van szó.
697 *Qi ren*, „ellátni valakit”; a *SWZ* szerint a *qi* eredeti jelentése „ellátni a vendéget” (336). Itt valószínûleg vagy közmunkások, vagy hivatalnokok, vagy elítéltek élelmérôl van szó, amelyet a hivatal biztosít.
698 *Jie*, lásd 694. jegyzet.
699 A csonka mondat valószínûleg idézet egy törvénycikkbôl.
700 Ez a passzus is valószínûleg a hivatalnokra vonatkozik, aki nem a szabályoknak megfelelôen utal ki fejadagokat.
701 *Da yi:* „nagy seb”.

– „Súlyos seb” az, amikor a végtag esetleg még nincs levágva, de [a seb] annyira [súlyos], hogy a vezetônek két embert kell kirendelnie az illetô kitámogatására: ez a „súlyos seb”.[702]

D 189 – Mik azok a „nagy hibák”?[703]
– Az emberek és porták, a lovak és ökrök, valamint az összes, 660 garasnál nagyobb értékû javak [számával kapcsolatos hibák] „nagy hibák”; az egyéb [hibák] kicsik.

D 190 – Mit neveznek „birkaszemnek”?[704]
– A „birkaszem” fûféle,[705] amelynek a termése ehetô.

---

[702] Talán csatabeli sebesülésrôl van szó.

[703] *Da wu*: „nagy hiba”.

[704] *Yang kou*: „birka, (?)”. A *kou* írásjegy a *SWZ*-ben, illetve (HULSEWÉ szerint) ókori szövegekben nem szerepel; késôbbi szótárakban „beesett szemet” jelent. A *yang kou* kifejezést a rendelkezésünkre álló kínai *materia medicá*kban nem találtuk meg.

[705] *Cao*: „fû, széna, gyógynövény” stb.

VI.

Minták pecsételéshez és nyomozáshoz (Feng zhen shi)

E 1 Bûnügyek tárgyalása *(Zhi yu)*

Ha bûnügyek tárgyalásakor iratok segítségével, botozás nélkül ellenôrizni lehet a vallomást, és kideríthetôk az illetôvel kapcsolatos körülmények, az a magasabb rendû [eljárás]. A botozás alkalmazása alacsonyrendû: a megfélemlítés kudarc.

E 2 Kihallgatás a tárgyaláson *(Xun yu)*

Minden tárgyaláson elôször végig kell hallgatni [a vádlott és a tanúk] szavait, s le kell azokat jegyezni, hogy mindegyik megtehesse vallomását.[706] Ha [a bíró] tudja is, hogy az illetô hazudik, nem kell azonnal nyomást gyakorolnia.[707] Ha az egész vallomást lejegyezték, de maradtak tisztázatlan pontok, [a bíró] gyakoroljon nyomást. Ha a nyomásgyakorlást követôen [a bíró] ismét végighallgatta és lejegyezte a magyarázó vallomást, újból szemügyre kell vennie a mondottak érthetetlen [pontjait], s megint nyomást kell gyakorolnia. Ha [a bíró] a végletekig vitte a nyomásgyakorlást, de [a vallatott illetô] újból és újból hazudik, szavait megváltoztatva, nem adva be a derekát, akkor azokat, akiket a törvény szerint meg kell botozni, botozzák meg. A botozás alkalmazásakor le kell jegyezni: „Beszámoló:[708] Mivel *X* újból és

---

[706] *Ci*, vö. D 79.

[707] *Jie*, „nyomást gyakorol, faggat, sürget" stb. A szó a tárgyalásnak azt a szakaszát jelenti, amelyben a bíró keresztkérdésekkel, a tényekkel, törvényekkel és más vallomásokkal való szembesítés által próbál beismerô vallomást kicsikarni a vádlottból.

[708] *Yuanshu*, „beszámoló, jelentés". A *Minták…* cikkelyei többségének címében szerepel a kifejezés (kivéve E 1, 2, 4, 5), amely azoknak a hivatalos iratoknak a típusát jelzi, amelyeknek a cikkelyek mintájául szolgálnak. (A továbbiakban a *yuanshu*-t következetesen „beszámolónak" fordítjuk, hogy könnyû legyen megkülönböztetni a többi „jelent, jelentést tesz" értelmû kifejezéstôl [*gao, yue, yan, bao* stb.].) A szó pontos értelme vitatott; az tûnik a legvalószínûbbnek, hogy a *yuanshu* olyan jelentés, amelyet az alacsonyabb rangú hivatalnok ír feletteseinek az általa intézett konkrét ügyek részleteirôl. Ezekben általában rögzíti az érintettek státusát, nevét, lakóhelyét, a történteket, a felek vallomásait, és az intézkedéseket, amelyeket ô tett. A *yuanshu*-k ítéleteket nem

újból megváltoztatta szavait, s zavaros volt a vallomása, a vallatás folyamán *X* megbotoztatott.”

E 3 Lepecsételés és ôrzés *(Feng shou)*[709]

A járási *X*[710] [hivatalnok] beszámolója:

Az *X* járási *X* [járásfônök-] helyettes levele alapján az *X* falubeli közembernek, *A*-nak, aki ellen eljárás folyik,[711] házát, feleségét, gyermekeit, rabszolgáit, ruháit, eszközeit, állatait és terményeit ôrizet alá vettem.[712]

Ami *A* házát és családtagjait [illeti]: [a ház] egy fogadó-helyiségbôl és két belsô [szobából] áll,[713] amelyeknek külön ajtajuk van. A belsô szobákat cserép fedi, s [a tetôt] nagy faoszlopok [tartják]; a kapunál tíz eperfa [nô].

A feleséget *X*-nek hívják; [mivel] megszökött, nem volt jelen a lepecsételésnél.

Az [egyik] gyerek: *X*, felnôtt leány, még nem ment férjhez.

A [másik] gyerek: *X*, kiskorú[714] fiú, hat láb öt hüvelyk[715] magas.

---

tartalmaznak; valószínûleg az ítélkezés menete bizonyos ügyekben úgy zajlott, hogy az alacsony rangú hivatalnok a *yuanshu*-ban rögzítette az ügy részleteit, azt felterjesztette felettesének, aki meghozta az ítéletet, s ezt válaszában *(bao)* visszaküldte az elsô fokon eljáró hivatalnoknak. A *yuanshu* kifejezés különbözô értelmezéseirôl lásd MCLEOD–YATES 1981: 123–129; BODDE 1982: 2–3. Megjegyzendô, hogy JI XUN (1976: 5) szerint e *yuanshu*-k a késôbbi precedenseknek *(bi, anli)* felelnek meg, de ez a nézet hibás, hiszen éppen az ítéletek hiányoznak, amelyek által az eset precedens értékûvé válhatna. Lásd még LOEWE 1977: 129.

709 *Feng shou*. A *feng*, „lepecsétel, lefoglal” azt a hivatalos aktust jelenti, amelynek során a vádlott tulajdonát „zár alá veszik” – az, hogy ez személyek (például az illetô felesége, gyermekei) esetében pontosan mit jelentett, nem ismert. A *shou* jelentése: „(meg)ôriz, véd”, itt a lepecsételt, lefoglalt tárgyak/személyek ôrizetére utal.

710 *Mou*, „egy bizonyos; valaki, valami stb.”, a szót *X*-szel adjuk vissza. A cikkelyek nyilván mintadokumentumok, s a *mou* helyére mindig konkrét tulajdonnevet kell behelyettesíteni.

711 *You ju*, „bírósági eljárás, nyomozás folyik valaki ellen”; a *ju* jelentéseirôl lásd *RHL:* 79–80.

712 *Feng*, szó szerint „lepecsétel”.

713 HULSEWÉ értelmezése szerint (*RCL:* 184–185): „Egy ház, amely két helyiségbôl áll.”

714 *Xiao*, szó szerint „kicsi”.

715 Kb. 150 cm. Az A 12 cikkely szerint a kényszermunkás férfiak hat láb öt hüvelyk magasságig minôsülnek „kicsinek” *(xiao)*, ami a fejadagjuk mennyisége miatt fontos. Vö. D 5, valamint 355. jegyzet.

Egy rabszolga, *X*, egy kiskorú rabszolganô, *X*.

Egy kan kutya.

Kihallgattam a falufônököt,[716] *XX*-et, [valamint] *A* ötös csoportjának tagját, a *gongshi*[717] rangot viselô *XX*-et, [mondván nekik]:

– Ha *A*-nak van még [egyéb tulajdona], amelyet le kell pecsételni és ôrizni kell, de [ti,] *X* és *X* ezt kihagyjátok [a listáról] és nem jelentitek írásban, akkor bûntettet követtek el.

X és *X* mind ezt mondták:

– [Csak] ezeket kell lepecsételni *A* [dolgaiból], nincs más, amit le kéne pecsételni.

Ezután *A* lepecsételt [dolgait] átadtam *X*-nek és *X*-nek, hogy a falubeliekkel együtt felváltva ôrizzék, várva a [további] rendelkezéseket.

E 4 Eljárás valaki ellen *(You ju)*[718]

X járás vezetôjének[719] alázatosan jelentem[720] [a következôket]:

Egy *X* nevû férfi ellen eljárás folyik. Vallomásában[721] ezt állította:

– Közember [vagyok], *X* faluban lakom.

Kellôképpen megbizonyosodtunk a neve, státusa és faluja felôl,[722] továbbá afelôl, hogy [korábban] milyen bûnökért vonták felelôsségre és ítélték el, milyen bûnöknél részesült kegyelemben, esetleg volt-e többször is kihallgatva. Küldtünk ki jegyzôt,[723] aki a törvényeknek megfelelôen lepecsételte és ôrizteti[724] [az illetô tulajdonát]. Kellôképpen jegyzôkönyvbe vettünk [mindent],[725] s valamennyi jegyzôkönyvet beterjesztettük.

---

[716] *Dian*, a *li dian*, lásd 486. jegyzet.

[717] *Gongshi*, a húsz *Qin*-beli nemesi rang közül a legalacsonyabb.

[718] *You ju*, lásd 711. jegyzet.

[719] *Zhu*, „vezetô, felelôs”: a szó nem egy állandó hivatali tisztség neve, itt talán a járásfônököt vagy helyettesét jelenti.

[720] *Gan gao*, szó szerint: „bátorkodom jelenteni”.

[721] *Ci*, vö. D 79.

[722] E három adat *(ming, shi, li)* volt szükséges egy ember személyazonosságának megállapításához.

[723] *Shi zhe*, szó szerint „olyan, aki tudja”; a kifejezés McLeod–Yates (1981: 136) szerint egy meghatározott tisztséget takar, s *zhi zhe*-nek olvasandó, aminek jelentése „(fel)jegyzô, megjelölô”.

[724] *Feng shou*, lásd 709. jegyzet.

[725] Az itt szereplô *teng* írásjegy értelmezése vitatott; az *SHD* (248–249) „jegyzôkönyvnek”, McLeod–Yates (1981: 136–137) „másolatnak” fordítja, míg

Alázatosan jelentem [mindezt a járás] vezetôjének.

E 5 Többszöri [kihallgatás] *(Fu)*

X járás vezetôjének alázatosan jelentem [a következôket]:

Egy *X* nevû férfi vallomásában ezt állította:

– Közember [vagyok], *X* járás *X* falvában lakom, elhagytam [lakóhelyemet?] s megszöktem.

Kellôképpen megbizonyosodtunk a neve, státusa és faluja felôl, továbbá afelôl, hogy [korábban] milyen [bûnökért] vonták felelôsségre és ítélték el, milyen bûnöknél részesült kegyelemben, volt-e többször is kihallgatva, a nyilvántartás szerint hányszor szökött meg, s amikor megszökött vagy elkerülte a szolgálatot,[726] azt hány napig tette az egyes esetekben. Küldtünk ki jegyzôt, aki a törvényeknek megfelelôen lepecsételte és ôrizteti [az illetô tulajdonát]. Kellôképpen jegyzôkönyvbe vettünk [mindent], s valamennyi jegyzôkönyvet beterjesztettük.

Alázatosan jelentem [mindezt a járás] vezetôjének.[727]

E 6 Szökevény feladja magát *(Wang zi chu)*

A járási *X* [hivatalnok] beszámolója:

Egy *A* nevû férfi magától megjelent [a hivatalban],[728] s vallomásában ezt állította:

– Közember [vagyok], *X* faluban lakom, idén a második hónapban, ismeretlen napon, elhagytam [lakóhelyemet?] s megszöktem. [Korábban] más [ügyben] nem vontak felelôsségre, s most azért jöttem, hogy önként feladjam magamat.

A kihallgatáson …[729] nevét és státusát, s megállapítottuk, hogy a második hónap *bingzi* napján csavargásba [kezdett] és megszökött, a harmadik hónap folyamán húsz napig elkerülte a palotaépítést. A nyilvántartásban a negyedik év harmadik havának *dingwei* napjánál[730] az áll, hogy [az illetô] egy alkalommal megszökött öt

---

Hulsewé szerint (*RCL:* 186) a szó jelentése: „a futárszolgálat lovai”. Ennek megfelelôen Hulsewé fordítása jelentôsen eltér a fentitôl.

[726] *Bu shi*, vö. D 144.

[727] A cikkelyhez lásd a sokban hasonló E 4 cikkelyhez tartozó jegyzeteket.

[728] *Yi*, a szó jelentése „jön, hoz”, de általában arra utal, amikor egy alárendelt vagy közember jelenik meg a felettese vagy egy hivatal elôtt, gyakran átadva annak valamit. A továbbiakban a *yi*-t a szövegkörnyezettôl függôen így fordítjuk: „megjelenik [a hivatalban]”, „hoz [a hivatalba]”, „[a hivatalba] vezet”.

[729] Itt egy írásjegy hiányzik.

[730] HUANG (1979: 4–5) érvelése alapján biztosnak tûnik, hogy a fenti dátum a Kr. e. 243. év 3. hónapjának 19. napját jelöli, vagyis a „negyedik év” a késôbbi *Qin Shi Huangdi* uralkodásának negyedik évére utal; a korszakban ugyanis más

hónap és tíz napnyi idôtartamra. Más [ügyben] nem vonták felelôsségre. Nem volt többször kihallgatva. *A*-t átadtam *B*-nek, a falufônöknek [az ügy] kivizsgálására. Most elrendelem, hogy *B* hozza ôt a [hivatalba], hogy ítéljenek felette.

Alázatosan jelentem [a fentieket].

Minták pecsételéshez és nyomozáshoz.[731]

E 7 A tolvaj feljelenti magát *(Dao zi gao)*

…[732] beszámolója:

Az *X* falubeli *A*, aki *gongshi*[733] rangot visel, feljelentette magát, mondván:

– Az ötödik hónap utolsó napján a falumbeli *C* közemberrel együtt az *X* falubeli *D* közembertôl elloptunk ezer garast. Más [ügyben] nem vontak felelôsségre. Azért jöttem, hogy önként feljelentsem magam, és feljelentsem *C*-t.

Azonnal elrendeltem, hogy *X* írnok menjen és vegye ôrizetbe *C*-t.

E 8 …[734] ôrizetbe vétele *(... bu)*

Beszámoló:

Egy *A* nevû férfi megkötözte és a [hivatalba] hozta a *C* nevû férfit, vallomásában ezt állítva:

– Eredetileg közember [voltam], *X* faluban lakom. Idén a negyedik hónap folyamán elloptam egy ökröt, elhagytam [lakóhelyemet?] és megszöktem. *C*-t azért vonták felelôsségre, mert bûnös szándékkal …[735] egy embert; [de ô] …[736] szökött. Tegnap nappal [én,] *A*, láttam, hogy *C* a piaci munkások között rejtôzik. Elfogtam, hogy idejöjjek és feladjam magam. [Ellenem], *A* ellen, más vád nem volt.

Qin-beli király uralkodása negyedik évének harmadik hónapjában nem volt *dingwei* nap. A szövegbôl nem derül ki, hogy az adott bejegyzés a szóban forgó szökésre vonatkozik, vagy pedig egy korábbira; ez utóbbi esetben a szökevény hazudott.

731 *Feng zhen shi*, a kifejezés a bambuszcsík hátára volt írva, s mivel csak késôbb vették észre, az elsô szövegkiadásban (*WW*) még nem szerepelt. A kifejezés valószínûleg az egész szövegcsoport címe volt, így a fenti passzus a csoportnak vagy az elsô, vagy az utolsó cikkelye lehetett.

732 Innen három írásjegy hiányzik.

733 *Gongshi*, lásd 717. jegyzet.

734 Az elsô írásjegy olvashatatlan.

735 Itt egy írásjegy olvashatatlan.

736 Itt egy írásjegy olvashatatlan.

E 9 …[737]

[Beszá]moló:

Az *X* falubeli *A* és *B* közemberek megkötözték és a hivatalba hozták a *C* és *D* nevû férfiakat, valamint 110 új garast és kétkészletnyi pénzöntôformát.[738]

Vallomásukban ezt állították:

– *C* titokban öntötte ezeket a garasokat, *D* segédkezett az öntésben. [Mi,] *A* és *B* elfogtuk ôket, s átkutatván a házukat, ezeket a garasokat és öntôformákat találtuk. Azért jöttünk, hogy átadjuk ôket.

E 10 Lólopás *(Dao ma)*

Beszámoló:

Az *X* negyedben a piac déli utcájának ôrállomására[739] beosztott *tolvajfogó*,[740] akit *A*-nak hívnak, megkötözte és [a hivatalba] hozta a *C* nevû férfit, valamint egy lovat – egy tarkánfoltos kancát, amelynek meg volt jelölve a jobb oldala; egy vörösessárga bélésû köntöst, selyem belsôvel, nagy, széles szegélyû gallérral és ujjakkal, valamint [egy pár] cipôt. Ezt jelentette:

– *C* ellopta ezt a lovat és ruhát; ma megláttam ôt az ôrállomás mellett, ôrizetbe vettem és idejöttem, hogy átadjam.

E 11 Vita egy tehénrôl *(Zheng niu)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli, *gongshi*[741] rangot viselô *A*, és a közember *B* [a hivatalba] vezettek egy szarvasmarhát – egy fekete tehenet, amelynek szarva volt – hosszú pányván. Ezt jelentették:

– Ez *A*, illetve *B* tehene,[742] de megszökött, s mindketten felismerjük, [hogy a miénk]; együtt hoztuk ide, hogy megvitassuk [az ügyet].

Azonnal elrendeltük, hogy az *X* járási írnok[743] becsülje meg[744] a tehén életkorát; a tehén hatéves volt.

---

[737] A bambuszcsík felsô része letörött, így a cikkely címe és a „beszámoló” *(yuanshu)* szó elsô írásjegye lemaradt.

[738] A régi kínai pénzt nem verték, hanem öntötték.

[739] *Ting*, „ôrhely, ôrállomás, poszt”. A kötetben nem szereplô B 25 cikkely tanúsága szerint a *ting* élén az „ôrállomás felügyelôje”, a *ting sefu* állt.

[740] *Qiudao*, lásd 348. jegyzet.

[741] *Gongshi*, lásd 717. jegyzet.

[742] *Ci jia yi niu yi*, „ez *A*, *B* tehene”: a szöveg összevonja a két fél állítását, hiszen nyilván arról van szó, hogy *A* szerint „ez a tehén *A*-é [vagyis az enyém]”, míg *B* szerint „ez a tehén *B*-é [vagyis az enyém]”.

E 12 Csoportos rablás *(Qun dao)*[745]

Beszámoló:

X ôrállomás[746] szakaszvezetôje,[747] *A*, és az *X* falubeli tolvajfogók, akiknek neve *B*, illetve *C*, megkötözték és a [hivatalba] hozták *D*-t, [valamint] egy levágott fejet, két egész számszeríjat, húsz nyílvesszôt. Ezt jelentették:

– *D*, valamint az az ember, [akihez ez a] fej [tartozott],[748] erôszakkal megtámadtak és csoportosan kiraboltak másokat. Tegnap nappal *A* vezetésével *B* és mások az *X* hegyen járôröztek, meglátták *D*-t, valamint azt az embert, [akihez ez a] fej [tartozott], s ôrizetbe vették ôket. Ezek a számszeríjak és nyílvesszôk *D*-nek, valamint annak az embernek a számszeríjai és nyílvesszôi, [akihez a] fej [tartozott]. Az az ember, [akihez a] fej [tartozott], ezzel a számszeríjjal és nyílvesszôvel …[749] *B*-t, ezért karddal megtámadta, és megszerezte a fejét. A hegy nehezen járható, ezért nem lehetett a testet lehozni a hegységbôl.

…[750] *D* vallomásában ezt állította:

– Közember [vagyok], *X* faluban lakom. Ez a fej az *X* falubeli közemberé, *E*-é, aki [velem,] *D*-vel, az *X* falubeli *F*, *G* és *H* közemberekkel együtt, *X* idôpontban megtámadta és csoportosan kirabolta az *X* falubeli *X* nevû *gongshi*[751] házát, s tízezer garast rabolva elmenekült. *F*-et és a többieket már korábban elfogták. [Én,] *D* és *E* elmenekültünk, kóboroltunk, s nem volt hol megszállnunk.

---

[743] *Lingshi*, „járási írnok”, pontosabban a járásfônök *(xianling)* írnoka *(shi)*. A tiszt viselôje a *Minták*…-ban amolyan hivatalsegédi feladatokat végez: a tehén életkorának megbecsülése mellett (E 11) vádlott ôrizetbe vétele (E 7 – ez esetben a *ling*, „járási” jelzô hiányzik az „írnok” mellôl), rabszolga egészségi állapotának felmérése (E 15), holttest vizsgálata (E 20) stb. Megjegyzendô, hogy *Xi*, a *shuihudi* sír tulajdonosa is a *lingshi* tisztséget viselte (lásd *Da shi ji* vagy *Bian nianji*, a késôbbi *Qin Shi Huangdi* 6. éve [*WW* 1976/6: 12 jobb; *SHD:* 6.]). A *lingshi*-rôl lásd még *SHD:* 12/49. jegyzet.

[744] A szövegben az áll, hogy *chi niu*, vagyis „fogazat – tehén”. Mivel a patás állatok korát a foguk alapján becsülték meg, itt a *chi* („fogazat”) szó nyilván ige, s jelentése: „fogazat alapján megbecsülni az életkort”.

[745] *Qun dao*, „csoportos rablás”. Egy különleges esetérôl lásd D 1.

[746] *Ting*, lásd 739. jegyzet.

[747] *Xiao zhang*, a szó értelmezésérôl lásd *RCL:* 191/2. jegyzet.

[748] Szó szerint: *shou ren*, vagyis „a fej embere”.

[749] Itt hat írásjegy hiányzik.

[750] Egy írásjegy elmosódott; az *SHD* szerkesztôi a *xun*, „kihallgatás” írásjegyet toldották be.

[751] *Gongshi*, lásd 717. jegyzet.

Tegnap nappal az *X* hegyen tartózkodtunk, ekkor *A* és mások el [akartak] fogni [engem,] *D*-t és *E*-t. *E* rálôtt *B*-re, aki megtámadta, megölte és megszerezte a fejét. Egyikünket sem vontak még felelôsségre más bûnért.

Megvizsgálni a fejet, anélkül, hogy megvizsgálnánk a testet: megengedhetô.

E 13 A fej elragadása *(Duo shou)*

X beszámolója a parancsnokságról[752]

Az *X* falubeli közember, *A* megkötözte és [a hivatalba] hozta a *C* nevû férfit, valamint egy levágott fejet; egy *D* nevû férfi is velük jött. *A* ezt jelentette:

– [Én,] *A*, *X* parancsnok[753] magántitkára[754] vagyok. Részt vettem a *Xingqiu* városáért vívott csatában.[755] Ma láttam, ahogy *C* a parancsnoksághoz vezetô úton kardjával szándékosan megtámadta és megsebesítette *D*-t, s elragadta tôle ezt a fejet.[756] Elfogtam és idevezettem [*C*-t].

Megvizsgáltuk a fejet, majd megvizsgáltuk *D*-t, valamint sebének állapotát is.

E 14 …[757]

… *X* beszámolója:

Egy *X* falubeli közember, *A*, és egy *Zheng*-bôl[758] [származó] *gongshi*,[759] akit *C*-nek hívnak, s aki *X* faluban lakik, együtt [a hivatalba] hoztak egy levágott fejet. Mindketten ezt állították:

---

[752] *Jun xi*, a *jun* jelentése „katonai, hadi”, a *xi*-é pedig „zászló”, amely a parancsnok jelenlétét jelezheti; a szóösszetétel legvalószínûbb jelentése „fôhadiszállás, parancsnokság”.

[753] *Wei*, „parancsnok”.

[754] *Si li*, szó szerint „magánhivatalnok”. A kifejezés pontos értelme ismeretlen, talán az elôkelôk magánkíséretéhez tartozó írástudókat, számadókat, magántitkárokat stb. jelenti. A magánkíséret létét látszik igazolni a D 159 cikkely.

[755] A *Wei*-beli *Xingqiu* városát Kr. e. 266-ban vette be *Qin*. (A *shuihudi Nagy események jegyzéke [Da shi ji]* és *Sima Qian Shiji*-jének *Qin évkönyvei [Qin benji]* fejezete ebben a kérdésben egybevág.) Vö. *SHD:* 10/28. jegyzet.

[756] *Qin*-ben a nemesi rangok *(jue)* szerzésének legfontosabb módja az ellenséges fejek levágása és beszolgáltatása volt (vö. IV.3.). *C* tehát valószínûleg azért próbálta elvenni *D*-tôl a fejet, hogy azt helyette beszolgáltatva ô kapjon jutalmat.

[757] A cikkely címe és elsô két írásjegye olvashatatlan.

[758] *Zheng*, *Qin*-beli járás neve (a mai *Shaanxi* tartomány *Hua* járásának északnyugati részén).

[759] *Gongshi*, lásd 717. jegyzet.

– [Én] *A*, [illetve én,] *C*, harcoltam *Xingqiu* városánál. Ez az általam, *A* által, illetve általam, *C* által szerzett fej. Mi, *A* és *C*, összevitatkoztunk egymással, [ezért] idejöttünk, [a fejet a hivatalba] hozva.

Megvizsgáltuk a fejet: …[760] a haja, jobb halántékán egy seb volt, öt hüvelyk hosszú, s olyan mély, [hogy a bevágás] behatolt a csontig; [a seb] kardnyomra emlékeztetett. A nyak környéke egyenetlen és roncsolódott volt. Levélben érdeklôdtem a fej felôl, mondván: „Ha egy ötös csoportból[761] eltûnt valaki, vagy hosszabb ideje nem érkezett vissza, küldjenek [valakit], hogy jöjjön, és azonosítsa [a fejet] a parancsnoki táborban.”

E 15 Rabszolga feljelentése *(Gao chen)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli közember, *A*, megkötözte és a [hivatalba] hozta a *C* nevû férfit, ezt állítva:

– *C* az *A* [vagyis az én] rabszolgám. Gôgös és fegyelmezetlen, nem dolgozik a földeken, nem engedelmeskedett *A* [vagyis az én] parancsaimnak. [Ezért] el kívánom adni ôt az államnak,[762] hogy vágják le [a lábfejét?[763]] és tegyék falépítôvé, [én pedig] megkapjam az árát.

Kihallgattam *C*-t, aki vallomásában ezt állította:

---

[760] Az itt található két írásjegybôl az egyik olvashatatlan, a másik ismeretlen, más szövegben nem fordul elô. A kifejezés minden bizonnyal valamiféle hajviseletet jelöl. Mint a továbbiakból kiderül, a fej hajviselete hasonlított a *Qin*-belire, hiszen a hatóságban felmerült a gyanú, hogy az illetô *Qin*-beli volt – ezért hívnak embereket az azonosítására. A különbözô *Qin*-beli hajviseletekrôl lásd *Qin Shi Huangdi* agyaghadseregét, például: BLUNDEN–ELVIN 1995: 84–87 képei, különösen a 86. oldalon jobbra fent; FITZGERALD 1989: 103/127–128. kép, 116/148. kép; *WW* 1975/11: 16.

[761] *Wu*, „ötös csoport”: itt valószínûleg nem a mindennapi kölcsönös felelôsségi csoportról, hanem egy katonai egységrôl van szó.

[762] *Gong*, „köz, állam, fejedelem stb.”. Vö. 377. jegyzet.

[763] A szövegben a *zhan*, „levágni” szó önmagában áll, nincs megadva, hogy mit vágnak le. A D 1 és D 105 cikkelyekben a falépítô büntetést a *bal lábfej* levágása kíséri, így lehet, hogy itt is errôl van szó. HULSEWÉ szerint elképzelhetô, hogy a *zhan* önmagában nem csonkítást, hanem valamiféle megjelölést (például fülbevágást) jelentett. Ugyanô felhívja a figyelmet a *Zhuangzi* egyik történetére (XXIV. 11.), amelyben a rablók levágják foglyuk lábát, hogy könnyebben eladhassák – vagyis a szökésre képtelen, megcsonkított rabszolga többet ér, mint a könnyen megszökô teljes értékû (*RCL:* 194/4. jegyzet). Ez megmagyarázza azt a látszólagos ésszerûtlenséget, hogy az állam csonkítással csökkenti az egészségesen vásárolt rabszolga munkaképességét.

– *A* rabszolgája vagyok. Valóban fegyelmezetlen voltam, s nem engedelmeskedtem *A*-nak. *A* még nem szabadította fel *C*-t [vagyis engem]. [Én,] *C* egészséges vagyok, s nem vontak még felelôsségre más bûnért.

Elrendeltem *X* járási írnoknak, hogy vizsgálja meg *C*-t. [A vizsgálat során az írnok megállapította, hogy *C*] egészséges.

Elrendeltem, hogy *X* kincstárnok[764] és segédje, *X*, becsülje meg *C* árát a valódi piaci ár alapján *X* [járásfônök-] helyettes[765] elôtt. *C-t* közepes embernek[766] [találták], az ára ennyi meg ennyi[767] garas volt.

[768]*X* [járásfônök-] helyettes ezt közli *X* körzetvezetôvel:[769]

A *C* nevû férfi ellen eljárás folyik.[770] Vallomásában ezt állította:

– Az *X* falubeli *A* nevû közember rabszolgája vagyok.

Bizonyosodjék meg a neve, státusa és faluja felôl, [emellett állapítsa meg, hogy korábban] milyen [bûnökért] vonták felelôsségre és ítélték el, milyen bûnöknél részesült kegyelemben, esetleg volt-e többször is kihallgatva, s [vajon] nem történt-e az, hogy *A* felszabadította *C*-t, majd újra a rabszolgájává tette. A törvény szerint pecsételjék le és ôrizzék[771] [jószágait és hozzátartozóit]. [Amikor ez az utasítás] megérkezik, írásban tegyenek jelentést.

E 16 Egy rabszolganô tetoválása *(Qing qie)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli *gongshi*,[772] *A*, megkötözte és a [hivatalba] hozta a *C* nevû felnôtt nôt. Ezt közölte:

– Az *X* falubeli *wu dafu*,[773] *B* házi hivatalnoka[774] vagyok. *C* rabszolganôje *B*-nek. *B* [engem,] *A*-t küldött, hogy bejelentsem: *C*

---

764 *Shaonei*, „kincstár”: a különbözô szintû helyi és központi állami szervek mellett mûködô, az adott szerv gazdasági ügyeit intézô hivatal; a szó jelölheti e hivatal vezetôjét is (bôvebben lásd HULSEWÉ 1978: 195–200).

765 *Cheng*, „helyettes, segéd”: valószínûleg a járásfônök segédjérôl van szó.

766 *Zhong ren*, szó szerint „közepes ember”, a *zhong* itt talán „átlagost” jelent, de elképzelhetô „közepes termetû” értelmezés is.

767 *Ruogan*, „bizonyos összegû, ennyi meg ennyi”.

768 Itt ugyanazon a cikkelyen belül egy újabb, a fentiektôl független mintairat kezdôdik.

769 *Xiang zhu*, „körzet vezetôje”.

770 *You ju*, lásd 711. jegyzet.

771 *Feng shou*, lásd 709. jegyzet.

772 *Gongshi*, lásd 717. jegyzet.

773 *Wu dafu*, a húsz *Qin*-beli nemesi rang közül alulról a kilencedik.

774 *Jia li*, „házi/családi hivatalnok”; olyan jellegû funkció lehet, mint a *si li*, „magántitkár” (lásd 754. jegyzet).

fegyelmezetlen, [ezért *B*] azt kívánja, hogy tetováljják és vágják le az orrát.

Kihallgattam *C*-t, aki vallomásában ezt állította:

– *B* rabszolganôje vagyok. Nem vontak még felelôsségre más bûnért.

X [járásfônök-] helyettes ezt közli *X* körzetvezetôvel:

Az *X* falubeli *B* nevû *wu dafu* házi hivatalnoka, *A* a [hivatalba] hozta *C*-t, *B* rabszolganôjét, mondván:

– *B* azt parancsolta [nekem,] *A*-nak, hogy kérjem *C* tetoválását és orrának levágását.

Kérdezzék ki, hogy [a körülmények valóban] olyanok-e, ahogyan mondták. Bizonyosodjanak meg [a rabszolganô] neve, státusa és faluja felôl, [emellett állapítsák meg, hogy korábban] milyen [bûnökért] vonták felelôsségre és ítélték el, esetleg volt-e többször is kihallgatva. Írásban tegyenek jelentést.[775]

E 17 Egy fiú számûzetése *(Qian zi)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli közember, *A* feljelentést téve ezt mondta:

– Azt kívánom, hogy tegyenek béklyót vér szerinti[776] fiam, a [velem] egy faluban lakó közember, *C* lábára, számûzzék egy *Shu*-beli[777] határ menti járásba, s rendeljék el, hogy élete végéig ne hagyhassa el számûzetése helyét. Ezt közlöm alázatosan.

Jelentettük *Feiqiu*[778] vezetôjének:[779]

Egy *Xianyang*-ból[780] [származó] közembert, akit *C*-nek hívnak, s aki *X* faluban lakik, felelôsségre vontak, [mert] apja kérelmezte, hogy tegyenek béklyót lábára, és számûzzék egy *Shu*-beli határ menti járásba, elrendelve, hogy élete végéig ne hagyhassa el számûzetése helyét. Elítélték, s *C*-t *A* kérelmének megfelelôen számûzték, a törvény szerint [azokkal együtt, akik?] felelôsséggel

---

[775] A cikkely arra utal, hogy *Qin*-ben az állam meglepôen nagy mértékben beleszólt a magánviszonyokba: a gazda nem büntethette meg maga a rabszolgáját, hanem erre az állami hatóságot kellett megkérnie!

[776] *Qin*, „saját, vér szerinti”, vagyis nem örökbe fogadott.

[777] *Shu* a mai *Sichuan* területén fekszik. *Qin* csak a Kr. e. 4. század végén foglalta el, így frissen meghódított, távoli, határ menti területnek számított. Sok embert számûztek ide.

[778] *Feiqiu*, *Qin*-beli járás a mai *Shaanxi*-ban. Az *SHD* (262/3. jegyzet) szerint ez volt az elsô állomás a *Shu*-ba vezetô úton.

[779] *Zhu*, „felelôs, vezetô”; ilyen hivatali tisztség nem létezett; jelen esetben valószínûleg a járásfônököt jelöli.

[780] *Xianyang*, *Qin*, majd Kr. e. 221-tôl rövid idôre egész Kína fôvárosa (a mai *Xi'an* mellett).

tartoznak [érte].[781] Ezennel béklyót tettünk *C* lábára, s elrendeltük, hogy a hivatalnokok és a besorozottak[782] vezessék és továbbítsák [*C*-t], valamint egy [ilyenkor] szokásos levelet,[783] s adják át a járási írnoknak,[784] aki fogadja a hivatalnokokat és a besorozottakat, és [gondoskodik] leváltásukról. A járások sorra továbbítsák egymásnak [a számûzöttet], s juttassák el *Chengdu*-ba.[785] *Chengdu*-ban a szokásos levelet adják át a kormányzó[786] székhelyén. A törvények szerint [gondoskodjanak a számûzött] élelmérôl. Ha *Feiqiu* továbbküldte [*C*-t], errôl tegyenek jelentést.

Alázatosan jelentem [mindezt] a vezetônek.

E 18 Egy fiú feljelentése *(Gao zi)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli közember, *A* feljelentést téve ezt mondja:

– *A* [vagyis az én] vér szerinti[787] fiam, a [velem] egy faluban lakó közember, *C*, nem szülôtisztelô,[788] [ezért] azt kívánom, hogy öljék meg. Ezt közlöm alázatosan.

Azonnal elrendeltük, hogy *E* járási írnok[789] menjen és vegye ôrizetbe [*C*-t].

E járási írnok beszámolója:

A fogdában [szolgáló] közrabszolgával,[790] *X*-szel együtt ôrizetbe vettük *C*-t; *X* házában találtunk rá.

X [járásfônök-] helyettes kihallgatta *C*-t, aki vallomásában ezt állította:

---

[781] Az eredeti szövegben csak annyi áll: *yi lü bao*, „törvény szerint… felelôsséggel tartozni". A tagmondat értelme homályos; a fenti megoldás elfogadhatónak tûnik, hiszen a számûzötteket általában a családjuknak is el kellett kísérniük (vö. D 48, 49, 50).

[782] *Tu*, a szó a *shuihudi* iratokban különbözô jelentésekben szerepel, például: „közmunkára vagy katonai szolgálatra besorozott személy", „szolga", „elítélt", „kísérô" stb. Bizonytalan, hogy itt melyikrôl van szó.

[783] *Heng shu*, „szokásos/gyakori/állandó levél/írás". A szóösszetétel pontos jelentése ismeretlen, a fenti fordítás bizonytalan.

[784] *Lingshi*, lásd 743. jegyzet.

[785] *Chengdu*, a *Qin*-korban *Shu* tartomány, ma *Sichuan* fôvárosa.

[786] *Taishou*, a tartomány *(jun)* kormányzója.

[787] *Qin*, lásd 776. jegyzet.

[788] *Bu xiao*, „nem szülôtisztelô"; vö. D 85-ös cikkely, valamint 492. jegyzet.

[789] *Lingshi*, lásd 743. jegyzet.

[790] *Lao lichen*, „a fogda közrabszolgája": nem tudjuk, hogy itt fogdai szolgálatra beosztott elítéltrôl, vagy pedig valamilyen alacsony hivatalszolgai, börtönôri tisztségrôl van szó.

– *A* vér szerinti fia vagyok, s valóban nem voltam szülôtisztelô *A*-val szemben. Nem vontak még felelôsségre más bûnért.

E 19 Bélpoklosság *(Li)*

Beszámoló:

X falu fônöke,[791] *A* a [hivatalba] hozta a falujában lakó közembert, *C*-t, feljelentésében ezt állítva:

– Gyanítom, hogy *[C]* bélpoklos, [ezért a hivatalba] hoztam.

Kihallgattam *C*-t, aki a vallomásában ezt állította:

– Amikor hároméves voltam, megbetegedtem, kelések [jelentek meg rajtam], és a szemöldököm kihullott. Nem lehetett tudni, hogy miféle betegségem volt. Nem vontak még felelôsségre más [bûnért].

Elrendeltem, hogy *D* orvos vizsgálja meg [*C*-t]. *D* ezt állította:

– *C*-nek nincs szemöldöke. Orrnyerge hiányos, orrnyílása roncsolódott. Ha az orrát megbökjük, nem tüsszent. Könyöke és térde …[792] egészen a …,[793] mindkét lábfeje nyomorék. Egy ponton [egy kelés?] szivárog. Karján nincs szôr. Megparancsoltam, hogy kiáltson; hangjának ereje[794] kifulladt. [*C* tehát] bélpoklos.[795]

E 20 Emberölés bûnös szándékkal[796] *(Zei si)*

Beszámoló:

Az *X* ôrállomás[797] *tolvajfogó*ja,[798] *A* jelentésében ezt állította:

---

[791] *Li dian*, „falufônök”, lásd 486. jegyzet.

[792] Három írásjegy felismerhetetlen.

[793] Egy írásjegy felismerhetetlen.

[794] *Qi*, „erô, lélegzet, energia stb.”.

[795] A bélpoklosságról *(li)* lásd még D 101, 102, 103. Az ókori betegségek pontos azonosítása természetesen csaknem lehetetlen feladat, a *li* írásjegy fenti értelmezése bizonytalan; a leírt tünetek mindenesetre ráillenek az európai ó- és középkorban lepraként ismert betegségre. A cikkely érdekessége az, hogy – ha a „lepra” értelmezés helyes – a világon elôször ad leírást a kórról. A Földközi-tenger térségében elôször Celsus (Kr. e. 25–Kr. u. 37) írta le a leprát, az 1. században élt id. Plinius pedig azt állította, hogy a kór száz évvel ôelôtte jelent meg Itáliában. (Megjegyzendô, hogy a Vulgata ószövetségi részében „lepraként” fordított betegség nem azonos a késôbbi korok leprájával.) Mindezek alapján úgy tûnik, hogy a betegség Kínában jelent meg elôször, legkésôbb a Kr. e. 3. században, s innen terjedhetett át a Mediterraneum térségére a következô egy-két évszázad folyamán (McLeod–Yates 1981: 152–153/147. jegyzet, Bodde 1982: 9–14).

[796] *Zei*, lásd 348. jegyzet.

[797] *Ting*, lásd 739. jegyzet.

[798] *Qiudao*, lásd 348. jegyzet.

Körzetemen[799] belül *X* helyen van egy bûnös szándékkal megölt [ember holtteste], haja kontyba van kötve, férfi; nem tudom, kicsoda. Jöttem, hogy jelentsem ezt.

Azonnal elrendeltük, hogy *X* járási írnok[800] menjen és vizsgálja ki [az ügyet].

X járási írnok beszámolója:

A fogdában [szolgáló] közrabszolgával,[801] *X*-szel együtt *A*-hoz mentünk kivizsgálni [az ügyet]. A férfi holtteste *X* házától délre [fekszik], teljesen a hátán. Nyaka bal sarkán egy éles [eszköz vágta] seb van; a hátán két [ilyen seb van], az összes [seb] függôlegesen [helyezkedik el] a nyakon és a háton. [A sebek] hossza négy hüvelyk, össze vannak ragadva, szélességük egy hüvelyk, s mindegyiknek bemélyedés van a közepén; bal-

ta [ütötte sebre] emlékeztetnek. A halántékok és az arccsontok mind véreznek, a fejet, a hátat és a földet [vér] borítja és szennyezi. [E sebeknek] nem lehet megállapítani a szélességét és a hosszát. A holttest csonkítatlan. Béleletlen vászonszoknyát és kabátot visel, mindegyikbôl egyet-egyet. A kabát háta a sebeknél, két helyen éles [eszközzel] ki van szakítva. A sebek [elhelyezkedésének] megfelelôen a kabát háta, valamint elöl a szárnyak…[802] vérfoltosak. A férfitól nyugatra egy pár lakkozott, *Qin*-beli selyemcipô feküdt; az egyik [cipô] a férfitól több mint hat lépésre,[803] a másik tíz lépésre volt. A cipôt feladtuk a férfira, s illett rá. A föld kemény, [ezért] nem találtuk meg a gyilkos lábnyomát. A férfi fiatal felnôtt volt, világos [bôr]színû, hét láb és egy hüvelyk[804] magas, haja két láb[805] hosszú. Hasán két régi égetés[806] okozta folt

---

[799] *Shu*, a szó jelenthet ôrhelyet (C 21, 26, D 176, 179), illetve egy-egy ôrhely által felügyelt területet.

[800] *Lingshi*, lásd 743. jegyzet.

[801] *Lao lichen*, lásd 790. jegyzet.

[802] Egy írásjegy olvashatatlan.

[803] *Bu*, „lépés”, régi hosszmérték. Egy *bu* kb. 138–139 cm. Hat láb *(chi)* tesz ki egy *bu*-t. Az egyik cipô tehát kb. 8 és 1/2, a másik 14 méterre volt az áldozattól.

[804] Kb. 164 cm.

[805] Kb. 46 cm.

[806] *Jiu*, „égetés, jelölés”: a szó a *shuihudi* iratokban legtöbbször állami tulajdonú állat vagy eszköz megjelölését jelenti (*RCL:* 54/3. jegyzet), de itt a *jiu* minden bizonnyal a ma is használt „moxibusztió, moxa” jelentésében szerepel. A moxa hagyományos kínai gyógymód, amelynek során a beteg test bizonyos pontjain fekete ürömbôl készült moxagyapotot égetnek. A fenti esetben az ún. direkt

található. A férfi holtteste száz lépés [távolságra] fekszik *X* ôrállomástól, kétszáz lépésre az *X* falubeli közember, *C* tanyájától.

Elrendeltük *A*-nak, hogy *X* helyen a vászoninggel letakarva temesse el a férfit, s várjon [a további] rendelkezésekre, a kabátot és a cipôt [pedig] hozza be a hivatalba.[807] Kihallgattuk *A*-t, az ôrállomás személyzetét, valamint *C*-t, [megkérdezvén, hogy] tudják-e, melyik napon halt meg a férfi, és hallották-e, amikor azt kiáltotta, hogy rabló [támadta meg].[808]

E 21 Akasztásos[809] halál *(Jing si)*

Beszámoló:

X falu fônöke,[810] *A* ezt mondta:

– A falumbeli közember, *C* felakasztatott és meghalt a házában, ennek okát nem ismerem. Jöttem jelentést tenni [az ügyrôl].

Azonnal elrendeltük, hogy *X* járási írnok menjen és vizsgálja ki [az ügyet].

X járási írnok beszámolója:

A fogdában [szolgáló] közrabszolgával, *X*-szel, *A*-val, *C* feleségével és lányával megvizsgáltuk *C*-t. *C* holtteste házának keleti szobájában az északi falnál lógott egy gerendáról, dél felé fordulva. Egy kenderkötélen [függött], amely hüvelykujjnyi vastagságú volt; hurkot kötöttek rá, amelyet a nyaka köré vetettek; a csomó a nyakszirtnél helyezkedett el. A kötél felsô vége a gerendához volt kötve, [úgy, hogy] kétszer körbehurkolták [a gerendán, majd] csomót kötöttek rá. A [kötél] kilógó vége két láb hosszú volt. A [holttest] feje teteje kétlábnyira volt a gerendától, a lába nem érintkezett a földdel, [hanem] kéthüvelyknyivel [afölött volt]. A feje és a háta a falhoz ért. A nyelve kilógott, s egy szinten volt az ajkakkal. Ürülék és vizelet folyt [a halottból], beszennyezve a két lábát. Amikor megoldottuk a kötelet, a levegô úgy áramlott ki a szájából és az orrából, mintha sóhajtott volna. A kötél nyoma mentén alvadt vért találtunk körben a nyakon, kéthüvelyknyi [sza-

---

moxibusztió „hegesítô” változatát alkalmazhatták, amely életre szóló nyomot hagy (lásd JÓZSA 1986: 121–122).

807 *Ting*, „hivatal”, lásd 398. jegyzet.

808 Vö. D 81. Annak, hogy kiabált-e az áldozat, nemcsak a tények felderítése miatt van jelentôsége, hanem annak eldöntésében is, hogy a vele egy felelôsségi csoportba tartozókat el kell-e ítélni.

809 *Jing*, a szó már a *Lunyu*-ben is elôfordul ilyen jelentésben a *zi jing*, „felakasztja magát” kifejezésben (XIV. 18. *SSWJ [Shang]*, *Lunyu:* 61; *KF I.:* 126, itt TÔKEI „megöli magát”-nak fordítja).

810 *Li dian*, „falufônök”, lásd 486. jegyzet.

kaszt] kivéve. Máshol nem találtuk éles fegyver, fa vagy kötél nyomát. A gerenda kerülete egy arasz,[811] hossza három láb volt. [A holttesttôl] nyugatra kétlábnyira egy döngölt földpad volt. A földpad tetejérôl a kötéllel el lehetett érni [a gerendát] és oda lehetett csomózni. A föld kemény volt, [ezért] nem találtunk emberi lábnyomot. A kötél hossza egy öl[812] volt. A [halott] béleletlen kender[vászon] kabátot és szoknyát viselt, mindegyikbôl egyet-egyet. Mezítláb volt, …[813].

Azonnal elrendeltük, hogy *A,* valamint *[C]* lánya *C* holttestét vigyék a hivatalba.

[Az ilyen jellegû] vizsgálatoknál elôször gondosan és alaposan tanulmányozni kell a nyomokat. Egyedül oda kell menni, ahol a holttest van, és tanulmányozni kell a kötélen a csomót. [Vizsgálják meg, hogy] ahol a csomó van, láthatók-e körülötte nyomok, majd hogy a nyelv kilóg-e, s a fej és a láb a csomótól, illetve a földtôl milyen távolságra van; folyt-e [a halottból] ürülék és vizelet. Ezután oldják meg a kötelet, s figyeljék, hogy a levegô úgy áramlik-e ki a [halott] szájából és az orrából, mintha sóhajtana. Tanulmányozzák, hogy a kötél nyoma mentén milyen az alvadt vér állapota. Próbálják meg a fejet kiszabadítani a csomó [által formált hurokból]; ha ki lehet szabadítani, akkor …[814] a ruháit, tanulmányozzák az egész testét, a hajzat belsejétôl az ágyékig. Ha a nyelv nem lóg ki, a száj és az orr nem [ad ki olyan hangot, mintha] sóhajtana, ha a kötélnyomnál nincs alvadt vér, ha a csomó olyan szoros, hogy nem lehet kiszabadítani [a hurokból a fejet], …[815] a holttest nehezen vizsgálható. Ha már régóta halott, lehet, hogy a száj és az orr nem tud olyan [hangot kiadni, mint a] sóhajtás.

Az öngyilkosnak kell, hogy elôzetesen legyen oka [az öngyilkosságra]. Kérdezzék ki háztartásának tagjait, hogy választ adjanak az okkal [kapcsolatban].

E 22 Rablás a lyukon át *(Xue dao)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli közember, *B* feljelentésében ezt állította:

---

[811] *Wei*, „arasz”, tárgyak kerületének megadására szolgáló mértékegység, pontos nagysága nem ismert. Az *SHD* (269/9. jegyzet) szerint egy *wei* kéttenyérnyi kerületnek felelt meg.

[812] Egy öl *(zhang)* tíz lábnak (kb. 2,3 m) felel meg.

[813] Egy írásjegy felismerhetetlen.

[814] Egy írásjegy felismerhetetlen.

[815] Egy írásjegy felismerhetetlen; a mondat hátralévô írásjegyei is elmosódottak, a fenti olvasat bizonytalan.

– Tegnap este *B* [vagyis az én] bélelt köntösömet, egy darabot, *B* oldalszobájában helyeztem el, [majd] bezártam a [szoba] ajtaját. Csak *B* [vagyis én] és a feleségem, *C* aludtunk éjjel a fôszobában. Amikor ma reggel felkeltem, s kinyitottam az ajtót, hogy kivegyem a ruhát, [észrevettem, hogy] valakik lyukat fúrtak az oldalszobába és behatoltak rajta, és a köntöst nem találtam. Nem tudom, hogy kik voltak azok, akik a lyukat fúrták és megloptak, s hogy hányan voltak. Más [dolgom] nem tûnt el. Jöttem, hogy feljelentést tegyek.

Azonnal elrendeltük, hogy *X* járási írnok menjen és vizsgálja ki [az ügyet], s fogja el a rablókat.

X írnok beszámolója:

X-szel, a körzeti …[816] közrabszolgával, *B*-vel és *D* falufônökkel együtt megvizsgáltuk *B* oldalszobáját. Az oldalszoba a nagyszobától keletre fekszik, szomszédos a nagyszobával, dél fele néz, [külön] ajtaja van. A szoba mögött kis terasz található. A szoba közepén újonnan [ásott] lyuk van, s a lyukon át be lehet hatolni a szobába. [A lyuk szája, ahol a lyukba] le lehet menni, egy szintben van a kis terasszal. Felül a magassága két láb három hüvelyk, alul a szélessége két láb öt hüvelyk;[817] felül [a lyuk szája] olyan, mint a disznó ürege. Amivel [a lyukat] kiásták, széles ásófélére[818] emlékeztethetett, a nyoma …[819] és kétharmad hüvelyk széles volt. A lyukból [kiásott] föld a kis teraszon volt; a lyukkal szemben szét volt szórva a föld, és részben a szobába is jutott [belôle]. A szobában, valamint a lyukban és azon kívül a föld felszínén térd- és kéznyomokat találtunk, mindegyikbôl hatot-hatot. Kívül, a földön *Qin*-beli selyemcipô-nyomokat [találtunk, összesen] négyet, amelyeknek hossza egy láb két hüvelyk volt.[820] A [cipôk] elejének hossza, ahol a selyem sûrû, négy hüvelyk; a közepük, ahol [a selyem szövése] ritka, öt hüvelyk; a sarkuk, ahol [a selyem] sûrû, három hüvelyk. A cipônyomok régi cipôre emlékeztettek. A szobától északra fal áll, amelynek magassága hét láb.[821] A fal északi oldalán sikátor húzódik. Az északi fal a kis terasz északi peremétôl egy ölnyire[822] van; a keleti fal a szobától öt lépésre van, s ennek [a

---

816 Két írásjegy felismerhetetlen.

817 Kb. 53, illetve 58 cm.

818 Itt a *zao* szó áll, amelynek jelentése a mai kínaiban „vésô”, s ennek megfelelôen mind az *SHD* (272/7. jegyzet), mind az *RCL* (203), mind McLeod–Yates (1981: 157) „vésônek” fordítja; valójában azonban nyilván valami ásófélérôl lehetett szó, hiszen a lyukat a döngölt földpadlóba vájták.

819 Egy írásjegy felismerhetetlen.

820 Kb. 28 cm.

821 Kb. 161 cm.

822 Kb. 230 cm.

falnak] a tetején apró, friss sérülések vannak; a sérülések [a fal tetejének] közepén és külsô szélén találhatók, egy rájuk taposó láb nyomára emlékeztetve, de [a nyomok] szélességét és hosszát nem lehet megállapítani. A kis terasz alatt, valamint a falon kívül a föld kemény, ezért nem lehet nyomot [találni]. Nem lehet tudni a rablók számát, és azt se, hogy hova mentek. A szobában egy bambuszheverô volt, amely a szoba északkeleti részében állt, az északi és a keleti faltól négy-négy lábra. [A heverô] magassága egy láb. *B* azt állította, hogy …[823] köntös a heverô közepén volt.

Kihallgattuk *B*-t és *C*-t, akik ezt állították:

– *B* idén a második hónapban csináltatta ezt a ruhát, ötven lábnyi[824] [anyagot használva hozzá]; a selyembéléshez öt font[825] selyemvatta, a szegélyekhez és a sujtáshoz öt láb selyem [kellett]. Nem tudjuk, hogy ki rabolta el, s azt sem, hogy mikor [történt a rablás]. Nem gyanakszunk senkire.

Kihallgattuk *D*-t és …[826]-t, a *B* ötös csoportjába tartozó közembert. Ezt mondták:

– Láttuk, hogy *B*-nek bélelt köntöse van, selyemszegéllyel és sujtással, [s hogy a köntös] új. Nem tudjuk, hogy a bélése …[827] mibôl volt, és hogy milyen körülmények között tûnt el.

Ezek alapján megbecsültük a ruha árát.

E 23 Vetélés *(Chu zi)*

Beszámoló: Egy *X* falubeli közember felesége, *A* feljelentésében ezt állította:

– [Én,] *A* állapotos voltam, [a terhesség] hatodik hónapjában jártam. Tegnap nappal a [velem] egy faluban lakó felnôtt nôvel, *C*-vel összeverekedtem. [Én,] *A* és *C* egymás haját téptük. *C* a földre lökte és csépelni[828] kezdte *A*-t [vagyis engem]. Egy falubeli *gongshi*,[829] *D* mentett meg, elválasztva *C*-t és *A*-t. Amint [én,] *A* hazaértem, megbetegedtem és fájni kezdett a hasam; tegnap éjjel

---

[823] Egy írásjegy felismerhetetlen.

[824] Kb. 11,5 m.

[825] Egy font *(jin)* kb. 254 grammnak felel meg. Öt font tehát kb. 1,3 kg.

[826] Itt egy kivehetetlen írásjegy áll, amely valószínûleg *mou (X)* vagy valamelyik égi törzs jegye lehet.

[827] Egy írásjegy olvashatatlan.

[828] Itt egy ismeretlen írásjegy áll, amely lehet a *bing*, „elzavar" kölcsönszava (ez az *RCL:* 205 értelmezése, de a továbbiak miatt kevésbé valószínû), de lehet a *yan*, „ôröl, darál, zúz" kölcsönszava/elírása is – a fentiekben ezt a megoldást követtük.

[829] *Gongshi*, lásd 717. jegyzet.

szerencsétlenségemre elvetéltem.[830] Most [én,] *A* becsomagoltam a magzatot, és a [hivatalba] hoztam, hogy feljelentsem magamat, és feljelentsem *C*-t.

Azonnal elrendeltük, hogy *X* járási írnok menjen és vegye ôrizetbe *C*-t. Azonnal megvizsgáltuk a magzatot, [megállapítandó, hogy] fiú-e vagy lány, kinôtt-e a haja, valamint [megvizsgáltuk] a méhlepény állapotát. Ezután elrendeltük, hogy egy közrabszolganô, aki már többször esett át szülésen, vizsgálja meg az *A* elsô részébôl[831] folyó vért, valamint *[A]* sérüléseinek állapotát. Ezután kihallgattuk *A* háza népét[832] arról, hogy *A* milyen állapotban ért haza, illetve a hasfájás és a vetélés körülményeirôl.

B [járásfônök-] helyettes beszámolója:

Elrendeltük, hogy *X* járási írnok és *X* közrabszolganô vizsgálja meg az *A* által a [hivatalba] hozott magzatot. [A magzat] addig vászonkendôbe volt csomagolva; olyan volt, mint [egy darab] alvadt vér, akkora, mint egy kéz. Nem lehetett felismerni, hogy magzat volt. Amikor egy tál vízbe tettük és megráztuk, [látszott, hogy] az alvadt vér [valójában egy] magzat. Feje, törzse, karja, ujjai, a [lába] a combtól a lábfejig, lábujjai emberre emlékeztettek; de szemét, fülét, orrát, s azt, hogy fiú-e vagy lány, nem lehetett kivenni. Amikor kivettük a vízbôl, ismét [olyan] formát öltött, mint egy alvadt vér[csomó].

Egy másik mintában[833] ez áll:

Elrendeltük, hogy *X* és *X* közrabszolganôk, akik már többször estek át szülésen, vizsgálják meg *A*-t. Mindketten azt állították:

– *A* elsô része körül megszáradt vér található; még mindig vérzik, de [már csak] kicsit; [ez] nem havi vérzés. Amikor *X* egyszer állapotos volt, s szerencsétlenségére [elvetélt], elsô része és vérzése olyan volt, mint *A*….[834]

E 24 Mérgezô beszéd *(Du yan)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli *gongshi*, *A*, és mások, [összesen] húsz ember a [hivatalba] hozták a falujukbeli közembert, *C*-t, mindannyian ezt állítva a feljelentésükben:

---

[830] *Zi bian chu*, szó szerint „a gyermek szerencsétlenségemre kijött”.

[831] *Qian*, szó szerint „elsô rész, eleje valaminek”; itt nyilván a hüvelyt jelenti.

[832] *Shi ren*, vö. D 181.

[833] *Shi*, minta: mint láttuk, az E szövegcsoport cikkelyei jórészt mintadokumentumokat tartalmaznak, ahogy azt a cím is elárulja. A szövegen belül azonban a fenti az egyetlen eset, amelybôl kiderül, hogy valóban mintákról van szól.

[834] Egy írásjegy felismerhetetlen.

– *C*-nek …[835] mérgezô szavai vannak, [én,] *A* és a többiek nem akarunk vele enni és inni; azért jöttünk, hogy feljelentsük.

Azonnal részletes jegyzéket készítettünk *A* és a többiek nevérôl és státusáról egy tábla hátoldalán.

Kihallgattuk *C*-t, aki a vallomásában ezt állította:

– Anyai nagyanyámat, a [velem] egy faluban élô *D*-t felelôsségre vonták, mert … mérgezô szavai voltak; amikor harmincéves múlt, számûzték. Amikor *C* [vagyis az én] házamban áldozatot mutatunk be, meghívom *A*-t és a többieket, [de] *A* és a többiek nem hajlandók eljönni; [és ôk] még soha nem hívták meg *C*-t [vagyis engem] inni. Amikor a faluban áldozatot mutatnak be, *C* a falubeliekkel, valamint *A*-val és a többiekkel együtt összegyûlik inni és enni, [de] egyikük se hajlandó *C*-vel együtt [fogyasztani] egy csészébôl vagy edénybôl. *A* és a többiek, valamint a falubeliek és [ezek] öccsei és bátyjai, valamint mások, akik ismerik *C*-t [vagyis engem], mind nem akarnak *C*-vel együtt inni és enni. *C* nem hordoz mérget; más [bûnért] még nem vonták felelôsségre.[836]

E 25 Paráználkodás *(Jian)*

Beszámoló:

Az *X* falubeli közember, *A*, a [hivatalba] hozta a *B* nevû férfit és a *C* nevû nôt, feljelentésében ezt állítva:

---

[835] Itt és *C* vallomásának elsô mondatában a *ning*, „inkább; nyugodt” írásjegy áll, amely a szövegkörnyezetben értelmezhetetlen. Az *SHD* (277/2. jegyzet) szerint a *ning* itt jelentés nélküli segédszó; MCLEOD–YATES (1981: 161) fordítása: „szerette volna (megmérgezni)”.

[836] A cikkely igen homályos. MCLEOD–YATES (1981: 160–162) értelmezése szerint *C* mérget akart csempészni a többiek ételébe, ezért jelentették fel. HULSEWÉ (*RCL:* 206–207) szerint viszont egyfajta babonáról van szó, amely azt tartja, hogy bizonyos emberek nyelve vagy nyála mérgezô. Mindketten idézik *Wang Chong Lun heng*-jét, amelynek *Yan du*, „Mérgezô beszéd” címû fejezete megemlíti, hogy a *Chu*- és *Yue*-beliek – a forró déli idôjárás miatt – szervezetükben mérget termelnek, s ha például beszélgetés közben nyáluk a másikra cseppen, annak ütôerei megduzzadnak és elfekélyesednek; a Déli tartomány *(Nan jun)* lakói pedig, ha ráköpnek egy madárra, az leesik. Mindez HULSEWÉ feltételezését látszik megerôsíteni. Ugyancsak emellett szól az a tény, hogy *C* nagyanyja is hasonló bûn miatt volt elítélve; márpedig a boszorkányság, a különös képességek sokkal inkább tekinthetôk öröklôdônek, mint a mások szándékos megmérgezésére való hajlam. Ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, hogy valamiféle fertôzô betegségrôl van szó, amelyrôl a falubeliek tudták, hogy nyál útján terjed.

– *B* és *C* egymással paráználkodtak. Tegnap nappal láttam [ôket] *X* helyen, elfogtam, megbilincseltem és [a hivatalba] hoztam ôket.[837]

[837] Vö. D 151, 152, 153. Nem tudjuk, hogy *B* és *C* viszonya miért számít bûnnek; lehet, hogy rokonok, vagy esetleg *C* házas asszony? Az ókori kínai közemberek szexuális viszonyait szabályozó normákról szinte semmit nem tudunk.

Felhasznált irodalom

Rövidítések

GSR BERNHARD KARLGREN: *Grammata Serica Recensa*. Reprinted from *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, No. 29, 1957. Stockholm, 1972.

HJAS *Harvard Journal of Asiatic Studies*

JAOS *Journal of the American Oriental Society*

KF *Kínai Filozófia. Ókor. Szöveggyûjtemény*. I–III. kötet. Válogatta, fordította, a bevezetéseket és jegyzeteket írta TÔKEI FERENC. Második, változatlan kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980. (Magyar Tudományos Akadémia, Filozófiai Írók Tára, új folyam, XXIII. kötet.)

MÉKSZ *Magyar értelmezô kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF et al. 6. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

RCL A. F. P. HULSEWÉ: *Remnants of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Ch'in Legal and Administrative Rules of the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975*. Leiden: E. J. Brill, 1985. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. XVII.)

RHL A. F. P. HULSEWÉ: *Remnants of Han Law. Volume I. Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dynasty*. Leiden: E. J. Brill, 1955. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. IX.)

SHD SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 睡 虎 地 秦 墓 竹 簡 整 理 小 組: *Shuihudi Qin mu zhujian* 睡 虎 地 秦 墓 竹 簡. (A shuihudi Qin sírban talált bambuszcsíkok.) Beijing: Wenwu Chubanshe, 1978.

SSWJ *Si shu wu jing: shang, zhong, xia* 四 書 五 經 上, 中, 下. (A Négy Könyv és az Öt Klasszikus 1–3.) Shanghai: Guoxue Zhengli She, 1936.

SWZ XU SHEN 許 慎: *Shuo wen jie zi zhu* 說 文 解 字 注. (Egyszerû és összetett írásjegyek elemzése és magyarázata kommentárokkal.) Taibei: Liming Wenhua Shiye Gongsi, 1996.

TP *T'oung Pao*

WW *Wenwu* 文 物

ZZJC *Zhu zi ji cheng* 諸 子 集 成. (A filozófusok munkáinak gyûjteménye.) Shanghai: Shanghai Shudian, é. n.

Elsôdleges források és fordításaik

BAN GU 班 固: *Hanshu* 漢 書. (A *Han*-dinasztia története.) Beijing: Zhonghua Shuju, 1962.

BIOT, ÉDOUARD 1851: *Le Tcheou-li ou Rites des Tcheou.* Tome II. Paris. (Repr. by Ch'eng Wen Publishing Co., Taipei, 1975.)
Chan-kuo Ts´e [*Zhanguo ce*, A Hadakozó fejedelemségek politikája]. Translated and Annotated by J. I. CRUMP. (1st ed.: 1973.) Revised ed., Ann Arbor: Center for Chinese Studies, The University of Michigan, 1996.
Dalok könyve. Si King. Ford. CSANÁDY IMRE et al. Budapest: Európa Kiadó, 1957.
DUYVENDAK, J. J. L. 1963: *The Book of Lord Shang.* London: Arthur Probsthain. (1st ed.: 1928.)
FANG XUANLING 房 玄 齡 et al.: *Jinshu* 晉 書. (A *Jin*-dinasztia története.) Beijing: Zhonghua Shuju, 1974.
Han Feizi jijie 韓 非 子 集 解. (*Han Fei* mûve kommentárokkal.) In *ZZJC* 5. kötet.
KARLGREN, BERNHARD 1950: *The Book of Documents.* Reprinted by the Museum of Far Eastern Antiquities, Bulletin 22, Stockholm.
KNOBLOCK, JOHN 1990: *Xunzi. A Translation and Study of the Complete Works. Vol. II. Books 7–16.* Stanford: Stanford University Press.
LEGGE, JAMES 1960a: *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes.* Vol. 3. *The Shoo King* [Shujing 書 經]. 2nd edition. Hong Kong: Hong Kong University Press.
LEGGE, JAMES 1960b: *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes*. Vol. 5. *The Ch´un Ts´ew with the Tso Chuen* [Chunqiu zuozhuan 春 秋 左 傳]. 2nd edition. Hong Kong: Hong Kong University Press.
MO-CE [Mozi]: „Szemelvények a Mo-ce hadtudományi fejezeteibôl – 墨 子 選." Vál. és ford. TÔKEI FERENC. In *Kínai–magyar irodalmi gyûjtemény II*. 4. füzet. Szerk. TÔKEI FERENC. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.
Shangjun shu 商 君 書. (*Shang* urának könyve.) In *ZZJC* 5. kötet.
Shijing 詩 經. (Dalok könyve.) In *SSWJ (Zhong)*.
SSU-MA CH'IEN [Sima Qian]: *The Grand Scribe's Records. Volume VII. The Memoirs of Pre-Han China.* Ed. by WILLIAM H. NIENHAUSER, JR. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994.
SIMA QIAN 司 馬 遷: *Shiji* 史 記. (A történetíró feljegyzései.) Beijing: Zhonghua Shuju, 1975.
„Szemelvények a Co csuan-ból – 左 傳 選." Ford. CSONGOR BARNABÁS és HAMAR IMRE. In *Kínai–magyar irodalmi gyûjtemény II*. 3. füzet. Szerk. TÔKEI FERENC. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.
„Szemelvények a Történetíró feljegyzéseibôl – 史 記 選." Ford. TOKAJI ZSOLT. In *Kínai–magyar irodalmi gyûjtemény II*. 5. füzet. Szerk. TÔKEI FERENC. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.
A szeretkezés kínai tankönyveibôl. Ford. TÔKEI FERENC–VÁMOS PÉTER. Budapest: Orientalisztikai Munkaközösség–Balassi Kiadó, 1998. (Történelem és kultúra 16.)
SZUMA CHIEN [Sima Qian]. *Selections from Records of the Historian*. Translated by YANG HSIEN-YI and GLADYS YANG. Peking: Foreign Languages Press, 1979.
The T'ang Code. Vol. I. *General Principles*. Vol. II. *Specific Articles.* Transl. by WALLACE JOHNSON. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1979, 1997.
VU-CE [Wuzi]: *A háború útja.* Ford. TOKAJI ZSOLT. Budapest: Terebess, 1999.

Xunzi jijie 荀子集解. (*Xunzi* mûve kommentárokkal.) In *ZZJC* 2. kötet.
YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 雲夢秦墓竹簡整理小組 1976a: „Yunmeng Qin jian shiwen (yi) 雲夢秦簡釋文(一)." (A *yunmeng*-i *Qin* sírban talált bambuszcsíkok szövege 1.) *WW* 1976/6, 11–14.
YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 雲夢秦墓竹簡整理小組 1976b: „Yunmeng Qin jian shiwen (er) 雲夢秦簡釋文(二)." (A *yunmeng*-i *Qin* sírban talált bambuszcsíkok szövege 2.) *WW* 1976/7, 1–10.
YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 雲夢秦墓竹簡整理小組. 1976c: „Yunmeng Qin jian shiwen (san) 雲夢秦簡釋文(三)." (A *yunmeng*-i *Qin* sírban talált bambuszcsíkok szövege 3.) *WW* 1976/8, 27–37.

Másodlagos források

AMES, ROGER T. 1983: *The Art of Rulership. A Study in Ancient Chinese Political Thought*. Honolulu: University of Hawaii Press.
BLUNDEN, C.–ELVIN, M. 1995: *A kínai világ atlasza*. [Cultural Atlas of China.] Ford. PÁLVÖLGYI ENDRE. H. n., Helikon.
BODDE, DERK 1938: *China's First Unifier. A Study of the Ch'in Dynasty as Seen in the Life of Li Ssu (280?–208 B.C.).* Leiden: E. J. Brill.
BODDE, DERK 1954: „Authority and Law in Ancient China." In WILSON, J. A.–SPEISER, E. A. et al. *Authority and Law in the Ancient Orient*, Supplement No. 17 of *JAOS*, 46–55.
BODDE, DERK 1982: „Forensic Medicine in Pre-Imperial China." *JAOS*, Vol. 102, 1–15.
BODDE, DERK 1990: „The Idea of Social Classes in Han and Pre-Han China." In IDEMA–ZÜRCHER 1990: 26–41.
BOLTZ, WILLIAM G. 1993: „Chou li." In LOEWE 1993a: 24–32.
CHENG, ANNE 1993: „Ch'un ch'iu, Kung yang, Ku Liang ang Tso chuan." In LOEWE 1993a: 67–76.
CHEN YAOJUN 陳耀鈞–YAN PIN 閻頻 1985: „Jiangling Zhangjiashan Han mu de niandai ji xiangguan wenti 江陵張家山漢墓的年代及相關問題." (A *jiangling*-i *Zhangjiashan*-nál feltárt *Han*-kori sír datálása és az ezzel kapcsolatos kérdések.) *Kaogu* 考古 1985/12, 1124–1129.
CH'Ü T'UNG-TSU 1956: „A. F. P. HULSEWÉ, Remnants of Han Law. Volume I. [Review]" *HJAS* Vol. 19, 416–424.
CH'Ü, T'UNG-TSU 1961: *Law and Society in Traditional China.* Paris: Mouton & Co.
CREEL, H. G. 1959: „The Meaning of 形名 *Hsing Ming.*" In EGEROD–GLAHN 1959: 199–211. (Utóközlés in CREEL 1970a: 79–91.)
CREEL, HERRLEE G. 1970a: *What is Taoism? And Other Studies in Chinese Cultural History.* Chicago and London: The University of Chicago Press.
CREEL, H. G. 1970b: „The Beginnings of Bureaucracy in China: The Origin of the *Hsien*." In CREEL 1970a: 121–159. (Eredeti megjelenés: *Journal of Asian Studies*, Vol. 23 [1964], 155–184.)
CREEL, H. G. 1970c: „The *Fa-chia* 法家: 'Legalists' or 'Administrators'?" In CREEL 1970a: 92–120. (Eredeti megjelenés: *Studies Presented to Tung Tso Pin*

on His Sixty-fifth Birthday, The Bulletin of the Institute of History and Philology, Academia Sinica, Extra Volume No. 4, Taipei, 1961, 607–636.)
CREEL, H. G. 1974: *Shen Pu-hai.* Chicago: University of Chicago Press.
DAVID, RENÉ 1977: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. [Les grands systèmes de droit contemporains.] Ford. NAGY LAJOSNÉ DUSA MARGIT. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
ECSEDY ILDIKÓ 1976: „A kínai civilizáció ázsiai talaja." In TÔKEI FERENC (szerk.): *Ôstársadalom és ázsiai termelési mód*. Budapest: Magvetô, 35–90. (Elvek és utak.) (Elsô megjelenés: *Világosság* 1973. nov., Melléklet 31–48.)
ECSEDY ILDIKÓ 1979: „Földmûvesek és barbárok a régi Kínában." In Uô: *Nomádok és kereskedôk Kína határain.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 7–35. (Kôrösi Csoma Kiskönyvtár 16.) (Elsô megjelenés: „Cultivators and Barbarians in Ancient China", *Acta Orientalia Hung*. XVIII [1974], 327–349.)
ECSEDY ILDIKÓ 1987: *A kínai állam kezdetei.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (Keleti Könyvtár.)
EGEROD, SØREN–GLAHN, ELSE (eds.) 1959: *Studia Serica Bernhard Karlgren Dedicata. Sinological Studies Dedicated to Bernhard Karlgren on his Seventieth Birthday, October Fifth, 1959.* Copenhagen: Ejnar Munksgaard.
FITZGERALD, PATRICK 1989: *Az ôsi Kína.* [Ancient China.] Ford. PÁLVÖLGYI ENDRE. H. n., Helikon. (A múlt születése.)
FÖLDVÁRI JÓZSEF 1997: *Magyar büntetôjog. Általános rész.* Budapest: Osiris.
FU, ZHENGYUAN 1996: *China's Legalists. The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling*. Armonk, London: M. E. Sharpe. (New Studies in Asian Culture.)
FUNG YU-LAN 1997: *A Short History of Chinese Philosophy. A Systematic Account of Chinese Thought From Its Origins to the Present Day.* Ed. by DERK BODDE. New York–London–Toronto–Sydney–Singapore: The Free Press. [1st ed.: 1948.]
GAO HENG 高 恒 1977: „Qin lü zhong 'li chen qie' wenti de tantao 秦 律 中 '隸 臣 妾' 問 題 的 探 討." (A *Qin*-beli törvényekben szereplô „közrabszolga" kifejezés kérdésének elemzése.) *WW* 1977/7, 43–50.
GÁSPÁR FERENCZ 1892: *Negyvenezer mérföld vitorlával és gôzzel*. Szeged: Bába Sándor könyvnyomdája.
GERNET, JACQUES 1961: „A. F. P. HULSEWÉ, Remnants of Han Law, Vol. I. [Review]." *Journal Asiatique*, Vol. 249, 94–98.
GÖNCZI KATALIN et al. 1997: *Egyetemes jogtörténet*. Szerk. HORVÁTH PÁL. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
GULIK, ROBERT VAN 1987: *A kínai haranggyilkosság esete.* [The Chinese Bell Murders.] Ford. MÉSZÁROS SÁNDOR. Budapest: Magvetô. (Albatrosz könyvek.)
GUBÁNYI KÁROLY 1906: *Öt év Mandzsuországban*. Budapest: Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Szerk. LÓCZY LAJOS.)
HAMZA GÁBOR et al. 1991. *A világ fôbb jogrendszerei. (Jogcsoportok.)* Kézirat gyanánt. Budapest, ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogtörténet Tanszék. (Összehasonlító jogtörténeti tanulmányok.)
HANSEN, VALERIE 1995: „Why Bury Contracts in Tombs?" *Cahiers d'Extrême-Asie*, Vol. 8, 59–66.

HARMATTA JÁNOS 1996: *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Ötödik kiadás. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. (Elsô kiadás: 1964.)
HORVÁTH PÁL et al. 1994: *Általános jogtörténet* I. Bôvített és átdolgozott kiadás. Szerk. HORVÁTH PÁL és RÉVÉSZ T. MIHÁLY. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
HSU DAU-LIN 1970: „Crime and Cosmic Order." *HJAS*, Vol. 30, 111–125.
HU HOUXUAN 胡 厚 宣 1973: „Yindai de yuexing 殷 代 的 刖 刑." (Láblevágásbüntetés a *Yin- [Shang-]* korban.) *Kaogu* 考 古 1973/2, 108–117.
HUANG SHENGZHANG 黃 盛 璋 1977: „Yunmeng Qin jian *Biannianji* chubu yanjiu 雲 夢 秦 簡 «編 年 記» 初 步 研 究." (A *yunmeng*-i *Qin*-beli Évkönyv elôzetes vizsgálata.) *Kaogu Xuebao* 考 古 學 報 1977/1, 1–22.
HUANG SHENGZHANG 黃 盛 璋 1979: „Yunmeng Qin jian bianzheng 雲 夢 秦 簡 辨 正." (A *yunmeng*-i *Qin*-beli bambuszcsíkok értékelése.) *Kaogu Xuebao* 考 古 學 報 1979/1, 1–24.
HULSEWÉ, A. F. P. 1954. „Hierarchic Priviliges Versus Legal Equality in China (Especially in the Han Period)." In *Proceedings of the Twenty-Third International Congress of Orientalists, Cambridge, 21st–28th August 1954*. London, The Royal Asiatic Society, é. n., 266–267.
HULSEWÉ, A. F. P. 1959: „The Shuo-wen Dictionary as a Source for Ancient Chinese Law." In EGEROD–GLAHN 1959: 239–258.
HULSEWÉ, A. F. P. 1965: „Texts in Tombs." *Asiatische Studien / Études Asiatiques*, Vol. 18–19, 78–89.
HULSEWÉ, A. F. P. 1978: „The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975." *TP*, Vol. 64, 4–5. 175–217, 338.
HULSEWÉ, A. F. P. 1981a: „Supplementary Note on *Li Ch'en Ch'ieh*." *TP*, Vol. 67, 361.
HULSEWÉ, A. F. P. 1981b: „The Legalists and the Laws of Ch'in." In IDEMA, W. L. (ed.): *Leyden Studies in Sinology.* Leiden: Brill, 1–22.
HULSEWÉ, A. F. P. 1986: „Ch'in and Han Law." In TWITCHETT, DENIS–LOEWE, MICHAEL (eds.): *The Cambridge History of China.* Vol. I. *The Ch'in and Han Empires, 221 B. C.–A. D. 220*. Chapter 9. Cambridge: Cambridge University Press, 520–544.
HULSEWÉ, A. F. P. 1987: „Han China – a Proto 'Welfare State'? Fragments of Han Law Discovered in North-West China." *TP*, Vol. 73, 265–285.
HULSEWÉ, A. F. P. 1988: „The Wide Scope of Tao 盜 'Theft', in Ch'in-Han Law." *Early China* 13, 166–200.
HULSEWÉ, A. F. P. 1990: „Fragments of Han Law." *TP*, Vol. 76, 208–233.
HULSEWÉ, A. F. P. 1991: „The Long Arm of Justice in Ancient China. A Warrant for the Arrest of a Slave Dated 52 B. C." *Rocznik Orientalistyczny*, Vol. 47, No. 2., 85–98.
HULSEWÉ, A. F. P. 1997: „Qin and Han Legal Manuscripts." In SHAUGHNESSY, EDWARD L. (ed.): *New Sources of Early Chinese History. An Introduction to the Reading of Inscriptions and Manuscripts*. Berkeley: The Society for the Study of Early China and The Institute of East Asian Studies, University of California, 193–221.
HULSEWÉ, A. F. P. lásd még *RCL*, *RHL*.

IDEMA, W. L.–ZÜRCHER, E. (eds.) 1990: *Thought and Law in Qin and Han China. Studies Dedicated to A. Hulsewé.* Leiden: E. J. Brill.

JILIN DAXUE KAOGU ZHUANYE JINANCHENG KAIMEN BANXUE FENDUI 吉林大學考古專業紀南城開門辦學分隊. 1976: „Nanjunshou Teng wenshu he Qin de fan fubi douzheng 南郡守騰文書和秦的反復辟鬥爭." (A Déli tartomány kormányzója, *Teng* által írt levél és *Qin* állam antirestaurációs harca.) *Kaogu* 考古 1976/5, 306–312.

JI XUN 季勛 1976: „Yunmeng Shuihudi Qin jian gaishu 雲夢睡虎地秦簡概述." (A *yunmeng*-i *Shuihudi*-nál talált *Qin*-beli bambuszcsíkok általános leírása.) *WW* 1976/5, 1–6.

JÓZSA LÁSZLÓ, DR. 1986: *Akupunktúra és moxibusztió. Gyógymód vagy mágia?* Budapest: Medicina Kiadó.

KAJTÁR ISTVÁN 1997: *Egyetemes állam- és jogtörténet* I–II. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

KISTELEKI KÁROLY et al. 1998: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor és feudális kor.* Szerk. RÁCZ LAJOS. Budapest: HVG–Orac.

KROLL, J. L. 1987: „A. F. P. HULSEWÉ: Remnants of Ch'in Law [Review.]" *Narodü Azii i Afriki*, 1987/3, 193–197.

KROLL, J. L. 1990: „Notes on Ch'in and Han Law." In IDEMA–ZÜRCHER 1990: 63–78.

LADANY, LASZLO 1992: *Law and Legality in China. The Testament of a China-watcher*. Edited by MARIE-LUISE NATH. London: Hurst & Company.

LAU, ULRICH *a:* „The Concept of Criminal Offence and Principles for Determining Punishment in Early Imperial China as Reflected in the Bamboo Texts of Zhangjiashan and Shuihudi." Heidelberg, é. n. (Kézirat.)

LAU, ULRICH *b:* „Criminal Procedure in the Early Han Period as Reflected in the Recently Discovered Bamboo Tablets of Zhangjiashan." Heidelberg, é. n. (Kézirat)

LIU KUO-CHUN 1958: *Story of the Chinese Book*. Peking: Foreign Languages Press.

LOEWE, MICHAEL 1960: „The Orders of Aristocratic Rank of Han China." *TP*, Vol. 48, 97–174.

LOEWE, MICHAEL 1961: „The Measurement of Grain during the Han Period." *TP*, Vol. 49, Livr. 1–2, 64–95.

LOEWE, MICHAEL, A. N. 1977: „Manuscripts Found Recently in China. A Preliminary Survey." *TP*, Vol. 63, Livr. 2–3, 99–136.

LOEWE, MICHAEL 1986: „Han Administrative Documents – Recent Finds from the North-West." *TP*, Vol. 72, 291–314.

LOEWE, MICHAEL 1988: „The Almanacs *(jih-shu)* from Shui-hu-ti: A Preliminary Survey." *Asia Major*, 3rd series, Vol. I. part 2, 1–27.

LOEWE, MICHAEL (ed.) 1993a: *Early Chinese Texts. A Bibliographical Guide.* Berkeley: The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California.

LOEWE, MICHAEL 1993b: „Shih ching." In LOEWE 1993a: 415–423.

LUNDAHL, BERTIL 1992: *Han Fei Zi. The Man and the Work.* Stockholm: Institute of Oriental Languages, Stockholm University. (Stockholm East Asian Monographs No. 4.)

MACCORMACK, GEOFFREY 1996: *The Spirit of Traditional Chinese Law*. Athens–London: The University of Georgia Press.
MASPERO, HENRY 1978: *Az ókori Kína*. [La Chine antique.] Ford. CSONGOR BARNABÁS. Budapest: Gondolat Kiadó.
MCLEOD, KATRINA C. D.–YATES, ROBIN D. S. 1981: „Forms of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Feng-chen shih." *HJAS* Vol. 41:1, 111–163.
MEYER, M. 1987: „A. F. P. HULSEWÉ: Remnants of Ch´in Law [Review.]" *TP*, Vol. 73, 326.
MEZEY BARNA (szerk.) 1996: *Magyar jogtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
MIKLÓS PÁL 1996: „Nyelvi kultúra és kínai ideológia." In Uô: *Tus és Ecset. Kínai mûvelôdéstörténeti tanulmányok*. H. n., Liget Mûhely Alapítvány, 9–21. (Liget könyvek) (Elsô megjelenés: *Magyar Tudomány* 1981. 9. sz.)
NEEDHAM, JOSEPH 1956: *Science and Civilization in China*. Vol. 2. *History of Scientific Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. („Section 18: Human Law and the Laws of Nature in China and the West." 518–583.)
NÉMETH GYÖRGY 1999: *A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe.* Budapest: Korona Kiadó.
ÔRI SÁNDOR 2000: „A konfuciuszi kötelességtudat és emberbarátság, avagy az erkölcsi vezérelv, a *zhong–shu* fogalompáros." In HAMAR IMRE (szerk.): *Mítoszok és vallások Kínában*. Budapest: Balassi Kiadó. (Sinológiai Mûhely I.) 37–49.
PEERENBOOM, R. P. 1993: *Law and Morality in Ancient China. The Silk Manuscripts of Huang-Lao*. Albany: State University of New York Press.
POKORA, TIMOTEUS 1959: „The Canon of Laws by Li K'uei. A Double Falsification?" *Archiv Orientální*, Vol. 27, 96–121.
PÓLOS LÁSZLÓ–RUZSA IMRE 1987: *A logika elemei*. Budapest: Tankönyvkiadó.
POO, MU-CHOU 1993: „Popular Religion in Pre-Imperial China: Observations on the Almanacs of Shui-hi-ti." *TP*, Vol. 79, 225–248.
POO, MU-CHOU 1998: *In Search of Personal Welfare. A View of Ancient Chinese Religion.* Albany: State University of New York Press.
SALÁT GERGELY 1997: „Büntetôjog a régi Kínában I–II." *Selyemút*, I. évf. 2. szám, 31–34, 3. szám, 17–21.
SCARPARI, MAURIZIO 2000: *Az ôsi Kína. A kínai civilizáció a kezdetektôl a Tang-dinasztia végéig.* Budapest: Officina '96.
SHAPIRO, SIDNEY 1990: *The Law and the Lore of China´s Criminal Justice*. Beijing: New World Press.
SHAUGHNESSY, EDWARD L. 1993: „Shang shu (Shu ching)." In LOEWE 1993a: 376–389.
SI NAJ-AN: *Vízparti történet. (Suj hu csuan)*. I–II. kötet. Ford. CSONGOR BARNABÁS. Budapest: Európa Kiadó, 1961. (A világirodalom klasszikusai.)
SOLT KORNÉL 1993: „A jogi definíció." *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 35, 147–158.
P. SZABÓ SÁNDOR 2000: „A szülôtisztelet fogalma és kutatásának két fontos forrása." In PUSKÁS ILDIKÓ (szerk.): *Állandóság a változásban. T'ung-pien. Tôkei Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest: Politika + Kultúra Alapítvány. 366–380.

Szép asszonyok egy gazdag házban. Csing Ping Mej. Ismeretlen kínai szerzô regénye a XVI. század végérôl. Ford. MÁTRAI TAMÁS. Budapest: Európa Kiadó, 1973.

TOKAJI ZSOLT 1997: *A régi Kína fegyverei.* Budapest: Zrínyi–Terebess.

TÔKEI FERENC 1974: „A rabszolgatartás patriarchális formái a Csou-kori Kínában." In Uô: *Sinológiai mûhely*. Budapest: Magvetô, 52–85. (Elvek és utak.) (Elsô megjelenés: ELTE 1955-ös évkönyve; angolul: „Patriarchal Forms of Slavery in Chou-age China." In *Primitive Society and Asiatic Mode of Production*. Ed. by F. TÔKEI. Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 1989, 219–241.)

TÔKEI FERENC 1986: *A kínai elégia születése. K'ü Jüan és kora.* 2. kiadás. Budapest: Kossuth Kiadó.

TSIEN, TSUEN-HSUIN 1962: *Written on Bamboo and Silk. The Beginnings of Chinese Books and Inscriptions*. Chicago: The University of Chicago Press.

TURNER, KAREN 1989: „The Theory of Law in the Ching-fa." *Early China* 14, 55–76.

TURNER, KAREN 1993: „War, Punishment, and the Law of Nature in Early Chinese Concepts of the State." *HJAS*, Vol. 53, no. 2, 285–324.

TURNER, KAREN 1997: „Popular Attitudes Toward State Law in Early China. (Abstract.)" AAS Abstracts: China Session 23. The Voices of the Law: Alternative Perspectives on Early Chinese Legal Texts from the Western Zhou Through the Han. http://www.aasianst.org/absts/1997abst/ china/c23.htm

VARGA CSABA 1997: *Elôadások a jogi gondolkodás paradigmáiból*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Intézete–Osiris Kiadó.

VASZILJEV, L. SZ. 1977: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Virágos gyertyák, avagy egy jó házasság története. Kínai regény a XVII. századból. Ford. VARGA ILONA. Budapest: Európa Kiadó, 1974.

VU CSENG-EN: *Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története*. I–II. Ford. CSONGOR BARNABÁS. Budapest: Európa Kiadó, 1969.

WELD, SUSAN R. 1997: „The Han Casebooks from Jiangling. (Abstract.)" AAS Abstracts: China Session 23. The Voices of the Law: Alternative Perspectives on Early Chinese Legal Texts from the Western Zhou Through the Han. http://www.aasianst.org/absts/1997abst/china/c23.htm

WELD, SUSAN 1999: „Chu Law in Action. Legal Documents from Tomb 2 at Baoshan." In COOK, CONSTANCE A.–MAJOR, JOHN F. (eds.): *Defining Chu. Image and Reality in Ancient China*. Honolulu: University of Hawaii Press.

WILKINSON, ENDYMION 1998: *Chinese History. A Manual.* Cambridge and London: Harvard University Asia Center. (Harvard–Yenching Institute Monograph Series, 46.) („Penal and Administrative Law." 527–542.)

XIAOGAN DIQU DI ER QI YIGONGYINONG WENWU KAOGU XUNLIAN BAN 孝感地區第二期亦工亦農文物考古訓練班. 1976. „Hubei Yunmeng Shuihudi shiyihao Qin mu fajue jianbao 湖北雲夢睡虎地十一號秦墓發掘簡報." (A *Hubei*-beli *yunmeng*-i *Shuihudi* terület tizenegyes számú sírjának feltárásáról készített rövid jelentés.) *WW* 1976/6, 1–10.

XIAOGAN DIQU YIGONGYINONG KAOGU DUANXUN BAN XUEYUAN 孝感地區亦工亦農考古短訓班學員. 1976. „Canjia Yunmeng Qin mu fajue de jidian renshi 參加雲夢秦墓發掘的幾點認識." (Néhány felismerés, amely a

yunmeng-i *Qin*-beli sír feltárásában való részvétel alatt született.) *WW* 1976/5, 7–8.

YANG HEGAO 楊 鶴 皋 (szerk.) 1988: *Zhongguo falü sixiang shi* 中 國 法 律 思 想 史. (A kínai jogi gondolkodás története.) Beijing: Beijing Daxue Chubanshe.

YANG KUAN 楊 寬 1955: *Shang Yang bianfa* 商 鞅 變 法. (Shang Yang reformjai.) Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe.

YATES, ROBIN D. S. 1987a: „Some Notes on Ch'in Law. A Review Article of *Remnants of Ch'in Law*, by A. F. P. Hulsewé." *Early China,* Vol. 11–12 (1985–87), 243–275.

YATES, ROBIN D. S. 1987b: „Social Status in the Ch'in: Evidence from the Yunmeng Legal Documents. Part One: Commoners." *HJAS*, Vol. 47, no. 1, 197–238.

YATES, ROBIN D. S. 1995: „State Control of Bureaucrats under the Qin: Techniques and Procedures." *Early China*, Vol. 20, 331–365.

ZHANG GUOHUA 張 國 華–RAO XINXIAN 饒 鑫 賢 (szerk.) 1984: *Zhongguo falü sixiang shi gang, shang* 中 國 法 律 思 想 史 綱, 上. (A kínai jogi gondolkodás történetének vázlata. Elsô rész.) Lanzhou: Gansu Renmin Chubanshe.

ZHANGJIASHAN HAN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 張 家 山 漢 墓 竹 簡 整 理 小 組. 1985. „Jiangling Zhangjiashan Han jian gaishu 江 陵 張 家 山 漢 簡 概 述." (A *jiangling*-i *Zhangjiashan*-nál talált *Han*-kori iratok ismertetése.) *WW* 1985/1, 9–15.

FÜGGELÉK

A könyvben elôforduló mértékegységek*

Hosszmértékek

chi 尺	láb	23,1 cm (*Shang Yang* reformja nyomán *Qin*-ben)
cun 寸	hüvelyk	1/10 láb (kb. 2,3 cm)
bu 步	lépés	6 láb (kb. 138-139 cm)
ren 仞		8 láb (kb. 185 cm – a *Zhou*-korban)
		7 láb (kb. 162 cm – a Nyugati *Han*-korban)
xun 尋		8 láb (kb. 185 cm)
zhang 丈	öl	10 láb (kb. 230 cm)
chang 常		16 láb (kb. 370 cm)
li 里	mérföld	300 lépés (kb. 415 m)

Ûrmértékek

sheng 升		201,25, 202,15 vagy 199,69 cm^3
		(*Shang Yang* reformja nyomán)
dou 斗		10 *sheng* (kb. 2 liter)
shi 石	véka	10 *dou* (kb. 20 liter)

Súlymértékek

jin 斤	font	kb. 254 g
liang 兩	uncia	1/16 font (kb. 15-16 g)
yi 溢		20 font (kb. 310 g)
dan (*shi*) 石		120 uncia (kb. 30 kg)

Területmértékek

mu 畝	240 bu^2 (kb. 460 m^2)
qing 頃	100 *mu* (kb. 4,6 hektár)

---

* Az alábbi értékek csak megközelítôek, mivel a mértékek mind helyenként, mind idôvel eltérôek voltak, ahogy ezt az ásatásokon elôkerült mértékek is bizonyítják. Forrás: SSU-MA CH'IEN: XXI–XXIII; *RCL:* 19; LOEWE, 1961.

A könyvben elôforduló fontosabb kínai nevek és kifejezések írásjegyei

Ang (herceg)	卬	Bu dao lü	捕 盜 律
anli案 例		bu dian	不 典
Anlu	安 陸	bu he	不 和
Anyi	安 邑	bu quan	不 全
ao	敖	bu ren	不 仁
ao tong fu fu	敖 童 弗 傅	bu shen	不 審
ao tong	敖 童	bu shi	逋 事
ba	霸	bu ting	不 聽
bai (legyôz)	敗	bu xiao	不 孝
bai (száz, sok)	百	bu zhi	不 直
Bai Juyi	白 居 易	bu zuo	部 佐
baican	白 粲	buxiao	不 肖
Ban Gu	班 固	cai (tehetség)	才
bang ke	邦 客	Cang (Magtárak)	倉
bang tu	邦 徒	Cang lü	倉 律
Bao (bíró)	包	cao (fû)	草
bao (felelôs valakiért)	保	cha (ismeretlen törtrész)	查
bao (jelentés, válasz)	報	chaoting	朝 廷
baojia	保 甲	che lie	車 裂
Baoshan	包 山	chen bang	臣 邦
baozi	葆 子	cheng (helyettes)	丞
bei (hátat fordít)	北 (背)	Cheng wang	成 王
ben (alap)	本	chengdan	城 旦
ben ye	本 業	Chengdu	成 都
bi (hasonló)	比	chenqie	臣 妾
bi (következetes, biztos)	必	chi (bot)	治 (笞)
bi (visszaad)	畀	chi niu	齒 牛
bian fa	變 法	chong (gabonaôrlô)	舂
Bian nian ji	編 年 記	chou xie	抽 脅
Bigan	比 干	Chu (állam)	楚
bing (fogantyú)	柄	Chu dizi lü	除 弟 子 律
bing *(C)*	丙	Chu li lü	除 吏 律
bing (elzavar)	屏	Chu zi	出 子
bingzi	丙 子	Chunqiu	春 秋
Boyi	伯 夷	ci (vallomás)	辭
bu (elfog)	捕	ci jia yi niu	此 甲 乙 牛
bu (vászon)	布	cong jun	從 軍
bu cai	不 才	cuan ren	爨 人

da sefu 大嗇夫
Da shi ji 大事記
da wu 大誤
da yi 大痍
dafu 大夫
dai (elér, elfog) 逮
dai ren 貸人
daifu 大夫
daliangzao 大良造
dang (kiegyenlít, kell) 當
dao (lop) 盜
dao (út, módszer, elv) 道
Dao ma 盜馬
Dao zi gao 盜自告
Daxue 大學
de (erény) 德
Deng Xizi 鄧析子
di (barbár) 翟
di wang 帝王
dian (falufônök) 典
dian (törvénykönyv) 典
dian ren 甸人
dianxing 典刑
ding (háromlábú edény) 鼎
ding lü ling 定律令
ding sha 定殺
dingwei 丁未
Dong Xuan zi 洞玄子
Dong Yue 董說
Dong Zhongshu 董仲舒
dou (mérték) 斗
dou (verekedés közben) 斗
dou shu 竇署
du (ellenôrzés) 督
du (mérték) 度
du guan 都官
du hu mu zhi 獨戶母之
Du yan 毒言
Du Zhi 杜摯
duan (tudatos) 端
dun (pajzs) 盾
Dun biao lü 屯表律
Dunhuang 敦煌
Duo shou 奪首
en (könyörület) 恩
er (fül levágása) 刵
fa (büntetés, bírság) 罰
fa (törvény) 法
fa du 法度
fa jiao 法教
fa ling zhi zhang 法令之長
fa ling 法令
Fa lü da wen 法律答問
fa yao 乏徭
fa zheng 法正
Fa: xing ye 法刑也
fajia 法家
Fajing 法經
falü法律
fan jin 犯禁
Fan ling lü 犯令律
fan ling 犯令
Fan Xuanzi 范宣子
fan zui 反罪
fei (meneszt) 法(廢)
fei fa 廢法
fei gong shi gao 非公室告
fei ling 法(廢)令
Feiqiu 廢丘
feng (határjelzô) 封
Feng (személy) 封
Feng shou 封守
Feng zhen shi 封診式
fenzhi 分職
fu (felnôtté avatás) 傅
fu (igazoló tábla/jelvény) 符
fu (kasztráció) 府(腐)
fu (katonai adó) 賦
Fu (többszöri [kihallgatás]) 覆
Fu lü 傅律
fu quan 符券
fu zhong 府中
gai (ad, nyújt) 丐
gan gao 敢告
Gan Long 甘龍
Gansu 甘肅
gao (feljelent) 告
gao bu shen 告不審
Gao chen 告臣
gao ren 告人
Gao zi 告子
gengren 更人

gong (állami; fejedelmi; köz-) 公
Gong (Iparosok) 工
gong (kasztráció) 宮
Gong che sima lie lü 公車司馬獵律
gong dao 公道
gong geng ren 宮更人
gong jiao shi 公狡士
gong jun (xun) ren 宮均(循)人
gong li 公利
gong long 公癃
gong qi 公器
Gong ren cheng 工人程
gong shi gao 公室告
gongfa 公法
gongjia 公家
gongshi 公士
Gongshu Zuo 公叔座
Gongsun Yang 公孫鞅
gou (jutalom) 購
gu (mértékegység) 鼓
Gu fen 孤憤
guan (hivatal) 官
guan (szoros) 關
Guan shi 關市
guan zhang 官長
Guan Zhong 管仲
guanbing 官兵
guanfu 官府
guannei hou 關內侯
Guanzi 管子
guaren 寡人
gui (hitszegés) 宄
guixin 鬼薪
guo fa 過法
haidao 害盜
Han (állam) 韓
Han (dinasztia) 漢
Han Feizi 韓非子
Han Gaozu 漢高祖
Hankou 漢口
Hanshu 漢書
he (gabona) 禾
he (harmónia) 和
He lun...? 可(何)論…?
He wei...? 可(何)為…?
heng shu 恒書
Hexi 河西
hou (a legmagasabb nemesi rang) 侯
hou (utód) 後
hou (vigyázó) 候
Hou Hanshu 後漢書
hu (barbár) 胡
hu (porta) 戶
Hua (járás) 華
huan (gyûrû) 環
Huan (*Qi*-beli hegemón) 桓
huan (súlyegység) 鍰
Huan Tan 桓譚
huan zhi 宦者
huangdi 皇帝
Huanglao Boshu 黃老帛書
Huanglao 黃老
Hubei 湖北
hui (gyülekezô) 會
Hui (*Wei*-beli király) 惠
Hui(wen) (*Qin*-beli király) 惠文
huo (tévedés) 或
huo peng 鑊烹
huo yue 或曰
ji (alabárd) 戟
ji (és/vagy) 及
ji (nyilvántartás) 籍
Ji (*Shang Yang* ôseinek családneve) 姬
Ji fejedeleme 箕子
Ji lü 齎律
ji ren 集人
ji xiang gu 脊項骨
jia *(A)* 甲
jia (család) 家
Jia (herceg) 賈
jia (páncélzat) 甲
jia li 家吏
jian (erôszakoskodik) 姦
jian (gyékényfonat) 荐

jian (hitvány; parázna) 奸
Jian (Paráználkodás) 奸
jian ren 姦 人
Jiangling 江 陵
Jiao (Ellenôrzés) 效 (校)
Jiao lü 效 (校) 律
jie (nyomást gyakorol) 詰
jie (páncéllemez) 介
Jie (uralkodó) 桀
jie/ji (konty) 結 / 髻
Jin (állam) 晉
Jin bu (lü) 金 布 律
jin shi 禁 室
jing (fôváros) 京
Jing Jian 景 監
Jing si 經 死
Jinshu 晉 書
jique 冀 闕
jiu (égetés) 久 (灸)
Jiu lü 廄 律
Jiu yuan 廄 苑
Jixia 稷 下
ju (áldozati tárgy) 具
ju (eljárás) 鞫
ju (felemelés) 舉
jue (nemesi rang) 爵
jun (tartomány) 郡
Jun gong 均 工
jun shang 君 上
junjue 軍 爵
junshou 郡 守
junwei 郡 尉
junzi 君 子
kai qian mo 開 阡 陌
Kang gao 康 誥
keng (élve eltemet) 坑
Kongzi 孔 子
kou (rabol) 寇
ku (kizsigerel) 刳
kuan (enyheség) 寬
kui zu (cui) 逵 卒 (萃)
kun (haj és szakáll leborotválása) 髡
la (áldozat) 臘
lan wang 闌 亡
lao lichen 牢 隸 臣
laogai 勞 改
Laozi 老 子
Li (bélpoklosság) 癘
li (elvek) 理
li (falu, negyed) 里
li (haszon) 利
li (hivatalnok) 吏
Li (király) 厲
li (szertartásosság) 禮
li dian 里 典
Li Kui 李 悝
li min 利 民
Li Si 李 斯
Li Taibai 李 太 白
li zheng 里 正
lian (önzetlen) 廉
lian zuo 連 坐
liang (uncia) 兩
liang li 良 吏
lichen 隸 臣
lichenqie 隸 臣 妾
ling (rendelet; járás-fônök) 令
lingshi 令 史
liqie 隸 妾
Lishan 酈 山
lishu 隸 書
Liu Bang 劉 邦
Liu Ji 劉 季
Louji 樓 季
Lu (állam) 魯
lu (lefejez; megszégyenít) 戮
luan (zûrzavar) 亂
luan fa 亂 法
lun (ítéletet hoz) 論
Lun heng 論 衡
Lunyu 論 語
luo zu 絡 組
Luoyang 洛 陽
lü (törvény) 律
Lü Buwei 呂 不 韋
Lü xing 呂 刑
lüren 旅 人
Lüshi Chunqiu 呂 氏 春 秋
mao (lándzsa) 矛
Mawangdui 馬 王 堆
meng (szigorúság) 猛

Mengzi	孟子
mian (elbocsát)	免
mie (kiirt)	滅
mie zu	滅族
Minchi	黽池
Ming (dinasztia)	明
ming (név)	名
ming (rendelet)	命
ming fa du	明法度
ming fa ling	明法令
ming shu (fényes módszerek)	明術
ming shu (nyilvántartás)	名數
mingjia	名家
mo (másodlagos)	末
Mo Di	墨翟
mou (kitervel)	謀
mou *(X)*	某
Mozi	墨子
Mu (fejedelem)	穆
Mu (király)	穆
nai (szakáll-leborotválás)	耐
nai bu li	耐卜隸
nai shi li	耐史隸
nai yiwei lichen	耐以為隸臣
Nanjun shou Teng wenshu	南郡守騰文書
Nanjun	南郡
Nei shi, za	內史雜
Nei wai chu shuo	內外儲說
neishi	內史
ni hu	匿戶
nie (törvények)	臬
ning (inkább)	寧
nu (rabszolga)	孥, 奴
nuli shehui	奴隸社會
nuqie	奴妾
paoluo xing	炮烙刑
pi (lándzsa)	鈹
pi long	罷癃
Ping zuiren lü	平罪人律
Qi (állam)	齊
qi (lélegzet, energia)	氣
qi ju	氣(乞)鞫
qi ren	氣人
qi shi	棄市
qian (elsô rész; korábbi alkalom)	前
qian (garas)	錢
Qian (herceg)	虔
qian (számûzés)	遷
qian (vasgallér)	鉗
qian mo	千(阡)佰(陌)
Qian zi	遷子
Qiang guo	強國
qiang guo	強國
qie (láda)	篋
Qin (állam)	秦
qin (vér szerinti)	親
Qin lü da wen	秦律答問
Qin lü shiba zhong	秦律十八種
Qin lü za chao	秦律雜抄
Qin Shihuang(di)	秦始皇帝
Qin shu	秦屬
Qing (dinasztia)	清
qing (területegység)	頃
qing (tetoválás)	黥
Qing qie	黥妾
qing yiwei chengdan	黥以為城旦
qiong (jáde)	瓊
qiu (bebörtönöz; bûnügy)	囚
qiudao	求盜
qu shu	去署
Qu Yuan	屈原
quan (hatalom)	權
quan (irat)	券
Qun dao	群盜
rang (lop)	攘
ren (emberség)	仁
ren (ajánl és kezeskedik valakiért)	任
ren (ember)	人
ren he	人貉
rishu	日書
rong (barbárok)	戎
ru (belép)	入
ru (konfuciánus)	儒
ru gong	入公

Rubin 汝濱
ruogan 若干
san mei 三美
sao ma chong 騷馬蟲
sefu 嗇夫
sha (öl) 殺
sha shui zhong 殺水中
Shaanxi 陝西
shan (felhatalmazás nélkül) 擅
Shang (dinasztia) 商
shang (jutalom) 賞
shang (magasabb rendû) 上
Shang jun 商君
Shang Yang 商鞅
Shangjun shu 商君書
Shang-Yin 商殷
shangzao 上造
Shao (fejedelem) 召
shaonei 少內
she (megkegyelmez) 赦
Shen Buhai 申不害
Shen Dao 慎到
shen du 深督
sheng lu 生戮
sheng mai 生埋
sheng wang 聖王
Shenzi (Shen Buhai) 申子
Shenzi (Shen Dao) 慎子
shi („hivatali dolgok”) 事
shi (hatalmi helyzet) 勢
shi (írnok) 史
shi (követ) 使
shi (mértékegység) 石
shi (minta) 式
shi (státus; tiszt, hivatalnok, írástudó stb.) 士
shi (valóság) 實
shi fa 師法
shi ren 室人
shi rou 食肉
shi xing zui 失刑罪
shi zhe 識者
Shiji 史記
Shijing 詩經
shiwu 什五 (伍)
shou (lefoglal; megôriz) 收
shou (tárolás) 守
shou ren 首人
shu (bírság megváltása) 贖
shu (furkósbot) 殳
shu (módszerek) 術
shu (ôrhely) 署
shu (patkány) 鼠
shu (szám) 數
Shu (terület) 蜀
shu (tû) 鉥
Shu bang 屬邦
Shu lü 戍律
shu ren 署人
Shu Xiang 叔向
shuai ao 率敖
Shuihudi 睡虎地
Shujing 書經
Shun (uralkodó) 舜
Shuo lin 說林
Shuo nan 說難
Shuowen jiezi 說文解字
si (magán-) 私
Si Chuan 駟歂
si li 私吏
si shi 私事
si xue 私學
Sichuan 四川
sidou 私斗
Sikong 司空
sikou 司寇
Sima Qian 司馬遷
Sima Tan 司馬談
simen 私門
sixin 私心
Song (állam) 宋
Song (dinasztia) 宋
sui (megrovás) 誶
sui huo 燧火
ta ren 它人
tai shi 太史
taishou 太守
Tang (dinasztia) 唐
Tang (uralkodó) 湯
Tanglü shuyi 唐律疏議
Tangshu 唐叔
teng (jegyzôkönyv) 騰
ti (maroknyi) 提

Tian Chang 田常
Tian lü 田律
Tianzi 天子
ting (hivatal) 廷
ting (husáng) 梃
ting (ôrállomás) 亭
ting sefu 亭嗇夫
tingwei 廷尉
tong (mérték) 桶
tong ju 同居
tong qian 通錢
tou shu 投書
tu (besorozott) 徒
wai jiao shi 外狡士
wai shi 外事
wan (csonkítatlan) 完
wang (király) 王
wang (megszökik) 亡
Wang Chong 王充
Wang Er 王爾
Wang Fu 王符
Wang Liang 王良
Wang zi chu 亡自出
Wei (állam) 魏
wei (arasz) 圍
Wei (folyó) 渭
Wei (kisebb állam) 衛
wei (méltóság, hivatali hely) 位
Wei ben ming lü 魏奔命律
Wei hulü 魏戶律
Wei li zhi dao 為吏之道
wei li 偽吏
wei ren qi ju 為人氣(乞)鞫
wei shi 偽使
Wei Yang 衛鞅
Wei, za 尉雜
Weishu 魏書
wen (mûveltség) 文
Wen (*Jin*-beli hegemón) 文
wen (kérdez) 問
Wen wang 文王
Wenhou 文侯
Wenwu 文物
wenxue 文學
Wu (állam) 吳
wu (felelôsségi csoport) 伍
wu (hamis vád) 誣
wu ba 五霸
wu ci 五辭
wu dafu 五大夫
wu dao 無道
Wu du 五蠹
wu fa 五罰
wu guo 五過
Wu Qi 吳起
wu ren 誣人
Wu wang 武王
wu xing 五刑
wu yong 無用
wuwei 無為
Wuzi bingfa 吳子兵法
xi (áthelyez) 徙
xi (egér) 鼷
Xi (herceg) 僖
Xi (hivatalnok) 喜
Xi zhi yu yan 喜治獄鄢
Xi Zhong 奚仲
Xi'an 西安
xia (alacsony rendû) 下
Xia (dinasztia; „Kína") 夏
xia li 下吏
Xia zi 夏子
xian (járás) 縣
xian (kiváló, bölcs) 賢
xian dai fu 顯大夫
Xian gong (fejedelem) 獻公
xian sefu 縣嗇夫
xiandao 憲盜
Xiang (fejedelem) 襄
Xiang (Song-beli hegemón) 襄
xiang zhu 鄉主
xiangbang 相邦
xianling (rendeletek) 憲令
xianling (járásfônök) 縣令
Xianyang 咸陽
xiao (éjjel) 削(宵)
Xiao (fejedelem) 孝
xiao (kicsi) 小
xiao (szülôtisztelet) 孝
xiao shou 梟首
Xiaogan 孝感

xiaoren	小人
xiaozhang	校長
xiaozhuan	小篆
xie (körülvesz)	挾
xin, bi (kiszámítható és biztos)	信必
Xincheng	新城
xing (büntetés, csonkítás)	刑
xing ding	刑鼎
xing fa	刑罰
Xing fa zhi	刑法志
xing ming	刑名
xing pi	刑闢
xing shi	行事
xing shu („büntetések könyve”)	刑書
Xing shu (Levelek továbbítása)	行書
Xingqiu	邢丘
xiongnu	匈奴
xiu ming qi fazhi	修明其法制
Xiyou bu	西游補
Xuanquan	懸泉
Xue dao	穴盜
Xun Qing	荀卿
Xun Yin	荀寅
Xun yu	訊獄
Xunzi	荀子
Yan (állam)	燕
Yan (helység)	鄢
yan (igazolás)	驗
yan (mond, jelent)	言
yan (ôröl, zúz)	研
Yan du	言毒
yang (birka)	羊
Yao (Közmunkák)	徭
Yao (uralkodó)	堯
yao zhan	腰斬
Yi (az íjász)	羿
yi *(B)*	乙
yi (igazságosság)	義
yi (javasol)	議
yi (jön, hoz)	詣
Yi (király)	夷
yi (orrlevágás)	劓
Yi (szemle helye)	夷
yi bang	邑邦
yi dan	一旦
yi lü bao	以律包
yi ri	一日
yi san zu	夷三族
yi shi	異事
yi zu	夷族
Yicheng	宜城
Yijing	易經
Yin (dinasztia)	殷
yin (pecsét)	印
Yin guan	隱官
ying bian	應變
Ying Zheng	嬴政
Yong	雍
you (testvériesség)	友
you dao	有道
You ju	有鞫
You shi lü	游士律
you zhi	有秩
Yu (helység)	榆
Yu (uralkodó)	禹
yu wai	于外
yuan (fal)	完 (院)
yuan (megbocsát)	原
yuanshu	爰書
yue (mond, jelent)	曰
yue ren yu huo	越人于貨
Yunmeng Qin mu zhujian zhengli xiaozu	雲夢秦墓竹簡整理小組
Yunmeng	雲夢
yushi	獄史
Zang lü	藏律
zang ren	臧 (贓) 人
zao (vésô)	鑿
zei (bûnös szándék; gonosztevô)	賊
zei shangren	賊傷人
zei sharen	賊殺人
Zei si	賊死
Zeng (terület)	鄫
Zeng Shen	曾參
zhan (kettévág)	斬
zhan you zhi	斬右止

zhan zuo zhi 斬左止
zhang (vezetô, járás-fônök) 長
Zhangjiashan 張家山
zhangshi 長史
Zhanguo 戰國
Zhanguo ce 戰國策
Zhao (állam) 趙
Zhao (király) 昭
Zhao Gao 趙高
Zhao Liang 趙良
Zhao Yang 趙鞅
Zhaoxiang 昭襄
zhe (kivégzés és közszemlére tétel) 磔
zhen (igaz) 貞
zhen (valódi) 真
Zheng (állam) 鄭
zheng (falufônök) 正
Zheng (járás) 鄭
zheng (rendeletek) 政
zheng (veszekedés, háború) 爭
zheng ming 正名
Zheng niu 爭牛
zhi (mérséklet) 止
Zhi (rabló) 跖
zhi (rend; kormányzás) 治
zhi (szemben) 直 (值)
Zhi li 置吏
Zhi yu 治獄
zhi zhe 識者
zhong (közepes) 中
zhong (tömeg, nép) 眾
Zhong lao lü 中勞律
zhong ren 中人
zhong zhu 中主
Zhongni 仲尼
Zhou (dinasztia) 周
Zhou (uralkodó) 紂
Zhou gong 周公
Zhou Wen (wang) 周文王
zhoubu zhi li 州部之吏
zhoubu 州部
Zhouli 周禮
zhu (kivégez, megbüntet) 誅
zhu (vezetô) 主
zhu fa ling zhi li 主法令之吏
zhu hou ke 者 (諸) 侯客
zhu hou 者 (諸) 侯
Zhu Huan 祝懽
zhu xing 竹刑
zhuan (úti okmány) 傳 (轉)
Zhuan shi 傳食
Zhuang (*Chu*-beli hegemón) 庄
Zhuangzi 莊子
zhujian 竹簡
zhuren 主人
zi (bírság) 貲
zi bian chu 子變出
Zi Dashu 子大叔
zi jing 自經
Zichan 子產
Zihan 子罕
Zixu 子胥
zui (bûn) 罪
zuo (elítél) 坐
zuo chengxiang 左丞相
zuo li 佐吏
zuo shuzhang 左庶長
zuo you 左右
Zuozhuan 左傳

Név- és tárgymutató

A [tanácsadási módszerek] belsô és külsô tárházai, 51
A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél, 115, 118, 120
a hivatal gyakorlata, 194
A hivatalnok helyes viselkedésérôl, 121, 122
A munkaértékek egyenlôségérôl, 123
A munkák felügyelôi, 123
A tanácsadás nehézségei, 51, 52
A Tang-dinasztia törvénykönyve kommentárokkal, 9
Alávetett országok, 123
Ami a Nyugati utazásból kimaradt, 97
Ang herceg, 100, 106
Anlu, 116, 246
Anyi, 104, 246
arany, 34, 189
Az állami kocsik irányítójának törvénye a vadászatról, 126
Az igazolvánnyal rendelkezôk fejadagja, 123
Az ország megerôsítéséről, 22
Bai Juyi, 82, 246
baican, 246
bal lábfej levágása, 220
baloldali fôminiszter, 47
Ban Gu, 246
Bao (bíró), 246
Baoshan, 12, 112, 113, 246
baozi, 181, 182, 183, 246
barbár, 17, 21, 121, 122, 184, 201, 206
bélpoklosság, 249
Bigan, 40, 68, 246
birka, 160, 210, 253
Boyi, 72, 246
Bu dao lü, 126, 246
Cang lü, 246
chengdan, 138, 154, 246, 250
Chengdu, 222, 246
chong, 202, 246, 251
Chu (állam), 246
Chu dizi lü, 126, 246
Chu li lü, 126, 246
cipô, 198, 225
cselekedetek és nevek (xing ming), 50
Da shi ji, 114, 116, 119, 217, 218, 247
dafu, 148, 188, 195, 205, 221, 247
daifu, 23, 247
daliangzao, 104, 247
dang, 149, 150, 187, 247
dao, 32, 36, 37, 40, 46, 73, 84, 100, 107, 131, 153, 217, 227, 247, 248, 250, 252, 253
Daxue, 32, 121, 247
Déli tartomány, 231
di (barbár), 247
Dong Xuan zi, 133, 247
Dong Yue, 97, 247
Dong Zhongshu, 247
Du Zhi, 101, 247
Dunhuang, 247
elrejt, 157
emberség (ren), 42, 57
Fa lü da wen, 119, 247
Fajing, 43, 96, 97, 247
falépítés, 136, 138, 154, 166, 170, 181, 182
falépítô, 138, 153, 154, 155, 166, 185, 186, 220
falufônök, 115, 177, 198, 223, 226, 247, 254
Fan ling lü, 123, 247
Fan Xuanzi, 93, 247
fei gong shi gao, 179, 247
Feiqiu, 222, 247

feleség, 30, 157, 168, 172, 199, 200
Feng (személy), 247
Feng zhen shi, 6, 119, 133, 211, 247
fonal (luo zu), 143
fôvárosi hivatal (du guan), 176
Fu lü, 126, 247
gabona, 147, 159, 194, 195, 205, 248
gabonaôrlés, 170
gabonaôrlô, 138, 246
Gan Long, 101, 247
Gansu, 20, 247
gao bu shen, 163, 247
garas, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 175, 183, 191, 196, 204, 220, 250
gazdálkodási miniszter, 123, 131, 191
gondatlan feljelentés, 163, 165, 177, 183
gong, 23, 56, 79, 84, 107, 133, 137, 161, 179, 189, 197, 199, 205, 248, 250
Gong che sima lie lü, 126, 248
Gong ren cheng, 123, 248
gong shi gao, 179, 248
gongshi, 148, 204, 213, 215, 217, 218, 219, 221, 229, 230, 248
Gongshu Zuo, 99, 100, 248
Gongsun Yang, 74, 75, 99, 100, 248
gu (mértékegység), 248
Gu fen, 51, 248
Guan shi, 123, 248
Guan Zhong, 43, 45, 248
guannei hou, 148, 248
Guanzi, 26, 43, 248
gyermek, 84, 152, 170, 171, 202, 229
Hadakozó fejedelemségek, 18, 19, 41, 43, 79, 97, 114, 116, 117
hamis vád, 158, 164, 165, 182, 183, 185, 186, 252
hamisan megvádol, 163, 182, 183
hamisan vádaskodva, 166
Han (állam), 248
Han (dinasztia), 248
Han Gaozu, 115, 248
Hankou, 113, 248
Hanshu, 43, 96, 134, 135, 147, 248
haszon (li), 39
hatalmi helyzet (shi), 61
Határszorosok és piacok, 123
hegemón (ba), 100
Hexi, 100, 248
hivatali gyakorlat, 169
Hivatalnokok kinevezése, 123
hivatalos feljelentés, 179
Hou Hanshu, 134, 248
hu (barbár), 248
Hua járás, 219
huan (súlyegység), 248
Huan fejedelem, 43
Huan Tan, 97, 248
Huanglao, 46, 50, 248
Hubei, 12, 113, 116, 132, 248
Hui (Wei-beli király), 248
igazságosság (yi), 42, 57, 85, 106
igazságügyi miniszter, 47, 49
írnok (shi), 116
Istállók és legelôk, 122
jáde, 208, 209, 250
Ji fejedeleme, 248
Ji lü, 123, 248
Jia herceg, 103, 106
Jiangling, 112, 187, 249
Jiao lü, 119, 249
Jie (uralkodó), 249
Jin (állam), 249
Jing Jian, 100, 105, 249
Jinshu, 97, 249
Jiu lü, 123, 249
Jiu yuan, 122, 249
Jixia, 46, 249
Jun gong, 123, 249
Kang gao, 83, 86, 87, 88, 91, 249
Kérdések és válaszok a törvényekrôl, 119
Kérdések és válaszok Qin törvényeirôl, 6, 13, 119, 126, 148, 153
Kérdések és válaszok…, 126, 127, 128, 134, 136, 142, 143, 144, 146, 148, 150, 151, 152, 154
kereskedik, 204
kereskedô, 204
kettévágás derékban, 135

közrabszolga, 131, 139, 153, 156, 185, 187, 200, 201
közrabszolganô, 139, 230
kutya, 213
lándzsa (pi), 174
Laozi, 50, 52, 249
lefejezés és a fej felfüggesztése egy póznára, 135
Levelek továbbítása, 123
li dian, 213, 249
Li király, 81
Li Kui, 35, 43, 45, 96, 97, 249
Li Si, 22, 24, 25, 27, 35, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 71, 80, 109, 134, 249
Li Taibai, 249
li zheng, 177, 249
lichen, 139, 154, 200, 223, 224, 249, 250
lichenqie, 131, 139, 249
liqie, 139, 249
Lishan, 249
Liu Bang, 28, 115, 249
lop, 131, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 166, 247, 250
lopás, 153, 155, 157, 158, 161, 189, 195
Louji, 71, 249
Lu (állam), 249
Lun heng, 231, 249
Lunyu, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 57, 92, 226, 249
Luoyang, 17, 249
Lü Buwei, 24, 47, 249
Lü büntetései, 88
Lü xing, 88, 90, 91, 133, 249
Lüshi Chunqiu, 44, 249
Magányos méltatlankodás, 51
Mawangdui, 249
mérséklet (zhi), 106
Minchi, 107, 250
Ming (dinasztia), 250
mingjia, 45, 62, 250
Minták pecsételéshez és nyomozáshoz, 6, 13, 128, 130, 132, 148, 211, 215
Minták…, 128, 132, 141, 142, 211, 217
Mo Di, 57, 250
módszerek (shu), 50, 74, 77
Mozi, 146, 250
Mu fejedelem, 100
Mu király, 88, 90, 91, 144
Nagy események jegyzéke, 114, 119, 121, 218
Nanjun, 115, 118, 250
Nanjun shou Teng wenshu, 115, 118
Nei shi, za, 123, 250
Nei wai chu shuo, 250
neishi, 131, 191, 250
nem hivatalos feljelentés, 179, 180
nemesi rang (jue), 146, 169
nemzetség kiirtása, 135
nemzetség kiirtása harmadíziglen, 135
nevek kijavítása, 34
nyilvántartás, 193, 214, 248, 250
okmány, 167, 168, 202, 254
ôrállomás felügyelôje, 216
oszlopon való megsütés, 40
pajzs (dun), 143
páncélzat (jia), 143
paoluo xing, 40, 250
pecsét, 167, 193, 253
pénzöntés, 203
Ping zuiren lü, 123, 250
qi (lélegzet, energia), 250
Qi állam, 43
Qian herceg, 103, 105, 106
Qiang guo, 22, 23, 250
Qin állam, 1, 3, 12, 16, 20, 21, 40, 46, 53, 96, 100, 104, 106, 107, 113, 116, 117, 120, 123, 126, 145, 147, 167, 193
Qin lü da wen), 6, 153
Qin lü shiba zhong, 119, 250
Qin lü za chao, 119, 250
qing (területegység), 250
Qing-kor, 97
Qu Yuan, 142, 250
Rabló Zhi, 48, 71
rabol, 131, 153, 249
raktár, 161
rendelet, 26, 93, 119, 121, 191, 249, 250
rong (barbárok), 250
rôzsegyûjtô, 138, 139, 186, 188

Rubin, 93, 251
Shaanxi, 20, 219, 222, 251
Shang jun, 99, 251
Shang Yang, 17, 22, 35, 46, 47, 48, 59, 64, 74, 75, 76, 77, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 127, 145, 146, 148, 196, 245, 248, 251
Shang-dinasztia, 16, 72, 93
Shangjun shu, 47, 66, 78, 79, 80, 98, 124, 127, 183, 251
Shang-kor, 91
shangzao, 148, 166, 184, 251
Shao fejedelem, 82
Shen Buhai, 35, 45, 46, 48, 52, 59, 62, 64, 74, 75, 76, 251
Shen Dao, 35, 46, 59, 60, 251
Shenzi (Shen Buhai), 251
Shenzi (Shen Dao), 251
Shiji, 24, 27, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 64, 98, 99, 100, 104, 107, 111, 134, 135, 137, 145, 162, 196, 218, 251
Shu (terület), 251
Shu bang, 123, 251
Shu lü, 126, 251
Shuihudi, 12, 27, 81, 98, 113, 116, 119, 123, 129, 132, 251
Shun (uralkodó), 251
Shuo lin, 51, 251
Shuo nan, 51, 251
Shuowen jiezi, 13, 251
Shuxiang, 92
Si Chuan, 95, 96, 251
Sichuan, 142, 222, 251
Sikong, 123, 251
Sima Qian, 17, 24, 27, 41, 51, 52, 56, 99, 100, 104, 107, 109, 137, 183, 218, 251
Sima Tan, 41, 251
Song (állam), 251
Szabványok az iparosoknak, 123
szertartásosság (li), 38, 42, 106
szülôtisztelet (xiao), 57, 85, 178
Tang (uralkodó), 251
Tang lü shu yi, 9
Tang-kor, 9, 81, 82, 97, 113
Tangshu, 93, 251
tartomány (jun), 222
Tavasz és ôsz, 18, 19, 29, 30, 91, 92, 101
testvériesség (you), 85
Tian Chang, 73, 252
Tian lü, 122, 123, 252
ting sefu, 216, 252
tingwei, 47, 252
Tizennyolcféle Qin törvény, 119, 122, 124, 125, 130
tong qian, 203, 252
Törvény a, 126
Törvény a csapatokról és a jelzôzászlókról, 126
Törvény a felszerelésekrôl, 123
Törvény a földmûvelésrôl, 122, 123
Törvény a gyors seregekrôl, 122
Törvény a háztartásokról, 122
Törvény a helyôrségi szolgálatról, 126
Törvény a hivatalnoki kinevezésekrôl, 126
Törvény a kísérôk kinevezésérôl, 126
Törvény a közönséges bûnösökrôl, 123
Törvény a lajstromba vételrôl, 126
Törvény a raktározásról, 126
Törvény a rendeletek megszegésérôl, 123
Törvény a tolvajok elfogásáról, 126
Törvény a vándorló harcosokról, 126
Törvény az istállókról, 123
Törvények könyve, 96
Tun biao lü, 126
tûz, 197
út, módszer, elv, 247
Változások könyve, 17
Vegyes részletek a Qin törvényekbôl, 119, 125
vetélés, 230
Wang Chong, 231, 252
Wang Er, 74, 252
Wang Fu, 82, 252
Wang Liang, 60, 252
Wei (állam), 252
Wei (folyó), 252
Wei ben ming lü, 122, 252
Wei hulü, 122, 252

Wei li zhi dao, 119, 121, 252
Wei Yang, 99, 101, 102, 103, 104, 109, 252
Wei, za, 123, 252
Weishu, 97, 252
Wen (Jin-beli hegemón), 252
Wen wang, 16, 36, 83, 252
Wenhou, 96, 252
Wenwu, 99, 114, 120, 129, 148, 149, 158, 252
Wu (állam), 252
wu dafu, 148, 221, 252
Wu du, 48, 51, 54, 55, 57, 58, 70, 71, 72, 73, 78, 252
Wu Qi, 35, 45, 108, 252
Wu wang, 16, 36, 252
Wuzi bingfa, 45, 252
Xi (hivatalnok), 252
Xi herceg, 81
Xi Zhong, 61, 74, 252
Xi'an, 16, 222, 252
Xia-dinasztia, 68, 92
Xian gong (fejedelem), 252
Xiang (fejedelem), 252
Xianyang, 16, 25, 26, 104, 115, 167, 168, 222, 252
Xiao (fejedelem), 252
xiao shou, 252
Xiaogan, 113, 114, 118, 119, 252
Xincheng, 115, 253
Xing fa zhi, 97, 253
xing shi, 253
Xing shu, 123, 253
Xingqiu, 218, 219, 253
xiongnu, 253
Xiyou bu, 97, 253
Xuanquan, 253
Xun Yin, 93, 253
Yan (állam), 253
Yao (uralkodó), 253
yao zhan, 102, 135, 253
Yi (az íjász), 253
Yi (király), 253
yi san zu, 253
Yicheng, 116, 253
Yijing, 17, 253
Ying Zheng, 24, 25, 115, 253
You shi lü, 126, 253
Yu (uralkodó), 253
Yunmeng, 113, 116, 118, 119, 129, 131, 253
Yunmeng Qin mu zhujian zhengli xiaozu, 118
Zang lü, 126, 253
Zeng Shen, 57, 253
zhan zuo zhi, 254
Zhangjiashan, 112, 254
Zhanguo, 18, 98, 104, 108, 254
Zhanguo ce, 98, 104, 108, 254
Zhao (állam), 254
Zhao (király), 254
Zhao Gao, 49, 254
Zhao Liang, 105, 106, 254
Zhao Yang, 93, 254
Zhaoxiang, 21, 254
Zheng (állam), 254
Zheng (járás), 254
zheng ming, 33, 254
Zhi li, 123, 254
Zhou (uralkodó), 254
Zhou gong, 36, 83, 84, 254
Zhou-dinasztia, 16, 24, 36, 81, 88, 93, 102, 144
Zhou-kor, 6, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 28, 29, 35, 41, 43, 81, 88, 91, 98, 131, 139, 142, 167, 171, 245
Zhouli, 98, 254
Zhu Huan, 106, 254
Zhuan shi, 123, 254
Zhuangzi, 48, 52, 220, 254
Zi Dashu, 44, 254
Zichan, 43, 44, 45, 92, 93, 96, 254
Zihan, 73, 254
Zixu, 70, 254
zuo chengxiang, 47, 254
zuo shuzhang, 102, 254
Zuozhuan, 43, 44, 81, 92, 94, 95, 254
zûrzavar (luan), 29